

Nyelvész hallgatók, beszélő nyelvészek

Alkalmazott nyelvészeti tanulmányok 1.

Alkalmazott nyelvészeti tanulmányok 1.

[illegible]

Szerkesztők:

Klippel Rita – Tóth Eszter

Szegedi Egyetemi Kiadó
Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó
Szeged

2014

Nyelvészeti Füzetek 11.

Sorozatszerkesztők: Tóth Szergej, Vass László

A kiadványt támogatták:

SZTE JGYPK Magyar és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék

SZTE JGYPK Tudományos pályázata (CS 006/2012: „Társadalmi változások – nyelvi változások”)

Szerkesztők:

Klippel Rita – TóthEszter

Lektorok:

Ladányi Mária

Nagy János

Navracsics Judit

Sulyok Hedvig

Tóth Szergej

Technikai szerkesztő:

Annus Gábor

A kötet a 2012. április 12–14-én megtartott

XXII. MANYE Kongresszus hallgatói szekciójának és a 2013. április 25–26-án megrendezett

Találkozások Konferencia előadásait tartalmazza.

Szervezők:

Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok egyesülete (MANYE)

Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar Alkalmazott Humánudományi Intézet

Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék

ISSN 1217 9957

ISBN 978-615-5455-03-2 (nyomtatott)

ISBN 978-615-5455-04-9 (elektronikus)

Copyright © SZTE JGYPK 2014

Kiadó:

Szegedi Egyetemi Kiadó Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó

Tartalomjegyzék

<i>Előszó</i>	7
MANYE HALLGATÓI MŰHELY	
BACSKÓ VERONIKA Elmebetegek írásainak elemzése	13
CSOMAI LÍDIA Szabad szóasszociációs vizsgálatok 10–14 évesek körében	16
HUGYECZ ENIKÓ HENRIETT Sztereotípiák a homoszexuálisok nyelvhasználatáról	21
KISS RENÁTA MÁRIA Munkamemória és olvasási képességek mérése	26
KREPSZ VALÉRIA Koraszülött gyermekek nyelvi képességeinek fejlődése	31
MARESCH DÁNIEL Kétnyelvű szardíniai fiatalok nyelvhasználati szokásai a Facebookon	36
MÉSZÁROS KATALIN EDIT Beszédszünetek középiskolások spontán dialógusaiban	43
NAGY ESZTER Szóasszociációs vizsgálat képi stimulus alapján – kétnyelvűek körében	49
PELLER ANITA Fonetikai sajátosságok a papíron	56
PETHŐ ANDRÁS Egy közösségi oldal nyelvhasználatának jellemzői	62
SZABÓ ZSUZSANNA Nyelvhasználat a Meseautóban (A női és a férfi beszéd megjelenése egy klasszikus magyar filmben, valamint annak újrafeldolgozásában)	68
SZENDI TÜNDE A nagyszülők alunnyi mennek, az unokáik alunni – Változó nyelvjárás Kürtön	75
TÓTH SZILVIA Valós politikai hírek a médiában – vagy médiahírek a politikai valóságról?	80
VARGA MÓNICA Formalitás és informalitás a mai magyar elektronikus médiában	85
VARJASI SZABOLCS Jogtudatosság és nyelvválasztás összefüggései és egymásra hatásának okai egy empirikus kutatás eredményeinek tükrében	90
VORZSÁK ORSOLYA Osztrák hatás a csíki székely nyelvjárásban (1764–1867)	96
ZSILOVÁN ANIKÓ Hallás utáni szövegértés németórán (Az anyanyelv szerepe a feladatmegfogalmazásban)	101

TALÁLKOZÁSOK KONFERENCIA

SZAJBÉLY MIHÁLY Ottlik, felhangosítva	109
BALOGH GERGŐ A mennydörgés nyelve – első lépések egy tervezett élő nyelv és írásrendszer felé	113
ERDEI TAMÁS A hálózatelmélet gyakorlati alkalmazásai nyelvészeti területen	121
KECSKEMÉTI JUDIT Olvasási és szövegértési képességek vizsgálata tipikus nyelvi fejlődésű és tanulási zavarral élő 9–12 éves gyermekeknél	126
KISS RENÁTA MÁRIA Az olvasási nehézségek feltárásának lehetőségei online platform segítségével	133
KLIPPEL RITA Magyarok, magyarok szemével (Sztereotípiakutatás kolozsvári egyetemisták körében)	138
KONDACS FLÓRA A kémiotankönyvek mondatszerkesztési sajátosságai	141
MÓZES DOROTTYA A posztkoloniális regény 'interkulturális nyelvészeti' megközelítésben: Nyelvi hibridizáció	146
PITENYÁK EDIT A képregény szövegtana (Kép és szöveg viszonya a magyar képregényekben)	150
SZÜCS MÁRTA A metaforikus és ironikus megnyilatkozások megértésének összefüggései óvodáskorban	155
TÓTH ESZTER Inkriminált dokumentumok nyelvészeti elemzése	160
WIRT PATRÍCIA Rövidítések az informális nyelvhasználatban	164
ZSURA FRUZZINA Szókeresés az anomikus afáziás személyek spontán beszédében és képmegnevezés során	171
MÁTÉ-TÓTH ANDRÁS Vallásfelfogás a posztstrukturalizmusban (Ernesto Laclau és az üres jelölő)	177
ÚJVÁRI EDIT Voigt Vilmos <i>Etnoszemiotikája</i> (A könyvről és a szemiotikáról)	182
Név- és tárgymutató	183

ELŐSZÓ

A *Nyelvész hallgatók, beszélő nyelvészek – Alkalmazott nyelvészeti tanulmányok* című kötet, a 2012. április 12–14-én megtartott XXII. MANYE Kongresszus hallgatói szekciójában és a 2013. április 25–26-án *Találkozások* címet viselő konferencián, illetve a hozzá kapcsolódó rendezvényeken elhangzott előadásokat tartalmazza. A konferenciákat az alkalmazott nyelvészettel foglalkozó hallgatók, továbbá a helyszín, Szeged köti össze. Mindkét rendezvénynek a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar Alkalmazott Humántudományi Intézet Magyar és Alkalmazott Nyelvészeti tanszéke adott otthont. A szegedi tanszék hallgatói és kollégái mellett képviselték magukat a szegedi Bölcsészettudományi Kar, a Pannon Egyetem Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar Alkalmazott Nyelvészeti Intézeti Tanszék, az Eötvös Lorand Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar Modern Filológiai Intézet Alkalmazott Nyelvészeti és Fordítástudományi Tanszék képzéseiben résztvevő hallgatói, a szegedi pedagógusképző kar és a szegedi Bölcsészettudományi Kar tanárai. Ezen kívül az ELTE BTK Interkulturális nyelvészeti, az SZTE BTK Magyar nyelvészeti és az SZTE BTK Neveléstudományi doktori program doktoranduszai képviselték magukat. A konferenciákat szekcióvezetőként, zsűritagként segítette Bácsi János, Petőfiné Benkes Zsuzsanna, Kálmán László, Lengyel Zsolt, Navracsics Judit, Sulyok Hedvig és Szende Tamás.

A kötet első felében a Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesülete által rendezett kongresszus hallgatói szekciójában elhangzott előadások szerkesztett változatai szerepelnek. Az egy évvel később megrendezett *Találkozások – Alkalmazott Nyelvészeti Hallgatói Konferencia* tanulmányai a kötet második felében foglalnak helyet.

A kötetet gazdagítja három kiváló szakember munkája: Szajbély Mihály tanulmánya, mely a Találkozások konferencia kísérőrendezvényén, az Ottlik Géza Iskola a határon című regény 24 órás felolvasásának indító előadása volt, Máté-Tóth András szerkesztett tanulmánya, mely eredetileg a MANYE kongresszus A *politika nyelve* szekcióban hangzott el és végül Újvári Edit előadása, mely Voigt Vilmosnak az Alkalmazott Nyelvészeti Mesterfüzetek sorozatban megjelent kötetét mutatta be.

A konferenciák lehetőséget adtak arra, hogy a nyelvészet iránt érdeklődő hallgatók bemutathassák kutatásukat és a visszajelzések által új ötleteket kapjanak.

Klippel Rita, Tóth Eszter

NYELVÉSZ
HALLGATÓK

MANYE HALLGATÓI MŰHELY

BESZÉLŐ
NYELVÉSZEK

Elmebetegek írásainak elemzése

Kulcsszók: alkalmazott szövegnyelvészet, pszichiátriai nyelvészet, elmebetegek írásai, abnormális szövegezés

„Üzenetek az elmegyógyintézetből”

Bevezetés

Egy előző kutatásomban az alkalmazott nyelvészet egy speciális és érdekes területével foglalkoztam: a kriminalisztikai szövegnyelvészettel. A fenyegető levelek elemzése során gyakran elengedhetetlenné válik egy másik terület, a pszichiátriai nyelvészet szempontjainak bevonása is.

A pszichiátriai nyelvészet – akárcsak a kriminalisztikai szövegnyelvészet – sem elégedhet meg pusztán a szöveg nyelvészeti elemzésével. A szöveg mindkét esetben elválaszthatatlanul a szerzőjéhez tartozik, így a szubjektum vizsgálata elkerülhetetlen.

Tanulmányomban bemutatom néhány – egy elmebeteg személy által írt – szöveg elemzését, különös tekintettel az abnormális szövegezési hibákra. Érdekes vizsgálatnak lehetünk tanúi, ha a figyelem középpontjába a beteg elme által produkált írásokat helyezzük. Emellett a kriminalisztikában is hasznosnak bizonyulhat: névtelen írások, fenyegető levelek szerzőiről derülhet ki, hogy ügyük megoldása pszichiátriai orvosszakértőt is igényel.

„Elmebaj – ésszerű alkalmazkodás egy őrült világhoz”? (Laing)

Elmebetegségeknek (psychosis, psychopathia) a központi idegrendszer azon megbetegedéseit nevezzük, amelyek a szellemi élet megzavarásával járnak. Az elmebetegségek tünetei a betegek magatartásában, beszédében és cselekvésében nyilvánulnak meg: lehetnek például hangulatbeli kóros elváltozások, melyeket káprázatok (hallucinációk), téveszmék és értelmi fogyatkozás jellemeznek, vagy lehetnek olyanok, amelyek az elmebeli zavar mellett mozgási és érzési zavarokat is mutatnak (Bánki 1981).

A tanulmány központi kérdése az, hogy milyen szövegezési sajátosságok utalhatnak elmebetegségre vagy zavarodott elmeállapatra.

Ha szövegelemzésről beszélünk, nem szabad elfelejtenünk, hogy abszolút egyéni nyelvi sajátosság nincs, a fogalmazásmód azonban minden esetben árulkodik a szerzőről. Az elemzésem módszere: kvalitatív (minőségi). A kvantitatív (mennyiségi) elemzéshez a szövegek túlságosan alacsony szószámúak. A kvalitatív elemzés szempontjai közül itt a tartalomelemzés és a jelentéstan van a középpontban (egyéb szempontok: pl. szerkezeti formák feltárása, szegmentálás nem kaptak nagy hangsúlyt). Kriminalisztikai szövegelemzéseim során (Nagy 1980) a következő szempontokat használtam: nem, életkor, műveltség, foglalkozás, egyéb. Nagy Ferenc az elmebetegséget az „egyéb” kategóriába sorolta. Ezen szempontoknak itt más jelentősége lesz, mint a kriminalisztikai elemzésben.

A spontán írásokat a bennük rejtőző személyiségvonások miatt érdemes elemezni. Fontos megemlítenünk, hogy a nemek szóhasználati különbségei itt is megjelennek. A férfiak úgy írják le életük eseményeit, mintha kérdőívek üres helyeit töltenék ki. Néha már-már túlzott a szűkszavúságuk. Ritka, hogy mellékes körülményekről írnak. A családapák, ha gyerekükről írnak, nagy többséggel tsz/1. alakot használnak: pl. fiunk, lányunk, az anyák ezzel ellentétben: lányom, fiam. A hivatalos szóhasználat is jellegzetesen férfias vonás. A nők írására jellemző a mély érzelmi világ, gyakoriak a tartalmi kitérők. A női önéletrajzok általában színesebb, érdekesebb tartalmúak, s ennek megfelelően bőbeszédűbbek is (Nagy 1980).

A természetes szövegképzés (spontán írás) szándékos megváltoztatását *torzított* szövegalkotásnak nevezzük, s meg kell különböztetnünk az elme- és idegbetegségek által, az előrehaladott kor miatt létrejött szándéktalan *torzult* szövegezéstől. Az utóbbiak általában a névtelenségre sem figyelnek (Nagy 1980). A torzított és a torzult szöveg megkülönböztetése azért is fontos, mert más megközelítéseket kell alkalmaznunk az elemzések során is. A

torzított szövegalkotásnál az író céljára kell koncentrálnunk. Nála a torzítás a megtévesztés eszköze (pl. fenyegető levelek helyesírásának a torzítása). A torzult szövegalkotásnál ezzel szemben az okokat kell keresnünk. A torzult szövegalkotás nem eszköz, hanem tünet.

A nyelvész szakértő bizonyos típusú írásokból nem utalhat elmebetegségre, csupán abnormális személyiségre. Ehhez viszont ismernie kell a központi idegrendszer betegségeiből származó szövegezési sajátosságokat, rendellenességeket. Sajátos kutatásokat kénytelen végezni, hiszen az orvosoktól eredő nyelvi elemzések kifogásolhatóak, pontatlanok (Nagy 1980).

Az elmebetegség orvosi megállapításának lépéseiben a pszichiátriai nyelvészet is segítséget nyújt. Ezek a lépések a következők: az előzmények, esetleg a bűncselekmény körülményeinek megismerése; testi vizsgálat; személyiségvizsgálat (ennek része a nyelvészeti elemzés is). Komplex személyiségképet és diagnózist csak nagyon alapos vizsgálat után állapíthatunk meg (Nagy 1980).

Az egészséges ember által elkövetett nyelvhelyességi és egyéb szövegezési hibák okai a következők: nyelvi igénytelenség (nem szándékos); műveletlenség (nem szándékos); torzító szándék (szándékos); nyelvi humor (szándékos); nyelvjárásiasság (nem szándékos); alkohol, bizonyos gyógyszerek (nem szándékos) (Nagy 1980).

Az abnormális szövegezési hibák sokféleképpen megjelenhetnek a szövegben. Lehetnek pl.: grammatikai hibák (befejezetlen mondat, széttört mondategység, sok azonos szó, ragcsere, raghalmazás, toldalékvesztés); jelentéstani hibák (képtelenség, értelmetlen mondategység, kitalált tulajdonnév, új szó, a szó jelentésének nem ismerése); szűkebb értelmű szövegalkotási hibák (összefüggéstelen mondatok, a gondolat nyelvi kidolgozatlanága/gondolatrohanás, ellentmondásos tartalom); helyesírási vétségek (betűkihagyás, a nagybetűs írásmód túltengése, sok felesleges írásjel, helyesírási anarchia) (Nagy 1980).

Anyag, módszer

A vizsgált alany: középkorú nő (értelmiségi); jelenleg is kezelés alatt áll. Jellemző tünetei: téves eszmék, a realitás-érzék csökkenése, betegségelátása nincs, viselkedése eltér a konvencionálistól, hallucinációk, érzelmi és hangulati kitörések. Ezek a paranoid skizofrénia (tudathasadásos elmebetegség) jellemző tünetei.

A vizsgált anyag: 11 db rövid szöveg, terjedelmük szószám szerint:

T1: 35, T2: 80, T3: 53, T4: 55, T5: 24, T6: 40, T7: 21, T8: 90, T9: 26, T10: 9, T11: 38

A túlságosan alacsony szószám nem indokolja a kvantitatív elemzést. A kvalitatív elemzést a nem, a műveltség és az életkor hármasság alappillére nyelvhasználati jellemzőinek felkutatásával kezdtem, majd a betegségi tünetek és a szövegezési jellegzetességek között fellelhető ok-okozati összefüggéseket vizsgáltam.

Eredmények elemzése

Korábban már említettem, hogy a kriminalisztikai szövegelemzésben használt szempontoknak itt egészen más jelentősége lesz. Az adatközlő ismert, viszont személyiségvonások rejtőzhetnek a nemi, életkori, műveltségi sajátosságokban. Az elemzést tehát mindenképpen a három alappillére vizsgálatával kell kezdeni. Találhatunk pl. feminin jellemzőket egy férfi szövegezésében is, vagy akár egy gyerekek is lehet túl érett szövegezése. Ezek a standardtól eltérő jellemzők mind személyiségi problémákra utalhatnak.

Mivel az adatközlő ismert, a nemre utaló nyelvhasználati jegyek vizsgálata feleslegesnek tűnhet. Érdemes azonban megvizsgálni, hogy a feminin és a maskulin jellemzők milyen mértékben vannak jelen a szövegben. A trágárság például kifejezetten nőies vonás (Nagy 1980): „*A saját fiát is leszarja.*”; „*Mocskos tetű.*”; „...*konkrét szaros életünk során.*” Bőbeszédű, érdekes tartalmú szövegek, sok mindent megtudhatunk az alany életéről. Azonban többségében egyszerű mondat szerkezeteket használ, és nem színezi túl a szöveget, ez tipikusan férfias jellemző (Nagy 1980): pl.: „*Az univerzum alapja a matematika. Az embereket viszont a kémia köti össze. Tetszik érteni? A számok hidegek, a molekulák melegek.*”

Az alany műveltségére leggyakrabban a helyesírásából következtethetünk. Mivel itt nem fenyegető levelekről van szó, a szándékos torzítástól sem kell tartanunk. A vizsgált személy helyesírása jó. Helyenként ugyan kimaradnak írásjelek, de ez valószínűleg a felfokozott érzelmi állapotnak tudható be. A műveltségre egyéb jelek is utalnak, a fogalmazásmódja választékos: pl. „*Vmi gusztustalan katyvaszban leledzünk.*”; a Bibliából idéz: „*Engedjétek hozzám a gyerekeket.*”

Az életkorra a műveltségre utaló jelekből is következtethetünk (Nagy 1980). Ezen kívül még a lexikai és a jelentéstani szint árulkodik az életkorról: pl. „*Úgy tűnik személyiségünk eleve elrendelt – akárhányszor születünk újra, az alapvető tulajdonságaink nem változnak. DE – a gondolatainkkal és tetteinkkel megírjuk a következő életünket – ez az a bizonyos párhuzamos univerzum, ami nem más, mint az általunk kreált energiamező.*”

Az elemzés további részében kísérletet teszek arra, hogy az ok-okozati összefüggéseket bemutassam. Vagyis: az abnormális szövegezési hibákat párhuzamba állítom az adatközlő betegség tüneteivel.

Grammatikai hibának számít pl. a befejezetlen mondat vagy széttört mondategész a sok azonos szó, a ragcsere vagy a raghalmozás. Ezek a hibák az érzelmi és hangulati kitöréseknek tudhatók be. Példa: „*Nekünk elborulhat az agyunk (á, az enyém soha), neki nem.*”

Jelentéstani hiba általában értelmetlen mondategység, kitalált tulajdonnév vagy új szó formájában jelenik meg. Ennek okai lehetnek a hallucinációk, téves eszmék és a realitásérzék csökkenése. Példa az új szóra (a szó jelentésének nem ismerésére): „*Meg tudja varázsolni a felhőket, mindenkit meg tud tejszínhabolni.*”

Szűkebb értelmű szövegalkotási hibák az összefüggéstelen mondatok, a gondolat nyelvi kidolgozatlansága vagy az ellentmondásos tartalom. Ezek a vétségek szintén az érzelmi, hangulati kitöréseknek és a téves eszméknek tudhatók be. Íme egy példa a gondolatrohanásra, összefüggéstelen mondatok: „*A mocskos apád mással csináltatott meg. Arra mindig vigyázott, h a köpöcsésze, a fia anyja ne haljon meg. Mivel minden életére emlékszik, összemossódik minden. A boldogságért nem küzd, mert nem is tud. Jézust a saját fia se érdekli*”

A helyesírási vétségek fő megjelenési formái a betűkihagyás, nagybetűs írásmód túltengése, a sok felesleges írásjel, esetleg helyesírási anarchia. Ezeket a jelenségeket szintén az érzelmi, hangulati kitörések és a realitásérzék csökkenése okozhatja. Pl.: „*Miért szidtam és átkoztam???*”, „*A saját életébe se tud belenyúlni ... de segíteni tud.*” A nagybetűs írásmód is megjelenik. Pl.: „*DE – a gondolatainkkal és a tetteinkkel megírjuk a következő életünket...*”, „*Idióta Földi*”.

Befejezés

Látható tehát, hogy ilyen esetekben mindent átfogó vizsgálat szükséges. Helytálló következtetéseket csak egy komplex vizsgálat után lehet levonni. Ennek ellenére úgy gondolom, hogy az egyén által írott szöveg vizsgálata több szempontból is fontos és érdekes: olyan információt is megtudhatunk a szövegben megbúvó jelekből, amit az illető el sem akart árulni. Ezek a szövegek segélykiáltások, ezért meg kell tanulnunk felismerni őket.

IRODALOM

- Bánki M. Cs. 1981. *A beteg elme*. Budapest: Medicina Könyvkiadó.
Nagy F. 1980. *Kriminálisztikai szövegnyelvészet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Szabad szóasszociációs vizsgálatok 10–14 évesek körében

Kulcsszók: szabad szóasszociáció, információtechnológia, szókészlet, domain, nemek

Bevezetés

Az 1930-as években Cser János úgy vélte, hogy megannyi, a szókészletet felmérni kívánó vizsgálat után – melyek főként külföldi tapasztalaton és hazai bírósági jegyzeteken alapultak – eljött az ideje annak, hogy a magyarországi gyermeki szókincs is valamilyen formában bemutassuk. Ezen elhatározás eredményeképp jött létre az 1939-ben közreadott *A magyar gyermek szókincse* c. mű, melynek alcíme jól mutatja a vizsgálat fő célkitűzését is: *Gyakorisági és korszótár*. Horthy Miklós, Klebelsberg Kunó – és mások – neve ma már csak a történelemkönyvek hasábjain kap szerepet, holott ők a XX. század első harmadának mindennapi életét befolyásoló személyei voltak. Az 1930-as évek óta eltelt több mint 70 esztendő komoly politikai, társadalmi és gazdasági átalakulásokat eredményezett: Cser János könyvének megjelenési éve a II. világháború kitörésének is dátuma; a háború befejeztével ismét területvesztettek lettünk; az oroszok megszállási övezetébe tartoztunk; 1956-ban forradalmat szítottak és éltek át felmenőink; 1989-es rendszerváltás; NATO; európai uniós tagság stb. Az imént felsorolt néhány esemény, és főként azok egyéni és csoport szinten való reprezentáltsága, még akkor is, ha egyes személyek nem is voltak közvetlen átélei egy adott történésnek, nyomot hagytak a nyelvben. Érezteti továbbá hatását a modernizáció is, mely alatt a technika sokrétű fejlődése, gazdaságos felhasználása stb. értendő. Leglátványosabban ez a mozzanat az információtechnológia, a szórakoztatóipar tekintetében érhető tetten. A mai gyermekek legfeljebb hallomásból ismerik a gramofont vagy a bakelitlemezt, de látva a szupergyors fejlődést, az sem zárható ki, hogy a következő generáció számára már a CD-lemez is csak „mesei elem” lesz (Blu-ray, internetes letöltési lehetőségek – és még ki tudja mi egyéb lát napvilágot a közeljövőben). A gyermekek ma már nem ablakrámat festenek, hanem ablakkeretet; nem állattant tanulnak, hanem biológiát; nem apacsregényeket olvasnak, hanem Alkonyatot; nem árnyékszékre járnak, hanem angol WC-re; badar helyett hülyét mondanak; csavarirón helyett golyóstollal írnak; karikázás helyett Xbox-szal játszanak stb. Természetesen a felsorolás nem teljes, pusztán arra szolgál, hogy érzékeltesse azt, milyen jellegű módosulások játszódtak le az elmúlt 70-80 éves időszakban. Valóban ezek azok a változások, melyek táptalaját képezik azoknak a feltételezéseknek, hogy gyengéden ápoltt anyanyelvünk folyamatos „romlásra” megy keresztül? Sokan megfigyelnek arról, hogy a nyelvben is munkálkodik a gazdasági fogalomként és elvként érvényes láthatatlan kéz, mely emberi beavatkozás nélkül képes a közel egyenlőségi állapot megteremtésére. A nyelvnek mint rendszernek hivatása és feladatköre is az, hogy a számára szükségtelen elemektől megszabaduljon. Egy nyelvi jelenség nem élhet tovább, ha társadalmi közöny mutatkozik irányába. Abban az esetben viszont, ha szükségünk van rá, ha használatában akár csak funkcióörömet látunk is, akkor hagyni kell élni, és ha eljött az ideje, hagyni kell „meghalni” is.

Anyag, módszerek

Jelen tanulmány alapját egy összevető vizsgálat szolgáltatta. Lengyel Zsolt kezdeményezésére arra voltunk kíváncsiak, hogy az 1930-as évek gyermeki aktív szókészlete és a 2000-es évek gyermekeinek szókincse milyen különbségeket, illetve egyezőségeket mutat. Cser János úgy vélte, hogy a szabad szóasszociációs módszer lehet a legalkalmasabb eszköz annak kimutatására, hogy az emberek mennyi és milyen természetű aktív szókészlettel rendelkeznek. Az általa kiválasztott alanyoktól 15 perc folytonos szóaktiválást várt el, annyi megkötéssel, hogy az aktivált szavak között nem szerepelhetett tulajdonnév, valamint nem ismétlődhetett meg az egyszer már leírt szó. 4483 budapesti (különböző iskolatípusokba járó) gyermekkel végeztette el a feladatot, de közülük csak 1000 fő anyagát elemezte ki munkatársaival. Két fő irányvonal jelölhető ki a Cser-féle munkában: gyermekek szókészletének gyakorisági szempontú bemutatása (korra, nemre, első életkori megjelenésre vonatkoztatva); fogalomkörök kialakítása a

nemek közti gyakorisági eltérések alapján. A kutató természetesen számos egyéb szempont szerint elemezte a létrejött teljes szótárt: szófajok, életkor, nem, leggyakrabban előforduló szavak (200-nál gyakrabban előforduló, 200–100 és 100–50-es gyakoriságú). Vizsgálat tárgyát csak a kettőnél gyakrabban aktivált szavak képezték (Cser 1939). Lengyel Zsolt a 2000-es évek elején kezdte meg az adatfelvételt a diákokkal, akikől több mint 3000 munkalap érkezett be. Módszere – az összehasonlíthatóság miatt – teljes egészében megegyezett a Cser János által kijelölt keretekkel. Lengyel Zsolt a mintavételt változtatta meg annyiban, hogy nemcsak Budapestről, hanem az ország egész területéről vont be iskolákat. A 3000 alany közül ebben az esetben is 1000 főe került feldolgozásra (az 1000 fő munkalapjának kiválasztása véletlenszerű volt, ügyelve arra, hogy ne csak azonos városból, iskolából lévők legyenek).

Mivel Cser János anyaga kizárólag könyv formájában volt elérhető, emiatt elsőként ennek digitalizálását végeztem el. Ezt követően a Lengyel Zsoltól kapott munkalapokat is rögzítettem. A két különálló adatbázist egyesítettem.

A Cser–Csomai–Lengyel-féle adatbázis tartalma:

- a két különálló adatbázis szavai (a Lengyel-féle szóanyagból az egyes gyakorisági indexszel ellátottak is);
- a szavak mellett feltüntetve, hogy melyik korszakban vannak jelen (pl. *ablakos* 1939; *ablak* 1939/2011; *tv* 2011, tehát az *ablakos* szó csak 1939-ben fordult elő, az *ablak* szó mindkét korszakban jelen van, a *tv* szó pedig csak 2011-ben jelent meg);
- az első életkori megjelenés (pl. 1939-ben a *fakanál* szó 13 éves kortól jelentkezik, míg 2011-ben már a 10 évesek is aktiválták);
- a szavakhoz tartozó gyakorisági számok (pl. a *szem* szót 1939-ben összesen 229-en írták, ebből 85 volt a fiú és 144 a lány; ugyanennél a szónál 2011-ben az összes aktivációk száma 346, a fiúk közül 146-an, a lányok közül pedig 200-an aktiválták);
- a hétköznapi fogalmi kategóriák (pl. *cipő* – ÖLTÖZKÖDÉS / LÁBBELI);
- a megjegyzések (pl. eltérő írásmódok a két korszakban, illetve egy korszakon belül).

A Lengyel-féle szóanyagot alkalmaztam a Cser János kutatásánál már ismertetett elemzési lehetőségeket (lásd fentebb). A Cser-féle adatbázisra a továbbiakban 1939, a Csomai–Lengyel-féle adatbázisra pedig 2011 néven fogok hivatkozni. Utóbbi oka, hogy a szóanyag feldolgozása 2011-ben kezdődött meg.

A Cser–Csomai–Lengyel-féle adatbázis nemcsak az összevethetőséget szolgálja, hanem új perspektívák felállítását is. Tanulmányom nagyobb része ezek egyikét kívánja bemutatni. Cser János – mint már említettem – sok esetben látott a szavaknál a lányok és fiúk között különbséget a megjelenés gyakoriságában. Úgy vélte, ha ezeket a szavakat fogalomköri kategóriába helyezi el, akkor kialakulnak majd az inkább lányokra, illetve az inkább fiúkra jellemző tematikus csoportok. A módszer egyetlen vélhetően hibás pontja, hogy a nemek között ott állított valós különbséget a gyakoriságban, ahol minimum 5/4-nyi eltérés mutatkozott (pl. a *csiga* teljes gyakorisága 32, ebből 19 tartozik a fiúkhoz és 13 a lányokhoz; itt pedig már nagyobb a különbség 5/4-nél). Nem lehetünk azonban biztosak abban, hogy a létrehozott csoportoknál szignifikáns különbség van a nemek között, valamint abban, hogy ugyanez az eredmény született volna, ha nem pusztán az egyes szavak nemek közötti eltérése adja a kategóriák kialakításának alapját, hanem az összes általa gyűjtött szót kategóriákba foglalja. Másik kérdéses terület, hogy a nemek közötti eltérések vajon csak mennyiségileg mutathatók ki, vagy netán minőségi különbségek is felfedezhetők? A problémák kiküszöbölése érdekében egy, a fentivel természetében azonos, ám módszertanilag eltérő kategorizálást kellett bevezetni: az összes adatbázisban található szó – értsd: a Cser-féle szóanyag és a Lengyel-féle szóanyag – mellé hétköznapi fogalmi kategóriát kell rendelni. A hétköznapi fogalmi kategória meghatározás miatt szükséges, mert különbség lehet a rendszertani és a hétköznapi gondolkodás szerinti elrendezésben (pl. a *kutya* rendszertani besorolásban a *gerinces emlősök* közé tartozik, míg a hétköznapi gondolkodás a *háziállatok* vagy a *hobbiállatok* közé tartozónak érzi). Ennek bizonyítására elegendő az apróhirdetésekhöz nyúlni, ahol nem lát az ember az eladó állatok főrovatban gerinces emlősök alrovatot. Az új módszer mindemellett lehetőséget ad arra is, hogy egy szót több kategóriába is elhelyezzünk, alkategóriákat alakítsunk ki, a szavak közötti szemantikai kapcsolatokat vizsgáljuk stb. A két korszak összevethetőségét illetően pedig mindenekelőtt választ adhat arra a kérdésre, hogy az egyes szavak a nemek tekintetében milyen változáson mentek keresztül (pl. megjelent-e egy szó, mely 1939-ben csak a fiúknál aktiválódott, 2011-ben a lányoknál is). A kategóriákba sorolás bonyolult folyamat, többszöri átgondolást és átrendezést követel, így a teljes adatbázisra érvényesítve még nem készült el. Ebben a dolgozatban tehát csak

magát a módszert és az abban rejlő lehetőségeket mutatom be, egy báziskategóriára támaszkodva. A statisztikai elemzéseket SPSS 17.0 programmal végeztem el.

Eredmények

A hétköznapi fogalmi kategória bemutatása előtt fontos az adatbázis alapadatait szemrevételezni, hiszen egyfelől megalapoznak minden további eredményt, másfelől fontos következtetések vonhatóak le belőlük. A táblázat első oszlopa tartalmazza a korszakok szerinti csoportokat; a második oszlop mutatja, hogy hány különféle szó jelent meg; az utolsó oszlop pedig az azokhoz tartozó teljes gyakoriságot tartalmazza (pl. 1939-ben a fiúknál 3 298 különféle szó jelent meg, melyek gyakorisági eloszlása 41 658). A lányoknál és fiúknál látható elemszámok nem a korszakhoz tartozó teljes elemszámot adják ki, hiszen sok szó esetén átfedés van a nemek között (pl. a *kutya* szót a lányok is és a fiúk is aktiválták).

Csoport	Elemszám	Gyakoriság
1939	3 732	86 155
2011	5 350	111 606
Fiú 1939	3 298	41 658
Fiú 2011	4 647	51 046
Lány 1939	3 204	45 057
Lány 2011	4 738	60 640

1. táblázat

Az adatbázisok alapadatai

A fenti adatokat erősíti Gósy Mária és Kovács Magdolna hasonló, Cser Jánossal való összehasonlító elemzésének fontos következtetése, miszerint – látva az elemszámok és a teljes gyakoriságok közötti különbséget a két korszak között – a gyermekek a korábbi időszakhoz képest gyorsabb aktiválásra képesek. Gósy és Kovács megvizsgálta, hogy a megnövekedett szószámok hátterében az írási sebesség változása vagy a gyorsabb szótalálási, leihívási folyamatok állnak-e. Mivel a percenként leírt szószámok nagyon nagy eltérést mutattak a két korszak között, így a gyorsabb aktiválás és/vagy a nagyobb szókincs állhat a növekedés hátterében (Gósy, Kovács 2001). A statisztikai elemzés kizárólag az 1939-es és a 2011-es fiúcsoportok összevetésénél mutatott szignifikáns különbséget, $p=0,05$ mellett. Nincsen tehát szignifikáns eltérés a két korszak összes gyakorisága és az 1939-es és 2011-es lánycsoportok gyakorisági adatai között.

A hétköznapi fogalmi kategóriák közül az ÖLTÖZKÖDÉS báziskategóriát, annak is egyik alkategóriáját mutatom be részletesebben. A táblázat értelmezése megegyezik az 1. táblázathoz leírtakkal.

Csoport	Elemszám	Gyakoriság
1939	87	4 929
2011	108	6 289
Fiú 1939	61	1 927
Lány 1939	98	2 408
Fiú 2011	79	3 002
Lány 2011	105	3 881

2. táblázat

Az ÖLTÖZKÖDÉS hétköznapi fogalmi kategória alapadatai

Bár az elemszámok és a gyakorisági adatok a két korszak között növekvő tendenciát mutatnak mindegyik – a táblázatban felsorolt – csoportban, a szignifikanciavizsgálat mégsem hozott ki a fentebb már ismertetett csoportok összevetésében jelentős különbséget.

Az ÖLTÖZKÖDÉS báziskategória négy nagyobb alkategóriára bontható fel: felsőruházat, alsóruházat, lábbeli, kiegészítő. A felsőruházat alkategóriát összesen 41 szó teszi ki, melyből 12 szó megtalálható mindkét korszakban (*blúz, bunda, felső, frakk, kabát, mellény, nadrág, öltöny, pulóver* [korabeli írásmód szerint *pullover*], *ruha, szoknya*,

szőrme), 19 szót csak a 2011-es adatbázis tartalmaz (*blézer, dzseki, esőkabát, farmer, farmernadrág, gatyá, halásznadrág, hosszú ujjú, kardigán, miniszoknya, póló, poncsó, pulcsi, rövidgatyá, rövidnadrág, rövid ujjú, szabadidőruha, top, zakó*) – és 10 olyan szó van, mely csak az 1939-es adatok között szerepel (*alj, felöltő, kiskabát, mente, sujtás, szűr, szvetter, télikabát, zubbony, zsakett*).

A két korszak közös szavait illetően némi átrendeződés figyelhető meg mind a teljes, mind pedig a nemekhez tartozó gyakoriságok tekintetében. A változásokat táblázatba foglalva mutatom be, majd értelmezem a látott adatokat.

Szó	Σ gyak. 1939	Gyak. 1939 fiú	Gyak. 1939 lány	Σ gyak. 2011	Gyak. 2011 fiú	Gyak. 2011 lány	Első életkori megjelenés 1939/2011
<i>blúz</i>	115	10	105	26	6	20	10/10
<i>bunda</i>	13	3	10	4	2	2	10/11
<i>felső</i>	2	1	1	14	2	12	14/10
<i>frakk</i>	2	1	1	3	2	1	14/11
<i>kabát</i>	535	268	267	199	82	117	10/10
<i>mellény</i>	34	22	12	20	6	14	10/10
<i>nadrág</i>	171	133	38	462	191	171	10/10
<i>öltöny</i>	4	2	2	14	5	9	12/10
<i>pulóver</i>	10	3	7	227	88	139	10/10
<i>ruha</i>	546	167	379	262	119	143	10/10
<i>szoknya</i>	93	6	87	161	25	126	10/10
<i>szőrme</i>	4	0	4	4	2	2	11/11

3. táblázat

A felsőruházat alkategória mindkét korszakban jelentkező szavai

A teljes gyakoriságot tekintve megnövekedett az előfordulása a *felső*, a *nadrág*, az *öltöny*, a *pulóver* és a *szoknya* szavaknak. A *felső* szó kapcsán számolni kell a jelentésszűkülés lehetőségével is, hiszen 1939-ben valószínűleg még csak ritkán – vagy egyáltalán nem – volt jelen 'pulóver' értelemben. Csökkent a gyakorisága a *bunda*, a *kabát* és a *ruha* szavaknak. A *kabát* szó az 1900-as évek elején magában foglalta a *zakó*, *zsakett*, *szalonkabát* és a *frakk* viseletet is, így könnyen magyarázható, hogy mi miatt sokkal gyakoribb a *kabát* 1939-ben, illetve mi miatt nincsen jelen ebben a korszakban pl. a *zakó* (a csak 1939-ben adatolható *zsakett* gyakorisága is mindössze 2). A *ruha* szó előfordulásának csökkenése mögött jelentésszűkülést sejtethetünk, mivel a Révai nagy lexikona alapján a vizsgált korábbi időszakban a *ruha* 'ruházat' jelentésben volt a leggyakoribb (Révai 1924), ma azonban e jelentés mellett megjelent a *ruha* mint női egyberészes szoknya is, és elképzelhető, hogy napjainkban éppen emiatt a *ruha* – mint ruházat – helyett, szívesebben használjuk az *öltözet* vagy a *ruházat* kifejezést.

A nemek adatai is sok ponton változást mutatnak a korszakok gyermekeinek szóhasználatában. A *felső* szó előző bekezdésben említett jelentésszűkülése támasztható alá azzal, hogy míg 1939-ben a nemek között egyenlő arányban oszlott meg, addig a 2011-es adatok a lányoknál magasabb előfordulást mutatnak. A ruházatkódás szavainak megjelenése pedig általában is magasabb arányú a lányoknál. A *kabát* szó, mivel már nem hordja magán a kizárólag férfias öltözet konnotációját, ezért nagyobb számban jelent meg a lányoknál a későbbi időszakban. A *mellény* és a *nadrág* esetében azt látjuk, hogy míg a századelőn főként a férfiakra jellemző ruhadarabok voltak, addig napjainkra a nők közkedvelt és mindennapi viseletévé váltak.

A felsőruházat szavai igen korán jelen vannak már a szókészletben az életkort tekintve. A szavakhoz tartozó gyakoriságok egyenes arányosságban állnak az életkori megjelenéssel: 1939-ben a *felső* és a *frakk* szavakat ketten aktiválták, ezek 14 éves korban jelentkeznek először; az *öltöny* és a *szőrme* szavakat négyen hívták le, előbbi első megjelenése a 12., utóbbié a 11. életévhez köthető. 2011-ben a legkisebb gyakoriságú szavak mindegyike (*bunda*, *frakk*, *szőrme*) a 11. életévben jelentkezik. A gyakoriságok továbbá követik a szó magyar nyelvben való első írásos megjelenését is (Zaicz 2006), néhány kivétellel, melyek azonban magyarázhatók: az 1300-as években kerültek be nyelvünkbe a *nadrág*, *ruha* és *szoknya* szavak, melyeknek gyakorisága igen magas. Ugyanez igaz az 1700-as

évektől adatolható *kabát* szóra is. Itt jelentkezik az első néhány kivétel (*bunda, frakk, öltöny*), melyek azonban annyira szituációhoz, illetve életkorhoz kötött viseletek, hogy alacsony előfordulásuk a gyermekeknél indokolt. Az 1800-as évektől adatoljuk a nyelvben a *mellény*, a *blúz*, a *felső* és a *szőrme* szavakat. Ezek közül gyakoriság tekintetében egyedül a *blúz* szó lóg ki, hiszen ennek előfordulása igen magas a gyermekeknél, ami azonban magyarázható azzal, hogy az 1900-as évektől kezdve használták 'női inszertű ruhadarab' jelentésben is, valamint ekkortól vált szabásában is egyértelműen megkülönböztethetővé a férfiingektől, így természetesen a XX. század első felének nagy divatjává vált. A *pulóver* szót elsőször 1928-ban adatolták, ha félretesszük tehát a már említett *frakk* és *öltöny* esetét, akkor illeszkedik a dátum alapján a gyakorisági sorba is.

Összegzés

A szabad szóasszociációs módszer kiválóan alkalmas a nyelvi szókészlet változásainak felmérésére. Bár az adatbázisok feldolgozása még gyerekcipőben jár, mégis ez a néhány példa tanúbizonyság lehet arra, hogy a szókészlet tekintetében rekurzív folyamatok is működnek (pl. *mellény*), tehát nem kell feltétlenül a nyelvünk elszegényesedésétől tartani. A számadatok azt mutatják, hogy a gyermekek gyorsabb szóaktivációra képesek napjainkban, mint korábban. A gyakorisági számok feltételezhetően jelzik, hogy egy szó mennyire képviseli a gyermekek alapszókincsét, illetve azt is megmutathatják, hogy egy szó milyen mély gyökereket vert a nyelvben.

IRODALOM

- Áldásy A. et al. 1924. *Révai nagy lexikona XVI*. Budapest: Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt.
- Cser J. 1939. *A magyar gyermek szókincse*. Budapest: Magyar Pedagógiai Társaság.
- Gósy M., Kovács M. 2001. A mentális lexikon a szóasszociációk tükrében. *Magyar Nyelvőr* 125. évf. 3. szám. 330–354.
- Zaicz G. 2006. *Etimológiai szótár*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, Alkalmazott Nyelvészet MA, Budapest
hugyecz.eniko.henriett@gmail.com

Sztereotípiák a homoszexuálisok nyelvhasználatáról

Kulcsszók: *sztereotípiák, homoszexuálisok nyelvhasználata, gendernyelvészet*

Bevezetés

A homoszexualitást az utóbbi évtizedekben főleg pszichológiai és szociológiai szempontokból vizsgálták, vagyis a hangsúlyt a jelenség eredetére és társadalmi megítélésére helyezték. Az eddigi kutatások nagy része a kisebbség helyzetét igyekezett feltárni, azonban kevés olyan magyar kutatást végeztek, amely a nyelvhasználatról foglalkozott volna.

A sztereotípiák fogalmáról

A sztereotípiát a következőképpen határozhatjuk meg: (túl)általánosított mentális kép egy adott csoportról; a tagok személyiségjegyeiről és/vagy testi megjelenéséről alkotott séma; absztrakt kognitív reprezentáció, amely időben szívesen fennmarad (Bindorffer 2006). A sztereotípiák minden esetben hiányosak és torzítottak, és a tudomány hiába bizonyítja egy-egy sztereotípiát hamisságát, ezek a bizonyítékok ellenére is fennmaradnak (Ottati, Lee 2001: 53).

A meleg kisebbséggel kapcsolatban több sztereotípia is él. Ezen sztereotípiák egy része a külső megjelenésre, mások a viselkedésre vonatkoznak. Összegezve a társadalmi vélekedést, az rajzolódik ki, hogy a meleg férfiak nemcsak külsőleg nőiesek, hanem viselkedésükben is (Pataki 2010; Birtalan 1997; Pálmai, Pikó 2006; Tóth 1994).

A levendulanyelvészet¹

Az LMBTQ²-közösség nyelvhasználatával való foglalkozás az 1940-es években indult Gershon Legman kutatásaival. Az 1980-as évekig a melegeket és leszbikusokat érintő nyelvészeti kutatások csak a közösség regiszterét igyekeztek feltárni (Kulick 2000: 247; Livia, Hall 1997: 3). A fordulatot William Leap 1995-ben megjelentetett *Beyond the Lavender Lexicon* című kötete jelentette. Ekkor indulhattak meg azok a kutatások, amelyek a szexuális orientáció, a dzsender és a nyelvhasználat összefüggéseit kezdték vizsgálni.

Az identitás komplex konstrukció. Egyes aspektusai meghatározzák nyelvhasználatunkat (Ochs 1993: 289, Hall 2011: 34), sőt az identitás a nyelvhasználat által is konstruálódik (Cameron, Kulick 2003: 56). A kérdés tehát az, hogy a szexuális orientáció mint identitás és a dzsenderidentitás ugyanolyan „nyelvi forrást” hoz-e létre az identitáskonstruálás során. Vagyis például ha valaki nem a dzsenderének (és a biológiai nemének) megfelelő beszédmódot választ, az implikálja-e azt, hogy illető nem heteroszexuális? Hogyan függ össze a szexuális orientáció és a nyelvhasználat? Vagyis jelen esetben: hogyan beszélnek a meleg férfiak?

A nemek nyelvhasználatával foglalkozó dzsenderkutatások a 90-es évekig szinte csak a heteroszexuális nők és férfiak nyelvhasználatát vizsgálták³ (Bucholtz, Hall 2004: 470), és kevés kutatás szólt arról, hogy van-e, és ha igen, milyen különbség van a homoszexuális nők, a homoszexuális férfiak, a heteroszexuális nők, a heteroszexuális férfiak nyelvhasználata között (Groom, Pennebaker 2005), nem beszélve arról, hogy a szexuális orientáció nem korlátozódik a fenti kettőre.

¹ A levendulaszín az ókori Görögországban melegsimbólum volt, sőt a levendula görögül meleg férfit is jelentett (Jagose 2003: 128).

² A leszbikus, meleg, biszexuális, transznemű és queer szavak kezdőbetűiből.

³ Pontosabban: fel sem merült, hogy az adatközlők nem heteroszexuálisok.

A kutatás célja

A kutatás célja volt feltárni a meleg férfiak nyelvhasználatáról alkotott sztereotípiákat, ezáltal pedig többet megtudni arról, hogy a szexuális többség szerint mi jellemző a meleg férfiak nyelvhasználatára, továbbá nyelvhasználatukról mint a melegidentitás képzésének egyik összetevőjéről és a meleg kisebbségről mint beszélőközösségről milyen kép él a heteroszexuálisokban.

Hipotézis

Feltételeztem, hogy sztereotip vélekedés szerint a melegnyelv-használat feminin jellegű és nélkülözi a maszkulin jegyeket. Vagyis a heteroszexuálisok szerint a meleg férfiak nyelvhasználati jellemzői megegyeznek a nők nyelvhasználati jellemzőivel. Ezen sztereotip vélekedés hátterében pedig azok a sztereotípiák húzódnak meg, hogy a meleg férfiak egyrészt nők akarnak lenni, másrészt nőiesen viselkednek.

Anyag és módszer

Az online kérdőív első egysége az adatközlők adataira vonatkozott, a második egysége nyitott kérdés keretében kérdezett rá az adatközlőknek a melegekről való vélekedésére (implicit a sztereotípiákra). A harmadik egység három állítássorozatot tartalmazott, az ezekkel való egyetértést, illetve egyet nem értést háromfokú Likert-skálán kellett megjelölniük a kérdőív kitöltőinek.

Az állítássorozat első része a meleg férfiak nyelvhasználati sajátosságaira vonatkozott, míg a második és harmadik része olyan állításokat tartalmazott, amelyek a meleg férfiak nyelvhasználatát a heteroszexuális férfiak, illetve a nők nyelvhasználatához képest határozták meg. Az állítások megfogalmazásakor a dzsenderyelvészeti kutatásokat, valamint a nők és a férfiak nyelvhasználatával kapcsolatos sztereotípiákat vettem alapul (Queen 1997, Reményi 2001, Huszár 2009, Neményi 2010).

Az adatközlők

A kérdőívet összesen 145-en töltötték ki. Az adatközlők 63%-a nő, 37%-a férfi volt. Kor szempontjából dominált a 19 és 29 közöttiek csoportja (78%). Az adatközlők nagy többsége minimum érettségivel rendelkezett (érettségi: 45%, főiskola: 31%, egyetem: 18%, tudományos fokozat: 4%). A kérdőívet kitöltők 68%-a budapesti lakos volt. A szexuális orientáció tekintetében az adatközlők 70%-a heteroszexuálisnak, 19%-uk homoszexuálisnak határozta meg magát.

Eredmények

Saját vélemény

Az adatközlők egy nyitott kérdésre adott válaszban fogalmazhatták meg véleményüket a meleg férfiak vélt vagy valós viselkedéséről, külsejéről, nyelvhasználatáról. A kapott válaszok tizenegy csoportba voltak besorolhatók. Az egyes témákban szinte kivétel nélkül azonos vagy hasonló válaszok születtek.

	Válaszok
Mozgás	nőies mozgás; keresztbe tett láb; lágy, kecses mozdulatok
Gesztusok	nőies gesztusok és mimika; nőkre jellemző nonverbális kommunikáció
Hangmagasság	magas alaphangmagasság
Öltözködés	divatos; élénk színek; testhez simuló ruhadarabok; (túl)ápoltság; a haj kiemelt fontosságú
Hangképzés	elnyújtott hangképzés, nyávogás
Érzékenység	érzékenység, finomlelkűség
Női barátok	a nők legjobb barátai; gyerekkortól fogva inkább lányokkal barátkoznak
Munka	inkább nőies szakma (fodrász, sminkes), illetve kreatív foglalkozások (művészetek, divatszakma)
Külső	lányos arc; finom vonások; vékony testalkat
Viselkedés	nőies (elvétve szélsőségesen maszkulin)

A többségnek a meleg férfiak nyelvhasználatára vonatkozó vélekedései kilenc nagyobb csoportba voltak sorolhatók. A legtöbben az affektálást, illetve a nyávogást és a nyafogást emelték ki. A heteroszexuális adatközlők megjegyezték azt is, hogy a meleg férfiak nyelvhasználatára jellemző olyan szavak és kifejezések használata, amelyek a nőknél figyelhetők meg, így például a kicsinyítő képzős alakok, a rövidítések és a „cukisítás”. Egy heteroszexuális és egy homoszexuális adatközlő jegyezte csak meg, hogy a meleg férfiak sajátos regisztert használnak. Néhányan megjegyezték, hogy a meleg férfiak a nőkhez hasonlóan sokat beszélnek, és rájuk is jellemző a pletyka. Továbbá a választékosság nemcsak a lexikában, hanem más nyelvi szinteken is tetten érhető náluk. Egy MSM⁴ szexuális orientációjú adatközlő pedig megjegyezte, hogy a meleg férfiakra nem a direkt közlés, hanem inkább a női attribútumként számon tartott egyezkedés jellemző.

A melegekre vonatkozó állítások

Az adatközlőket arra kértem, hogy 32 állítással kapcsolatban jelezzék, hogy egy háromfokú Likert-skálán mennyire értenek egyet az egyes állításokkal. Az összes válasz közül a heteroszexuális (n=102) és a homoszexuális (n=28) adatközlők eredményeit emeltem ki és vettem össze, mivel a heteroszexuálisok élnek leginkább a sztereotípiák alkalmazásával, hiszen, mint szexuális többség, ők ismerik legkevésbé a meleg közösséget. A homoszexuális adatközlők válaszait egyfajta reflektálásként is lehet értelmezni a heteroszexuálisok válaszaira, de az előbbieket sajnos csak kis mintát képviselnek. Mivel gyakoribb volt az „egyet is értek, meg nem is” opció megjelölése, mint a két szélső értéké, amelyek éppen a sztereotípiák meglétét vagy hiányát jelölték, csak azokat a válaszokat elemeztem, amelyekben valamelyik szélső értéket jelölték meg.

A femininitás sztereotípiáját alátámasztó állítások közül 18 állítás esetében értettek egyet a homo- és a heteroszexuálisok. Egyfelől a meleg férfiakra igaznak tartják, hogy 1) empatikusak, 2) érzelmekről beszélnek, 3) helyesen beszélnek magyarul, 4) toleránsak, 5) sok gesztust használnak beszéd közben, 6) beszélgetés során folyamatosan visszajeleznek a beszédpartnerüknek, 7) jók a verbális feladatokban, 8) udvariasak, 9) gyakran kérdeznek, 10) finomkodó stílusúak, 11) pontos leírást adnak egy eseményről, tárgyról vagy személyről. Ugyanakkor nem tartják igaznak rájuk, hogy 12) gyakran beszédhibásak, 13) hallgatagok, szűkszavúak, 14) szeretnek burkoltan fogalmazni, 15) agresszívek, 16) dominánsak, irányító viselkedésűek, 17) jók a téri orientációs és térképolvasási képességük és 18) körükben gyakori téma a politika. A homo- és a heteroszexuálisok egyetértettek abban is, hogy a meleg férfiak maskulinitását erősíti, hogy nem igaz rájuk, hogy 1) gyakran váganak közbe egy beszélgetés során, 2) ritkán humorizálnak, mesélnek viccet, 3) ritkán káromkodnak, 4) kevés erőteljes kifejezést használnak a beszédüknek, 5) politikailag korrektebbek, 6) körükben ritkán téma a szex.

A fentiekben túl a heteroszexuálisok még nyolc állítás esetében úgy választottak, hogy az állítás elfogadása a nőiesség sztereotípiáját erősítette: a meleg férfiak 1) sokat beszélnek, 2) sokat bókolnak, 3) fecsegők, pletykások, bőbeszédűek, 4) a színeket pontosan nevezik meg, 5) sok töltelékszót használnak, 6) sok melléknevet és jelzős szerkezetet használnak, 7) nem jellemző rájuk a „vadászöszön”, 8) gyakran használnak kicsinyítő képzős szavakat. A homoszexuálisok ugyanakkor ezekkel az állításokkal nem értettek egyet.

A felsorolt 32 állítás közül tehát a heteroszexuális adatközlők 26 esetben jelölték meg azt a válaszlehetőséget, amely feminin jellemzőt tulajdonított a meleg férfiaknak, míg a homoszexuális adatközlők csak 18 esetben választottak így.

A meleg férfiak vs. a heteroszexuális férfiak

A második állításor (23) az első vette alapul. Azokat az állításokat tartalmazta, amelyek a nőkre jellemzők, és a viszonyítási pontot a heteroszexuális férfiak jelentették. A hetero- és a homoszexuális adatközlők egyetértettek abban, hogy a meleg férfiak a heteroszexuális férfiakhoz képest 1) empatikusabbak, 2) többet bókolnak, 3) fecsegőbbek, pletykásabbak, bőbeszédűbbek, 4) toleránsabbak, 5) több gesztust használnak beszéd közben, 6) a színeket pontosabban nevezik meg, 7) jobbak a verbális feladatokban, 8) udvariasabbak, 9) többször kérdeznek, 10) finomkodóbb stílusúak és 11) gyakrabban használnak kicsinyítő képzős szavakat. Vagyis a 23 állításból 11-szer mindkét csoport egyetértett az implicit nőiességet támogató válasszal.

Ugyanakkor a meleg férfiak és a heteroszexuális férfiak mindkét csoport szerint hasonlóan abban, hogy 1) nem váganak gyakran közbe egy beszélgetés során, 2) azonos gyakorisággal humorizálnak vagy mesélnek viccet,

⁴ MSM: men who have sex with men, vagyis férfiak, akik férfiakkal szexelnek.

3) azonos gyakorisággal káromkodnak, 4) ugyanolyan helyességgel beszélnek magyarul és 5) a politikai korrektség ugyanolyan mértékben jellemző rájuk.

További hét állítás esetében a heteroszexuális adatközlők a femininitás mellett voksoltak, vagyis hogy a meleg férfiak a heteroszexuális férfiakhoz képest 1) inkább visszajeleznek beszédpartnerüknek egy beszélgetés során, 2) kevesebb erőteljes kifejezést használnak, 3) több töltelékszót és 4) több melléknevet és jelzős szerkezetet használnak, 5) többet beszélnek, 6) inkább érzelmekről beszélnek, 7) pontosabb leírást adnak egy eseményről, tárgyról vagy személyről. Az első négy állítással a homoszexuális adatközlők nem értettek egyet, míg a második három esetében véleményük fele-fele arányban megoszlott az egyetértés és egyet nem értés között.

A heteroszexuális adatközlők összesen 18 esetben jelölték úgy, hogy a meleg férfiaknak nőiesebb tulajdonságai vannak, mint a heteroszexuális férfiaknak, és a meleg férfiakra inkább jellemzők azok a tulajdonságok, amelyeket inkább a nőkhez társítunk.

A meleg férfiak vs. a nők

A meleg férfiak és a nők összehasonlításához 10 állítást használtam, amelyek a tipikus/heteroszexuális férfiakra jellemző markereket tartalmaztak.

A heteroszexuális adatközlők szerint minden esetben igaz, hogy a meleg férfiak a nőkhez hasonlítanak. A homoszexuális adatközlők is egyetértettek ebben, kivéve, hogy szerintük a nőkhez képest a meleg férfiakra inkább jellemző a „vadászöszön”.

Következtetések

Felmérésem alapján igazolódott a hipotézis, miszerint a heteroszexuálisok szerint a meleg férfiak inkább nőiesek, mint férfiasak. A meleg férfiakról alkotott sztereotíp kép szerint a meleg férfi nőies testalkatú (vékony, lányos arcú), sokat gesztikulál, feltűnően jól öltözködik, és követi a divatot⁵, kedveli az élénk színeket, nőiesen mozog, és nyelvhasználat is számos nőies vonást hordoz.

A meleg férfiak nyelvhasználatáról alkotott sztereotíp kép legjellemzőbb jegyei, hogy a meleg férfiak magasabb hangon beszélnek; bőbeszédűek; érzékenyek és beszélnek az érzelmeikről; udvariasak és nem agresszívek; gyakran használnak kicsinyítő képzős szóalakokat; gyakran kérdeznak; empatikusak és toleránsak; sok gesztust használnak és folyamatosan visszajeleznek a beszédpartnerüknek; a verbális feladatokban jobbak, mint a heteroszexuális férfiak. Nem igazolódtak azonban azok a sztereotípiák, hogy a meleg férfiak kevesebbet káromkodnak, mint a heteroszexuális férfiak, gyakran közbevágunk a beszélgetésekben, és a humor hiánya jellemzi őket, valamint az sem, hogy nyelvhasználatuk sztereotípiásabb és politikailag korrektőbb a heteroszexuális férfiakénál.

A homoszexuális adatközlők kis mintáját elemezve azonban kijelenthető, hogy a homoszexuálisok szerint több velük kapcsolatos sztereotíp elképzelés nem állja meg a helyét. Szerintük a melegekre nem jellemző, hogy sokat bókolnának; fecsegők és pletykások lennének; a színeket pontosan neveznék meg; sok melléknevet és jelzős szerkezetet használnának, vagy hogy gyakran használnának kicsinyítő képzős szavakat. Ugyanakkor jellemzőnek tartják magukra a „vadászöszön” meglétét.

Kimondhatjuk tehát, hogy – főleg a heteroszexuálisokban élő – sztereotíp melegkép nőies ugyan, de a viselkedés számos aspektusában ez nem ragadható meg. Ennek egyik oka az lehet, hogy a mai társadalomban a nemi szerepek határai elmosódnak, az egyes szerepek tágulnak, és közöttük metszetek keletkeznek, olyan viselkedésformák, amelyek mindkét nem képviselőitől elfogadhatók.

A meleg férfiak nyelvhasználatáról alkotott sztereotíp kép is számos részletében hordoz feminin markereket. A legfontosabb kérdés az, hogy ezek a sztereotípiák igazak-e, azaz ténylegesen jellemezhetik-e, és mennyiben jellemezhetik a meleg közösségek nyelvhasználatát. Vélhetően, ha jellemzik is, nem az egész csoportot, csak annak egyes alcsoportját, alcsoportjait (vö. hajtűdobálók⁶). További kutatások szükségesek ahhoz, hogy a sztereotípiák igazságtartalmára reflektálni tudjunk, illetve hogy feltérképezzük a meleg közösség valódi nyelvhasználatát. Emellett

⁵ Ez a tulajdonság inkább a metroszexuálisokra igaz, akik között a heteroszexuális férfiak aránya is magas.

⁶ „Olyan meleg férfi, aki kirívóan nőiesen, pipiskedve viselkedik. Ez lehet spontán önkifejezés is, de gyakoribb, hogy a »hajtűdobálás« egyfajta póz, felvett viselkedés” (melegvagyok.hu/fogalomtár).

fontos lenne a média által közvetített képet is átfogóan elemezni, és rámutatni a hiányosságokra vagy a szélsőségekre, hiszen a meleg közösség csak egy toleráns társadalomban képes előlépni, és megmutatni, hogy milyen is valójában; amíg ez nem történik meg, addig a tolerancia kialakításában a médiumoké a legnagyobb felelősség.

IRODALOM

- Bindorffer Gy. 2006. Sztereotipizáció az interetnikus kapcsolatokban. In: Bakó B., Papp R., Szarka L. (szerk.) 2006. *Mindennapi előítéletek. Társadalmi távolságok és etnikai sztereotípiák*. Budapest: Balassi Kiadó. 9–35.
- Birtalan B. 1997. *Halállal lakoljak?* Budapest: Cartafilus Kiadó.
- Bucholtz, M., Hall, K. 2004. Theorizing identity in language and sexuality research. *Language in Society* 33. évf. 4. szám. 469–515.
- Cameron, D., Kulick, D. 2003. *Language and Sexuality*. New York: Cambridge University Press.
- Groom, C. J., Pennebaker, J. W. 2005. The Language of Love: Sex, Sexual Orientation, and Language Use in Online Personal Advertisements. *Sex Roles* 52. évf. 7–8. szám. 447–461.
- Hall, J. K. 2011. *Teaching and Reasearching: Language and Culture*. Harlow: Pearson Education Limited.
- Huszár Á. 2009. *Bevezetés a genderyelvészetbe*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Jagose, A. 2003. *Bevezetés a queer-elméletbe*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- Kulick, D. 2000. Gay and Lesbian Language. *Annual Review of Anthropology* 29. évf. 243–285.
- Livia, A., Hall, K. 1997. It's a Girl! – Bringing Performativity Back to Linguistics. In: Livia, A., Hall, K. (szerk.) 1997. *Queerly Phrased: Language, Gender, and Sexuality*. Oxford: Oxford University Press. 3–18.
- Neményi Á. 2010. *Nemek szociológiája*. Kolozsvár: Ábel Kiadó.
- Nyíltan a melegségről – [<http://melegvagyok.hu/fogalomtar> – 2012.11.20.]
- Ochs, E. 1993. Constructing Social Identity: A Language Socialization Persective. *Research on Language and Social Interaction*. 26. évf. 3. szám. 287–306.
- Ottati, V., Lee, Y. 2001. Pontosság: a sztereotípiakutatás elhanyagolt oldala. In: Hunyady Gy., Nguyen Luu L. A. (szerk.) 2001. *Sztereotípiakutatás*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 52–72.
- Pálmai J., Pikó B. 2006. Homoszexualitás és sztereotípiák egy kvantitatív vizsgálat tükrében. *Társadalomkutatás*. 24. évf. 2. szám. 235–260.
- Pataki P. 2010. *Sztereotípiák melegekről*. [<http://papeblogja.blogspot.com/2010/02/sztereotipak-melegekrol.html>. – 2012. 03.03.]
- Queen, R. M. 1997. I don't speak spirtch. In: Livia, A., Hall, K. (szerk.) 1997. *Queerly Phrased: Language, Gender, and Sexuality*. Oxford: Oxford University Press. 233–256.
- Reményi A. Á. 2001. Nyelv és társadalmi nem. *Replika* 2001. évf. 45–46. szám. 153–161.
- Tóth L. 1994. A modern kori homoszexualitás néhány kérdése. In: Tóth L. (szerk.) 1994. *A homoszexualitásról*. Budapest: Hilscher Rezső Alapítvány–ELTE Szociálpolitika Tanszék–T-Twins Kiadó. 17–118.

Munkamemória és olvasási képességek mérése

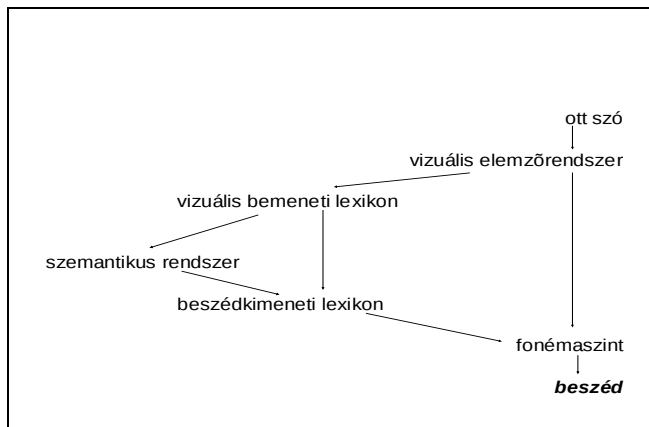
(Kísérleti tesztelés)

Kulcsszók: fonológiai hurok, munkamemória, olvasási képesség, szövegértés

Bevezető

A tanítási gyakorlatom során szembesültem még élesebben azzal a ténnyel, hogy az olvasás egyre nagyobb problémát jelent a diákok számára. Olvasás alatt nemcsak a betűk, szavak, mondatok hangoztatását, hanem a szövegértési képességeket is értem. Azzal tisztában voltam, hogy egyéni eltérések léteznek a diákok között, illetve azzal is, hogy ezek hátterében nem csak nyelvi különbségek állnak.

Mindig lesznek olyan szavak, amiket nehezebb kiolvasni, és lesznek olyan szavak is, amiket nem ismerünk. Az ismeretlen szavakra hosszabb fixáció esik, elolvasásuk is hosszabb ideig tart. Az ismert, előre megjósolható szavakat átugorja a tekintet, ezáltal olvasásuk gyorsabb és nagyobb folytonosságot mutat (Ellis 2004: 32–3).

1. ábra

A különálló írott szavak felismerésében szerepet játszó kognitív folyamatok leegyszerűsített modellje

(Ellis 2004: 45)

Az 1. ábra egy lehetséges olvasási modellt vázol fel. Ha olvasás folyamatát jellemezzük, mindenképp az írott szót kell kiindulási pontnak tekintenünk. Az ábrán látható, hogy a felismerésben elsőként a vizuális elemzőrendszer vesz részt. A vizuális elemzőrendszer felelős a betűk azonosításáért, elvont betűidentitásokat állít fel. Második komponensként a vizuális bemeneti lexikon jelenik meg, mely a betűsorokat szavakként azonosítja. Ebben a mozzanatban még nem történik értelmezés, csak a szóegységek alkotása zajlik. A vizuális bemeneti lexikon után viszont az ábrán látható módon megszűnik a folyamat egyirányúsága, az olvasó számára két út lehetséges. Vagy a szemantikus olvasás folyamata lép életbe. Ekkor a szemantikus rendszeren halad át az adott szó, míg ha nem szemantikus olvasásról van szó, akkor a vizuális bemeneti lexikonból a beszédkimeneti lexikonba jut, a szemantikus rendszer folyamatból való kimaradása árán. A beszédkimeneti lexikon után az út megint egyértelművé válik, a fonémaszint, majd a beszéd következik (Ellis 2004: 44–51 alapján). A normál, értő olvasó a szemantikus rendszer érintésével valósítja meg az olvasási folyamatot.

Előadásom során az olvasási képességek mellett az ezzel szorosan összefüggő munkamemóriát is vizsgálom. A vizsgálat megértéséhez elengedhetetlen Badelley (2003) munkamemória-modelljének megismerése, melynek lényege, hogy az információt nemcsak tároljuk, hanem műveletek hajtunk velük végre. A tárolás színtere ebben az esetben a rövid távú memória.

Badelley a munkamemória három fő egységét különíti el: 1. a téri vizuális vázlattömböt, 2. A fonológiai hurok/fonológiai rövid távú memóriát, és 3. a központi végrehajtót. A két alrendszer, a téri vizuális vázlattömb és a fonológiai hurok működését a központi végrehajtó hangolja össze, illetve ez az a komponens, ami kapcsolatot tart a hosszú távú memóriával (Németh 2002a). A modellt Badelley később egészítette ki az epizodikus puffer komponenssel, mely „alkalmas a különböző alrendszerekből és a hosszú távú memóriából származó információk összekötésére egy egységes epizodikus reprezentációban” (Németh 2002a).

A téri vizuális vázlattömb, mint ahogy a neve is mutatja, a téri és vizuális információkat, a fonológiai hurok a beszédalapú és fonológiai információkat tárolja. Ezen részek fejlődési intenzitása eltérő. Fontos, hogy a tárolás rövid távú, tehát mindössze 1,5-2 mp-nyi információ-megtartásról beszélhetünk (Vö. Janacsek, Tánczos, Mészáros, ill. Németh 2009: 387). Továbbá a fonológiai hurok esetében nem beszélhetünk szemantika alapú tárolásról, így a hasonló hangzás alapján megjelenik a fonológiai hasonlósági hatás és a szóhosszúsági hatás (Janacsek, Tánczos, Mészáros, ill. Németh 2009: 387). A fonológiai hasonlósági hatás és a szóhosszúsági hatás a vizsgálatom alapját képező teszt eredményére is jelentős hatással van.

A fonológiai hurok fejlődésének mérése számtérjedelemmel és álszóismétléssel történik. A fejlődés 7–10 éves kor körül lezárul. A fonológiai hurok fejlődését befolyásoló tényezők között szerepel az 1. perceptuális elemzés, hiszen a beszédhangok korai perceptuális feldolgozása elengedhetetlen a fonológiai emlényom sikeres kialakulásához. A 2. szenzoros memóriában a beszédegységek fizikai tulajdonságai tárolódnak, idősebb gyermekeknél nagyobb a tárolás mértéke. 3. A fonológiai tár, mely a fonológiai hurok komponens része. Fejlődése az információk elhalványulásának mértékétől és a kódolás minőségétől függ. 4. A sorrendre való emlékezés, mely a számtérjedelem feladatoknál lesz a legszembetűnőbb, hiszen a feladatbeli itemek gyakran felcserélődnek. 5. A szubvokális ismétlés mértéke, mely csökkenti a nyomelhalványulást. Ez 7 éves kortól fejlődik ki. 6. Az előhívás, mely idősebb gyermekeknél gyorsabb, mint fiatalabb társaiknál és 7. a redintegráció, mely a hiányos fonológiai emlényom kiegészítését foglalja magába. Ez a kiegészítés történhet a már korábban tárolt anyag felidézésével, vagy a nyelv lexikái, fonológiai és szemantikai tulajdonságainak segítségével (Hoffmann, Németh 2005:74-5; Németh 2002b). Jelen áttekintésből is láthatjuk, a fonológiai hurok működése több rendszer és több folyamat párhuzamos működésén alapszik. Az előadásban szereplő többi vizsgálati eszköz már a központi végrehajtó vizsgálati eszköze.

A előadás kiinduló kérdései: Van-e fejlődés a fonológiai hurok, a központi végrehajtó, illetve az olvasási képesség terén 10,0 és 13,3 éves kor között? Van-e összefüggés a fonológiai hurok és a központi végrehajtó fejlődése között? Van-e összefüggés a részképességeket mérő részfeladatok között? Ha jó a gyermek szövegértése, akkor jól olvas-e? Jobb-e a 6. osztályosok olvasási képessége, mint a 4. osztályosoké? Ha a fonológiai hurok fejlődése lezárul, akkor a két osztály közötti átlagértékek különbsége is rendkívül kevés lesz? A szakirodalom áttekintése után az a feltételezésem, hogy a fonológiai hurok kivételével mind a központi végrehajtó, mind az olvasási képességek esetében javulás tapasztalható: a javulást az életkor előre haladtával párhuzamosan feltételezem, tehát az idősebb gyermekeknek jobb eredményeket kell produkálniuk, mint fiatalabb társaiknak.

Metódus

A vizsgálatban 4. és 6. osztályos diákok vettek részt, a szegedi Juhász Gyula Gyakorló Általános Iskola tanulói. 26 fiút és 26 lányt vizsgáltam, 10–13,3 év között.

Lukács és munkatársai diszlexiát felmérő tesztje egy új, kísérleti fázisban lévő eljárás. A teszt elvégzéséhez részletes leírás tartozik, melyben az alkalmazáshoz szükséges instrukciók szerepelnek.

A teszt nem egyszerű olvasás teszt, hanem méri a vizsgálati személy munkamemóriájának jellemzőit is. Mind a központi végrehajtó, mind a fonológiai hurok mérőeljárásait alkalmazza.

A vizsgálati személyek a teszt bizonyos részeit (számtérjedelem, számtérjedelem visszafelé, álszóírás és lexikális döntés és szövegkiegészítési feladatok) papír alapon töltötték ki, többükkel hangfelvételeket készítettem az álszóolvasás, gyors megnevezés, egyperces olvasás feladatok esetében.

Bár a vizsgálat eredeti formája számítógépes teszt, ezt a verziót nem alkalmaztam. Egyrészt a teszt nem mentette az adatokat a megfelelő módon, másrészt papír alapon egész osztályokat tudtam vizsgálni. Az írásban történő vizsgálatot választottam a számtérjedelem, számtérjedelem visszafelé, álszóírás és lexikai döntés feladatok esetében. A számtérjedelem, számtérjedelem visszafelé és álszóírás feladatok esetében hangfállal a számítógépemről hangosítottam ki feladatot, melyet közben én is a diákokkal együtt végeztem. Mivel a teszt három egymást követő tévesztés után leáll, ezért a példaanyagot előre begyakoroltam, a diákok velem együtt végezték a feladatot, akkor is, ha több mint három egymás utáni tévesztésük volt.

A lexikai döntés rövid, és lexikai döntés gombnyomásig feladatokhoz PPT-fájlt készítettem. Ekkor kiesett a reakcióidő mérése a feladat elvárásai közül, viszont a döntés momentuma, hogy álszót látnak-e vagy sem, megmaradt. Az álszóismétlés, álszóolvasás, gyors megnevezés és az egyperces olvasás feladatokat diktafonnal rögzítettem. A szövegkiegészítés I. feladat mellé egy másikat, *A tapírok* címűt is kitölttettem. A 4. osztályban a munkám egy nap, pontosabban két egymást követő tanórán végeztem, így az aznap jelen lévő összes diák egységesen kitöltötte a teszteket. A 6. osztály esetében több nap leforgása alatt készült a teszt, több ülésben.

Eredmények

Lukács és munkatársainak tesztje két specifikus területet, a központi végrehajtót és a fonológiai hurkot méri. A központi végrehajtó mérőeljárásai közé tartozik a számtérjedelem vissza és az olvasásterjedelem. A fonológiai hurok vizsgálatára szolgál a tesztben szereplő álszóismétlési feladat, és a számtérjedelem. Bár a tesztben nem szerepel, de a hallgatási terjedelem, N-et vissza, számolási terjedelem feladatok is a központi végrehajtó, míg a szóterjedelem a fonológiai hurok mérőeljárásai közé tartozik. (Hoffmann, Németh 2006: 71 alapján). Mivel a teszt a fenn említett kategóriák szempontjából nem mutat teljességet, így más szempontrendszert állítok fel.

Külön vizsgálom a számokkal (számtérjedelem, számtérjedelem visszafelé), az álszókkal (álszóírás, lexikális döntés) és a szövegek kiegészítésével (Szövegkiegészítés I. és II.) kapcsolatos teszteket, illetve az artikulációs komponens megjelenése miatt a diktafonnal rögzített feladatokat (gyors megnevezés, álszóolvasás, álszóismétlés, egyperces olvasás).

Az előre számtérjedelem és számtérjedelem visszafelé feladatok esetében minden terjedelemhez 4-4 számsorozat tartozik. Hét egységből áll mindkét teszt. A számítógépből hallható hang kb. egy másodperces kihagyásokkal sorolja a számokat. Az adott egységre abban az esetben adható pont, ha a szakaszból legalább két számsorozatot helyesen ismételi. A felcserélt számokat tartalmazó, vagy kihagyott megoldás pontozható. Ez alapján maximum 7 pont adható mindkét vizsgálatra.

A tesztek átlaga alapján megállapítható, hogy mind 4., mind 6. osztályban a számtérjedelem visszafelé feladatsor átlaga gyengébb, 6. osztályban 1,18, míg 4. osztályban 0,769 a két átlag különbsége. Szembetűnő viszont, hogy mindkét tesztben a 4. osztályosok jobban teljesítettek.

Az álszóírás feladatsorának értékelése ugyanazon módszer szerint történt, mint az előre számtérjedelem és számtérjedelem visszafelé teszteké.

A lexikális döntés feladatok esetében a reakcióidőt nem mértem, így csak a válaszok helyességét vizsgáltam. Az általam alkalmazott LD1 jelölés alatt szereplő eredmények a Lukács és munkatársai teszt Lexikális döntés rövid, míg az LD2 a Lexikális döntés gombnyomásig szókészletét tartalmazza. Az LD1 38, míg az LD2 39 megítélendő szót tartalmaz. Az osztályokon belül a két lexikális döntés feladat átlaga nem mutat lényeges eltérést, a hatodikosok esetében megegyezik, míg a 4. osztályosoknál nincs egy tizednyi eltérés sem a két eredmény között. Mindkét feladattípusban a 4. osztályosok teljesítettek jobban. Az álszóírás esetében 0,268, míg a lexikális döntéssel járó feladatokban 2,429, illetve 2,275 ponttal nyújtottak jobb átlagot idősebb társaiknál. Az egyéni eredmények között nagy eltérést nem tapasztaltam.

A szövegértést vizsgáló tesztek közül mindkét esetben a Szövegértés II. teszten ért el jobb eredményt a diákok. A különbség szembetűnő. A 6. osztály eredményeinek különbsége eléri 2,684 pontot, míg a 4. osztály esetében 2,576 pontnyi az eltérés. A 6. osztályosok mindkét feladatsor esetében jobb teljesítményt értek el, a Szövegértés I. tesztben 2,424-gyel, Szövegértés II. vizsgálatban pedig 2,954 átlagponttal lett jobb az eredményük.

A gyors megnevezés és álszóolvasás feladatok esetében lényeges eltérés nem figyelhető meg a 4. és 6. osztályok eredményeinek átlaga között. Az eltérés 1-1 tizednyi a gyors megnevezés feladatban a 6. osztályosok, míg az álszóolvasási tesztben a 4. osztályosok javára.

Az egyperces olvasás feladat esetében viszont lényeges különbség tapasztalható.

A 6. osztályosok az eredményeikkel lényegesen magasabb fejlettségi szintet mutatnak, mint 4.-es diákjaik. A két teszt átlagának eltérése, az instrukcióbeli értékelést követve, 115,3 pont.

Következtetések

A fonológiai hurok legpontosabb mérőeljárásai közé tartozik a számterjedelem előre, az álszóírás és álszóismétlés tesztek. A szakirodalom szerint a fonológiai hurok fejlődése 7-10 éves kor körül lezárul (Hoffmann, Németh 2006:73; Németh 2002a), ezért fejlődést nem feltételezek. A 4. és 6. osztályosok képességei közötti eltérés nem mérvadó: a számterjedelem előre feladat esetében 0,067; az álszóírás esetében 0,268; az álszóismétlés esetében pedig nem tapasztalható különbség a két osztály diákjainak átlaga között. Meglepő viszont az, hogy mind a számterjedelem előre, mind az álszóírás feladatokban a fiatalabb korcsoport nyújtott jobb teljesítményt. Az álszóírás feladat lényegesen rosszabbul sikerült, mint az álszóismétlés. Annak ellenére, hogy mindkét feladattípusban 5-5 pont volt a maximum, az álszóírás feladatban 0,846 pontot értek el a 4. osztályosok és 0,578-at a 6. osztályosok, míg az álszóismétlés feladatokban egyaránt 2,8 pontot teljesítettek. Figyelembe kell venni, hogy az álszóírás feladatok esetében írásprobléma és betűtérvesztés is jelentkezhet, míg ezt az álszóismétlés feladatban teljesen kizárható.

A központi végrehajtó vizsgálóeljárásai közé tartoznak: számterjedelem vissza, LD1, LD2, szövegkiegészítés I. és II., gyors megnevezés és egyperces olvasás feladatok.

A számterjedelem visszafelé feladatokban a 4. osztályosok teljesítménye megelőzte a hatodikosokét. Az két eredmény átlagának eltérése 0,483. A feladatban a problémát nem a ki nem töltött részek, hanem a számok felcserélése okozta. Ez a számcseré leggyakrabban a hasonló fonológiai szerkezettel rendelkező szavak esetében következett be. Fejlődést ebben az esetben nem tapasztaltam.

Az LD1 és LD2 feladatok esetében nem mértem reakcióidőt, így csak a döntés momentumát, (álszót lát-e vagy sem) értékeltem. Mivel a lexikális döntés feladatokban a vizsgálati módszer azonos, csak a két szóanyag tért el egymástól, így a tesztek pontszámai között nagy eltérést sem tapasztaltam.

A tesztek eredményének átlaga között eltérés nem mérvadó, az LD1 esetében 2,429, míg az LD 2 esetében 2,275. Minden egyes helyesen besorolt szó egy pontot ért. A hatodikosok feladatsorainak átlaga között eltérés nincs, míg a negyedikesek 0,154 ponttal teljesítettek jobban az LD1 feladatsorban. Mindkét esetben a negyedikesek eredményei bizonyultak jobbnak, így fejlődésről ebben az esetben sem beszélhetünk.

Az elefántok nem felejtene (Szövegértés I.) szöveg esetében 10 perc alatt 44 szó beillesztésére volt lehetőségük a diákoknak. A tapírok című szöveg esetében (Szövegértés II.) 40 szó integrálásról szólt a feladat. A szövegértés I. esetében a negyedikesek 2,576, míg a hatodikosok 5 pontot értek el. A szövegértés II. esetében pedig szintén a hatodikosok eredményei lettek jobbak, átlagosan 2,954 ponttal. Ez az egyetlen feladattípus, melyben a hatodikosok jobb, és lényegesen jobb eredményt értek el. Ennek ellenére figyelembe kell vennem, hogy minden szó egy pontot ért, tehát a 40 és 44 szóból sikerült átlagosan maximum 7, 684 szót helyesen elhelyezniük a szövegben. A legjobb eredmény is a hatodik osztályosok körében született, ami 24 szó helyes integrálását jelentette.

A szövegértési feladatokon kívül az egyperces olvasás feladat mutat fejlődést. Az egyperces olvasás feladatokban a különböző nehézségű szavakhoz különböző pontszámot rendeltek. Az így kapott átlagértékek alapján a 6. osztályosok átlagteljesítménye 115,3 ponttal előzte meg negyedikes társaikét.

Összegzés

Az előadásom alapját képező teszt (Lukács és mtsai 2011) új, kísérleti fázisú diszlexia szűrő teszt. Munkámban kísérleti tesztelést végeztem, vizsgálva általános iskola 4. és 6. osztályosok, 10,1-13,3 évesek képességeit. A tesztelés során lehetőségem nyílt több területen vizsgálni, így nemcsak olvasási képességgel, hanem munkamemóriával is foglalkoztam. A több irányból való megközelítés révén fontos összefüggéseket figyeltem meg.

Eredményeim csak részben támasztották alá a szakirodalmi adatokat. A fonológiai hurok esetében feltételezett fejlődés-megszakadás bekövetkezett, míg a központi végrehajtó vizsgáló feladatok átlageredményei nem minden esetben mutattak jobb teljesítményt az idősebb diákok körében.

Az eredmények igazolják, hogy nemcsak a diákok képességei között van nagy eltérés, hanem az elvárt életkori átlaghoz képest is jelentős az elmaradás.

IRODALOM

- Csanádi A., Harsányi Sz. G., Németh D. 2009. Társas megismerés és munkamemória. *Pszichológia* 29. évf. 2. szám. 145–163.
- Csépe V. 2006. *Az olvasó agy*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Ellis, A. W. 2004. *Olvasás, írás, diszlexia*. Budapest: Tas-11 Kiadó Kft.
- Hoffmann I., Németh D., Irinyi T., Pákási M., Kálmán J. 2010. Verbális munkamemória és a fonológiai rövid távú emlékezet működése Alzheimer-kórban. *Nyelvtudományi Közlemények* 106. évf. 245–260.
- Hoffmann I., Németh D. 2006. *Fejezetek a neurolingvisztikából – Nyelvi patológiák és emlékezeti működés*. Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.
- Janacsek K., Tanczos T., Mészáros T., Németh D. 2009. A munkamemória új magyar nyelvű neuropszichológiai mérőeljárása: a hallási mondatterjedelem teszt (HMT). *Magyar Pszichológiai Szemle* LXIV. évf. 2. szám. 385–406.
- Németh D. 2002a. A munkamemória fejlődése és a mondatmegértés. *Pszichológia* 22. évf. 3. szám. 267–276.
- Németh D. 2002b. Munkamemória, fejlődés, nyelv. In: Racsmány M., Kéri Sz. (szerk.) *Architektúra és patológia a megismerésben*. Budapest: BIP. 83–100. [<http://www.staff.u-szeged.hu/~nemethd/nemeth3.htm> – 2012. február 28.]
- Németh D. 2006. *A nyelvi folyamatok és az emlékezeti rendszerek kapcsolata*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Németh D. et. al. 2005. *A verbális munkamemória és a morfológiai komplexitás*. [<http://www.staff.u-szeged.hu/~nemethd/nemeth4.htm> – 2012. február 28.]
- Németh D., Pléh Cs. 2001. Nyelvfeldolgozás, munkamemória, fordítás. *Fordítástudomány* 3. évf. 1. szám. 40–53.
- Németh D., Racsmány M., Kónya A., Pléh Cs. 2000. A munkamemória kapacitás mérőeljárásai és szerepük a neuropszichológiai diagnosztikában. *Magyar Pszichológiai Szemle* LV. évf. 4. szám. 403–416.
- Pléh Cs. 1994. A mondatmegértés tanulmányozásának módszerei. In: Bernáth L. (szerk.) 1994. *Kognitív pszichológiai kísérletek*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Racsmány M. 2004. *A munkamemória szerepe a megismerésben*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Racsmány M., Lukács Á., Németh D., Pléh Cs. 2005. A verbális munkamemória magyar nyelvű mérőeljárásai *Magyar Pszichológiai Szemle* LX. évf. 4. szám. 479–505.
- Tóth D., Csépe V. 2008. Az olvasás fejlődése kognitív pszichológiai szempontból. *Pszichológia* 28. évf. 1. szám. 35–52.

Koraszülött gyermekek nyelvi képességeinek fejlődése

Kulcsszók: nyelvi képességeinek fejlődése, beszédprodukcio, koraszülött gyermekek

Bevezetés

Minden gyermek esetében meghatározóak lehetnek az első órákban, napokban és hetekben megszerzett tapasztalatok. Különösen igaz ez a koraszülött gyermekek esetében, ugyanis ha a gyermek idő előtt jön a világra, az első élménye az elválás, így sokáig hiányzik az érintés mint a kapcsolatteremtés alapja. A családon ambivalens frusztráció lehet úrrá, vagyis egyszerre lehet jelen a túlélés és az érzelmi elutasítás érzése. Mindezek azt mutatják számunkra, hogy már az első élmények hatással vannak a kommunikációra és a későbbi képességek fejlődésére (Szanati 2011).

Kérdés, hogy valójában ki is számít koraszülöttnak. Elsőként egy finn gyermekgyógyász, Ylppö foglalkozott a kérdéssel 1919-ben: minden 2500 g alatti újszülöttet ide sorolt (Estefánné Varga 2001). Egy 1948-as WHO-konferencia szintén ezt a meghatározást támogatta, azzal érvelve, hogy a csecsemő ilyen súllyal még nem elég érett. Később, 1961-ben, egy nemzetközi megállapodás már különbséget tett a súly és az idő szerinti koraszülöttség között. A 2500 g alatti születési súllyal világra jött gyermekeket kis súlyú újszülötteknek, míg a terhesség 37. hete, vagyis 259. napja előtt világra jött gyermekeket koraszülötteknek tekintették (Kalmár, Csiky 1994). Bár a két kategória egymástól objektív módon elhatárolhatónak tűnik, mégsem beszélhetünk homogén csoportokról a koraszülöttségen belül. Az 1. táblázat is jól mutatja, hogy mindkét meghatározáson belül több kategória létezik, tehát mind súly, mind pedig idő szerint a koraszülöttség különböző fokozataival kell számolnunk.

Súly szerint	Idő szerint
Kis súlyú: <2500g	Éretlen: 32–36. hét
Igen kis súlyú: 1500–1250g	Nagyon éretlen: 28–32. hét
Igen-igen kis súlyú: 1250–1000g	Extrém éretlen: <28. hét
Extrém kis súlyú: <1000g	

1. táblázat

Újszülöttek besorolása születési súly és idő szerint (Szanati 2011, Ferenczi, Kalmár 2009)

A koraszülött gyermekek aránya különböző földrajzi és gazdasági területeken eltérő lehet, vagyis demográfiai adatoktól függően változik. Magyarországon a korábbi felmérések szerint a koraszülött csecsemők aránya 6 és 15% között mozog (Wohlmuth 1986), napjainkban ez az arány 8–11% közötti (Szanati 2011).

Kiváltó okait tekintve beszélhetünk magzati és anyai eredetű koraszülöttségről. A magzati eredetű okok között tartják számon a különböző fejlődési zavarokat és fertőzéseket, míg anyainak tekinthetjük az általános betegségek miatti koraszülést, a magas vérnyomás, szívbetegség, tüdőbetegség miatt felmerülő problémákat, az ikerterhességet, és az anya kora is befolyásoló lehet (35 év feletti, vagy 16 év alatti) (Szanati 2010, Szanati 2011). Egyes felmérések arra is rámutattak, hogy az apa nélkül felnőtt lányok később kétszer gyakrabban hoznak a világra koraszülött gyerekeket, mint a családban felnőttek (Bereczkei, Csanyaky 2001). Emellett pedig különböző szociális, kulturális és életmódbeli okokat is találhatunk a háttérben.

Arra a kérdésre, hogy van-e összefüggés a koraszülöttség és az esetlegesen felmerülő nyelvi hátrány között, a korábbi vizsgálatok egymásnak ellentmondó eredményekre jutottak. Az egyik felfogás szerint a megkésett nyelvi fejlődés egyértelműen a koraszülöttség velejárója, amely gyakran renyhébb artikulációval, emellett pedig gyorsabb és monotonabb beszéddel, illetve ritmustalanabb és dallamtalanabb közlési formával jár együtt (DeHirsch et al. 1965; Bailey, Wolery 1989; Csiky et al. 1981). A másik nézőpont szerint azonban a kommunikációs elmaradás a

koraszülött gyermekek esetében nem gyakoribb, mint az éretten született azonos korú társaiknál, illetve az idejében diagnosztizált elmaradást korai fejlesztéssel ellensúlyozni lehet, így a gyermek a későbbiekben nem szenved hátrányt (Greenberg, Cmic 1988; Menyuk et al. 1995). Összességében elmondhatjuk, hogy a koraszülöttség tényét önmagában nem definiálhatjuk hátránnyként, mindössze a zavartalan fejlődést veszélyeztető perinatális kockázatként, tehát egyfajta fejlődési rizikófaktorként értékelhetjük (Kalmár, Csiky 1994).

A jelen kutatás célja a koraszülött, a vizsgálat idején óvodáskorú gyermekek iskolás kor előtti spontán beszédének grammatikai komplexitás szerinti vizsgálata. Arra a kérdésre keressük a választ, hogy a 37. hét előtt világra jött gyermekek beszédprodukciós képességei eltérnek-e az azonos korú és időre született társaikétól – a grammatikai fejlettséget tekintve. Vizsgáljuk továbbá, hogy hogyan változnak a gyermekek nyelvi képességei az életkor előrehaladtával, illetve a nemek tekintetében.

A kutatás megkezdése előtt a következő hipotéziseket fogalmaztuk meg. Feltételeztük, hogy az időre született gyermekek magasabb közlési fejlődési mutató-értékeket érnek el, mint az azonos korú, ám idő előtt világra jött gyermekek. Második hipotézisünk az volt, hogy az életkor előrehaladtával a két csoport közötti különbség fokozatosan csökkenni fog. Végül feltételeztük, hogy a nemek tekintetében a lányok mutatnak előnyt a fiúkkal szemben, amely minden életkori csoport esetében megmutatkozik.

Anyag, módszer, kísérleti személyek

A vizsgálat során adatközlőink 3 és 6 év közötti ép hallású, tipikus spontán fejlődésű (vagyis korábban fejlesztő foglalkozásban nem részesült) koraszülött gyermekek voltak. Összesen 5 fiú és 5 lány vett részt a kutatásban, életkorukat tekintve átlagosan 4,7 évesek. A vizsgálat során a gyermekektől digitális módon spontán beszédet rögzítettünk a számukra megszokott óvodai körülmények között, majd a magyar helyesírás szabályainak megfelelően lejegyeztük a megnyilatkozásaikat. A gyermekek közléseiben virtuális mondatokat határoztunk meg, majd egyenként 30 virtuális mondat alapján kiszámoltuk a közlések KFM-értékeit. Bár tudjuk, hogy a spontán beszédben a mondatok meghatározása alapvető nehézségeket hordoz magában (Gósy 2003), a gyermekek rövid és szerkezetét tekintve egyszerűbb közléseiben a mondathatárok megállapítása egyszerűbbnek bizonyult, mint a felnőttek közléseiben (Neuberger 2011). A gyermekek beszédprodukciós vizsgálatát az óvónők interjúival egészítettük ki, amelyek során beszámolnak a koraszülött gyermekekkel kapcsolatos tapasztalataikról.

A KFM-módszer a közlésegyeségek fejlődési mutatójának kiszámítására, illetve kiértékelésére szolgáló amerikai kritériumrendszer (a DSS-eljárás, Lee-Canter 1971), amelyet magyar nyelvre adaptáltak (Gerebenné, Gósy, Laczkó 1992). Az eljárás során a megállapított virtuális mondatokon belül a különböző szavak, szófaji csoportok és szó szerkezetek, illetve ragozási formák, szintaktikai szerkezetek különböző pontértékeket jelentenek. A pontértékek nagysága attól függ, hogy az anyanyelv-elsajátítás menetét tekintve milyen nehézségű szófaji csoportról vagy ragozási formáról van szó, tehát a nehezebben elsajátítható alakok több pontot érnek. Az így kapott értékeket összeadjuk, ezt követően hozzáadjuk a grammatikailag helyes mondatok számát, végül pedig az összeget osztjuk az összes produkált mondat számával, jelen esetben harminccal.

A koraszülött gyermekek adatait egy kontroll gyermekcsoport értékeivel hasonlítottuk össze. Itt normál időre, normál súllyal született, tipikus fejlődésű gyermekek adatait dolgoztuk fel, korcsoportonként egy fiú- és egy lánygyermek megnyilatkozásainak értékeit vizsgáltuk.

Eredmények

Koraszülött gyermekek KFM-értékei

Az 1. ábrán az általunk vizsgált koraszülött gyermekek KFM-értékei láthatók. A grammatikai komplexitást tekintve az életkor előrehaladtával az értékek fokozatos növekedést mutatnak. Bár a növekedés nem egyenletes, és minden életkori csoport esetén találunk kiugró adatokat akár pozitív, akár negatív irányban, mégis látható, hogy az életkori növekedés mentén exponenciálisan nő a közlések KFM-értéke. Mindez adódhat a fokozatosan fejlődő grammatikai ismeretekből, vagyis a gyermekek egyre összetettebb szerkezetek használatára képesek az anyanyelv-elsajátítás folyamán. A közlésekben megjelennek, majd egyre gyakoribbá válnak a bonyolultabb, nehezebben megtanulható szófajok, illetve mindezekből adódóan egyre több a grammatikailag helyes mondat az összesen produkált mondatok számán belül is.

Az életkorra lebontva az eredményeket azt láthatjuk (2. ábra), hogy az időre született gyermekek által elért értékek minden életkori csoportban minden esetben meghaladják a koraszülött, azonos korú társaik eredményeit. A kapott adatok alapján elmondható, hogy a legfiatalabbaknál, vagyis hároméves korban mutatkozik a legnagyobb különbség az időre született és a koraszülött gyermekek teljesítménye között. Ebben az esetben 1,89 pont az eltérés a két csoport között, majd az életkor előrehaladtával a különbség fokozatosan csökken. A legidősebb korosztály, tehát a hatévesek esetében már mindössze 1,15 pont. Bár a választott módszer nem sztenderdizált, a szerzők a KFM-módszer magyar nyelvre való adaptálásakor a kísérleti eredmények alapján meghatároztak bizonyos értékeket az összevetéshez (hároméves korban: 6,6 pont, négyéves korban: 7,3 pont). Az általunk vizsgált koraszülött gyermekek eredményei alapján jól látható, hogy amíg a kontrollcsoportként vizsgált időre és éretten született gyermekek minden esetben elérték, sőt meg is haladták ezeket az értékeket, addig a koraszülött gyermekek minden korcsoportban elmaradást mutattak.

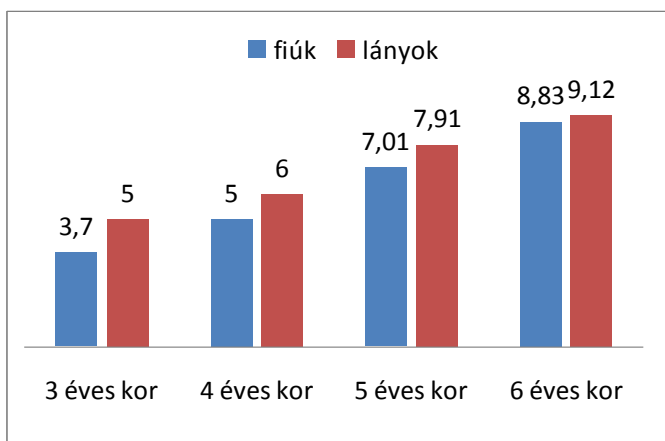

2. ábra

Koraszülött és időre született gyermekek értékei

Mindez vélhetően azzal magyarázható, hogy a gyermekek ezalatt a közel négy év alatt egy igen fontos kognitív fejlődési folyamaton mennek keresztül. Kisóvodás korban folyamatos haladás tapasztalható a nyelvi rendszer minden szintjén (Gósy 2005), ugyanakkor mindez értelmileg és érzelmileg is megmutatkozik (Piaget 1990). Emellett pedig az óvodába való bekerüléssel megváltoznak a gyermeket ért környezeti hatások is, amelyek szintén kihatással vannak – többek között – a nyelvi és kommunikációs fejlődésre. Az óvodába való bekerüléskor Gósy Mária (1993) felmérései szerint a legtöbb gyermek nyelvi teljesítménye elmarad az adott életkorban elvárhatótól, így az óvoda feladata fokozottan fontossá válik a beszéd és kommunikáció különböző szintjeinek fejlesztésében. A fejlődés a gyermekek részéről a produkció területén válik látványossá és könnyen érzékelhetővé.

A nemek tekintetében azt láthatjuk, hogy minden életkori csoportban a lányok értek el magasabb értékeket. Ám a 3. ábra alapján az is megállapítható, hogy a két csoport közötti különbség az életkor előrehaladtával fokozatosan csökken, így a háromévesek körében még 1,3 pont, a hatévesek esetében már csak 0,3 pont különbség mutatkozott.

3. ábra
KFM-értékek a nemek szerint

A két nem közti különbség adódhat az eltérő kommunikációs stratégiákból és módokból (Huszár 2009) és a szocializációval kapcsolatos különböző mértékű nyelvi kompetenciákból is, illetve az eltérő biológiai háttérrel is magyarázható. A magasabb tesztoszteron miatt a fiúknál lassabb az agykéreg differenciálódása, illetve különbség van a corpus callosumban is a két nem között (Gósy 2005).

A nyelvi problémák legtöbbször nem önmagukban jelentkeznek. A koraszülöttek felmérése minden esetben óvodai kereteken belül zajlott, így lehetőségünk nyílt az óvónők, gondozónők tapasztalatait is felmérni. Beszámolóik alapján elmondhatjuk, hogy a koraszülött gyermekek viselkedése egyéb jellegzetességeket is mutat. Időre született társaikhoz viszonyítva a koraszülött gyermekek gyakran éretlenül viselkednek, nehezen alkalmazkodnak társaikhoz, illetve az óvoda napirendjéhez, szabályaihoz. Mozgásuk, viselkedésük sokszor csak kevésbé vagy egyáltalán nem kontrollált, így munkavégzésük, feladat-végrehajtásuk kevésbé precíz és célratoró. Viselkedésük, magatartásuk a végletek között mozog, gyakran mutatnak izgatott, szinte ideges viselkedést, de hasonlóan gyakori az is, hogy teljes passzivitásba burkolóznak.

Összegzés

A kísérlet során az általunk vizsgált koraszülött gyermekek a grammatikai komplexitási értékeket tekintve fiatal korban elmaradást mutattak időre született, azonos korú társaikhoz viszonyítva. Az elmaradás mértéke fiatal korban, az óvodába való bekerüléskor nagyobbra mutatkozik a két csoport között, majd, úgy tűnik, az életkor előrehaladtával – hatéves korra – a hátrány csökken, sőt, behozzák társaiktól való lemaradásukat. Mindez magyarázható azzal, hogy hatéves korra a gyermekek komoly kognitív fejlődési szakaszokon mennek keresztül, amely megmutat-

kozik a nyelvi, értelmi és érzelmi viselkedésben is. Az óvodába való bekerüléssel a gyermekek a szocializáció szempontjából fontos állomáshoz érkeznek, ahol újabb kommunikációs helyzetekben vehetnek részt, illetve fontos az óvoda részéről a tudatos nyelvi fejlesztés is. A nemek tekintetében jól látszik, hogy a lányok teljesítménye minden életkorban meghaladja a fiúk értékeit, ami a biológiai különbségek mellett adódhat a különböző nyelvi szocializációs folyamatokból, illetve a nemek között megmutatkozó különböző kommunikációs fejlettségből is.

A továbbiakban szeretnénk kísérletünket egyéb szempontok felvételével bővíteni, így például az idő és súly szerinti koraszülöttség összevetésével, illetve tervezzük a különböző szocializációs hatások felmérését is. Későbbi kutatásaink során célunk adatközlőink számának kibővítése, illetve a szülők tapasztalatainak felmérése is.

IRODALOM

- Bailey, D. B., Wolery M. (szerk.) 1989. *Assessing Infants and Preschoolers with Handicap*. Columbus, OH, England: Merrill Pub Co.
- Bereczkei T., Csányi A. 2001. A szocializáció evolúciós pályái: az apa nélkül felnövő kamaszok és felnőttek viselkedésének fejlődése. In: Pléh Cs., Csányi V., Bereczkei T. (szerk.) 2001. *Lélek és evolúció*. Budapest: Osiris Kiadó. 211–228.
- Csiky E. et al. 1981. Igen kissúlyú újszülöttek utóvizsgálata az iskolaérettség szempontjából. *Magyar Pszichológiai Szemle* 38. évf. 4. szám. 359–373.
- DeHirsch, K. et al. 1965. *The prediction of reading, spelling and writing disabilities in children. A preliminary study*. New York: Columbia University.
- Estefánné Varga M. 2001. Koraszülött gyermekek pszichodiagnosztikai vizsgálatának és iskolai bevételeknek eredményei. *Erdélyi Pszichológiai Szemle* 2. évf. 2. szám. 3–28.
- Ferenczi Sz. Gy., Kalmár M. 2009. A temperamentum és a fejlődés kapcsolata koraszülött és időre született kisgyermekeknél. *Gyógypedagógiai Szemle*. [http://prae.hu/prae/gyosze.php?menu_id=102&jid=29&jaid=412 – 2011.11.10.]
- Gerebenné Várbíró K., Gósy M., Laczkó M. 1992. Spontán beszédmegnyilvánulások szintaktikai elemzése DSS technika segítségével. Kézirat. Budapest.
- Gósy M. 1993. *Beszéd és beszédviselkedés az óvodában*. Budapest: Tanszer-Tár.
- Gósy M. 2003. Virtuális mondatok a spontán beszédben. *Beszéd kutatás* 11. kötet. 19–44.
- Gósy M. 2005. *Pszicholingvisztika*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Greenberg, M. T., Crnic, K. A., 1988. Longitudinal predictors of developmental status and social interaction in premature and full-term infants at age two. *Child Development* 59. 554–570.
- Huszár Á. 2009. *Bevezetés a genderyelvészettbe: miben különbözik és miben egyezik a férfiak és a nők nyelvhasználata és kommunikációja?* Budapest: Tinta Kiadó.
- Kalmár M., Csiky E. 1994. A koraszülöttség fejlődépszichológiai implikációi. *Magyar Pszichológiai Szemle* 34. évf. 3–4. szám. 139–170.
- Lee, L. L., Canter, S. M. 1971. Developmental sentence scoring: A Clinical Procedure for Estimating Syntactic Development in Children's Spontaneous speech. *Journal of Speech and Hearing Disorders* 36. 315–340.
- Menyuk, P. et al. 1995. *Early language development in full-term and premature infants*. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Neuberger T. 2011. Gyermekek spontán beszédének szerkesztettsége és folyamatossága. *Beszéd kutatás* 19. kötet. 83–96.
- Piaget, J. 1990. *Hat pszichológiai tanulmány*. Budapest: Piaget Alapítvány.
- Szanati D. V. 2010. Koraszülött csecsemők és kisgyermek receptív és expresszív kommunikációjának elemzése egészségpszichológiai szempontból. PhD-értekezés. Debrecen: Debreceni Egyetem.
- Szanati D. V. 2011. A logopédus-egészségpszichológus szerepe a koraszülött gyermekek utóvizsgálatában. *Gyógypedagógiai Szemle*. [http://www.prae.hu/prae/gyosze.php?menu_id=102&jid=37&jaid=541 – 2011.12.2.]
- Wohlmut G. 1986. Koraszülöttek In: Véghelyi P., Kerpel-Fronius Ö. (szerk.) 1986. *Az újszülött*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 455–517.

Kétnyelvű szardíniai fiatalok nyelvhasználati szokásai a Facebookon

Kulcsszók: Szardínia, szárd, kisebbség, nyelvvesztés, kódváltás, Facebook

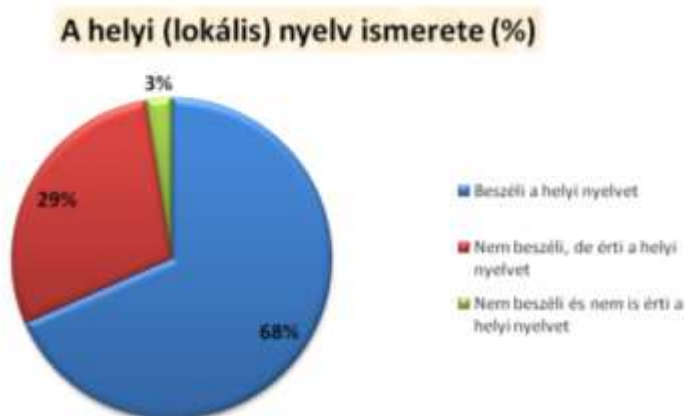
Tanulmányomban egy általam végzett – több kérdést is felvető – szociolingvisztikai kutatás egyik elemét ismertetem. A tanulmány központi kérdése az, hogy az új internetes közösségi terek – és ezen belül kifejezetten a Facebook – használata késlelteti-e az olaszországi szárd kisebbség nyelvvesztési folyamatát.

A szárd kisebbség Itália legnagyobb lélekszámú nyelvi és történelmi kisebbsége. A kb. 1,6 milliónyi szárd egész Európában is az egyik legnagyobb létszámú – jelenleg kisebbségi létben élő – népcsoport. Mint látni fogjuk, a szárd közösség jelenleg a nyelvvesztés folyamatát éli meg, ám nem lényegtelen, hogy ennek a folyamatnak milyen az intenzitása, és hogy a legújabb kommunikációs terek miként hatnak a nyelvhasználat változásaira.

Aktuális szociolingvisztikai helyzet Szardínián

A Cagliari Egyetem Politikatudományi Intézetének Gazdasági és Szociális tanszékén – a Sassari Egyetem Nyelv- tudományi Tanszékének közreműködésével – 2007-ben végeztek egy széleskörű szociolingvisztikai kutatást Szardínia aktuális nyelvi helyzetéről. A vizsgálatot a két egyetem hat munkatársa hajtotta végre, de jó néhány külső munkatárs is segítette a munkájukat¹. A munkacsoport vezetője Anna Oppo volt. A kutatásban 2437 szardíniai lakoshoz jutattak el kérdőíveket. Ügyeltek arra, hogy a vizsgálat alanyai kellőképpen reprezentálják a sziget társadalmát: a kutatásban résztvevők nem, kor és végzettség szerinti megoszlása megfelel Szardínia társadalmi viszonyainak. A földrajzi arányokra is nagy figyelmet fordítottak, hiszen a kutatás alanyait a legkülönbözőbb településtípusokról választották ki.

A kutatás alanyainak 68,4%-a állította, hogy beszéli a helyi nyelvet. A megkérdezettek 29%-a úgy nyilatkozott, hogy nem beszéli, de érti a helyi nyelvet. Mindössze 2,6% (65 fő) mondta azt, hogy nem beszél és nem is ért a helyi nyelven. (Helyi nyelven a szárd – adott településen beszélt – változatát kell értenünk.)

1. ábra

A helyi (lokális) nyelv ismerete

¹ Università di Cagliari e Università di Sassari (Giovanni Lupinu, Alessandro Mongili, Anna Oppo, Riccardo Spiga, Sabrina Perra, Matteo Valdes): *Le lingue dei sardi, una ricerca sociolinguistica*. Cagliari, 2007

Mindebből világosan látszik, hogy a szardíniai lakosok túlnyomó többsége kétnyelvűnek tartja magát. Több mint kétharmaduk aktív nyelvi kompetenciával is bír. A megkérdezettek csaknem egyharmada érti ugyan a szárd nyelv helyi változatát, de ezen a nyelven megnyilatkozásokat már nem tud produkálni, tehát az ő második nyelvi kompetenciájuk passzív.

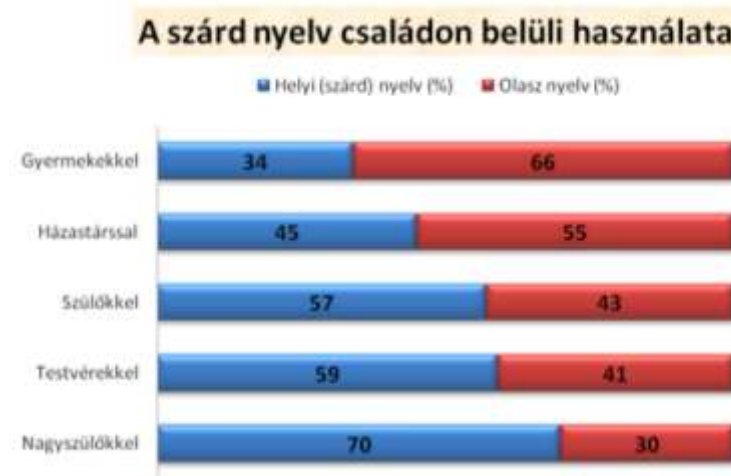

2. ábra

A helyi (lokális) nyelv ismerete életkor szerint

A 65 év felettiak beszélik leginkább a szárd változatait (86%), a 6–14 év közötti korcsoport pedig a legkevésbé (42%). Tehát a szárd nyelv használata generációról generációra csökken. Lényegében 50 év alatt a felére csökkent a szárdot beszélők aránya, és a gyermekek körében már kisebbségben vannak azok, akik használják a szárd valamelyik változatát.

A kutatók vizsgálták a szárd nyelv családon belüli használatát is. A 4. ábra azt mutatja be, hogy a szigetlakók családon belül milyen nyelven kommunikálnak a különböző családtagokkal. Természetesen ez csak azon családokra vonatkozik, ahol értik és beszélik a szárd nyelvet: az az összes család 68%-ára.

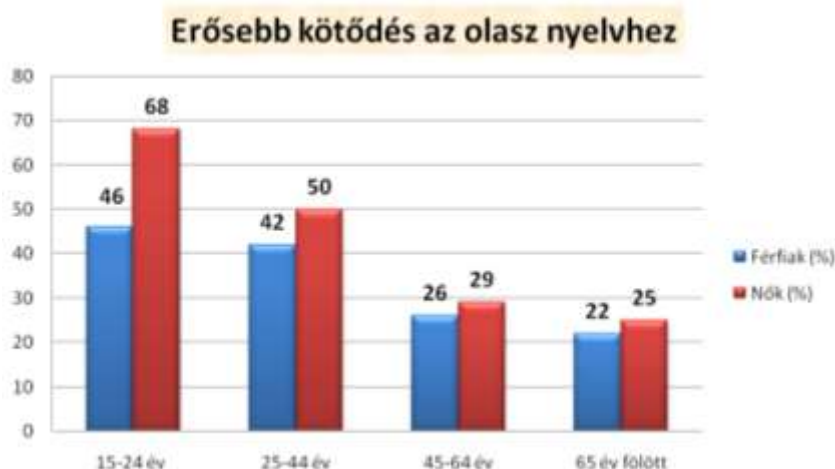

3. ábra

A szárd nyelv családon belüli használata

Az ábrából nyilvánvaló, hogy az újabb, fiatalabb generációkkal már kevésbé beszélnek szárdul (mindössze 34%), vagyis a szárd nyelv családon belüli használata – három generáció alatt – kisebbségbe szorult. Sajnos ez a nyelvvesztési folyamat egyik legekatánsabb jele: a családon belüli kisebbségi nyelvhasználat háttérbe szorulása. Amikor a kisebbségi nyelv használata kiszorul az újabb generációk életéből, és ez a családon belüli kommunikációra is igaz, akkor egyértelműen beindult a nyelvvesztés folyamata.

A kutatócsoport munkatársai megvizsgálták a szárd és az olasz nyelvhez való érzelmi kötődést is. A 4. ábra azt mutatja be, hogy az egyes korcsoportokban a férfiak és a nők hány százaléka nyilatkozott úgy, hogy az olasz nyelvhez érez erősebb kaffinitást.

4. ábra

Erősebb kötődés az olasz nyelvhez

Láthatjuk, hogy a 15–24 éves korcsoportban a lányok körében már nagyobb a kötődés az olasz (68%), mint a szárd nyelvhez. Ha ebben a korcsoportban a fiúk és a lányok eredményét átlagoljuk, akkor is azt az adatot kapjuk, hogy a 15–24 évesek 57%-a már jobban kötődik az olasz nyelvhez, mint a szárdhoz. Véleményem szerint ez újabb jele a nyelvvesztési folyamatnak.

A nyelvvesztési folyamat és a Facebook

Mint az eddigiekből látható volt a szárd kisebbség egy nyelvvesztési folyamatot él meg. Nem biztos, hogy ennek mindenki tudatában van, de a tények, az adatok önmagukért beszélnek. Igaz, hogy mára a nyelvi jogok gyakorlása széleskörűen biztosított, de az elmúlt 150 év olaszosítási törekvései nem múltak el nyomtalanul. Az olasz nyelv szupersztrátum hatása ma is érvényesül, és együtt jár a szárd nyelv presztízsének csökkenésével.

A szárd szigetlakók életében egyszer már végbement egy nyelvcsere, amikor az ősi nyelvükről áttértek a mostani, latin alapú nyelvükre. Az elmúlt 150 évben a közösség kétnyelvűvé vált (szárd és olasz), de most ismét az egynyelvűség felé halad. A szárdok egy nyelvvesztési és egyben egy nyelvcserefolyamat kellős közepén vannak: ha nem történik változás, akkor néhány újabb generáció belépésével a szárdok egynyelvűek lesznek, ami azt jelenti, hogy a latin alapú szárdot elvesztik, és csak az olasz nyelvet fogják használni.

Kutatásomban arra a kérdésre kerestem a választ, hogy a nyelvvesztés folyamatát lassítja-e, késlelteti-e az új kommunikációs tér, a legismertebb internetes közösségi oldal, a Facebook használata. Minthogy a különböző kutatások² azt jelzik, hogy a 15–24 éves korosztály tagjai – az európai országok többségében átlagosan naponta minimum egy órát töltenek a Facebookon, ezért mindenképpen vizsgálandónak éreztem azt, hogy a kétnyelvű szárd

² http://techline.hu/it/2010/2/12/20100211_facebook_szuletesnap_erdekes_tenyek, <http://salesactivation.hu/2011/09/minden-amit-tudni-akartal-a-kozossegi-oldalakrol/>

fiatalok életére miként hat ez az újfajta kommunikációs lehetőség. Használják-e a szárd nyelvet a *Facebook*on történő kommunikációban? Ha igen, akkor az olaszhoz képest milyen arányban? Mindez lelassítja-e, esetleg megállítja-e a szárd közösség nyelvvesztési folyamatát?

Számomra korábban is ismert volt, hogy szárd fiatalok használnak szárd szavakat, kifejezéseket, mondatokat a *Facebook*os kommunikációban, ezért hipotézisem az volt, hogy a *Facebook*használat ugyan nem állítja meg a nyelvvesztési folyamatot, de késlelteti azt. Hipotézisem szerint a *Facebook* nyújtotta lehetőségek (pl. közösségépítés, sajátos tartalmak megosztása) erősítik az identitást, és ez a kisebbségi nyelv használatára is pozitív hatással van. A *Facebook*on történő kommunikációban kevesebb a kötöttség, és a szárd fiatalok itt akár bátrabban megélhetik identitásukat és használhatják nyelvüket. A szárd fiatalok kétnyelvűségében már az olasz a domináns nyelv, de a *Facebook* nyújtotta lehetőségek elősegíthetik a szárd használatát, ami lassíthatja a nyelvvesztést.

A saját kutatás

A *Facebook*on zajló kommunikáció nagyobb része nem nyilvános, hiszen nagyon sok felhasználónak nem nyilvános az adatlapja, és a kommunikációt csak egy zárt, nem publikus közösségben, az ismerősei körében végzi. Így csak a nyilvános bejegyzésekhez fértem hozzá.

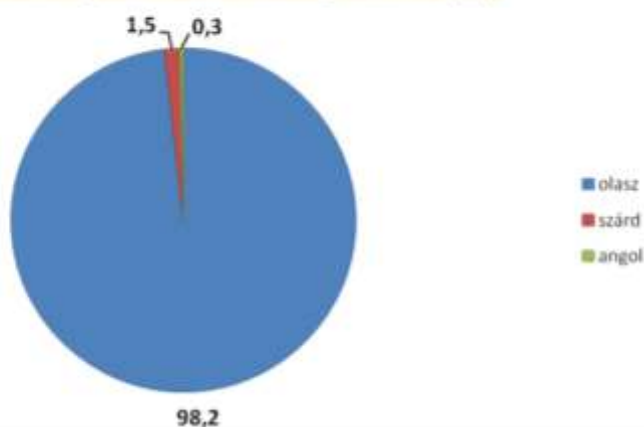
Természetesen ismeretlenek maradtak előttem a személyes üzenetváltások és chatelések is. Ami a vizsgálat számára adott volt, azok a nyilvános üzenőfali bejegyzések. Az üzenőfalat sem mindenki használja publikusan, ezért 824 adatlapot néztem át ahhoz, hogy 100 személynél találjak nyilvános üzenőfalat.

A vizsgált 100 db üzenőfalon az összes hozzászóló száma 290 fő volt, tehát ennyi felhasználó osztott meg tartalmat vagy, fűzött kommentárt a különböző üzenőfali tartalmakhoz. A 290 személy összesen 403 bejegyzést tett, hiszen volt, aki többször is hozzászólott egy-egy témához.

Az üzenőfali bejegyzéseket véletlenszerűen gyűjtöttem össze, nem foglalkoztam a bejegyzést tevő nemével, korával vagy társadalmi státuszával.

A 100 db vizsgált bejegyzésben összesen 9932 szó és 1532 mondat szerepel. Ha a szavak nyelv szerinti megoszlását vizsgáljuk, akkor a következő eredményt kapjuk: az összes 9932 szóból 9748 olasz, 149 szárd és 35 angol. Mindezt százalékos megoszlásban az 5. ábra szemlélteti.

Szavak nyelv szerinti megoszlása (%)

5. ábra

Szavak nyelv szerinti megoszlása (%)

Az adatok közötti látványos különbség jól megvilágítja azt, hogy az általam vizsgált szardíniai kétnyelvű fiatalok rendkívül csekély mértékben használják a szárd nyelvet a *Facebook*on. Az olasz szavak használata túlnyomó többségben van, tehát az alanyok által használt nyelv alapvetően az olasz. Láthatjuk azt is, hogy a szárd szavak használatához ma már az angol szavak használata került viszonylag közel, mondhatnánk, hogy napjainkra a szárd versenytársa az angol lett, legalábbis a *Facebook*ra vonatkozó nyelvhasználat tekintetében. Persze mindkét nyelv

használatára hihetetlen távolságra van az olasz nyelv használatától, amit a kördiagram szemléletesen ábrázol. Az olasz nyelv szinte egyeduralomra tör, és ennek kapcsán ne felejtjük el, hogy alanyaink olyan szardíniai fiatalok, akik – a korábban ismertetett szociolingvisztikai felmérés szerint – 15–24 év között 53%-ban, 25–44 év között pedig 59%-ban beszélnek a szárd valamelyik változatát. Ehhez a nyelvi kompetenciához képest elenyésző mértékben – mindössze 1,5%-ban – használnak szárd szavakat a Facebookon. A nyelvi kompetencia és a szárd szavak használatát az alábbi táblázat szemlélteti.

Korosztály	Szárd beszélt nyelvi kompetencia (%)	Szárd szavak használata a Facebookon (%)
15-24 év	53	1,4
25-44 év	59	1,6
Átlag	56	1,5

1. táblázat

Szárd beszélt nyelvi kompetencia és szárd szavak használata a Facebookon

Nyelvi kompetencia forrása: Cagliari Egyetem kutatócsoportjának vizsgálata 2007-ben

Szárd szavak használatának a forrása: saját kutatás

Az 1. táblázatból egyértelmű, hogy hihetetlen különbség van a beszélt nyelvi kompetencia és a szárd szavak Facebookon történő használata között.

A kétnyelvű fiatalok – ha a korábbi generációkhoz képest kisebb mértékben is, de – használják a szárd nyelvet a mindennapi életben. A 14–25 éves korosztály 14,7 %-ban szárdul beszél a szüleiével, sőt 42%-ban a helyi nyelven szólalnak meg, ha a nagyszüleikkel váltanak szót. A szülőkkel való kommunikációban mindkét nyelvet 36,6%, a nagyszülőkkel pedig 31,4% használja. Még ennél is érdekesebb, hogy a 14–25 éves korosztály 11,5%-ban a barátokkal való beszélgetésekben is a szárd nyelvet használja, a Facebookon mégis csak 3,5%-ban találkoztunk szárd szavakkal. A 2. táblázat szemléletesen veti össze a felsorolt adatokat százalékokban kifejezve:

	Szárd nyelv	Olasz nyelv	Mindkettő
Szülőkkel	14,7	48,7	36,6
Nagyszülőkkel	42	26,6	31,4
Barátokkal	11,5	45	43,5
Facebookon	1,5	98,5	

2. táblázat

A 14–25 éves korosztály kommunikációjának nyelv szerinti megoszlása (%)

A 2. táblázatban különböző típusú adatokat vettem össze. A szülőkkel, nagyszülőkkel, barátokkal való kommunikáció adatait a Cagliari Egyetem munkatársainak 2007-es kutatásából³ vettem, és ezen adatokat kérdőíves módszerrel gyűjtötték. A Facebookon történő kommunikáció adatai pedig az általam vizsgált üzenőfal bejegyzésekben található szavak számát tükrözik. Tehát az egyik esetben egy kérdőíves, önbevallásos módszerről van szó, a másikban viszont, nyelvészeti, lexikai adatgyűjtésről. Ennek ellenére – véleményem szerint – az adatok összevethetők, mivel mindkét esetben két nyelv használatának arányát vizsgáljuk különböző kommunikációs kontextusokban.

A táblázatban vastagon szedve emeltem ki a Facebookon történő nyelvhasználatot. Látható, hogy itt a legnagyobb a különbség a két nyelv között, vagyis ez az a kommunikációs kontextus, amelyben a 15–24 éves szardíniai fiatalok a legkevésbé használják a szárd nyelvet. A másik három kategória (szülők, nagyszülők, barátok) a személyes kommunikációt mutatja. A felhasználók a Facebookon is konkrét személyek, és az oldal egy közösségi felület, ahol emberek vannak egymással kapcsolatban. Nyilván a Facebook inkább a családon kívüli kommunikáció egyik csatornája (pl. barátokkal való kapcsolattartás), de mindenképpen az emberi kapcsolatok és a kommunikáció egyik lehetséges terepe. Ez is azt bizonyítja, hogy a fenti adatok összevethetők. A táblázatból levonható következtetés pedig továbbra is az, hogy a kétnyelvű szardíniai fiatalok – más kommunikációs helyzetekhez képest – a Facebookon használják legkevésbé a szárd nyelvet.

³ Università di Cagliari e Università di Sassari (Giovanni Lupinu, Alessandro Mongili, Anna Oppo, Riccardo Spiga, Sabrina Perra, Matteo Valdes): Le lingue dei sardi, una ricerca sociolinguistica. Cagliari, 2007

Kutatásomban megvizsgáltam a gyűjtött anyagban a mondatok nyelv szerinti megoszlását is. Az eredmény hasonlóképpen alakult, mint a szavak aránya esetében. A mondatok nyelv szerinti megoszlásánál a szárd nyelv ugyan valamivel jobb arányt ért el (3,5%), de ez lényegileg nem változtat a helyzeten, miszerint a szárd nyelvnek – az olasz mellett – minimális tér marad a *Facebook*on. A mondatok esetében annak volt köszönhető a jobb arány, hogy a szárd nyelvű mondatok átlagosan fele annyi szóból állnak, mint az olasz nyelvű mondatok.

A kutatás eredményeinek kvantitatív elemzése arra is rávilágított, hogy a két nyelvű fiatalok általában gyengébb szárd nyelvi kompetenciával rendelkeznek. Bár ez nem feltétlenül jele a nyelvvesztésnek, de ha a többi – korábban ismertetett – körülményt is figyelembe vesszük, akkor megállapíthatjuk, hogy ez is egyfajta rizikófaktor a szárd nyelv fennmaradása tekintetében. A gyengébb szárd nyelvi kompetenciára a mondat szerkezeti arányok vizsgálata is rávilágít.

6. ábra

A szárd nyelvű mondatok mondat szerkezeti arányai

A 6. ábra alapján megállapítható, hogy az általam gyűjtött anyagban a talált 34 többszavas szárd nyelvű mondatból 73,6 % (25) az egyszerű mondat és csak 26,4% (9) az összetett mondat. Az összetett mondatokon belül 6 mellérendelőt és 3 alárendelőt találtam. Az adatokból látható, hogy az adatközlők az egyszerűbb szerkezeteket preferálják. Az összetett mondatok esetében is az egyszerűbben szerkeszthető mellérendelő mondatok vannak kétszeres többségben. A talált, összesen 34 szárd mondat nem túl sok (ezért az eredmény nem reprezentatív), de az arányok így is egyértelműek.

Ha az általam vizsgált anyagban az olasz nyelvű többszavas mondatokban a mondat szerkesztési arányokat vizsgáljuk, akkor a következő eredményt kapjuk (7. ábra):

7. ábra

Az olasz nyelvű mondatok mondat szerkezeti arányai

Az olasz nyelvű többszavas mondatokból a vizsgált anyagban 1332-t találtam. Ebből 69,7% (928) volt egyszerű mondat és 30,3% (404) volt összetett mondat. Ez alapján – az olasz nyelvű *Facebook-bejegyzések* kapcsán is – megállapíthatjuk, hogy az alanyok az egyszerűbb mondat szerkezetek használatára törekednek. Mindenestre érdemes összevetnünk, hogy a két különböző nyelv használatakor milyen mondat szerkesztési arányokat tapasztalunk, és ezek hogyan viszonyulnak egymáshoz.

	Összetett mondatok aránya az összes mondatához képest (%)	Alárendelő mondatok aránya az összes összetett mondatához képest (%)
Olasz nyelvű mondatok	30,3	38,4
Szárd nyelvű mondatok	26,5	33,3

3. táblázat

Mondat szerkezeti arányok a vizsgált bejegyzésekben

A 3. táblázatból látható, hogy az olasz nyelvű *Facebook-bejegyzések* esetében mindkét arányszám magasabb, mint a szárd nyelvű bejegyzéseknél. Tehát amikor a vizsgálat kétnyelvű adatközlői olasz nyelven írnak a *Facebookon*, nagyobb arányban használnak összetett mondatokat és az összetett mondatokon belül alárendelő mondatokat, mint a szárd nyelvhasználat esetében. Meglátásom szerint ez bizonyíték arra, hogy kétnyelvű adatközlőink jobb olasz, mint szárd nyelvű kompetenciával rendelkeznek, mivel szárdul megnyilvánulva gyakrabban törekednek az egyszerűbb mondat szerkezetek használatára.

Következtetések

A fentiekből láthattuk, hogy a vizsgált kétnyelvű alanyok a *Facebookon* történő kommunikációban – az élőnyelvi szituációkhoz mérten – jóval kisebb, csekély mértékben használják a szárd nyelvet. A mondat szerkezeti arányok valamint a mondatok hosszúságának (szóállományának) vizsgálata pedig arra mutatott rá, hogy a kétnyelvű alanyok – az olaszhoz képest – gyengébb szárd nyelvi kompetenciával rendelkeznek. Összességében tehát a kétnyelvű szárd fiatalok *Facebook* használata nem késlelteti és nem lassítja a nyelvvesztési folyamatot, hanem ellenkezőleg, felgyorsítja azt. Így a kutatás elején felvetett hipotézis nem igazolódott be, hanem az ellenkezője nyert bizonyítást.

IRODALOM

Lupinu G. et al. 2007. Le lingue dei sardi, una ricerca sociolinguistica.
[http://www.regione.sardegna.it/documenti/1_4_20070510134456.pdf – 2012.11.20.]

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, Budapest
meszikatalin@gmail.com

Beszédszünetek középiskolások spontán dialógusaiban

Kulcsszók: néma szünet, spontán beszéd, megakadás-jelenségek, dialóguselemzés

Bevezetés

A spontán beszéd kutatása a nyelvtudományban a szociolingvisztika és a pszicholingvisztika kialakulásához köthető, vagyis a 20. század közepétől vált jelentőssé. Ez a vizsgálati irány az utóbbi évtizedekben számos korábban megválaszolatlanul gondolt kérdést derített fel, olyan jelenségekre is felhívta a figyelmet, amelyek mindaddig kívül estek a tudományos érdeklődés körén.

A néma szünet mint beszédjelenség eleinte a retorika tárgykörébe tartozott (Wacha 1988), elsődlegesen az értelmi tagolást segítő eszközként tartották számon. Így azonban nem tudunk magyarázatot adni minden előfordulására, például a spontán társalgásokban betöltött szerepére vagy a névelő utáni szünettartásokra. Továbbá a kitöltött szünettel – vagy más néven ő-zéssel – szembeni negatív attitűd is felkeltheti a kutatók kíváncsiságát: vajon lehet-e bármilyen funkciója ennek a feleslegesként számon tartott beszédjelenségnek.

Az utóbbi idők hazai és külföldi vizsgálatai objektív mérési adatokkal szolgáltak a téma kapcsán. „Egészséges felnőttek spontán anyanyelvi beszédében az elhangzó közlések mintegy harmadát teszik ki a néma szünetek, a hezitálások és ezek kombinációi” (Gósy 2005: 107). Bebizonyosodott, hogy a néma szünet – tagoló szerepe mellett – számos egyéb okra is visszavezethető, a beszéd létrehozása és megértése oldalán egyaránt fontos szereppel rendelkezik (Gósy 2003). „A beszéd folyamatban jelentkező szünet olyan kismértékben akaratlagos beszédkimaradás, amely néma vagy jellel kitöltött, de független a beszédhang képzésétől” (Gósy 2000: 259). A produkció során biztosítja az artikulációhoz szükséges légáramot, elősegíti az értelmi tagolást, a tervezés során az ellentmondások, téves utak feloldását, illetve a mentális lexikonban való keresési idő kitöltését, ugyanakkor a nyelvi kódolás módosítására is lehetőséget nyújt. A percepció oldaláról hozzájárul a könnyebb feldolgozáshoz, az entrópia csökkentéséhez, továbbá biztosítja a megértés és értelmezés folyamatait (Gósy 2000).

A beszédszünet a megakadásjelenségek között is szerepel. Gósy (2009) felosztása szerint a bizonytalansági megakadások között szerepel a néma és kitöltött szünet, az ismétlés, a töltelkésző, az újraindítás és a nyújtás, míg hibatípusú jelenségek a freudi elszólás, a malapropizmus, az agrammatikus formák, a kontamináció, a téves szótagolás, a nyelvem hegyén van (TOT) jelenség, a sorrendiségi hibák, valamint az egyszerű nyelvbontás. A néma szünet vizsgálata során fontos még tekintetbe vennünk, hogy nehéz meghatározni a beszélői szándékot a jelkimaradások esetében, kérdés tehát, hogy milyen paraméterek mentén jellemezhetők a néma szünetek a különböző funkciókban.

A spontán dialógusokban a beszélőváltások is többnyire szünettartás kíséretében valósulnak meg (Sacks et al. 1974, Evellei 2009), a szünettartás ugyanakkor kulturális (Shigemitsu 2004), nyelvspecifikus (Wells-Puppé 1996, Ogden 2004), életkori (Horváth 2009), ismeretségi (Grácsi, Bata 2010) stb. eltéréseket mutat. Igazolva látszik tehát, hogy a spontán beszéd, azon belül is a spontán dialógus a néma szünetek tekintetében eltérő jellemzőkkel rendelkezik más beszédfajtákhoz képest. Párbeszédek vizsgálata során többek között figyelembe kell venni a résztvevők számát, a témát, a situációt, a beszédpartnerek ismeretségének fokát, a beszédalkalmazkodást stb., ahogyan azt az eddigi vizsgálatok tapasztalatai igazolták (Taboada 2006; Stivers et al. 2009; de Ruiter et al. 2006; Markó 2005; stb.).

Jelen kutatás arra a kérdésre keresi a választ, vajon kimutatható-e szabályszerűség középiskolások dialógusaiban a néma szünetek előfordulásában az egyes megakadásjelenség-típusok környezetében. A szakirodalmi eredmények, valamint egy előkutatás (Mészáros 2011a,b) alapján az alábbi hipotéziseket fogalmaztuk meg. Alapfeltevésünk szerint szabályszerű különbség van a megakadásjelenségek környezetében előforduló néma szünetek, valamint a nem megakadások környezetében megjelenő néma szünetek között. Úgy gondoljuk, a néma szünetek a

különböző típusú megakadásjelenségek környezetében jellemzően eltérő gyakorisággal és időtartamban jelennek meg. Feltételezzük továbbá, hogy az átlagos szünetidők alapján következtethetünk a beszédprodukciónak Levell (1989) által meghatározott szintjeinek működési sajátosságaira, nevezetesen, hogy a tervezés mely szintjén történt diszharmónia.

Anyag, módszer, kísérleti személyek

Az elemzéshez felhasznált spontán beszédet egy budapesti középiskolában rögzítettük Krepsz Valériával közösen (Krepsz 2011a,b); 10. és 12. évfolyamos magyar anyanyelvű diákoktól párbeszédes anyagot vettünk fel. Korcsoportonként 5-5 pár vett részt a vizsgálatban, a kiválasztás során a nemek arányát nem vettük figyelembe. A feladat-orientált dialógus módszerét alkalmaztuk (Carletta, Mellish 1996, Horváth 2004), amelynek keretében különböző képekkel illusztrált, a mentális érettségi szintnek megfelelően elkészített térképek által dialógust kezdeményeztünk két tanuló között. Az adatközlők egymásnak háttal helyezkedtek el, így a szemkontaktus és egyéb metakommunikáció hiányában csak nyelvi kifejezőkészségükre támaszkodhattak. A megadott utasítások alapján az egyik adatközlő (irányító) vezeti utasításaival a másikat (irányított) meghatározott pontokon keresztül egy kijelölt célpontra. A kísérletben az adatközlőknek adott két térkép azonban nem teljesen egyforma, ezért a résztvevőknek folyamatosan beszélniük kell ahhoz, hogy teljesíteni tudják a feladatot. Az interjúvezetők azonos nyelvi szintű utasításokat adtak meg a feladatra vonatkozólag, a teljesítés során pedig igyekeztek kerülni a további segítségnyújtást.

Az interjút az iskolák engedélyével digitálisan rögzítettük, majd az egyes párok anyagára lebontva a Praat 5.2.19. szoftver (Boersma, Weenink 2011) segítségével manuálisan, többszintű címkézést alkalmazva dolgoztuk fel. Külön sorban címkéztük az irányító, illetve az irányított megnyilatkozásait, továbbá az egyéb beszédjelenségeket (pl. szünetek, megakadásjelenségek, beszélőváltások). A létrehozott anyag évfolyamonként összesen 10 dialógust tartalmaz, a vizsgált szöveg egésze 53,22 perc. Jelen vizsgálat az életkor kivételével egyéb szociolingvisztikai paramétereket nem vesz figyelembe, mivel elsődleges célja a korcsoportok mentén bemutatni a néma szünetek egyes típusainak alakulását. A mérés során nem határoztuk meg a néma szünetek időtartamának alsó határértékét. Az elemzéshez szükséges adatokat a Praat-programból Excel-táblázatba vezettük át, majd az Excel és SPSS 13.0 programok segítségével végeztünk számításokat.

Eredmények

A dialógusok átlagos időtartama a két csoport között nagyjából egy perc eltérést mutat a tizenkettedikesek javára, ugyanakkor nagyok az egyéni eltérések. A szünetek aránya a beszédidőhöz képest 25–55% között mozog. Markó (2005) vizsgálatában a négy résztvevős társalgásban a felnőtt résztvevők beszédének 6–8%-át tették ki a szünetek. Itt a néma, a kitöltött és kombinált típus együttes értékeit vettük figyelembe. Mindezt összevetve a középiskolások eredményeivel, azt látjuk, hogy amennyiben a beszélőváltásokat nem vesszük figyelembe, 10–28% a néma szünetek aránya a fordulón belül, vagyis még mindig valamivel magasabb, ugyanakkor az eltérés eredhet a feladattípus különbözőségéből, továbbá a beszélők számából, ami a szóátvételek számát és gyakoriságát egyaránt meghatározhatja. Fontos még tekintetbe vennünk, hogy négy beszélő között akár párhuzamos társalgások is kialakulhatnak, ami ugyancsak hatással van a szünetezésre.

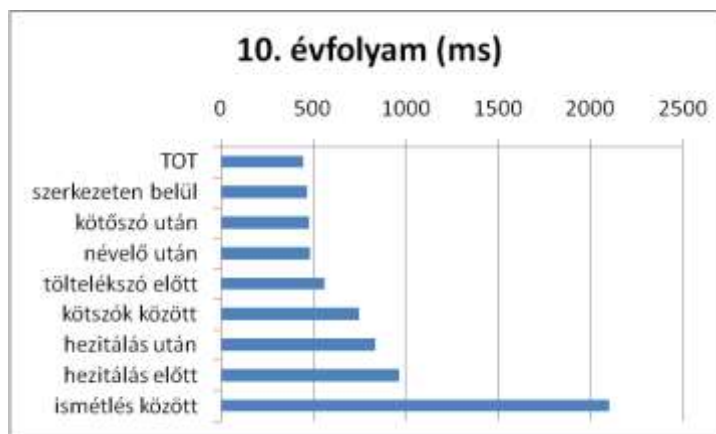
Módszertanilag szükséges két fő szünettípus elkülönítése a dialógusok szerkezetével összefüggésben (Grácz, Bata 2010): a fordulón belül megjelenő néma szünet (turn-internal pauses), valamint a beszélőváltáskor tapasztalható szünet (between-turn pauses). Bár a beszélőváltáshoz köthető szünetek adják a szünethelyek túlnyomó többségét, jelen tanulmány mégis a fordulón belüli jelkimaradások bemutatására szorítkozik, mivel a szakirodalmi adatok alapján a beszélőváltások nagymértékben kulturális meghatározottságúnak is tekinthetők (Shigemitsu 2005), míg a saját fordulón belül az egyéni beszédjellemzők dominanciájára számíthatunk. A vizsgált csoporton belül elkülönítettük egymástól a megakadásjelenséghez köthető néma szüneteket, valamint a nem megakadáshoz köthetőket (lásd az 1. ábrát). Megakadásjelenséghez köthetőnek tekintettük azokat a jelkimaradásokat, amelyek közvetlenül megakadás előtt vagy után jelentkeztek, illetve amelyek a kontextus alapján önmagukban megakadásnak voltak tekinthetők. Minden egyéb pozíciót a nem megakadáshoz köthető kategóriába soroltunk. Felvettünk ugyanakkor egy további kategóriát, a kontextus alapján egyértelműen nem definiálható szünetek (a továbbiakban ND-szünet) részére.

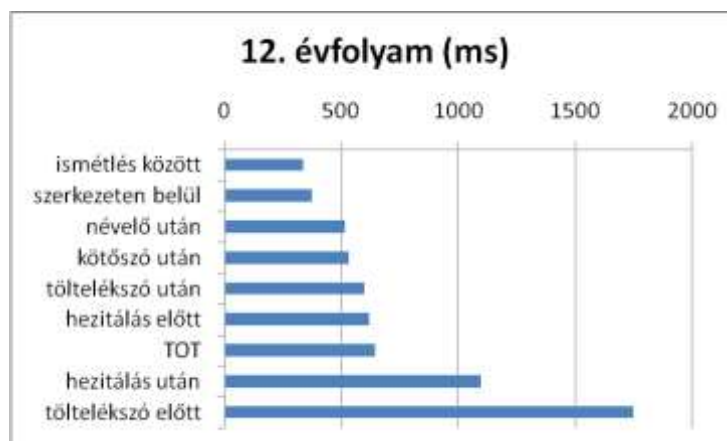

1. ábra

A fordulón belüli szünetek fő típusai

Az anyag nagyobb részét kitevő megakadáshoz köthető szünetek közül a 10. évfolyamon összesen 148 előfordulást jegyeztünk 20 különböző szintaktikai helyzetben. A 12. évfolyamon 128 előfordulás 17-féle szintaktikai helyzetben realizálódott. Ezek közül a leggyakoribbak a hezitálás előtt, hezitálás után, ismétlés között (szerkesztési szakasz), kötőszók között, kötőszó után, névelő után, szerkezeten belül, TOT környezetében, töltelékszó előtt, töltelékszó után tartott szünetek voltak, vagyis többnyire a bizonytalansági típusok társultak néma szünettel. A jelki-maradások átlagos időtartama (lásd a 2. ábrát) jellegzetesen alakult az évfolyamok mentén az egyes típusokat illetően. 10. évfolyamon az ismétlések szerkesztési szakaszánál mértük a leghosszabb szüneteket (átlagosan 2000 ms felett), miközben a nagyobbaknál ez a kategória valósult meg a legrövidebb átlagértékkel. Miközben a tizedikeseknél a leggyakoribb pozíciók átlagai jellemzően 1000 ms alatt maradtak, a 12. évfolyamon a hezitálás utáni és a töltelékszó előtti szünettartás is meghaladja ezt az értéket.

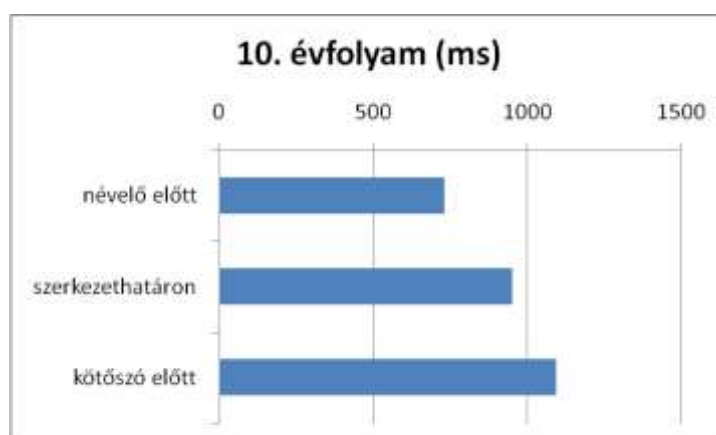

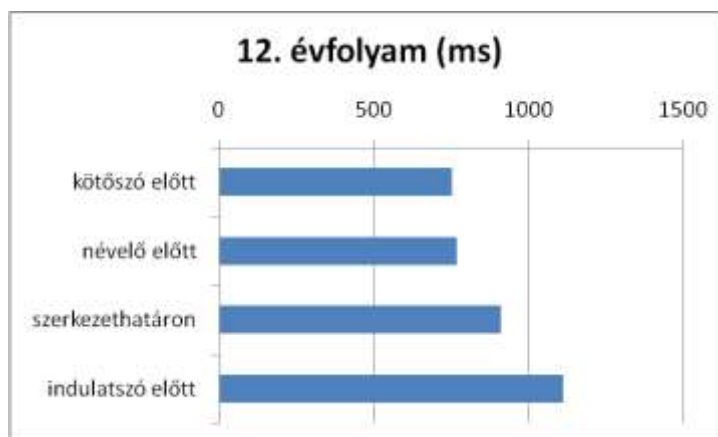

2. ábra

A megakadásjelenséghez köthető szünetek átlagos időtartama évfolyamonként

A nem megakadáshoz köthető csoporton belül a 10. évfolyamon összesen 185 előfordulást találtunk 7 különböző szintaktikai helyzetben, a 12. évfolyamon pedig 215 előfordulást ugyancsak 7-féle szintaktikai helyzetben. Itt többségükben kötőszó előtt, névelő előtt, továbbá szerkezethatáron realizálódtak a jelkimaradások. A szerkezethatáron és a névelő előtt tartott szünetek átlagértékei (lásd a 3. ábrát) hasonlóan alakultak mindkét vizsgált korcsoportban, ugyanakkor kötőszó előtt a tizedikesek jellemzően hosszabb szüneteket tartottak, míg a 12. évfolyam esetében megjelent az indulatszó előtti pozíció, 1000 ms feletti átlagidőtartammal.

3. ábra

A nem megakadásjelenséghez köthető szünetek átlagos időtartama évfolyamonként

Látható tehát, hogy a megakadásjelenséghez köthető szünetek gyakorisága csökken a felsőbb évfolyamon, átlagos időtartamuk viszont növekszik. A nem megakadáshoz köthető szüneteknél viszont fordított a helyzet: a gyakoriság növekszik, míg az átlagidőtartam csökken a nagyobbaknál. Az osztályok között továbbá eltérést találtunk a nem megakadáshoz köthető szüneteket, valamint a megakadáshoz köthető szüneteket illetően. A fentieket összevetve az általános iskolások körében azonos módszerrel mért eredményekkel, kitűnik, hogy míg ott a dialógusok átlagosan 1-2 perces időtartamban realizálódtak, a középiskolások már 5-6 perceseket is beszéltek. A néma szünetek aránya a beszédhez képest általános iskolásoknál 3% körül mozgott, jelen anyagban viszont már 25–55%-ot tesz ki. A fordulón belüli szünetek 64%-a a fiatalabbaknál nem megakadásjelenség környezetében fordult elő, a középiskolásoknál ez az arány valamivel kisebb (56%), ugyanakkor a megakadáshoz köthető szünetek előfordulása igen hasonló a két vizsgálatban (35 és 38% a középiskolások javára). Jelentős eltérést találtunk viszont az ND-szünetek kapcsán: a középiskolásoknál 6%-át adják az összes fordulón belüli szünettartásnak, míg általános iskolások körében csupán 1%-át. Úgy tűnik tehát, hogy az életkor előrehaladtával a dialógusok egyre hosszabbak lesznek, ami részben annak köszönhető, hogy a szünetek aránya növekszik. A fordulón belüli szünetek ugyanakkor megközelítőleg hasonló eloszlásban jelennek meg, a fő típusok előfordulását tehát feltehetően nem az életkor befolyásolja.

Az általános iskolások körében a hezitálás előtt, hezitálás után, újraindítás előtt, töltelkésző előtt, ismétlés közben, névelő után tartott szünetek jelentek meg leggyakrabban, míg középiskolásoknál kevesebb volt az újraindítás, gyakoribb lett viszont a TOT-jelenség és a szerkezeten belül tartott szünet. Ebből az rajzolódik ki, hogy egyre nagyobb arányban jelenik meg szünettartás hiba típusú jelenségek előtt, vagyis valószínűsíthető a tervezési mechanizmus változása az életkor mentén, ami más javítási stratégiák alkalmazását teszi lehetővé. A TOT-jelenség gyakoribb válásának lehetséges oka, hogy a nagyobbak már egyre több szót ismernek, több elérési útvonal rögzül a mentális lexikonban, amelyek a beszédtervezés részfolyamatainak párhuzamos működése során kereszteződhetnek.

Következtetések

Az eredmények alapján igazolódott, hogy a megakadásjelenségek egyes altípusait eltérő gyakorisággal eltérő időtartamú néma szünetek kísérik. Az ismétlések szerkesztési szakasza kiemelkedően hosszú időtartamban realizálódott a 10. évfolyamos adatközlőknél, itt tehát feltehetően már valamiféle korrekciós folyamat is zajlik a tervezés során. A hezitálás utáni szünettartást illetően valószínűsíthetjük, hogy a diszharmonia a kombinált szünet ideje alatt feloldásra kerül, tehát a (bármely) megakadásjelenség utáni szünettartás szükségszerűen rövidebb.

A vizsgálat során elhatároltuk egymástól a nem megakadásjelenséghez és a megakadásjelenséghez köthető néma szüneteket, ugyanakkor további statisztikai elemzések szükségesek annak kimutatására, van-e szignifikáns különbség a két kategória között az életkor, az időtartam stb. tekintetében. Célzott elemzés szükséges egy kiterjed-

tebb korpuszon, amely az ND-szüneteket is részletesen vizsgálja; ezáltal választ kaphatunk a szünettípusok lehetséges funkciómegoszlására. Terveink között szerepel továbbá azon megakadások részletes elemzése is, amelyek nem társulnak szünettartással az anyagban. A néma szünetekkel foglalkozó kutatásokban a különböző pozíciók elkülönítése megkönnyítené a vizsgálatot, illetve a beszédszintetizátorok hangzásának természetesebbé tételéhez is segítséget nyújthatna. Azokban az esetekben, ahol több funkcióval rendelkező szüneteket találtunk, érdemes a kategóriák skaláris megvalósulásával számolni, ami egy összetett szemlélet révén közelebb viheti a kutatót a beszédprodukciónak és -percepció komplexebb felfogásához.

IRODALOM

- Boersma, P., Weenink, D. 2011. *Praat: doing phonetics by computer*. [http://www.fon.hum.uva.nl/praat/ – 2011. március 10.]
- Carletta, J., Mellish, Ch. S. 1996. Risk-taking and recovery in task-oriented dialogue. *Journal of Pragmatics* 26. évf. 71–107.
- Evellei, K. D. 2009. *A szünetek szerepe a társalgásban, különös tekintettel a beszélőváltásokra*. Szakdolgozat. Budapest: ELTE.
- Gósy M. 2000. A beszédszünetek kettős funkciója. *Beszédkutatás* 8. kötet. 1–15.
- Gósy M. 2003. A spontán beszédben előforduló megakadásjelenségek gyakorisága és összefüggései. *Magyar Nyelvőr* 127. évf. 3. szám. 257–277.
- Gósy M. 2005. *Pszicholingvisztika*. Budapest: Osiris.
- Gósy M. 2009. „Nyelvbottlás”-korpusz. *Beszédkutatás* 17. kötet. 257–258.
- Grácz T. E., Bata S. 2010. The effect of familiarization on temporal aspects of turn-taking: a pilot study. *Acta Linguistica Hungarica* 57. évf. 2–3. szám. 307–328.
- Horváth V. 2004. Megakadásjelenségek a párbeszédokban. *Beszédkutatás* 12. kötet. 187–199.
- Horváth V. 2009. *Funkció és kivétel a megakadásjelenségekben*. PhD-értekezés. Budapest: ELTE.
- Krepsz V. 2011a. *A nemek közti különbségek megjelenése a spontán beszédben*. Szakdolgozat. Budapest: ELTE.
- Krepsz V. 2011b. A téképbeszéd pszicholingvisztikai vonatkozásai. In: Kiss Z., Ladányi M., Petykó M. (szerk.) 2011. *A pszicholingvisztikától a beszédtechnológiáig: Tanulmányok az alkalmazott nyelvészet hagyományos és új témaköreiből. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* 128. Budapest: Tinta Kiadó. 67–76.
- Levelt, W. J. M. 1989. *Speaking: From intention to articulation*. London: Bradford.
- Markó A. 2005. *A spontán beszéd néhány szuprasegmentális jellegzetessége. Monologikus és dialogikus szövegek összevetése, valamint a hűmmögés vizsgálata*. PhD-értekezés. Budapest: ELTE.
- Mészáros K. E. 2011a. A beszédszünetek szerepe az iskolások spontán beszédében. In: Kiss Z., Ladányi M., Petykó M. (szerk.) 2011. *A pszicholingvisztikától a beszédtechnológiáig. Tanulmányok az alkalmazott nyelvészet hagyományos és új témaköreiből*. Budapest: Tinta Kiadó. 77–87.
- Mészáros K. E. 2011b. *Megakadásjelenségek sajátosságai a beszédfejlődés folyamatában. A néma szünetek szerepe az általános iskolások spontán dialógusaiban*. Szakdolgozat. Budapest: ELTE.
- Ogdenó, R. 2004. Non-modal voice quality and turn-taking in Finnish. In: Couper-Kuhlen, E., Ford, C. E. (szerk.) 2004. *Sound patterns in interaction (Typological Studies in Language 62)*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins. 29–62.
- de Ruiteró, J. P. et al. 2006. Projecting the end of a speaker's turn: A cognitive cornerstone of conversation. *Language* 82. évf. 515–535.
- Sacks, H. et al. 1974. A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation. *Language* 50. évf. 696–735.
- Shigemitsu, Y. 2005. Different interpretations of pauses in natural conversation and Japanese, Chinese and Americans. *Academic Report. Tokyo Polytechnics University*. 28.
- Stivers, T. et al. 2009. Universals and cultural variation in turn-taking in conversation. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* 106. évf. 10. szám. 587–592.
- Taboada, M. 2006. Spontaneous and non-spontaneous turn-taking. *Pragmatics* 16. évf. 329–360.
- Wacha I. 1988. Élő nyelvi (spontán) szövegek megnyilatkozásainak (szintaktikai) vizsgálati szempontjaihoz (a gazdagréti kábeltelevízió élő nyelvi felvételei alapján). In: Kontra M. (szerk.) 1988. *Beszélt nyelvi tanulmányok. Linguistica, Series A, Studia et Dissertationes 1*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 102–158.
- Wells, B., Puppé, S. 1996. Ending up in ulster: prosody and turn-taking in English dialects. In: Couper-Kuhlen, E., Selting, M. (szerk.) 1996. *Prosody in conversation*. Cambridge: Cambridge University Press. 57–101.

Pannon Egyetem, Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar,
Alkalmazott Nyelvészeti és Nyelvoktatási Intézet, Veszprém
nagyeszti@freemail.hu

Szóasszociációs vizsgálat képi stimulus alapján – kétnyelvűek körében

Kulcsszók: kétnyelvűség, mentális lexikon, szóasszociáció, képmegnevezés

Bevezető

A mentális lexikon magában foglalja a szavak hangalakjáért és jelentéséért felelős emlékezeti rendszert (a deklaratív memóriát), illetve a fonológiai, morfológiai és szintaktikai szabályok mentális nyelvtanát (a procedurális memóriát). Ilyen értelemben az ember hosszú és rövid távú emlékezeti rendszerének azzal a részével azonosítható, amely a nyelvi, verbális emlékek tárolásáért és előhívásáért felelős. A beszédmegértés során a kívánt lexikai adatokat ebben a tárban el kell érni, azonosítani, majd lehívni. A különböző elemek egymástól nem függetlenül tárolódnak, közöttük különféle kapcsolatokat feltételeznek. A kapcsolatok tartalma elsősorban szóasszociációs tesztek eredményei szerint lehet lingvisztikai jellegű, de életkori – és más nem nyelvi jellegű – tényezők is befolyásolhatják (Lengyel, Navracsics 2001).

A mentális lexikon agyunk tároló rendszere, amelyben a nyelv és a beszéd különféle egységeit, szabályait, működési módozatait tároljuk. Ezeket alkalmazzuk az anyanyelv-elsajátítás folyamán, a beszédprodukción, a beszédpercepción egyes szintjein, vagy olvasáskor. A mentális lexikon fokozatosan épül ki az anyanyelv-elsajátítás során, és változása az egész emberi élet folyamán zajlik. Feltételezhető, hogy az adott nyelv struktúrája befolyásolja a mentális lexikont, tehát nyelvspecifikus. A mentális lexikonban tárolt szavak mennyisége gyermekkortól időskorig változik. Az élet különböző szakaszaiban más-más befolyásoló tényezők hatnak, így például a munka, a hobbi, a családi helyzet, a környezet, a társadalmi tényezők (Gósy 2000).

Aitchinson kutatásai alapján a mentális lexikon több, egymást átfedő hálózatszerű rendszerből áll, mindig egyénfüggő és sohasem állandó (Gósy 1999). Kísérletek bizonyították (Gósy, Kovács 2001, Navracsics 2001, Lengyel 2005), hogy a szavakat jelentésviszonyaik alapján tároljuk. A szavak között a legszorosabb kapcsolat szemantikai: szinonimasorok, antonim párok, hiponim és meronim kifejezések egyaránt jellemzők. Nem elhanyagolható az azonos szemantikai mezőkhöz tartozó szavak összetartozása sem. Szintagmatikus kapcsolatok szintén kialakulhatnak (Navracsics 2006).

Kétnyelvűség

A kétnyelvűség meghatározásában Grosjean definícióját vettem alapul, mely szerint az a kétnyelvű, aki a két nyelvét a mindennapi életben más-más helyzetben, más-más személyekkel, más-más témában a szükségleteinek megfelelően, felváltva képes használni. Az elv szerint a kétnyelvű egyénnek nem kell mindkét nyelvében azonos kompetenciával bírnia, hiszen a társadalmi szinterek, a kommunikációs helyzetek más-más nyelvet kívánhatnak meg tőle (Navracsics 2007: 12).

A kétnyelvűekre vonatkozó neurolingvisztikai és pszicholingvisztikai kutatások arra keresik a választ, hogy milyen a nyelvek mentális reprezentációja az egy nyelvűekhez képest a „kétnyelvű” agyban. Illetve milyen a nyelvek tárolási formája, elkülönült vagy egységes. Az eddigi vizsgálati eredmények azt sejtetik, hogy a kétnyelvűek nyelvi fejlődéséért a bal félteke a felelős (Borbély 2006: 601). Bizonyos nézetek szerint viszont a jobb oldali hemiszférium szerepe erősebb a második nyelvben, a kétnyelvűségben, mások cáfolják ezt a tényt (Navracsics 2007: 31).

A nyelvek tárolási mechanizmusait illetően több egymással ellentétes vélemény alakult ki. Az egyik szerint a világról való tudásunkat egy közös reprezentációs raktárban tároljuk, és az ennek megfelelő szemantikai reprezentáció mindkét felszíni forma által elérhető. A másik álláspont szerint a világról alkotott képünket, ismereteinket attól függően tároljuk, hogy miként sajátítottuk el, tehát nyelv szerint szeparáltan. Egy kép láttán vagy az egyik, vagy a

másik nyelv aktiválódik. A harmadik elmélet szerint a feldolgozás alacsonyabb szintjén, amelyben az akusztikus és a vizuális képzetek tudatos leképezése folyik, két külön tárolás létezik. Ezek a tudatos reprezentációk egy ösztönös tároláshoz érnek el, amelyben a szemantikai reprezentáció létezik (Navracsics 2007: 73). De Groot vizsgálatai azt bizonyítják, hogy a szemantikai tartalom nyelvtől függetlenül aktiválódik. A tárolást számos tényező befolyásolhatja, így a nyelvelsajátítás módja, ideje, valamint egyéni különbségek.

Szóasszociációs vizsgálat képi stimulus alapján

A mentális lexikon vizsgálatok arra keressük a választ, hogy milyen kapcsolatok fedezhetők fel a két nyelv között lexikoszemantikai szinten. Bizonyos feltételezések szerint két szótár épül ki, a fonetikus és a vizuálisan kódolt lexémák szótára. Mások úgy vélik, csak egy szótár létezik, de a keresés, azonosítás és lehívás módja a nyelvi forma modalitásától függően változik (Navracsics 2007: 94).

A mentális lexikont, azaz az egyén szókincsét, a szavak elrendeződését, tárolását, lehívását mesterséges teszt-helyzetekben vizsgálhatjuk. Ennek leggyakoribb módja a szóasszociáció. A szóasszociációs teszt két folyamatot aktivál. A szófelermerést és a lehívást. Az egy nyelvűeknél megfigyelhetjük, hogy egy-egy szó vagy kép milyen asszociációkat ébreszt az egyénben, egy adott szó komplex kötődéseit egy másik – és általában a többi – szóhoz. A kétnyelvűeknél lehetőség van azt is megfigyelni, hogy a két lexikai rendszer mennyire függő vagy független egymástól. A szóasszociációs kísérletek adatai a legnyilvánvalóbbak a pókhálóelmélet igazolására.

Amikor beszélünk, saját gondolatunk a meghatározó abban, hogy hogyan válogatunk a rendelkezésre álló szókincsben. Beszédmegértéskor az elhangzott szót kell azonosítanunk a mentális lexikonban tárolt megfelelővel. A beszédprodukciónál azért keresünk a mentális lexikonban, hogy a szándékoltak legmegfelelőbb lexikai egységet megtaláljuk, a megértéskor azért, hogy hozzáférjünk az elhangzottnak pontosan azonoshoz. Két stratégia ez, belső, illetve külső vezérléssel. Belső vezérléssel a hasonló lexikai egységek közül a legjobb kiválasztását tesszük, külső vezérléskor az egyedül lehetségest. Ha a fentiekől eltérő okból keresünk szavakat, a mentális lexikon egy sajátos aktiválása történik. Ez a szóasszociáció. Ennek során feladatot teljesítünk, miközben a szókincs bizonyos egyedeit aktiváljuk. A szóasszociációnak mint módszernek különböző fajtái vannak. A szabad szóasszociációnak több típusa ismeretes. Az egyikben egy előre meghatározott hívószóra kell előhívni azt a szót, ami a kísérleti személynek legelőször eszébe jut. Kérhetnek meghatározott számú szót, vagy meghatározott idejű folyamatos aktivitást is. A másik változatban teljesen szabad szóasszociáció történik, nyelvi megkötések nélkül. Szabad szóasszociációban a mentális lexikonnak mind az aktív, mind a passzív része aktiválódik (Gósy 2001). Léteznek szűkített szóasszociációs tesztek, amelyekben a hívószóra meghatározott kategóriájú választ várnak. A harmadik csoportot a nyitott tesztek képviselik, amikor az adatközlő egy jelentéskategórián belül asszociál annyi szóra, amennyi eszébe jut.

Anyag, módszerek

A szóasszociációs teszt kitöltésére 20 kétnyelvű egyén, 8 férfi és 12 nő vállalkozott. Életkoruk 20 és 70 év közé tehető. Vannak köztük születésüktől fogva kétnyelvűek (4 fő), és vannak, akik késői gyermekkorban (2 fő) vagy felnőttkorban (14 fő) váltak kétnyelvűvé. Nyelvi összetétel szempontjából közös bennük, hogy egyik nyelvük a magyar, és vannak képviselői a német, szlovák, újlatin nyelveknek. Minden kísérletben részt vevő személy folyékonyan beszél a második nyelvet.

A kísérleti személyek e-mailben, illetve – akivel személyesen találkoztam – nyomtatott formában kapták meg a tesztet. Az utasítást magyarul adtam meg mindkét tesztre vonatkozólag. Egy rövid bevezetőben ismertettem, hogy a teszt kitöltésének az a célja, hogy a kétnyelvű emberek fejében lejátszódó lexikai folyamatokat vizsgálja. Nyomatékosítottam, hogy a kutatás csak akkor eredményes, ha kiderül, melyik nyelv használatára kerekedik felül az asszociatív tartalmak megnevezésénél. Vizsgálódásom feladata a képi stimulus alapján történő szóasszociációs teszt volt. Az utasításom a következő volt: 30 db képet mutattam (15 artefaktumot, 15 természeti kategóriát ábrázolót); ezek alapján írja le azt a 10 szót, amely legelőször eszébe jut a képekről. A nyelvválasztást nem befolyásoltam.

Hipotézisek

Egy korábbi kutatásom (képmegnevezéses teszt) igazolta, hogy az egyéneknek közös a konceptuális, fogalmi szint, így hasonlóan kell lennie az egyes nyelvekben a mentális lexikon rendezettségének is. Az is bebizonyosodott, hogy

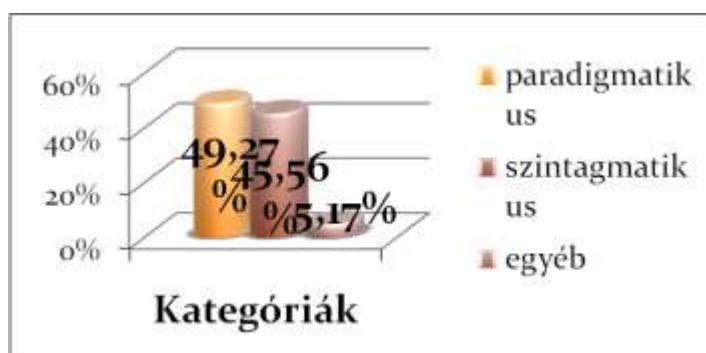
a fogalmi rendszer nyelvtől független, ennek alapján feltételezhető, hogy a különböző nyelvi ágakhoz tartozó másik nyelvű kétnyelvű személyek mentális lexikona között nincs különbség, hiszen a lexikon elsősorban szemantikai rendezettségű. Mivel a mentális lexikonban tárolt lexikai egységek között a paradigmatiszus kapcsolata a legszorosabb (Navracscics 2007: 113), már elvégzett vizsgálatok eredményére hivatkozva feltételezem, hogy a paradigmatiszus kategóriába tartozó válaszok lesznek túlsúlyban a szemantikai és az asszociatív kategóriák mellett. Ha ezt kivetítem nyelvcsoportokra, az egyes szemantikai kategóriák átlagarányai feltehetőleg csoportonként hasonlóak lesznek.

Eredmények

A teljes korpusz 6000 mentális szót, vagyis a mentális lexikonban tárolt egységet tartalmaz. Korábbi szóasszociációs kísérletek azt mutatják, hogy a mentális lexikonban tárolt egységek nem teljesen feleltethetők meg a klasszikus grammatika által meghatározott szó fogalmának (Gósy, Kovács 2001). A szavak lehetnek szótövek, toldalékolt formák, összetételek, szókapcsolatok.

A kétnyelvűekkel végzett szóasszociációs tesztnél vegyesen aktiválódott a két nyelv. Az összes válasz többsége magyar nyelven érkezett (65%). Megnéztem a nyelvi ágakon belül is a nyelvek megoszlási arányát. Legnagyobb százalékban (95,14%) a szláv ág tagjaitól kaptam magyar nyelvű válaszokat. A legtöbb második nyelvű választ (18,63%) a germán ágakhoz tartozók adták. Itt azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy ez volt a legnagyobb számú csoport (10 fő).

A 6000 válasz elemzésekor tehát három kategóriát alkottam. A paradigmatiszus kapcsolatok kategóriájába soroltam a szinonim, egymással hiponim vagy hiperonim kapcsolatban álló szavakat, a meronim viszonyokat, illetve a másik nyelvből lehvott lexikai megfelelést. Szintagmatikus csoportba soroltam az alárendelő vagy predikatív szerkezeteket. A véletlenszerű válaszok, az érzelem- és véleménynyilvánításból eredő szavak az egyéb kategóriába kerültek.

1. ábra

Kategóriák százalékos megoszlása

Példák az egyes kategóriákra

Paradigmatikus kapcsolatok

- hiponim kifejezés, például: **szék** – *asztal*, **macska** – *Hund* 'kutya' (ném.), **cseresznye** – *meggy*, **citrom** – *narancs*, **harcsa** – *ponty*, **lapát** – *ásó*, **egér** – *Katze* 'macska' (ném.), **rózsa** – *tulipán*, **lepke** – *méh*
- szinonim jelentés, például: **kukorica** – *tengeri/ törökbúza*, **kutya** – *házőrző*, **macska** – *cica*, **lepke** – *pil-langó*
- lexikai ekvivalencia, például: **macska** – *cat/pisică/Katze/gatto* (ang./rom./ném./ol.), **citrom** – *Zitrone/lemon* (ném./ang.), **lepke** – *Schmetterling/butterfly/fluture/mariposa* (ném./ang./rom./sp.), **lapát** – *shovel/lopata/Schaufel* (ang./rom./ném.), **szék** – *scaun/Stuhl/sedia/chair* (rom./ném./ol./ang.), **templom** – *Kirche/church* (ném./ang.), **kulcs** – *cheie/Schlüssel/key* (rom./ném./ang.)

- rész–egész viszony (meronim), például: **fa** – *levél*, **citrom** – *héj*, **sas** – *Schnabel* 'csőr' (ném.), **macska** – *Bein* 'láb' (ném.), **egér** – *bajusz*, **rózsa** – *Dorn* 'tüske' (ném.), **repülő** – *szárny*, **kerékpár** – *fék*, **szék** – *láb*, **dinoszaurusz** – *horn* 'szarv' (ang.)
- hiperonim kifejezés, például: **citrom** – *gyümölcs*, **macska** – *Tier* 'állat' (ném.), **dinoszaurusz** – *öshüllő*, **harc** – *Fisch* 'hal' (ném.), **mikulás** – *ünne*, **cseresznye** – *fruit* 'gyümölcs' (ang.), **lepke** – *rovar*

Szintagmatikus kapcsolatok

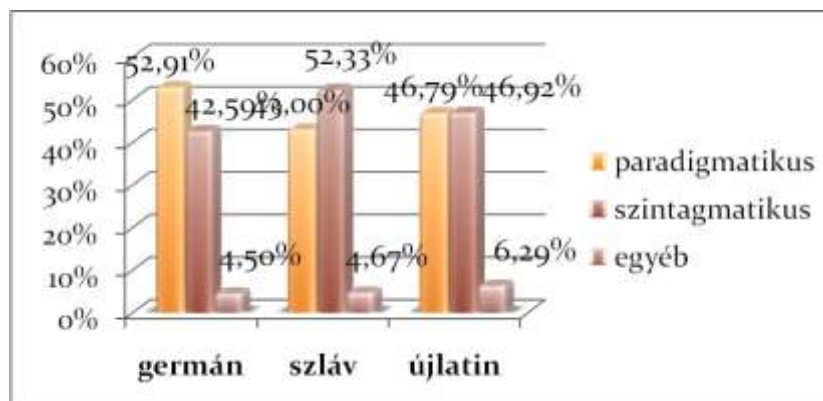
- jelzői szerkezet, például: **rózsa** – *vörös*, **egér** – *szürke*, **macska** – *kecse*, **kutya** – *hűséges*, **citrom** – *gelb* 'sárga' (ném.), **lepke** – *bello* 'gyönyörű' (ol.), **könyv** – *érdekes*, **kulcs** – *gold* 'arany' (ang.), **óra** – *pünktlich* 'pontos' (ném.), **égő** – *forró*, **szék** – *puha*, **olló** – *acuto* 'éles' (ol.)
- predikatív szerkezet, például: **olló** – *vágni*, **égő** – *világít*, **dinoszaurusz** – *dübörög*, **egér** – *cincog*, **kutya** – *bellen* 'ugat' (ném.), **lepke** – *fliegen* 'repül' (ném.), **harc** – *úszik*, **pénz** – *elköl*, **szék** – *ülni*, **kerékpár** – *tekerni*

Egyéb kategória

- érzelem-, véleménynyilvánítás: **macska** – *I don't need it* 'Nem kell.', **kutya** – *szeretem*, **rózsa** – *kedvenc*, **kukorica** – *régen ettem*, **esernyő** – *vidd magaddal*, **táska** – *bírom*, **pénz** – *kérek*, **kerékpár** – *enyém*, **olló** – *vigyázz*
- teljesen váratlanyszerű válasz: **fa** – *y*, **kukorica** – *4*, **könyv** – *hatalom*, **kulcs** – *fóbia*, **óra** – *nők*, **templom** – *háború*, **szék** – *levegő*
- pszichológiailag magyarázható: **olló** – *gyerek*, **lapát** – *szerelem*, **óra** – *kötelesség*, **kulcs** – *tilos*, **könyv** – *csend*, **mikulás** – *papa*

A paradigmikus válaszok többsége azt bizonyítja, hogy az információt nagyjából jelentésviszonyok, kapcsolatok alapján tároljuk (Navracsics 2007: 328). A szóelérési folyamatban a kétnyelvű mindkét nyelvének lexikonában kutat. A szóelhívási folyamatban a jelentés és a jelentésrelációk a legfontosabb tényezők. Ezért történik meg nagy számban a lexikai ekvivalensek lehívása. Ezeket bizonyos szempontból a nyelvek közötti szinonimáknak is nevezhetjük. Mellettük más jelentésviszonyok (hiponim, meronim, hiperonim) is tükröződnek a mentális lexikonban (Navracsics 2007: 331).

A germán csoportnál több a paradigmikus (52,91%), a szláv csoportnál több a szintagmatikus (52,33%) válasz. Az újlatin csoport válaszai szinte egyenlő arányban hoztak paradigmikus (46,79%) és szintagmatikus kapcsolatokat (46,92%). Az egyéb kategória hasonló értéket mutat mindhárom csoportnál.

2. ábra

A három kategória nyelvi ágak szerinti megoszlása

A szóasszociációk azt mutatták, hogy ha az egyén egyik nyelven lehívott egy szót, az a másik nyelv fordítási ekvivalensét is lehívhatta. Továbbá bizonyította az asszociatív memória feladatban elvárt intenzív működését is, amennyiben a nem nyelvtani viszonyt tükröző asszociatív kategóriába sorolt válaszok számbeli nagyságára gondoltunk.

Megnéztem azt is, hogy a természeti kategória, illetve az ember által alkotott kategória képei milyen jellegű megnevezéseket, illetve milyen szófajokat hívtak elő. A természeti kategória képeire adott válaszok többségben paradigmaticusak. Erős a főnevek dominanciája, második helyen a melléknevek szerepelnek, harmadik helyen az igék, igenevek. Az artefaktumokat ábrázoló képek megnevezésénél viszont a szintagmatikus válaszok többsége dominál, és ezután következnek a paradigmaticus válaszok. Ez talán arra vezethető vissza, hogy egy állat vagy egy növény képe jobban sugall egy mellérendelő, egy alárendelő vagy egy rész–egész kifejezést. A tárgyak viszont gondolatokat, érzelmeket, élményeket hívhatnak elő, könnyebb hozzájuk kötni egy cselekvést, ezért e kategóriában több az igei, igenévi asszociáció.

Következtetés és kitekintés

Szógyűjtéses tesztet végeztem kétnyelvűekkel. A kapott eredményeket rendszerezve, feldolgozva összegeztem következtetéseimet. A teszt eredménye azt bizonyította, hogy a szemantikai tartalom a közös konceptuális szinthez köthető, amely tartalmazza a jelentést. Mivel a jelentés a jel használati szabálya, a szemantikai tudás része kell, hogy legyen a fogalomnak, amely nem más, mint a tapasztalatok alapján agyunkban őrzött emlékenyomat (Navracsics 2007: 161).

A nyelvcsoporthoz tartozók kiderült, hogy a különböző nyelvi ágakba tartozók kutatási eredményei között mutatkozott némi eltérés, de ez statisztikailag nem döntő jelentőségű. Bármelyik ághoz tartozó kétnyelvű egyén a szemantikai rendezőelv szerint csoportosítja a mentális lexikonában tárolt szavakat. Paradigmatikus, szintagmatikus és egyéb viszonyokat alkot. Általában a paradigmaticus kategória többsége jellemző, amely a nyelveken keresztül is érvényesül. A szláv nyelvcsoporthoz tartozók a szintagmatikus kapcsolatok hangsúlyosabbak. De az olasz és spanyol nyelvű egyének is ezt produkálták. A kétnyelvű egyének mentális lexikona tehát nem nyelvspecifikus.

Az elvégzett tesztek még több feldolgozási módra adnak lehetőséget. Meg lehetne növelni a korpusz létszámát, és az összetételt úgy változtatni, hogy hasonló arányban legyenek benne korai és késői kétnyelvű alanyok. Így össze lehetne hasonlítani a korai és a késői mentális lexikont. Lehetne vizsgálni, hogy melyik csoportnál felülreprezentált a paradigmaticus, és melyiknél a szintagmatikus kapcsolat. Mivel a válaszokkal kapott szóanyag nagy mennyiségű, lehetne mélyebb vizsgálódásokat végezni vele. Tanulmányozni lehetne, hogy melyik az a szófaj, amely leginkább meghatározza a lehívott válasz szófaját, illetve melyik nyelvből lehívott válaszok változatosabbak szófaji tekintetben.

IRODALOM

- Borbély A. 2006. Kétnyelvűség és többnyelvűség. In: Kiefer F. (szerk.) 2006. *Magyar Nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 595–628.
- Gósy M. 1999. *Pszicholingvisztika*. Budapest: Corvina Kiadó.
- Gósy M. 2000. Az életkor hatása a mentális lexikon működésére. *Magyar Nyelvőr* 124. évf. 4. szám. 410–423.
- Gósy M. 2005. *Pszicholingvisztika*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Gósy M., Kovács M. 2001. A mentális lexikon a szóasszociációk tükrében. *Magyar Nyelvőr* 125. évf. 3. szám. 330–354.
- Lengyel Zs. 2005. Magyar egyszavas asszociációs vizsgálatok: 1983–2004. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 5. évf. 1–2. szám. 25–41.
- Lengyel Zs., Navracsics J. (szerk.) 1998. *Alkalmazott nyelvészeti tanulmányok. Közép-Európa. II.* Veszprém: Veszprémi Egyetem.
- Lengyel Zs., Navracsics J. (szerk.) 2009. *Tanulmányok a mentális lexikonról: Nyelvvelsajátítás–beszédprodukció–beszédpercepció*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Navracsics J. 1999. *A kétnyelvű gyermek*. Budapest: Corvina Kiadó.
- Navracsics J. 2001. Kétnyelvűek mentális lexikonjának jellegzetességei. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 1. évf. 1. szám. 51–61.
- Navracsics J. 2006. A korai és a késői kétnyelvű mentális lexikon rendezettségének összehasonlítása. *Magyar Nyelvőr* 130. évf. 3. szám. 324–335.
- Navracsics J. 2007. *A kétnyelvű mentális lexikon*. Budapest: Balassi Kiadó.

MELLÉKLET

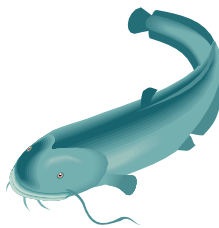
TERMÉSZETI KATEGÓRIÁK

1.

2.

3.

4.

5.

6.

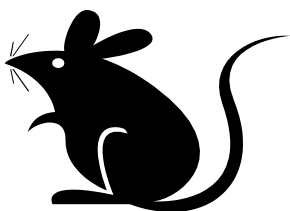
7.

8.

9.

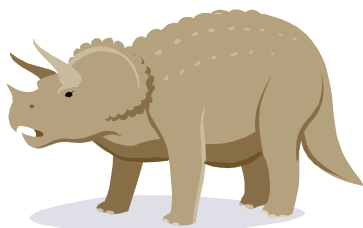
10.

11.

12.

13.

14.

15.

ARTEFAKTUMOK

16.

17.

18.

19.

20.

21.

22.

23.

24.

25.

26.

27.

28.

29.

30.

Pannon Egyetem, Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar,
Alkalmazott Nyelvészeti és Nyelvoktatási Intézet, Veszprém
pelleran@freemail.hu

Fonetikai sajátosságok a papíron

Kulcsszók: *gender, írott nyelv, megakadási jelenség, szünet*

Bevezetés

A pszichológia és a grafológia szimbolikája alapján a sorvégi elválasztójel a lélegzetvételt szimbolizálja, így a használatával megszakítjuk a gondolatok fonalát, esélyt adunk, hogy más átvegye tőlünk a szót (Fazekasné Orbán 2011). Az elhangzott tézis szerint, aki fél, hogy elveszik tőle a szót beszéd közben, az kevesebb kötőjelet használ az írott megnyilatkozás során, mivel a gondolatok vonala egyenesen halad. Ha valakit félbeszakítanak, nem biztos, hogy újból fel tudja venni a beszélgetés fonalát. A gondolatjel a lélegzet vételeként is értelmezhető, így könnyen átvehetik a szót „...ne engedd ki a kezedből az irányítást...” . Ugyanakkor a gondolatjel a „...folytatom”-ként is értelmezhető, hiszen az író személy még nem fejezte be a gondolatát, csak kifogyott a helyből, ezért sort kell váltania, ezért néhány tized másodpercre fel kell emelnie a tollat (Fazekasné Orbán 2011: 10.)

Milyen szünetet tart beszéd közben az, aki fél átadni a szót, és mennyi elválasztójelet használ írás közben? Az előzetes kutatások arra engednek következtetni, hogy különbség van a férfiak és a nők beszédaktusa során a szünettartási szokásaikban. Vajon az írásbeli kommunikációban is megfigyelhető ez?

Huszár Ágnes (2006) egy 18 órás hanganyag vizsgálatával kimutatta, hogy a férfiak funkcionálisan több kitöltött szünetet alkalmaztak, mint a nők (2006). Angol, német kutatások is ezt igazolják.

Pszicholingvisztikai kísérletek igazolják, hogy a nőknek jobb a verbális memóriájuk, így jobban teljesítenek a szótalálási feladatokban, mint a férfiak. E képességbeli különbségek nemcsak a magyar nyelvben mutatható ki, hanem a világ más területein elvégzett kísérletek is igazolják, azaz nem függenek a nyelvtől.

Az egyes nyelvek anyanyelvi beszélői eltérő tempóban beszélnek. A magyarul beszélők tempója átlagos, ezáltal a más nyelvet beszélők „tempóskáláján” középpont található. A férfiak és a nők beszéde különbözik egymástól a tempót illetően. Gósy Mária a nők javára mutatott ki eltérést, kutatása azt igazolja, hogy ők gyorsabban beszélnek, mint a férfiak (Gósy 1998).

Anyag, módszer

A kísérletben részt vevő személyek

A részben irányított beszédanyagot egy képről alkotott narráció képezte. Az adatközlőknek másfél perc állt a rendelkezésükre, hogy elmondják, mit látnak a képen, mi jut róla eszükbe. Kérdést csak a legtrókébb esetben tettem fel, akkor, ha láttam, hogy segítség nélkül nem tud továbbhaladni az adatközlő.

12 férfi (átlagéletkor: 27 év) és 15 női résztvevője (átlagéletkor: 31 év) volt a kísérletnek, mindannyian ép beszédűek és hallásúak, nincsenek hangképzési zavarai. Életkor, származás, iskolai végzettség, lakóhely, foglalkozás tekintetében az adatközlők heterogén csoportot alkotnak.

Mindenkivel két tesztet készítettem, amihez a kísérlet megkezdése előtt az aláírásukkal bejegyzésüket adták.

Törekedtem egy férfiak és nők számára is beszédes kép kiválasztására. Egy A/5-ös méretű, magazinban megjelent fotót ragasztottam fel egy A/4-es méretű karton közepére. A kép, amely alapján szöveget kellett létrehozniuk, egy autót és két alakot ábrázol szabadtéri környezetben (lásd 1. sz. kép). Az eddigi kutatások szerint a nők a személyeket, míg a férfiak inkább a mozgást, cselekvést helyezik narrációjuk középpontjába. Az autóval és az éppen ugró fiúval nemcsak a mozgást akartam jelezni, hanem azt a sztereotíp nézetet is szerettem volna segítségül hívni, mely szerint a férfiak szeretnek az autóról beszélni.

1. ábra

Kísérleti anyag**A. Hangzó anyag**

A kísérletben résztvevők fél perc gondolkodási idő után kezdtek a feladathoz. Minden narrációról külön-külön hangfelvételt készítettem diktafonnal, majd wav kiterjesztésű hangfájlként mentettem a felvételeket. A felvételekről jegyzőkönyvet készítettem, és az adatok nyelvi és fonetikai elemzését elvégeztem. A *Wave Pad Sound Editor* nevű számítógépes hangszerkesztő-program segítségével mértem a beszédtempót, az artikulációs tempót, a szünetek hosszát, gyakoriságát és helyét, elemeztem a megakadásjelenségeket.

B. Írott anyag

Minden adatközlő egy hosszában félbevágott A/5-ös méretű lapot kapott (75 mm x 210 mm), amelyre úgy kellett írniuk a képről, hogy a lap rövidebb fele legyen párhuzamos velük. Erre azért volt szükség, hogy minél kevesebb szó segítségével, minél több sort tudjanak produkálni, hogy a kísérlet mérhető legyen. Miután befejezték, a grafológiai etikett szabályai szerint meg kellett adniuk néhány adatot a lap hátuljára: nem, kor, kezesség, végzettség, foglalkozás, szemüvegviseelés.

Hipotézisek

Három hipotézist állítottam fel, ezek a következők:

1. A gyors artikulációs tempójú egyének kevesebb elválasztójelet használnak az írás során, mivel a beszédük gyorsabb, haladni akarnak, sodorja őket a lendület. Ez az írás során azt jelenti, hogy nem akarják megszakítani ezt a lendületet egy-egy elválasztójellel a sor végén.
2. Akinél nagy a néma szünetek száma és hossza, azoknál az írás közben több sorvégi elválasztójelet találunk.
3. Aki írásban több szótagot produkál, mint az átlag, az szóban is átlag feletti szótagot produkál.

Eredmények*Beszédtempó*

A másfél perces hanganyagon mértem az egy másodpercre eső szótagok számát. Az összes adatközlő átlagos beszédtempója 2,9 szótag/sec volt. A férfiaké ennél kisebb (2,8 szótag/sec), a nők pedig magasabb (3 szótag/sec).

Átlag	Nők	Férfiak
2,9	3	2,8

1. táblázat
Beszédtempó

A szórás a nőknél 1,9 – 4,1 szótag/sec között volt, míg a férfiaknál 1,6 - 3,6 szótag/sec.

Artikulációs tempó

A másfél perces hanganyagból kivágtam a (néma és kitöltött), szüneteket és elosztottam a produkált szótagok számával, így kaptam meg az artikulációs tempót.

Nem tapasztaltam eltérést a tempó tekintetében, mivel a nők 4,3 a férfiak pedig 4,7, azaz átlagosan 4 és fél szótagot produkáltak másodpercenként.

Átlag	Nők	Férfiak
4,5	4,3	4,7

2. táblázat
Artikulációs tempó

Beszéddel töltött idő

A következő lépésben azt néztem meg, hogy a rendelkezésükre álló másfél percből hány másodpercet használtak fel beszédre.

Az adatok arról tanúskodnak, hogy a nők jelentősen többet beszéltek a másfél perc alatt. Ők átlagosan 64 másodpercet használtak fel, míg a férfiak 52,5 másodpercet.

Átlag	Nők	Férfiak
59	64	52,5

3. táblázat
Beszéddel töltött idő

Néma szünetek – kitöltött szünetek

A hanganyagon számítógépes program segítségével megmértem a szünetek számát és hosszát. 500 millisec feletti értéktől számítottam szünetnek.

	Nő	Férfi
Néma szünet	10	15
Kitöltött szünet	5,5	4

4. táblázat
Szünetek

A nők átlagosan kevesebbszer tartottak szünetet, de az arányokat tekintve náluk magasabb a kitöltött szünetek száma, mint a férfiaknál.

83 kitöltött szünetet produkáltak a nők, ami átlagosan 5,5 kitöltött szünetet jelent beszélőnként, míg a férfiak 47 darabot (átlag 3,5). A nyújtás típusú szünettartásban nem volt kiemelkedő differenciálódás. Ezzel szemben erős különbség figyelhető meg a köznyelvben *ő-zésként* emlegetett hezitációs szünetekben.

A nők által legtöbbször használt forma az *őőő* volt. Ezt a típust használták a férfiak is a legtöbbször, de érdekes, hogy a *hmm*-öt lényegesen kevesebbszer választották a nők, szemben a férfiakkal.

	Nők	Férfiak
Óóó	42	13
Óhm	15	4
Ahm	1	1
Hmm	7	9
Khm	0	2
Nyújtás	19	18

5. táblázat
Kitöltött szünetek

Az írott anyag elemzése

Az adatközlők átlagosan 121,5 szótagot produkáltak, ami a nemek tekintetében nem mutat számottevő különbséget, hiszen írásban nagyon kiegyenlített teljesítményt nyújtottak. A nők átlagosan 122,5 szótagot, a férfiak pedig 120 szótagot írtak le a papírra.

A hangzó anyaggal összevetve ez meglepő különbséget mutat, hiszen a szóbeli közlésben több szembeötlő különbséget is kimutathattunk: szünetek száma, beszéddel töltött idő.

	Nők	Férfiak	Átlag
Átlagos szótagszám	123	120	121,5
Átlagos sorszám	18,5	16	17
Átlagos elválasztójel	2,6	1,8	2,3

6. táblázat
Az írott anyag átlagos eredményei

Írott és hangzó anyag összevetése

Magas artikulációs tempó – kevés elválasztójel

Az átlagos tempó és az átlagos elválasztójelhez képest mérten megnéztem az adatközlők egyéni eredményeit, és azt tapasztaltam, hogy aki az átlag feletti tempóval bírt, az az írott anyag produkálása közben igyekezett kerülni az elválasztójel használatát. A férfiaknál a 4,7 szótag/secundum feletti eredménnyel rendelkezők közül a legtöbb esetben nulla, egy esetben pedig 1 sor végén alkalmaztak elválasztást. A nőknél ugyanez a tendencia figyelhető meg, de három átlag feletti artikulációs tempójú adatközlőnél figyeltem meg 4 elválasztójel, úgy találtam, hogy ennek oka a magasan átlag felett produkált sorok száma volt. Az átlagos 17 sorszámhoz képest, ők 30 feletti sort produkáltak, ezért lehetséges itt a nagyobb számú elválasztójel.

Néma szünet és sorvégi elválasztójel

Annak érdekében, hogy a különböző méretű betűkkel írt, ezért különböző mennyiséget produkáló írásokat a kutatás relevanciájának érdekében azonos nevezőre hozzam, az elválasztás sűrűségét néztem. Ezt az iránymutató számot úgy kapjuk meg, hogy az átlagos elválasztástól való eltérést megszorozzuk a szótagszámmal.

Az elválasztások és néma szünetek sűrűségének mérésekor egy 0-1 közötti értéket kellett kapnunk, ami a legtöbb adatközlőnél meg is történt, és releváns eredményeket produkáltak, de a 27 adatközlőnél négyen nagyon szélsőséges eredményt prezentáltak, ami befolyásolta a végeredményt, így összesítve nem mutatható ki összefüggés. Nagyobb létszámú adatközlők esetén ezek a szélsőséges eredmények elvesznének.

Szóbeli és írásbeli szótagszám

Megvizsgáltam, hogy aki szóbeli közlése során az átlagosnál több szótagszámot produkál, az az írásbeli közlésnél is többet produkál-e, mint az átlag. Ennek kimutatásához az átlagos szótagszámmal képest megvizsgáltam, hogy az adatközlők hogyan teljesítettek.

A kísérlet eredményét befolyásolta, hogy az adatközlők introverzív vagy extroverzív jelleműek-e. Nem vártam azonos teljesítményt, hiszen vannak, akik sokat szeretnek beszélni, de írni egyáltalán nem. De vannak olyan személyiségű emberek is, akik írásban erősek, ám nem szeretnek beszélni.

Adatközlő sorszáma	Szótagszám beszélt	Szótagszám írott
2	214	137
4	359	212
6	316	183
7	305	199
8	174	82
9	290	79
10	254	114
13	342	122
14	256	150
15	317	138
16	321	74
17	243	77
18	194	77
25	370	120
26	178	77
összesen	275	122

7. táblázat

Szóbeli és írásbeli szótagszám, férfiak eredményei

Az eredmények is igazolták a fentieket. Akadtak olyanok, akik mindkét típusú megnyilatkozásban átlag felett teljesítettek, de volt olyan is, aki egyikben sem. Az egyén érdeklődésétől vagy beállítódásától függően voltak, akik a szóbeli és volt, aki az írásbeli feladatnál mutatott nagyobb lelkesedést.

Adatközlő sorszáma	Szótagszám beszélt	Szótagszám írott
1	331	135
3	220	151
11	238	51
12	299	110
19	171	71
20	142	52
21	297	278
22	161	80
23	235	126
24	275	112
27	220	122
28	419	151
összesen	250	120

8. táblázat

Szóbeli és írásbeli szótagszám, nők eredményei

A 7. (férfiak adatai) és 8. (nők adatai) táblázatban mind az írásbeli, mind a szóbeli adatok közül az átlagos szótagszámtól magasabb szótagszámot produkálók eredményeit emeltem ki (félkövér betűtípus) az adatok könyvebb elemzéséhez. Ez alapján négy kategóriát kapunk: 1. adatközlőnél mindkét számadat az átlagostól magasabb, 2. az adatközlőnél mindkét számadat az átlagostól alacsonyabb, 3. csak a szóbeli szótagszáma magasabb az átlagos eredménytől, 4. csak az írásbeli szótagszáma magasabb az átlagos eredménytől.

Összegzés, következtetések, kitekintés

Az eredmények alapján kimutatható összefüggés van annak tekintetében, hogy aki gyorsan beszél, kevesebb vagy rövidebb szüneteket tart, annál írásban kevesebb elválasztójel tűnik fel az írása során. Az adatközlők eredményei alapján azt találtam, hogy aki magas artikulációs tempót produkált, annál csekély számú elválasztójel szerepelt.

A néma szünetek és az elválasztójelek sűrűségének mérése további vizsgálatokat igényelne egy releváns eredmény kimutatásához, mert a kiugró adatok miatt nem lehet egyértelmű választ adni arra, hogy van-e összefüggés a két adat között.

Az emberek egy része inkább írásban érzi magát biztosabbnak, egy másik része pedig beszélni szeret jobban, ez kimutatható az adatközlők teljesítményén is. Csak néhány adatközlő produkált mindkét feladattípusban az átlagosnál magasabb eredményeket. Ezért nem meglepő, hogy nincs meggyőző egyezés az írott és beszélt közlésben tett szótagszámok egyenlőségének tekintetében.

IRODALOM

- Bóna J. 2007. A felgyorsult beszéd produkciós és percepcióssajátosságai. PhD-értekezés. Budapest: ELTE.
- Gósy M. 1999. *Pszicholingvisztika*. Budapest: Corvina Kiadó.
- Huszár Á. 2006. Az együttműködés nyelvi jelei. *Beszédgyógyítás* 17. évf. 1. szám. 33–47.
- Fazekasné Orbán M. 2011. Grafológia. Elhangzott: *Országos Írásszakértő Intézet*, Kecskemét, Kecskeméti Ügyvédi Kamara 2011.10. 26.

Pannon Egyetem, Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar,
Alkalmazott Nyelvészeti és Nyelvoktatási Intézet, Veszprém
pethoandras91@gmail.com

Egy közösségi oldal nyelvhasználatának jellemzői

Kulcsszók: Facebook, internet, írott beszélt nyelv, közösségi oldal, nyelvhasználat

Bevezetés

Dolgozatomban arra vállalkoztam, hogy az internetes nyelvhasználatnak egy szeletét, a közösségi oldalak nyelvezetét vizsgáljam röviden. Az internetes nyelvhasználat lehetőségein belül nagy arányban vesznek részt a különféle közösségi oldalak, a társadalom nagy része már tagja egy vagy több ilyennek. Egyedülálló sebességgel terjedt a magyar felhasználók között is a Facebook népszerűsége, ami már-már egyeduralkodónak számít hazánkban – a közösségi médiumokat tekintve. Tagjai rendszeresen írnak az üzenőfalra, megjegyzéseket fűznek egymás üzeneteihez, képeihez. 2008 óta magyar nyelven is elérhető az oldal, a fordításokat a felhasználók önkéntesen végzik. A 2009-es év fordulópont volt a cég történetében, azóta több mint háromszorosára nőtt a felhasználók száma, világszerte 600 millió fő fölött használják a közösségi hálót. Magyarországon a SocialTimes.hu statisztikai felmérése szerint mintegy 4 millió aktív felhasználója van az oldalnak.

A közösségi oldalak számtalan lehetőséget adnak a nyelv használatára. Megoszthatjuk gondolatainkat (mint ahogyan erre az oldal kezdőképernyőjén biztat is – „Mi jár a fejedben?”), képet, videót tölthetünk fel, amelyekhez megjegyzéseket fűzhetnek ismerőseink, csoportokat szervezhetünk, eseményeknek alkothatunk hirdetést, barátainkat invitálhatjuk rájuk. A rengeteg funkció közül, ami a felhasználó rendelkezésére áll, az egyik legfontosabb a publikus bejegyzések írása és olvasása. Ez ugyanis a plénum előtt zajló beszélgetéseket is képes idézni, nem úgy, mint a privát csevegések, így magam is ezeket a bejegyzéseket vizsgáltam a dolgozatban.

Anyag, módszer

A kutatás alapjául szolgáló korpusz olyan – a Facebookról kimásolt üzenőfali –bejegyzéseket tartalmaz, amelyeket szerzőjük minden ismerőseinek szánt. 83 olyan bejegyzés alkotja az adatbázis egyik részét, melyek mindegyikéhez legalább két hozzászólás kapcsolódik. A korpusz másik részét képezik az a 111 státuszüzenet, amelyekhez a gyűjtés pillanatában nem született hozzászólás, így csak a közzétevő felhasználó nyelvi adatait tudtam vizsgálni. A gyűjtés 2011 októbere és 2012 februárja között történt.

A vizsgált 124 megnyilvánuló közül 48 lány, 76 pedig fiú. Az életkorok változatosan oszlik meg, a legfiatalabb közülük 14 éves volt, a legidősebb pedig 24. Két korcsoportot különítettem el: egy 14–18 éves kört, ami a középis-kolás korosztályt képviseli, az ő létszámuk 50 fő volt. A maradék 74 fő a 19–24 éves csoportba tartozik, ami nagyjából az egyetemista életkornak felel meg, noha közülük nem mindenki folytat felsőoktatási tanulmányokat. Az átlagéletkor így tehát 21,5 évre tehető.

A következőkben először a Facebook nyelvhasználatát általánosságban fogom jellemezni; több szempont alapján szeretnék egy átfogó képet alkotni e közösségi oldalon megjelenő nyelvezetről. A dolgozat elemző részének egy másik, kevésbé terjedelmes részét fogja képezni azoknak az üzeneteknek a kvizsgálata, ahol születtek hozzászólások is. Ezeknél azt nézem meg, milyen témában íródtak, és milyen hozzászólások születtek hozzájuk. Fontos szempont még, hogy a közzétevő személy és a kommentek írói milyen neműek. Feltételeztem ugyanis, hogy lesz majd eltérés abban, hogy milyen témához milyen nemű felhasználók szólnak hozzá, és egyáltalán lehet-e elkülöníteni tipikusan nemekhez köthető tematikájú üzeneteket.

Az korpusz vizsgálata

Bódi Zoltán szerint az interneten jelentkező spontán kommunikációs műfajok esetében jelentkező nyelvhasználatot indokolt együttesen „írott beszélt nyelv”-nek nevezni (Bódi 2004: 35). A világhálón közvetített üzenetek ugyanis

valahol az írott és a beszélt nyelv között helyezkednek el, hiszen a kommunikáló felek nem látják vagy hallják egymást, ezáltal a szövegek kicsivel személytelenebbek is lesznek, viszont ezeket a szövegeket pont a spontán beszélt nyelv közléseihez hasonlóan szervezik meg. Simeon J. Yates szerint az internetes szövegek a spontán beszédhez a modalitásukban közelítenek, a szóhasználat viszont írott nyelvi sajátosságokkal rendelkezik (Yates 1996: 46.). Az előzőleg említett közel egyidejűség és azonnali interaktivitás a beszélt nyelvhez teszi hasonlatossá ezeket a szövegeket. David Crystal, aki az internetnyelvészet egyik első monográfusának számít, erre a nyelvváltozatra a *netspeak* terminust alkalmazza (Crystal 2001.)

Rövidítések

A dolgozatnak nem témája az SMS-nyelv taglalása, mivel a kommunikációs szintér eltérő, de mindenképp meg kell jegyezni, hogy ez nagy hatással volt az egész internetes nyelvhasználatra (Benkő 2004). A rövidítési hullám, amit ez az akkor új forma létrehozott, rányomta a bélyegét arra, ahogyan ma informális helyzetben írásban kommunikálunk.

A közösségi oldalakon közzétett üzenetek java is mindössze néhány szóból, egy-két rövidebb mondatból szokott állni, nem jellemző, hogy hosszabb megnyilvánulásokkal is találkozunk. A Facebookon nincs (illetve nem lenne) szükség a rövidítésekre, mert a karakterszám nincs olyan drasztikusan korlátozva, mint ahogy ezzel például az SMS-eknél találkozhattunk, ide szánt közléseink gyakorlatilag csak a legszélsőségesebb esetekben merítik ki ezt a korlátot. Ennek ellenére megfigyelhető, hogy itt is megjelennek az egyszerűsített formák, lehetőséget adva a kommunikáció gyorsítására.

Találkozhatunk olyan rövidített szóalakokkal, mint pl.: „**mind1** csak küldj valamit, egy jó húslevest ennék”, ahol a számnév hangalakja egyezik a második szótaggal, és ezzel a karakterkiváltással is rövidíthető a mondanivaló. A „*na sok sikert **akk** holnap*” esetében viszont egyáltalán nincs semmiféle kiváltás, egyszerűen lehangyutuk a maradék betűkett, de vélhetően a többség számára még így is világos, hogy az 'akkor' szót kell ide értenie az olvasónak. Következő példám a „**vki** megnézné nekem mit játszott a twente meg az az alkaar? :D”, ahol a 'valaki' névmást jelző rövidítés jelenik meg. Ezzel a példával ugyancsak gyakran találkozunk, a korpusz is bővelkedik az ilyen formákban. E jelenség a fentiekhez hasonlóan szintén a chat-nyelvből, illetve az SMS-ezés nyelvéből eredeztethető, nem új, a facebookos kommunikációban is megtalálható.

Másfajta rövidítési technika még, amikor az összetett szavak esetében egyik – vagy akár mindkét – szótagnak csak a kezdőbetűjét írják le: ilyen például maga a *fb* 'facebook' is, amelynek effajta írásmódja az általam gyűjtött adathalmazban is hat különböző adatközlőnél fordul elő. Ilyen jellegű előfordulás még a *khely* alak is, ami szintén tulajdonnév, mégpedig a 'Keszthely' település rövidített írásmódú alakja, a szóban a -hely szótagot analitikusan elkülönítette a közzététel, és az első szótagból csak a kezdőbetűt tartotta meg, de még így is érthető a beszélőknek abban a csoportjában, ahova az üzenetet szánta („*Valaki egy **khely** tapolca buszt tudna mondani?*”).

Az említett példákon kívül azonban nem találtam egyéb ilyesforma drasztikus rövidítést; az alaki megformáltság kis mértékben kidolgozottabbnak tűnik a Facebook-használók között, mint az SMS- vagy a chatbeszélgetések nyelvhasználatában.

Helyesírás

Az interneten kommunikáló nyelvhasználókra informális helyzetben jellemzők a korrekcióhiányból eredeztethető hibák. Az írásbeliségre általában jellemző megformálási szabályok követése itt másodlagos fontosságú, lényegesebb az információ minél gyorsabb célba juttatása. Ennek megfelelően a szövegeket csak olyan mértékben formálják meg, hogy az üzenet még könnyen érthető legyen, így például nem indokolt a kijelentő modalitású mondatok végére írásjelet tenni, vagy nagybetűvel kezdeni a mondatot (Bódi 2004: 51).

Gyakori az eltérés a külön- és az egybeírás szabályaitól. Főleg az egybeírásra sok a példa, olyan szavakat olvashatunk, amiket helyesen külön kellene írni. Ilyen volt az „**okosügyesfiúúú. tudtam én h. **azvagy** CSÖVEEEEEES :D**” is. Nyilvánvaló, hogy nem helyesírási nehézségekről van szó egy-egy adatközlő esetében, hanem a szöveggörnyezetből ilyen módon is kiemelődik a hangsúlyos elem, illetve szándékolt rontásról beszélhetünk. Ugyancsak megfigyelhető jelenség az is, hogy egy-egy mondatrészt a mellette álló bővítményével egybeírják a felhasználók. Például: „*nem dicsérlek, mert **mégjobban** elbizod magad*”, „*innen is **imádásvan** babaaa:)*” és „*akkor **jószünetet** neked!*”

tight endem akkor, hogy játszanánk meccsen? :D), a vásárlás (pl.: *ki mit nézett ki a webshopban....NEM UNJÁTOK MÉG?*) tárgyköreit találtam meghatározónak.

Helyesírásukban gyakran fordul elő, hogy a magyar kiejtésnek megfelelő betűsort alkalmazzák, ez lehet a humor eszköze, de akár figyelemfelkeltő célból is írhatják így ezeket a szavakat. Én többnyire a humor eszközeként értékelem az ilyen előfordulásokat, mint: „*anyu az **eksön** után kikötözte a fát de az még a háborúban is állna :D*”; illetve az érzelmi felfokozottság kifejezésének egyik módjaként, a hangulati állapot intenzitását is jelezheti: „*végtelen happyness :D*”, „*Na gyerekek....4 hétig no edzés , no kondi , no party time : („, illetve „Akkor gggo aréna!”*).

Mészáros Attila kérdőíves felmérésében vizsgálta, hogyan viszonyulnak a magyarok e jelenséghez. Egyesek a nyelvet modernebbnek tartják azáltal, ha angol szavakat nagyobb számban is használnak, valamint úgy gondolják, hogy ezáltal a nyelvet is tanulják. Mások viszont a leghatározottabban ellene vannak a folyamatnak, ez főleg a konzervatívabb, idősebb korosztályt jellemzi (Mészáros 2004).

Emotikonok használata

Az új technológiák megjelenése révén már a kezdetektől fogva igény volt arra, hogy az írott kommunikációban pótoljuk azt a para- és extralingvális hiányt, amely a kommunikációs aktus korlátozottságaiból fakad. Bizonyos szupraszegmentális jellemzők sem tudnak ezáltal érvényesülni, ami akár a felek közti félreértési problémákhoz is vezethet. Ezt az űrt hivatottak betölteni azok a szimbólumok, amelyeket hangulatjeleknek, emotikonoknak, smiley-knak is nevezünk.

Az, hogy az adott emotikon milyen szándékot közvetít, nagyban függ attól, hogy milyen kontextusban jelenik meg. A klasszikus szimbólumok rendszerint ikonikus szimbólumok, úgy állnak össze a klaviatúrán található karakterekből, hogy emlékeztetnek az emberi arcra, annak azonosító jegyei alapján derül ki a kifejezni vágyott szándék. Manapság egyre komplexebb hangulatjeleket vagyunk képesek produkálni és megérteni, a megnyilatkozásainkban ezek a formák hangsúlyosan szerepelnek. Hogy újból ilyen jelentős szerepet kapott a kommunikációban a vizualitás, azt újabban úgy szokás emlegetni, hogy az „ikonikus forradalom” korát éljük (Bódi, Veszelszki 2006). Érdekes tendencia érvényesül a Facebookon is, melyre szeretnék rávilágítani.

A kezdeti egyszerű hangulatjeleket sokáig használtuk, aztán megnőtt az igény az egyre kidolgozottabb smiley-kra. Ahogy a technika fejlődött, az említett emotikonok elkezdtek képpé válni, mozogni, átalakulni, s létrejött a dinamikus emotikon, ami nem csupán kettőspont-kötőjel-zárójel karakterekből építkezik, hanem színes mozgóképekből. Megvan a saját terük, amiben létezhetnek, beszélgetőprogramok adnak lehetőséget arra, hogy e módon színesítsük a kommunikációnkat. A Facebook azonban legfeljebb a chat részében képes képi hangulatjeleket megjeleníteni, azokat is meglehetősen korlátozott számban. Ennek ellenére ezeket a kombinációkat sokan használják a Facebookon kiírt bejegyzéseknél is, noha azok már semmilyen mozgó alakot nem formálnak ki, viszont az adott csoportnyelvet ismerők „*le tudják azt fordítani*”. Ilyen, a korpuszban is megtalálható emotikon többek között a chat-programban mérges fejet kirajzoló :@, a felfelé mutató hüvelykujj (Y), illetve a sértődött arcot megformáló :M. A képi hasonlóságot itt aligha láthatjuk, a jelek csupán utalnak egy olyan közös referenciára, amellyel a bejegyzés olvasója vagy rendelkezik és megérti az üzenetét, vagy a megértési lehetőségei korlátozottak.

Témák és nemek

A dolgozat következő részében vizsgálom külön az adatokat – szám szerint 83 bejegyzést és a hozzá írt kommenteket –, amelyekhez születek hozzászólások a gyűjtés pillanatában. Itt azt figyeltem meg, hogy ez adott nemű posztoló bejegyzéséhez milyen neműek szólnak hozzá. Ezt összehasonlítottam azzal, hogy milyen témájú volt a szöveg, feltételezve azt, hogy egyes témakörök jobban foglalkoztatják a két nem képviselőit.

Fiúk posztjait csak fiúk által kommentáltak közé 17 db bejegyzés tartozik. Meglehetősen változatos a témák sora, találkozhatunk egy-egy információkéréssel, köszöntéssel, unalom vagy érzelmek kifejezésével, vicc kiírásával, illetve Facebookkal kapcsolatos üzenettel is. Férfitémának mondható az autózással kapcsolatos üzenet és a sport három ilyen bejegyzés van a korpuszban, ahol csak fiúk társalogtak. A legnagyobb számban viszont azok a bejegyzések jelennek meg, amelyek a tanulást vagy a vizsgákat tematizálták, ezzel kapcsolatban öt státuszüzenetet gyűjtöttem.

Összesen 14 olyan bejegyzést sikerült lementenem, amelyet lány írt, és kizárólag lány hozzászólások születtek hozzá. Valamennyivel egységesebbnek látszik a témák terén ez a csoport, kisebb a szórás az adatokban. A legfőbb

téma itt is a tanulás volt, azonban ugyanekkor számban különíttem el étkezéssel és főzéssel kapcsolatos „beszélgetéseket” is, négy-négy esetben. Ez utóbbit én tipikusan női témának veszem, a gasztronómia sokkal inkább mondható női érdeklődési (vagy feladat-) körnek, mint férfi témának. Megemlítem még az aktuális élménnyel kapcsolatos érzelem megosztását, illetve az állatokkal kapcsolatos témakörű bejegyzést is, de találkozhattunk még köszöntéssel, idézettel és egy hirdetéssel is.

Olyan bejegyzések, amelyeket fiú írt, és csak lány fűzött megjegyzést hozzá, nem nagy számban találhatók a korpuszban. Összesen nyolc ilyen adatot tudtam elemezni. A tanulókkal kapcsolatos téma ebben az esetben is vezet két előfordulással, viszont számban azonos az étkezéssel kapcsolatos megnyilvánulásokkal. Találhatók még állatokhoz kapcsolódó és unalmat kinyilvánító üzenetek is. Ami érdekesség, hogy egy fiú által sport témakörben született bejegyzéshez lány fűzött csak ironikusan értetlenkedő megjegyzést, ám ebben a fiú le is inti, mondván: „*te ezt nem értheted*”.

Lány bejegyzésére fiúk által írott hozzászólások csoportja az, ahol nem tudunk meghatározni genderspecifikus témákat, itt az egyik legnagyobb a keveredés. A 12 bejegyzés közül 4 tartozik a köszöntés témájába, ezek vagy karácsonyi, vagy újévi üdvözlések voltak, ezekre válaszolt egy-egy fiú, és viszonzta a jókívánságot. Születtek még megjegyzések valamilyen élményt tudósító, illetve a közli érzelmét tolmácsoló poszthoz, valamint láthatunk egyet az étkezés, konyha témaköréből is.

Utolsóként az a kategória következik, ahol vegyesen születtek fiúk és lányok által is írott hozzászólások. Értelemszerűen ez a legnépesebb csoport az eddig ismertettekhez képest, 33 bejegyzést soroltam ide. Ennél már nem láttam szükségesnek elkülöníteni, hogy a poszt szerzője milyen nemű, együtt tárgyalom őket, és a főbb témákat, amelyekben a legtöbb beszélgetés létrejött. Ezek a következők voltak: élmény megosztása, információkérés, köszöntés, szórakozásra való invitálás három-három előfordulással, és természetesen – miképpen a legtöbb kategóriánál – itt is kimagaszodik a tanulóhoz köthető megnyilvánulás, hat ilyet tartalmaz a korpusz.

Összegzés

Általánosságban elmondható a vizsgált adatok eredményei alapján, hogy több szintén is megjelenik a kommunikáció felgyorsításának szükségessége, ez okoz rövidítéseket és helyesírási vétségeket, illetve sajátos szóalkotási módokat. A hangzó beszéd leképezése írásban általános érvényű az informális írott kommunikációban, így a Facebook oldalán csevegők is alkalmazzák ezt. Az adatok anglicizmusok szemszögéből történő vizsgálata rámutatott arra, hogy az angol nyelv hatása jelentősnek mondható.

A tematikus tárgyalásnál el kell először is ismerni, hogy a méretesnek tűnő korpusz nem bizonyult elég nagygnak. Ahhoz, hogy karakteresen eltérő számokat kapjunk, sokkal több adatot kell feldolgozni, így messzemenő következtetéseket egyelőre nem vonhatunk le. Azt végeredményként azonban meg lehet állapítani, hogy szemmel láthatóan vannak olyan témák, amelyekre inkább egyik, vagy inkább a másik neműek reagálnak, ez a fiúk esetében a sport, az autók, akkor is, ha épp nem fiú a beszélgetés elindítója. Ugyanez megfigyelhető a lányoknál is, a sütés-főzéssel kapcsolatos témák számszerűleg uralkodnak, illetve gyakran írnak kisállatokról szóló posztokat, kommenteket. A tanulás viszont nemtől függetlenül dominál minden kategóriában, látszólag a legnagyobb érdeklődést kiváltó témák közt van, bár ez adódhat a vizsgált alanyok korából, illetve hogy az adatgyűjtés alatt egy téli vizsgaidőszak is lezajlott.

IRODALOM

- Benkő P. T. 2004. Elektronikus kommunikációs formák. In: Balázs G. Grétsy L. (szerk.) 2004. *Új jelenségek a magyar nyelvben*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 24–39.
- Berzlánovich I. 2004. Angol szavak magyar szöveggörnyezetben. In: Balázs G., Grétsy L. (szerk.) 2004. *Új jelenségek a magyar nyelvben*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 57–68.
- Bódi Z. 2004. *A világháló nyelve*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Bódi Z., Veszelszki Á. 2006. *Emotikonok. Érzelmekifejezés az internetes kommunikációban*. Budapest: Magyar Szemiotikai Társaság.
- Crystal, D. 2001. *Language and the Internet*. Cambridge: CUP.

- Mészáros A. 2004. Anglicizmusok a magyar Internet nyelvezetében. In: Balázs G., Grétsy L. (szerk.) 2004. *Új jelenségek a magyar nyelvben*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 100–112.
- Yates, S. J. 1996. Oral and Written Linguistic Aspects of Computer Conferencing: A Corpus Based Study. In: Herring, S. C. (szerk.) 1996. *Computer-Mediated Communication. Linguistic, Social and Cross-Cultural Perspectives. Pragmatics & Beyond*. Amsterdam: John Benjamins. 29–46.

Pannon Egyetem, Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar,
Alkalmazott Nyelvészeti és Nyelvoktatási Intézet, Veszprém
szabo.zsuzsna@gmail.com

Nyelvhasználat a Meseautóban

A női és a férfi beszéd megjelenése egy klasszikus magyar filmben, valamint annak újrafeldolgozásában

Kulcsszók: *gendernyelvészet, szövegelemzés, magyar film, szociolingvisztika*

Bevezetés

Előszó

A feminista mozgalmak megindulásáig elfogadott tény volt, hogy a férfiak mind szellemileg, mind fizikailag – illetve biológiaiilag – különböznek a nőktől. A mélyrehatóbb vizsgálatok csak a 20. század második felében kezdődtek el, mikor is bebizonyosodott, hogy márpedig a két nem valóban különbözik, mely differenciát az agy felépítésének eltérései is indokolják (Moir et. al 1989: 20–22).

Érdekes lehet megvizsgálni, hogy a média, ezen belül is a minket elárasztó filmek, milyen világképet közvetítenek a számunkra. A magyar nagyközönségnek szánt filmek nem minden esetben váltanak ki megfelelő hatást. Kutatásom készítése közben világossá vált, hogy a legfőbb probléma a filmekben megjelenített mesterkelt dialógusokban rejlik. Az 1970-es évektől egyre inkább fejlődő gendernyelvészet eddigi kutatásai világosan kimutatnak bizonyos vonásokat, melyek megjelennek a férfiak és a nők mindennapi beszédében, kommunikációjában. Kutatásom célját ezeket a jellemzőket a magyar filmtörténet egy közkezdvelt alkotásában fellelni, vagy éppen hiányukra rámutatni. A 2000-ben készült *Meseautó* című film elemzése mellett azonban érdekesnek tartottam az eredeti filmváltozat vizsgálatát is. A párbeszéd remek képet adhatnak arról, hogy a két film közötti 75 év alatt mi változott a férfiak és a nők beszédén, illetve, hogy akkor mutattak-e, vagy most mutatnak-e nagyobb különbségeket – természetesen csupán a film készítőinek szemüvegén keresztül.

Nemek a szociolingvisztikában – A női és a férfi kommunikáció legfőbb jellemzői

A filmeket a gendernyelvészet következő, női, illetve férfibeszédre vonatkozó megállapításai alapján elemeztem. Lakoff (1975) lexikára vonatkozó megállapításai szerint a nők gyakrabban használnak mérséklő kifejezéseket, affektív jelzőket, illetve módosítószókat, míg a férfiak beszédében sűrűbben jelennek meg a durva szavak (idézi Griffin 2003). Megállapítja továbbá, a nők beszédét több töltelékszó használata jellemzi, mint a férfiakét (idézi Huszár 2009). Ugyancsak Lakoff (1975) megállapítása, mely már a mondat szintjére vonatkozik, hogy a gyengébbik nem beszédében gyakrabban jelennek meg udvarias felszólítások, mentegetőzések, illetve burkolt kérdések (idézi Griffin 2003). Huszár Ágnes (2009) a diskurzus szintjére, valamint a kommunikáció céljára vonatkozóan a következőket állapította meg: a nők kevesebbet beszélnek, mint a férfiak, azonban többet szakítatnak félbe általuk. A nők a kommunikációt a kapcsolatteremtés, a férfiak pedig a problémamegoldás céljából kezdeményezik.

Kutatási kérdések

A kutatás kérdései a következők:

1. A nők és a férfiak beszédének mely különbségei jelennek meg a filmek szövegében – a film egésze, az egyenművek, illetve a vegyes neműek párbeszédesorán;
2. A kapott eredmények alátámasztják-e a női és férfibeszéd szakirodalom által feltárt jellemzőit;
3. A két film mely különbségeket mutat a nemek nyelvhasználatára terén.

Anyag és módszer

A vizsgált filmek

Két filmet választottam a magyar filmtörténelemből, melyeket górcső alá kívánok venni a női- és férfibeszéd megjelenítése szempontjából. Az első a 2000-ben készült *Meseautó*, második választott filmem pedig az előbb említett eredeti változata, a szintén *Meseautó* című alkotás 1934-ből, Gaál Béla rendezésében. A történetet a 21. századi verzió viszonylag jól megtartotta, néhány, a mai kornak megfelelő változtatással.

A korpusz

A filmek egyenként 90 perc körüliek. Az 1. táblázat az egynemű, illetve vegyes párbeszéd számát foglalja össze az összes párbeszéd arányában.

	Meseautó (2000)	Meseautó (1934)
A film időtartama	97 perc	89 perc
Az összes párbeszéd	70 db	63 db
Egynemű párbeszéd	27 db (~38%)	25 db (~40%)
Vegyes párbeszéd	43 db (~62%)	38 db (~60%)

1. táblázat

A párbeszéd számát az összes diskurzus megoszlásában

A kutatás elvégzéséhez szükség volt a szöveggönyvekre, ám mivel azok nem hozzáférhetőek, a szöveget magam jegyeztem le. Előrebocsátom, hogy a filmben elhangzó beszéd leírása természetesen önkényesen történt, így nem mindenhol állapíthatók meg egyértelműen a mondathatárok, illetve az írásjelek. Ez sajnos befolyásolja a mondattani jelenségek elemzését, ezért igyekeztem a szöveggönyvekben a lehető legpontosabban követni a hallás utáni beszédet.

A vizsgálat módszere

A kutatás során célom volt a szöveggönyvek, valamint a hanganyag segítségével a szakirodalom alapján összeállított jellemzők fellelése a vizsgált filmekben. Az elemzés során az általam felállított struktúra szerint haladtam végig (l. 2.), majd megfelelő példákat kerestem a filmekben elhangzó egynemű, illetve vegyes párbeszédekben. A dolgozatban csak a hangzó beszéd elemzésével foglalkoztam. A szavak tekintetében kvantitatív módszerrel dolgoztam.

A kutatás eredményei

Lexika

Mérséklő kifejezések használata

A szakirodalom (Lakoff 1975) szerint a mérséklő kifejezések használata leginkább a nők beszédében fedezhető fel, ezekkel a szavakkal enyhítve kritikájuk életét. Az általam vizsgált filmekben szereplő karakterek nyelvhasználatát nem igazán jellemezték ilyen típusú lexikai elemek, illetve, ha mégis előfordultak valamilyen formában, azt főként a férfi szereplők szájából hallhattuk, így ezt a jellemzőt semmiképpen sem támasztják alá az általam elemzett filmek szövegei.

Durva szavak megjelenése

Kiss Jenő (1995) szerint a társadalom egy férfinak könnyebben elnézi a nyelvi tabunak számító káromkodások, durva kifejezések nyelvhasználatát. A következő részben a filmek szövegeit abból a szempontból vettem górcső alá, hogy vajon bennük a nők, vagy a férfiak élnek-e többször ezekkel a fordulatokkal elhangzanak káromkodó kifejezések. Ezeket az alábbi táblázat foglalja össze:

Durva szavak	Szereplők							
	Szűcs János	Kovács Vera	Péterfy	Vera apja	Vera anyja	Halmos Aladár	Anna	Egyéb
Barom			1					
Vadbarom		1		1				
Dugod meg			1					
Pofa be!					1			
Dögölne meg!					1			
Hülye		4	2	2	1			
Hülyeség			1					
Kurva		1		1				1
Összesen:	0	6	5	4	3	0	0	1

2. táblázat

Durva szavak, valamint azok száma (db) a *Meseautóban* (2000)

A táblázatban láthatjuk, hogy az elvárásokkal ellentétben, a legtöbb durva kifejezést a film női főszereplője, Vera használta.

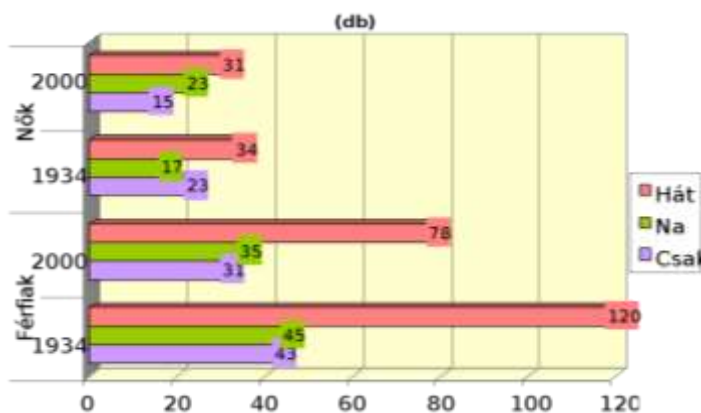
A film eredeti verziójában (1934) csak néhány esetben találkozunk efféle durva szavakkal, káromkodásokkal: *a mendergetős ménkü csapjon bele.; A fene, aki megeszi, kérem!, hülyeséget, hülyének.*

A durva szavak tekintetében tehát szintén a szakirodalom által közölték ellentétét tapasztalhatjuk abban a tekintetben, hogy egy nő az, aki a legnagyobb számban használ efféle szavakat, összességében azonban mégis a férfiak káromkodnak többet. A nemek közötti különbségek, valamint a szövegben megjelenő szitkozódások száma azonban, legalábbis a 2000-es filmben, nem szignifikáns.

Módosítószók, jelzők, töltelékszavak

A gendernyelvéstet több kutatója szerint (Lakoff 1975, Coates 1993, Huszár 2009) a nők beszédére rendkívül jellemző a különböző módosító szerepű szócskák, töltelékszavak és affektív jelzők használata. A filmek során számaltanszor (az MLCT nevű konkordanciaprogram listája az eredetiben 154, a 2000-ben készült filmben 109 darabot tüntet fel) találkozhatunk a *hát*, illetve *há'* töltelék szócskával. A következő lexikai elemek mindkét változatban megjelennek: *szóval, azért, asszem, figyeljen, izé, izének, meg..., majd, mondjuk, nézd, nézze, tudod, tudja*. Kicsit gyakrabban találkozunk a *csak*, a *de*, a *már*, a *na*, valamint a *ja* szócskával, de ezek több esetben funkcionális szerepet töltenek be a mondatokban.

Vizsgáljuk meg ezt a jelenséget a leggyakrabban előforduló töltelékszavakon a nemek megoszlásában.

1. ábra

A leggyakoribb töltelékszavak előfordulása a nemek megoszlásában

A leggyakoribb töltelékszavakat megvizsgálva kiderül, hogy a filmekben ezek az elemek többnyire a férfi szereplők beszédében jelennek meg.

Különleges, főleg affektív jelzőkkel ritkábban találkozhatunk, főleg a nőknél annyira tipikus „becéző” jellemzőkkel (*édi, cuki, kircsi* stb.).

Szintaxis

A következőkben a nők, illetve a férfiak beszédére jellemző szintaktikai különbségekkel foglalkozom. Az általam vizsgált mondatokban sajnos nehéz elkülöníteni a mondatok szerkezetét, illetve tartalmát, hiszen nagyon szoros a kapcsolat a pragmatikával, valamint a diskurzusszinttel is.

Mentegetőzések, burkolt kérdések, udvarias felszólítások

Robin Lakoff (1975) a nőkre vonatkozó első bizonytalanságra utaló mondattípusbeli jellemzőként azt említi, hogy a nők, férfiakal történő párbeszédük során igen gyakran mentegetőznek.

Az 1934-es változatban legtöbbször Vera (a feldolgozással szöges ellentétben, az eredeti változatban éppen ő a legbizonytalanabb és legnaivabb karakter) magyarázkodik: *Nem, de... nem azért mondom, de... stb.* A 2000-ben készült film szövege nem bővelkedik ilyen típusú mondatokban, Vera anyja próbál csupán néha – hibája miatt – mentegetőzni (*Honnan tudtam volna?; Jajajjjaj, nagyon buta vagyok, ne haragudjon!*).

Sajnos a szövegírókra nem volt jellemző a burkolt kérések beillesztése a párbeszédekben. A *Meseautónak* sem az eredeti, sem a feldolgozott változatában sem találkozhatunk túl gyakran efféle mondatokkal.

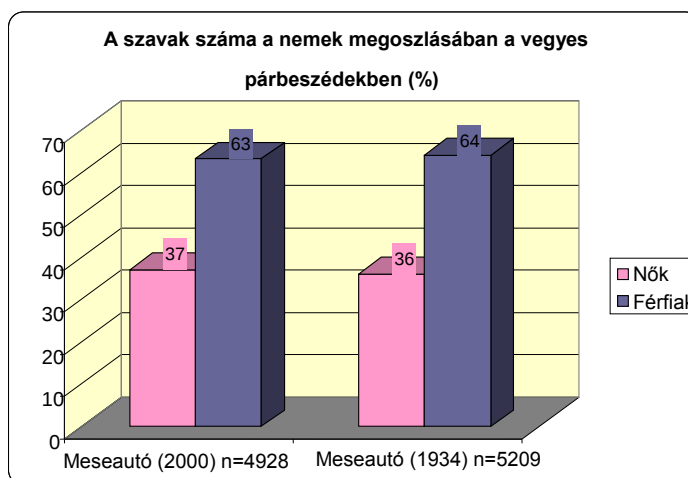
A *Meseautó* című filmben – az eredetiben, valamint a feldolgozásban egyaránt – szinte semmi nem utal arra, hogy a nők beszédének velejárója lenne a közvetett, udvarias felszólítások használata. A Lakoff – „Köszönöm, hogy nem dohányzik a kocsiban.” – elvén alapuló utasításhoz hasonló példa csak kétszer jelenik meg, és csupán az eredeti verzióban: *Azt hiszem Halmos úr, magát az osztályán már élénken nélkülözik!; ...és a Tóth Úr is vigyázn fog! Ugye Tóth úr?*

A diskurzus szintje

A nők vagy a férfiak beszélnek többet?

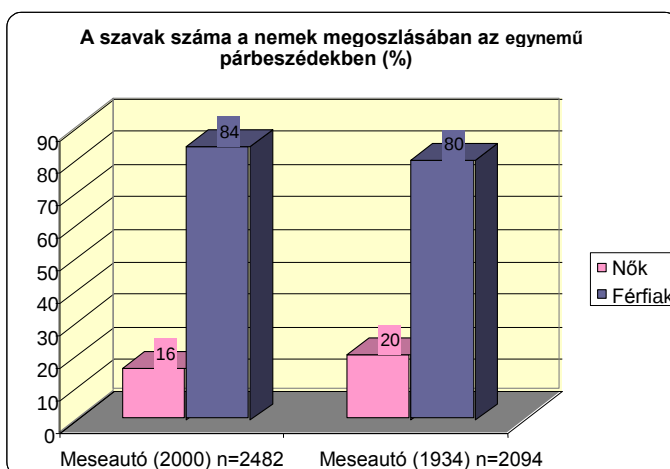
Deborah Tannen (1991) szerint a nők a magánélet színterein többet beszélnek, mint a férfiak, ám a nyilvánosságban mindez az ellenkezőjére fordul, ott ugyanis a férfiak veszik át a vezető szerepet (idézi Griffin 2003: 448).

A következő diagramon ábrázolom az elhangzott szavak számát a nemek megoszlásában, a vegyes és az egyneműek párbeszédének szövegeit vizsgálva (az *n* az egyes filmek vegyes párbeszédeinek összes szószámát jelzi):

1. ábra

A szavak száma a nemek megoszlásában a vegyes neműek párbeszédében

2. ábra

A szavak száma a nemek megoszlásában, az egyműek párbeszédekben

A két *Meseautó* által közvetített – írói, rendezői – kép szerint a férfiak többet beszélnek a „vegyes” párbeszédekben, mint a nők. Az egyműek beszélgetéseiben is többet hallhattuk őket, ám ez adat teljesen csak annak a függvénye, hogy a készítő hány férfiak és hány nők között hallható diskurzust sűrítenek bele a film ideje által szabott szűk keretbe.

A pletyka

Janet Holmes (1992: 330–336) szerint a férfiak és a nők között a pletyka terén is különbségek vannak. Míg előbbiek ebben az esetben is csupán információhoz szeretnék juttatni a hallgatóságot, addig utóbbiak itt is a kapcsolatokra koncentrálnak, és az érzelmeket helyezik a középpontba.

Ha megfigyeljük Halmos és Anna pletykálkodását a film során (hiszen beszélgetéseik nagy része pletyka), pontosan ezt a következtetést vonhatjuk le mi is belőle. Az általam ebben a témában példának hozott idézetek mindenképpen alátámasztják Holmes megállapítását. Halmos mindenkor csak arra koncentrálni, hogy az információkat minél gyorsabban és minél nagyobb pontossággal átadja Annának (hiszen még a reggelijének menüjét is a legprecízebben szeretne volna közölni), addig Anna a pletyka mögött meghúzódó emberi lelkekkel is foglalkozik.

Félbeszakítások

Mint a legtöbb magyar filmben, illetve sorozatban – megfigyeléseim szerint – a *Meseautó*-ban sincsenek jelen szignifikáns mennyiségben félbeszakítások. A szakirodalom szerint a férfiak gyakrabban szakítják félbe a nőket, mint fordítva, ezzel elérve, hogy náluk legyen a szó, hogy ők irányíthassák a beszélgetést.

A következő táblázatban foglaltam össze, hogy a két filmben hány alkalommal szakítják félbe egymást a szereplők, és hogy milyen arányban teszik ezt férfiak, illetve nők.

	Meseautó (1934)	Meseautó (2000)
Férfi - nő	6	1
Nő - férfi	3	3
Férfi - férfi	4	2
Nő - nő	1	0
Összesen	14	6

3. táblázat

Félbeszakítások a filmekben (db)

A filmekben megjelennek tehát ugyan félbeszakítások, ám azoknak csak egy része funkcionál akképpen, ahogy azt a kutatók eredményeik alapján a nők és férfiak közötti valós beszélgetésekben tapasztalják.

A kommunikáció célja

Deborah Tannen (2001) megállapította, hogy a férfiakat és a nőket alapvetően eltérő célok motiválják a mindennapi élet során, mely célok megjelennek a kommunikációban is. A *Meseautó* eredetijében – és újrafeldolgozásában is – a fő problémát az okozza, hogy a főhősnők nem szeretnék, hogy az alaptalan pletyka emberi kapcsolataik rovására menjen. Ennek megátolása érdekében még akár státuszukból, újonnan megszerzett pozíciójukból is hajlandóak lennének alábbadni: *Legyen szíves engem kirúgni!* (2000); *Vezérigazgató úr, én nagyon szépen kérem, hogy tessenék olyan szíves lenni, és az én fizetésemet leszállítani.* (1934)

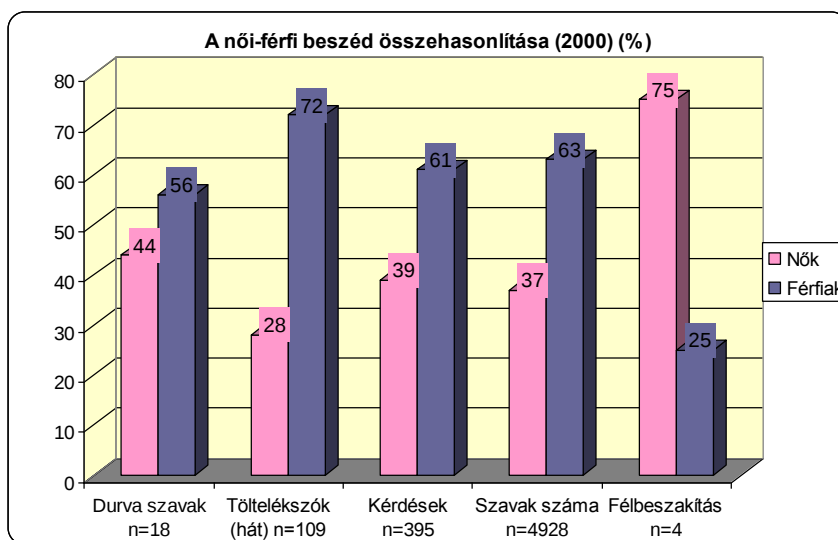
Érdekes azonban, hogy a sztori alapkonfliktusa éppen a film magányos hőséne magánéleti, üzleti pozíciójának degradálása, a háttérben azonban mindkét alkotásban meghúzódnak intézkedik a vezérigazgató, aki minden helyzetben megköveteli a neki járó tiszteletet. *Mer' utálok veszíteni.* (2000); *Nem adom meg magam ilyen könnyen. Én, ezt a lányt kipróbálom!* (1934)

A nemeket jellemző eltérő kommunikációs célok, illetve témák tehát elkülöníthetők a filmben, a szakirodalom által megjelölt módon.

Következtetések

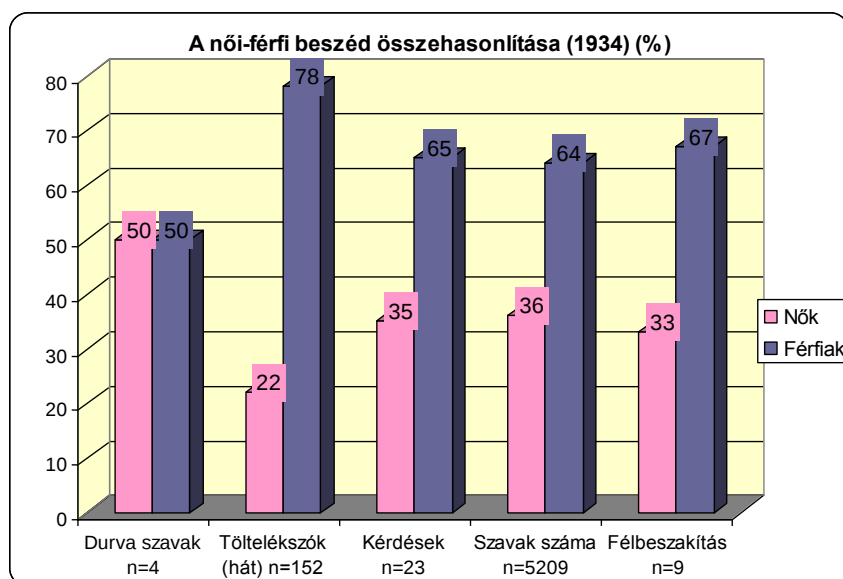
Az elemzés különböző pontjain végighaladva derül ki, hogy vajon a szakirodalom által a női, illetve a férfibeszédre hozott jellemzők az azáltal leírt formában jelennek-e meg a szereplők közötti dialógusokban, illetve, hogy egyáltalán felfedezhetőek-e.

Az alábbi két ábrán összesítem, hogy a szakirodalom által megjelölt jellemzők, amelyek a nők, illetve a férfiak beszédét hivatottak megkülönböztetni, hogyan alakulnak a filmek szövegeiben. Öt szempontot vettem az összegzésben alapul. A durva szavak, a legfontosabb töltelékszók, valamint a kérdések számát a filmek teljes szövegkönyvének, a szavak, valamint a félbeszakítások számát pedig a vegyesneműek párbeszédének vizsgálatával hasonlítottam össze a nemek megoszlásában.

3. ábra

A női-férfi beszéd összehasonlítása (2000)

4. ábra

A női-férfi beszéd összehasonlítása (1934)

Láthatjuk, hogy az adatok – a félbeszakítások kivételével – a filmekben szinte megegyeznek. Levonhatjuk a következtetést, hogy a *Meseautó* 1934-es eredeti változatában, valamint a 2000-ben készült újrafeldolgozásban a szakirodalom megállapításainak megfelelően nem a nők használnak több töltelékszót (a leggyakrabban előforduló példát alapul véve), nem ők tesznek fel több kérdést, valamint nem a nők beszélnek többet. A durva szavak közel azonos arányban lelhetők fel a szövegekben mindkét nem beszédében. A félbeszakítások filmenként eltérnek, az eredetiben valóban a férfiak vágnak bele többször a nők beszédébe, ahogyan azt a kutatások igazolják, a feldolgozásban azonban éppen fordítva, ami a szakirodalom eredményeit szintén nem tudja alátámasztani.

A táblázatokban nem tüntettem fel az általam még vizsgált szintaktikai jellemzőket, megállapíthatom azonban, hogy a mentegetőzéseket leszámítva, melyek a filmekben is valóban a nők beszédére voltak inkább jellemzők, ezek a mondatfajták sem a nyelvészek által leírt formában jelennek meg a filmekben.

Következő vizsgálatok tárgya lehet a két filmmel megegyező időben készült, stílusban eltérő egyéb magyar filmek hasonló szempontú vizsgálata, majd összehasonlításuk az ebben a kutatásban nyert eredmények alapján.

További felmérések alapját képezheti azonban még a mai *Meseautó* itt feltüntetett eredményeinek összevetése élőnyelvi beszéd vizsgálatával nyert adatokkal.

IRODALOM

- Coates, J. 1993. *Women, Men and Language*. London: Pearson Longman.
- Gaál B. 1934. *Meseautó*. Budapest: Reflektor Film.
- Griffin, E. 2003. *Bevezetés a kommunikációelméletbe*. Budapest: Harmat Kiadó.
- Huszár Á. 2009. *Bevezetés a gendernyelvészetbe*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Holmes, J. 1992. *An Introduction to Sociolinguistics*. London: Pearson Longman.
- Kabay B., Petényi K. 2000. *Meseautó*. Budapest: Budapest Film.
- Kiss J. 1995. *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Moir, A., Jessel, D. 1989. *Női agy – férfész*. Budapest: Magyar Könyvklub.
- Tannen, D. 2001. *Miért értjük félre egymást? Kapcsolataink a beszélgetési stíluson állnak vagy buknak*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, Budapest
szenditundi@gmail.com

A nagyszülők *alunnyi* mennek, az unokáik *alunni* – Változó nyelvjárás Kürtön

Kulcsszók: fonetika, internet, nyelvjárás, szociolingvisztika

Bevezetés

Írásomban a kürti nyelvjárás néhány hangtani jelenségének változásvizsgálatát tűztem ki célul.

Kürt – hivatalos, vagyis szlovák nevén Strekov – a mai Szlovákia területén, a Kisalföld peremén, a Vág és Garam között (Liszka 2002: 233), a nyitrai kerületben, az érsekújvári járásban terül el. Lakosainak száma a Szlovák Statisztikai Hivatal 2009-es adatai szerint 2083. A 2001-es népszámlálási adatok szerint lakossága 88,8%-a magyar, 9,5%-a szlovák, 1%-a pedig cigány. Felekezeti megoszlás szerint a kürtiek 94,7%-a római katolikus vallású.

A kürti nyelvjárás a szakirodalom alapján a dunántúli és a palóc jellegű nyelvjárások közötti átmeneti típusú nyelvjárásnak számít (Danczi 1939: 7; Imre 1971: 347; Juhász 2001: 271, 284; Menyhárt, Presinszky, Sándor 2009: 127). Fonémarendszere a 8:7-es, azaz zárt *ë-ző* típusba tartozik (Juhász 2001: 271): a fonématöbbletet a zárt *ë* képezi (Danczi 1939: 43). A polifonémikus értékű *ˆ*, *™* hosszú magánhangzók ma is megtalálhatóak benne (vö. Juhász 2001: 271). A nyelvjárás erősen *i-ző* (i. m. 45), de a köznyelvi *é* helyén néha *i* is megjelenik (például *kezibe* típusú alakok). Gyakori az *l* előtti asszociatív *ö-zés* (például *ebíðöl*). Az *á* fonéma illabiális, de a zártabb változat (#) és a labiális *ˆ* is gyakori. Az illabiálisabb jellegű *a*, *w* is jelentkezik (Menyhárt, Presinszky, Sándor 2009: 127–128). A kürti nyelvjárás mássalhangzóinak rendszere megegyezik a köznyelvivel – nincs sem fonémaeltérés, sem fonématöbblet a köznyelvhez képest, így a Magyar dialektológia szerint a mássalhangzó-rendszerek típusai közül az 1.-be tartozik (Fodor 2001: 331).

A kutatás háttere, módszerei; az adatközlők

A kürti nyelvjárás néhány kiválasztott hangtani jelenségét két szempontból vizsgáltam: egyrészt a Danczi Villebald által rögzített nyelvi adatokat és az ezek alapján megállapított tendenciákat hasonlítottam össze gyűjtött anyagom vonatkozó adataival (diakrón vizsgálat), másrészt saját adataimat vettem egybe két család három generációjának tekintetében (szinkrón vizsgálat).

Vizsgálataim során több módszerrel dolgoztam: spontán megfigyeléseket végeztem, kérdőíves felmérést és moduláris interjút is készítettem. Mivel azonban a kérdőív adatai is meglehetősen nagy anyagot jelentettek, jelen dolgozatomban a moduláris interjú nyelvi adatait nem elemeztem, és nem is használtam fel.

A kérdőív kérdéseire az *Új magyar nyelvjárási atlasz* módszereit és kérdéseit vettem mintául, de új kérdéseket is megfogalmaztam. Munkám során az aktív közvetett kérdés módszerét alkalmaztam. A kérdőív adatainak fonetikai átírásához az egyezményes hangjelölést vettem alapul. A teljes lejegyzést „külső fülként” Fodor Katalin ellenőrizte.

Két olyan családdal készítettem nyelvi felmérést, amely szociológiai jegyek tekintetében vegyes képet mutat. Kutatásom nem reprezentatív ugyan, mégis úgy gondolom, hogy eredményeim tükröz(het)ik a beszélőközösségekben végbemenő változási tendenciákat (Károlyi, Lakatos 2007: 229).

Adatközlőim személyes adatainak tiszteletben tartása végett, valamint a társadalomkutatás etikai szabályainak (Babbie 2008) megfelelően az adatközlőket kódokkal jelöltem. Az *n2_barack_1970* például egy második generációba tartozó (2), női (n) adatközlőt takar, aki a „Barack” család tagja, és 1970-ben született. Az „Alma” és a „Barack” természetesen fiktív családnevek.

A három generációt a következő életkori csoportok szerint állapítottam meg: 1) 60 éven felüliek: az első/legidősebb generáció; 2) 30 és 60 közöttiek: a második/középső generáció; 3) 30 éven aluliak: a harmadik/(leg)fiatal(abb) generáció. Vizsgálatomban a két családból összesen öt férfi (f) és nyolc nő (n) vett részt. A legidősebb (f1, n1) és legfiatalabb (f3, n3) generációt két férfi és két nő képviselte, a második generációból pedig egy férfi (f2) és négy nő (n2) vett részt a vizsgálatban. Az aránytalanság oka, hogy az Alma családnál a második generáció esetében az apa hiányában (munkája miatt csak ritkán jár haza Pozsonyból) annak két lánytestvérével készítettem interjút.

Végzettség és munkakör tekintetében különbség van a két család között: az Alma család alacsonyabb végzettségi mutatókkal rendelkezik, mint a Barack család, amelynek tagjai magasabb fizetést biztosító munkakörben dolgoznak. A legidősebb generáció tagjai mindkét család esetében nyugdíjasok.

Hipotézisek

Hipotéziseimet Danczi 1939-es munkája, valamint néhány, a kürti nyelvjárásról közölt szövegmutatvány (Oláh 1938; Danczi 1943, 1956, 1969) alapján, anyanyelvjárási tudásomat spontán megfigyeléseimmel kiegészítve fogalmaztam meg, hat, a magánhangzó-rendszert érintő jelenség (ö-zés, zárt ŷ-zés, szóvégi -el, -ŷl és -öl, -öl megfelelés, pótlónyúlás, í-zés, palatalizáció) kapcsán. Hipotéziseim szerint

1. szinte teljesen eltűnt az ö-zés;
2. az ŷ jelentésmegkülönböztető szerepe továbbra is él a beszélők nyelvhasználatában;
3. a szóvégi -el, -ŷl és -öl, -öl megfelelés esetében az -öl végződés lett a domináns;
4. csökkent a gyakorisága, illetve megszűnt a pótlónyúlás;
5. visszaszorult az í-zés;
6. a palatalizáció visszaszorult, illetve megszűnt.

Eredmények

Még egyszer hangsúlyozni szeretném, hogy eredményeim viszonylag kevés adatra épülnek, hiszen mind a vizsgálatban részt vevő adatközölők, mind a kérdőívben szereplő, az egyes nyelvi jelenségeket képviselő szavak száma alacsonynak mondható – tehát a kapott eredmények inkább csak tendenciákat jeleznek.

A vizsgált jelenségek közül azokat mutatom be részletesebben, amelyek esetében hipotéziseimnek ellentmondó adatokat kaptam (2. és 3. hipotézis). A többi esetben az eredményeket részletezés nélkül foglalom össze.

Az előzetes hipotéziseknek megfelelő eredmények: ö-zés, í-zés, pótlónyúlás, palatalizáció

Ö-zés

A „kismértékű ö-zés”, amit Danczi (1939: 28) még megállapított, az általa feljegyzett és általam megvizsgált szó esetében *_körösz_* ('kereszt') *_* a kérdőíves vizsgálat alapján már az első generációnál is teljesen eltűnt. Az adatnak a kérdőíves vizsgálat során öt különböző ejtését rögzítettem (*kŷrŷsz_*, *kErŷsz_*, *kErEszt_*, *k”r”sz_*, *k•r•sz_*), ezek között a zárt ŷ-ző (10 adat) illetve a köznyelvinél zártabb *£_*, „ alakok domináltak. Az egyes variánsok megoszlását illetően a három generáció tekintetében elmondható, hogy az életkor csökkenésével együtt jár a nyíltabb ejtismód (*k”r”sz_*). A két család tekintetében nincs releváns különbség: az Alma családnál egy, míg a Barack családnál két esetben fordul elő nyíltabb alak. A vizsgált *körösz_* > *kŷrŷsz_*, *kErŷsz_*, *kErEszt_*, *k”r”sz_*, *k•r•sz_* szó esetében tehát hipotéziseimnek megfelelően valóban eltűnt az ö-zés; egy lexéma alapján azonban nem beszélhetünk hangváltozási tendenciáról. Nem változott például az ö-zés az alábbi szavakban: *kő* ('kell'), *köll* ('kell'), *köllött* ('kellett').

Í-zés

Megfigyeléseim alapján határozottan állítottam, hogy a köznyelvi é-k helyén előforduló *í* néhány esetben, például a *cíl* ('cél'), *tígy* ('tegyél'), *mígy* ('mész') (Danczi 1939: 12) szavakban, visszaszorult. A jelenséget én a *fil* ('fél'), a *szíp* ('szép'), a *kímíny* ('kémény') és a *bíjig* ('bélyeg') szavak esetében vizsgáltam.

Bár sok variáció fordult elő, mind a négy szó esetében az é-t tartalmazó adatok voltak dominánsak. Ami az *í*-zést illeti, a *fil* szóban 13-ból kétszer, a *szíp*-ben háromszor, a *kímíny*-ben egyszer, a *bíjig*-ben pedig szintén három alkalommal, a generációkat tekintve néhány alkalommal a másodikban és harmadikban, a családokat illetően pedig inkább Barackéknál fordult elő. Ezek alapján azt mondhatom, hogy az *í*-zés (legalábbis a vizsgált szavak esetében) feltételezésemnek megfelelően erősen visszaszoruló tendenciát mutat.

Pótlónyúlás

A magánhangzókat érintő jelenségek közül a szótagzáró / kiesése által előidézett pótlónyúlás esetében a gyakoriság csökkenését figyeltem meg. Kérdőíves vizsgálatom a *mŷkh't* ('meghalt'), *felTM* ('felel'), a *jászol* ('jászol') és a *hód* ('hold') szavakra terjedt ki.

A 'meghalt' és a 'felel' szó különböző kiejtési változataiban egy-egy esetben fordult elő az -/ kiesése és az annak következtében létrejövő (részlegesen tekinthető) pótlónyúlás: *mĕkhót*, *fel*, míg a 'jászol' és a 'hold' szó esetében nem fordult elő sem a szóvégi -/ kiesése, sem a pótlónyúlás. A kérdőíves adatok tükrében a szótagzáró / kiesésére és az annak következményeként létrejövő pótlónyúlásra vonatkozóan elmondható, hogy azok csupán egy-egy esetben, részlegesen, az Alma és a Barack család legidősebb generációjának női tagjánál fordultak elő. Hipotézisem tehát részben beigazolódott: a vizsgált szavakban az -/ kiesése és a pótlónyúlás nem csupán csökkent, hanem kihaltnak tekinthető.

Palatalizáció

Előzetes feltételezésem szerint a (d/t végű vagy tövű) igék hasonult alakjai -nyi (-nĭ) főnévi igenévi végződéssel egyre kevésbé palatalizálódnak, például a *tunnyi* ('tudni'), *annyi* ('adni') (Danczi 1939: 22) szavakban. A tendenciát illetően a *vŷnnyi* ('venni'), *alunnyi* ('aludni') és *lányi* ('látni') szavakat vizsgáltam.

A 'venni' és a 'látni' esetében egy alkalommal sem talákoztam palatalizált változattal. Az *alunnyi* szót egy adatközlőm mondta ki, s egy továbbiól jegyeztem le a részben palatalizálódott *aludnyi*-t, további kettőtől pedig az *alunni*-t. Az adatközlők jelentős részétől azonban a köznyelvivel részben vagy teljesen egyező alakot kaptam.

A kérdőíves adatok tehát alátámasztották azt a feltételezésemet, miszerint a palatalizáció (legalábbis a vizsgált szavakban) megszűnőben van (H. Gerendás 2002: 139). Azt azonban spontán megfigyeléseim alapján bátran állíthatom, hogy a palatalizációs jelenség a legidősebb generáció többségében és a középső generáció egy jelentős hányadában ma is a nyelvhasználat része.

Az előzetes hipotézisektől eltérő eredmények

A zárt ĕ fonéma jelentésmegkülönböztető szerepe

Anyanyelvjárási tudásom alapján feltételeztem, hogy az ĕ fonémának, ahogyan azt Danczi József is leírta (Danczi 1939: 30), még ma is jelentésmegkülönböztető szerepe van. A ceruza *hĕgyĕs*, de *hĕgyes* csak a vidék lehet. *Mentŷm* (E/1, jelen idő) a társamat a vízből, ha fuldoklik, de tegnap *elmŷntem* (E/1, múlt idő) kenyérért az üzletbe. A jelenséget a már említett *hĕgyĕs* – *hĕgyes* szavak esetében vizsgáltam.

A ceruza minőségének megjelölése négy különböző ejtésben (*hŷgyŷs*, *hĕgyŷs*, *hŷgyĕs*, *hĕgyĕs* és *hŷgyŷs*) valósult meg. Az adatközlők többsége (9) zárt ŷ-vel ejtette a szót, ketten azonban nem *hŷgyŷs*-t, hanem *hĕgyĕs*-t mondtak. Ez az eltérő adat a Barack család harmadik generációjának két női tagjánál jelentkezett (akik egyébként testvérek). A két család második és harmadik generációjának adatai közt nem volt releváns különbség. Érdekes adat azonban, hogy az Alma család legfiatalabb (férfi) tagjai (a Barack lányokkal ellentétben) zárt ŷ-eket ejtettek.

Hogy milyen az a vidék, ami tele van hegyekkel, hétféleképpen hangzott el (*hŷgyes*, *hŷgyŷs*, *hegyes*, *hegyŷs*, *hŷgyŷs*, *hĕgyŷs* és *hegyĕs*), azonban az adatközlők több mint fele *hŷgyes*-t és annak egy képzésmozzanatban eltérő változatát, a *hŷgyŷs*-t (6+1 fő) válaszolta. Az ŷ fonéma jelentésmegkülönböztető szerepének megváltozását azonban azoknak az adatközlőknek a száma (6 fő) mutatja, akik válaszaikban ettől a mintázattól eltértek.

A legidősebb generációnál egyértelmű a *hŷgyes* ejtés, nem így a középsőnél és a legfiatalabbnál. Az ŷ-e mintázattól eltérő alakokkal kapcsolatban kissé elnagyolva ugyan, de elmondható, hogy gyakoriságuk az életkor csökkenésével növekszik: a legnagyobb bizonytalanságot a legfiatalabb generáció mutatja. A harmadik generáció képviselői közül csupán egy, az Alma családba tartozó férfi ejtette a jelentésmegkülönböztetésnek megfelelően a szót. A két család viszonylatában itt sincs releváns különbség az adatok között: kb. ugyanolyan a jelentésmegkülönböztetést fenntartó, mint az azt nem mutató adatok aránya.

Az eredmények alapján elmondhatjuk, hogy a *hŷgyŷs* esetén kisebb, míg a *hŷgyes* ejtése terén nagyobb bizonytalanság alakult ki, amit jól illusztrál az a tapasztalatom is, hogy egy második generációba tartozó nő a kérdőív kérdésére először azt válaszolta: *hegyes*, majd rákérdezésemre, hogy *hŷgyŷs* vagy *hŷgyes*, az új válasz már a jelentésmegkülönböztetésnek megfelelő *hŷgyes* alak volt. A bizonytalanság tényét támasztja alá az a szintén második generációs adatközlő is, aki teljesen egyformán (*hĕgyŷs*-nek) ejtette mindkét kifejezést.

Hipotézisem tehát megcáfolódott, ugyanis az *Ÿ* fonéma jelentésmegkülönböztető szerepe változóban van; a változás iránya valószínűsíthetően a jelentésmegkülönböztető szerep megszűnése.

Szövégi -el, -Ÿl ~ -öl, -öl megfelelések

Munkám kezdetén úgy gondoltam, hogy a megfelelések közül az *-öl* lesz majd domináns. A jelenséget a *rendöl* ('rendel'), *keresztöl* ('keresztel') és az *ebidöl* ('ebédel') szavakban vizsgáltam.

A kérdőíves adatok között nem szerepelt egyetlen *rendöl* alak sem, és csak egy *rendöl*, valamint két *rendöl* alakot kaptam. A többi alakokban az *e* valamilyen variánsa szerepelt, 7 esetben a köznyelvi *rendel* alak fordult elő. Tehát az adatok nem az *-öl, öl*, hanem az *-el* dominanciáját mutatták.

Az *-ö, -öl* alakok érdekes módon a középső és legfiatalabb generáció esetében jelentek meg, míg a legidősebbek kivétel nélkül *-el*-t ejtettek, ami azonban korántsem jelenti azt, hogy nem használják az előbbi formákat. Idézek például a legidősebb generációhoz tartozó 9_barack_n1_1940-től: „(...) ebből (értsd: ha valaki nyelvjárásban beszél) aszgondoj#k, hogy no mekkora paraszt! Ha valahova m—sz, hogy... mŸkhfjff... vagy Ÿgy orvosi *rendölbe*...”. Az *-öl, -öl* teljes mértékben a Barack családot jellemzi, tehát a két család közti különbség itt relevánsnak mondható.

A *keresztöl*-nél részben hasonlóan alakult a helyzet, mint a *rendöl*-nél: egy esetben találkoztam *-öl*, egy esetben *-öl* ejtéssel, mindkettővel a Barack család második generációjánál. Itt azonban a köznyelvi *-el* is csak négy esetben fordult elő, míg a leggyakoribb az *-Ÿl*, illetve annak a köznyelvinél zártabb ejtésű változatai (*-Ÿl, -Ÿl*) voltak.

Az *ebidöl* esetében nagyjából három arányos csoportba sorolhatóak a kapott adatok: 1. *-öl, -öl*, 2. *-Ÿl* (zárt és zártabb ejtésű *-Ÿl, Ÿl*-vel), 3. *-el* (köznyelvi *-e*-vel).

Az *-öl* egy második generációs adatközlőnél, az *-öl* pedig szintén egy második, valamint két harmadik generációs adatközlő esetében fordult elő. A legidősebb generációnál csak a zártabb *-e*-s alakokkal találkoztam. A kódokból az is kiderül, hogy Barackéknál három, míg Almáéknál csupán egy esetben találkozhatunk *-öl* vagy *-öl* végződéssel.

Összesítve az eredményeket: a *rendöl*-nél az *-el*, a *keresztöl*-nél az *-Ÿl* a domináns, az *ebidöl*-nek pedig kb. 33-33%-át teszi ki az *-öl*, az *-Ÿl* és az *-el*. Mindhárom esetben csupán a második és a harmadik generációnál fordulnak elő az *-öl, -öl* alakok, s domináns módon a Barack család nyelvhasználatának részei. Elmondható tehát, hogy a Danczi által általánosnak leírt szövégi *-el, -Ÿl ~ -öl, -öl* megfelelés (Danczi 1939: 10) a *rendöl, keresztöl, ebidöl* szavakban a kérdőíves vizsgálat szerint már nem általános, egyre erőteljesebben tömke előre az *-el, -Ÿl* alakok.

Összefoglalás

Vizsgálatom eredményeit összegezve tehát elmondható, hogy hipotéziseim többsége beigazolódott. Sokkal több alakváltozatot kaptam, mint amire számítottam (Bokor 2007), ami a szinkronián belüli nagy mozgásra utal (vö. i. m. 146). Nagyon sok átmeneti (a nyelvjárás és a köznyelv közti skálán mozgó) alakkal találkoztam (Sándor 2000), amelyek jelzik – többek között – azt a már régóta hangoztatott megállapítást is, hogy a nyelvjárás egyre (intenzívebben és gyorsabban) közeledik a köznyelvhez.

Egy adatközlő egy bizonyos válasza is több változó formában nyilvánult meg, és egy-egy adatközlőnél egy-egy jelenség tekintetében is tapasztaltam következetlenségeket. Véleményem szerint ez a tendencia az egyéni nyelvhasználat heterogenitására hívja fel a figyelmet.

A szociolingvisztikai változók sokszor nem mutattak összefüggést a generációs különbséggel, illetve a két család szociokulturális hátterével. A két család nyelvjárási nyelvhasználatában hasonlít egymáshoz: körülbelül ugyanolyan mértékben fordulnak elő a nyelvjárási alakok. Az Alma család legfiatalabb – férfi – tagjai viszont intenzívebb nyelvjárásiasságot mutatnak. Ennek egyik oka valószínűleg a fiúk gyermekkori szocializációjában keresendő: sok időt töltöttek a nagyszülőkkel, az idősebb fiú a dédszüleivel is. A családnak tehát minden bizonnyal nagy szerepe van a nyelvi hagyományörzésben és a nyelvi változások indukálásában (Károlyi, Lakatos 2007). A másik ok pedig talán az a már több hasonló jellegű kutatás kapcsán tett megállapítás, hogy a nők nyelvhasználatára (ez esetben nyelvjárásiasságára) hamarabb oldódik, változik, mint a férfiaké, vagyis „a férfiak nyelvjárásiasságuk, s ez talán nem csak a véletlen műve. [...] a különbség a két nem érzelmi, alkati különbözőségéből ered” (Kolláth 1998). Érdemes lenne

ezzel a kérdéssel kapcsolatban a szociolingvisztikai szakirodalom alapján a köznyelviesedés és a társadalmi mobilitás összefüggéseit is megvizsgálni.

Az egyes beszélők nyelvében kisebb-nagyobb különbségek mutatkoztak, a nyelvjárásiasság mértéke pedig az egyes jelenségek tekintetében összefüggést mutatott: aki például nagyobb mértékben zárt Ÿ-zett vagy í-zett, annak erősebb volt a hosszú ^ˆ és [™] is a beszédében (Kolláth 1988).

IRODALOM

- Babbie, E. 2008. *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Bokor J. 2007. Diakrón változások, szinkrón változatok a Mura vidéki magyar nyelvjárásokban. In: Zelliger E. (szerk.) 2007. *Nyelv, területiség, társadalom*. Budapest: A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai. 143–150.
- Danczi V. 1939. *A kürti nyelvjárás hangtana, fonetikai és fonológiai vizsgálata. A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványa 48*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Fodor K. 2001. A nyelvjárási hangtani jelenségek. In: Kiss J. (szerk.) 2001. *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris Kiadó. 325–350.
- H. Gerendás Á. 2002. Hangtani jelenségek változásvizsgálati elemzése. In: Szabó G., Molnár Z., Guttmann M. (szerk.) 2002. *IV. Dialektológiai Szimpozion*. Szombathely: Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola, Magyar Nyelvészeti Tanszék. 133–141.
- Imre S. 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Juhász D. 2001. A nyelvjárási régiók. In: Kiss J. (szerk.) 2003. *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris Kiadó. 262–316.
- T. Károlyi M., P. Lakatos I. 2007. A nyelvi változás vizsgálata családok generációinak összevetésében. In: Hoffmann I., Juhász D. (szerk.) 2007. *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói*. Budapest–Debrecen: Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság. 229–233.
- Kolláth A. 1998. Nyelvjárásiasság, nyelvi viselkedés – a mérés lehetőségei. In: Szabó G., Molnár Z. (szerk.) 1998. *III. Dialektológiai Szimpozion*. Szombathely: Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai. 178–182.
- Liszka J. 2002. *A szlovákiai magyarok néprajza*. Budapest–Dunaszerdahely: Osiris Kiadó – Lilium Aurum Kiadó.
- Menyhárt J., Presinszky K., Sándor A. (szerk.) 2009. *Szlovákiai magyar nyelvjárások*. Nyitra. Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara.
- Sándor A. 2000. *Anyanyelvhasználat és kétnyelvűség egy kisebbségi magyar beszélők közösségben, Kolonban*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.

Pannon Egyetem, Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar,
Alkalmazott Nyelvészeti és Nyelvoktatási Intézet, Veszprém
tothsz@uni-pannon.hu

Valós politikai hírek a médiában – vagy médiahírek a politikai valóságról?

Kulcsszók: médiahatás, befolyásolás, politikai hírek, kvantitatív-kvalitatív elemzés

Témaválasztás aktualitása

Kutatásom fő kérdése: képes-e általában a tömegmédia és különösen a televízió manipulálni a közönségét?

A média és a közönség viszonyának egyik legfontosabb kérdése az, hogy a média befolyásolja-e – és ha igen, miként – az emberek gondolkodását és viselkedését. Pontosabban: az nyilvánvaló, hogy a modern tömegkommunikációs eszközök megjelenése megváltoztatta valamennyiünk életét. Az is tény, hogy a döntéseinkhez, a véleményünk és a magatartásunk meghatározásához szükséges információkat a médiából merítjük, de ez nem meglepő dolog, hiszen korábban is csak tudásunk töredékére tettünk szert személyes tapasztalás útján. A világról való tájékozódásunk forrásai az iskola és a templom voltak. Ezeknek a szerepét vette át mind jobban a média. Mivel a tömegmédia életünk szinte minden helyszínén jelen van és globális jelenség, ezért azt feltételezik, hogy hatása is mérvadóbb.

Tájékoztató, befolyásolás

Fontos tényező a média vizsgálatakor, hogy meg tudjuk különböztetni a befolyásolás és a tájékoztatás fogalmát. A *tájékoztató* esetében az üzenet címzettje józan megfontolások alapján mérlegel és dönt arról, hogy megváltoztatja-e a véleményét és a magatartását, vagy sem. A *befolyásolás* esetében viszont az üzenet címzettjének a kommunikátor akaratának megfelelően változik a véleménye és a viselkedése (Bajomi-Lázár 2006).

Médiapesszimisták, médiaoptimisták

A közkeletű nézet szerint a média nagy hatást gyakorol a társadalomra. E nézet általános elfogadottságát jelzi egyebek mellett a médiával egyidős cenzúra és propaganda: a média nagy hatását feltételezve a cenzúrával egyes nézetek terjedésének igyekeztek gátat vetni, a propagandával bizonyos nézeteket kívántak terjeszteni. A média nagy hatását vallók körében megkülönböztethetjük tehát a médiapesszimista és a médiaoptimista álláspont képviselőit. A *mediapesszimisták* szerint a média zömmel káros hatást gyakorol a társadalomra; például a gyűlöletbeszéd felel az emberek közötti gyűlölködésért. A *mediaoptimisták* ellenben azt várták a médiától, hogy az majd elviszi a tudást, az izlést és a morált az otthonokba, nemesítve a társadalmat (Bajomi-Lázár 2006).

Médiakutatási iskolák

A médiakutatások – némileg leegyszerűsítve – két iskolába sorolhatók: a média nagy és közvetlen hatását feltételező *direkthatás-modellek* és a média csekély és áttételes hatását feltételező *korlátozthatás-modellek* iskolájába (Bajomi-Lázár 2006). A modellek közül azokat mutatom be részletesebben, amelyek a vizsgálatom során relevánssá váltak. A *direkthatás-modellek* közül ilyen volt a kultivációs elmélet és a *framingelmélet*. A kultivációs elmélet alapján elmondható, hogy a televízió nemcsak tükört tart a valóság elé, de formálja is azt. A valóság egyes elemeit bizonyos szabályok mentén rakja újra össze, új valóságot teremtve. A média szelektív, mivel a valóság egyes elemeit előnyben részesíti, míg másokat a háttérbe szorít. A média hatására azok, akik sok időt töltenek a képernyő előtt, fokozatosan elfogadják a valóság televízióban ábrázolt képét, a valóság hű reprezentációjaként (Gerbner 2000). A *framingelmélet* képviselői szerint a média a politika és a gazdasági elit ellenőrzése alatt áll, míg az egyszerű emberek – pénz, hatalom és szaktudás híján – csak befogadóként férnek hozzá. A média ezért az üzeneteket és főként a híreket nem objektíven ábrázolja, hanem torzítja, olyan értelmezési keretben prezentálja, amely az események

kontextusában azok egyes elemeit hangsúlyozza, másokat azonban homályban hagy. A hírek automatikusan felkínálnak bizonyos értelmezéseket. A média kisebb hatást gyakorol a számos különböző forrásból tájékozódó elitekre, mint a médiára jobban ráutalt nem elitekre (Herman, Chomsky 1988). A korlátozthatóság-modellek közül a napirend-elméletet mutatom be, mely szerint a média, hírmédia elsősorban nem azt szabja meg, hogy mit gondoljunk, hanem azt, hogy miről gondolkodjunk. A hírek kiválasztásával és bemutatásával a szerkesztők, újságírók, a műsorszolgáltatók fontos szerepet játszanak a politikai valóság formálásában. Az olvasók nemcsak a szóban forgó kérdésről értesülnek, hanem arról is, hogy ezeknek milyen fontosságot tulajdonít a tömegtájékoztatás. Az emberek többsége azokat a témákat tartja fontosnak, amelyek a hírműsorok élén szerepelnek, és amelyekről a médiumok nagy terjedelemben számolnak be. De azt, hogy az egyes eseményeket miként ítélik meg, a média már nem tud befolyásolni (McCombs, Shaw 1972).

A médiának az emberek gondolkodására gyakorolt hatásának mértéke és iránya megjósolhatatlan – ám az biztos, hogy ez a hatás nem nagy, nem közvetlen és nem egyirányú (Bajomi-Lázár 2006).

Kutatás

A szakirodalom áttekintése után világossá vált, hogy kutatásom fő kérdése ezután nem az, hogy befolyásol-e, manipulál-e a média. Természetesen a média próbál hatást gyakorolni a közönségre, a kérdés az, hogy milyen eszközökkel próbálja ezt elérni.

Vizsgálatom tárgya a médiában fellelhető műsorok közül azért esett a híradóra, mert a világban való tájékozódásunk elengedhetetlen eszköze a média. Ezen belül ki kell emelni a hírműsorok szerepét, mert többnyire olyan eseményekről számolnak be, amelyekről a közönségnek nincs tapasztalata. A hírműsoroknak természetesen nem lenne szabad – és gyakran nem is áll készítőik tudatos szándékában – saját álláspontjukat terjeszteni. A hírgyártás mottóinak Babiczky szerint a következőknek kell(ene) lenniük: „Közvetítjük a hatalom fontos döntéseit, de nem szolgáljuk a politikát.”; „Nem kerüljük a szenzációkat, de a valóságot nem alakítjuk szenzációvá.”; „Az igazat nem hamisítani, a hamisat nem igazítani.” (Babiczky 2002). Az objektivitás és tényyszerűség azonban meglehetősen problematikus fogalmak a hírgyártásban. Ezt támasztja alá Bajomi-Lázár Péter tanulmánya is, aki szerint a politikai szereplők végig tudatában vannak annak, hogy a politikai akcióikat, reakcióikat és interakcióikat akár több millió néző is figyelemmel kísérheti, és ezt a tudást beépítik politikai viselkedésükbe, stratégiájukba. A politikusok a szerkesztők hírérték fogalmát befolyásolják azért, hogy az újságírókat a maguk oldalára tudják állítani a politikai hatalomért vívott küzdelemben. A politika mediatizálódását a szakírók általában az *infotainment* kontextusában elemzik; a tájékoztatás és szórakoztatás szavakból gyúrt kifejezés arra utal, hogy a kereskedelmi televízió európai térhódítása óta a hírműsorok egyre jobban átveszik a show-műsorok formai és tartalmi sajátosságait. A politika mediatizálódása egy olyan kommunikációs technika terjedését jelzi, amelyben a politikusok igyekeznek a médiát az eseményeket követő passzív szerepbe kényszeríteni, így az újságírók a választók befolyásolására tett kísérletek eszközei lesznek (Bajomi-Lázár 2005). A szerkesztőségek hírtermelése a *hardnews*-okra, azaz a kopogós hírekre épül. A hírszerkesztők szerint ezek az igazi hírek, amelyeket nem lehet kihagyni. Előfordulhat, hogy egy nap nincsen olyan hír, ami egyértelműen a *hardnews*-ok csoportjába illene, ilyenkor gyártanak egyet, mivel a híradó első hírei mindig kopogós hírek, ha nem azok, akkor legalábbis azt a látszatot keltik.

Kutatásom középpontjában négy csatorna esti híradója állt: az M1-é, TV2-é, HírTV-é, ATV-é. A 2012. január 17-i adásokat vizsgáltam, azok közül is egy adott témára koncentrálni: a Magyarország ellen indított kötelezettség-szegési eljárásra.

Módszerek

Az elemzés megkezdése előtt szükség volt a beszédek transzkripciójára, ezzel is megkönnyítve a további munkát. Az elemzés módszere kvantitatív tartalomelemzés volt kiegészítve kvalitatív megfigyelésekkel. Először is olyan jól azonosítható elemeket kerestem és számoltam a híradók szövegeiben, amelyek hozzásegítenek különböző vizsgálati kérdések megválaszolásához. A tömegkommunikációs tartalomnak azonban lehetnek olyan elemei, amelyek a kvantitatív elemzés eljárásával nem adhatóak meg. Ilyenek a híregységek explicit tartalmi, burkolt sugallatai, vagy a híregységek egymásutánja által felkínált következtetések. Ezért egészítettem ki kvalitatív elemzéssel is a vizsgálatot. Természetesen felvetődhet, hogy ez a megközelítés a szubjektivitásnak is helyet adó interpretációkra épít, de ha a kvantitatív elemzés világossá teszi, hogy milyen szövegelemekből, milyen feltevések alapján jutottam

a megállapításaimra, akkor az eljárás éppúgy megfelel az objektivitás követelményeinek, mint a klasszikus tartalomelemzés (Terestyéni 2007).

Formai eszközök

A vizsgált hírműsorok nagyon hasonló formai eszközökkel dolgoznak, állandó szignált használnak, mindegyiknél megjelenik a földgömb motívum, minden adás 3-4 tételt tartalmazó *headline*-nal, azaz a legfontosabbnak ítélt események kiemelésével kezdődik. Ennek értelmében megállapítható, hogy az összes hírműsor igyekszik mindenféle olyan formai eszközt felhasználni, amely alkalmas lehet a közönség figyelmének megragadására, lekötésére és az üzenet nyomtatékosítására.

Szereplők

Mikor a demokratikus társadalmakban a mértékadó médiával szemben azt az igényt támasztják, hogy a törvények megszabta keretek között a lehető legteljesebben tegye nyilvánossá, beláthatóvá a közéletet, és ruházza fel a társadalmat a felelős véleményalkotáshoz és döntéshoz szükséges információkkal, akkor – nem utolsósorban – azt várják el, hogy a médiában minél teljesebben és minél hitelesebben legyenek elérhetőek, megtapaszthatóak a közéleti ágensek kommunikációi. A közéleti ágensek és közkommunikációik médiamegjelenéseinek kétféle módja van: az egyik esetben a közszereplők verbális megnyilatkozásait tudósítók foglalják össze, idézik. A másik esetben lehetőség nyílik arra, hogy a közéleti ágensek a saját szavaikkal, a saját arcukkal nyilatkozzanak, ami sokkal hitelesebbnek hat (Terestyéni 2007). Az 1. számú táblázat azt mutatja be, hogy a vizsgált híregységben hány szereplő jut szóhoz, a szereplők közül hány főt szólaltattak meg, és mennyit idéztek tudósítók, a megszólaltatott szereplők közül hogyan oszlik meg a kormánypárti és nem kormánypárti politikusok aránya, hiszen ha bármelyik oldal jobban lett reprezentálva, akkor az fals képet festhet az eseményről, valamint felkértek-e a szerkesztők külsős szakértőt a téma elemzéséhez. (A továbbiakban már csak a megszólaltatott személyekkel foglalkozom, az idézetekkel nem, mivel az idézés során teret kaphat a tudósító saját szubjektív véleménye is.)

A felvonultatott szereplők közül – az összes csatornát figyelembe véve – két olyan személy akadt csak, aki mindegyik híradóban szót kapott, azaz megszólaltatottként szerepel. Egyikük José Manuel Barroso, az Európai Bizottság elnöke volt, a másik Mesterházy Attila, az MSZP frakcióvezetője. A két ágens beszédaktusaiban kerestem olyan megnyilatkozásokat, amelyeket minden csatorna fontosnak tartott kiemelni. Barroso elnök esetében nem volt ilyen, míg Mesterházy Attila esetében az „*Elkerülhető lett volna a kötelezettségszegési eljárás*” tétel kapott helyet mindegyik híradóban.

	M1	TV2	ATV	HÍR TV
összes szereplő	7	6	7	11
megszólaltatott	4	3	4	10
Idézett	3	3	3	1
Politikus: kormánytag	2	3	2	2
Politikus: nem kormánytag	5	2	5	6
Szakértő	-	1	-	3

1. táblázat

Szereplők

A táblázatból jól látható, hogy a legtöbb szereplőt a Hír TV vonultatta fel, és közülük majdnem mindnek megadta a saját hangon való megszólalás lehetőségét is. A politikai hovatartozás elcsúszott értékeit javítandó felkértek három külsős szakértőt is a téma világosabbá tételéhez. Ez az érték azonban még nem mérvadó, fontos megnézni a megszólaltatottaknak szánt időkeretet is.

Idő

Ezt mutatja a 2. számú táblázat. A táblázatból látható, hogy mennyi időt ölelt fel az egész híradó, ennek hány százalékát tette ki a vizsgált hír, a hírre szánt idő hogyan oszlik meg a műsorvezető és a megszólaltatottak között. A kérdés létjogosultságát támasztja alá, hogy bár a legtöbb szereplőt a Hír TV vonultatta fel, és a műsorvezetőn

kívüli személyek viszonylag egyenlően megosztott heterogén képet festenek, arányaiban véleményük kisebb szerepet játszik a híregységben, mint az ATV esetében, ahol a műsorvezető a teljes hírblokk idejének 16%-ban tudósíthatott saját nézőpontjából az eseményekről, és 84%-ban a többi 7 szereplő jutott szóhoz. A Hír TV esetében a műsorvezető a hírblokk idejének 27%-ban beszélt, és 73% jutott a többi kilenc szereplőre.

	M1	TV2	ATV	HÍR TV
Híradó ideje	24,8 perc	26 perc	22 perc	27 perc
Hírblokk ideje	5,3 p. (21%)	5,7 p. (22%)	7,5 p. (34%)	9 p. (33%)
Műsorvezető	1,3 p. (25%)	1,1 p. (19%)	1,2 p. (16%)	2,5 p. (27%)
Riporter+megszóaltattak	4 p. (75%)	4,6 p. (81%)	6,3 p. (84%)	6,5 p. (73%)

2. táblázat

Idő

Explicit tartalmak

Burkolt, implicit tartalmakat már a *headline*-ok is rejtettek, ezeket a 3. számú táblázat tartalmazza csatornánkénti bontásban.

M1	„Három ügyben indít eljárást...”
TV2	„Kötelezettségszegési eljárást indít...”
ATV	„Jegybanktörvény, bírói korhatár, adatvédelmi hatóság. Brüsszel ezekben az ügyekben indít kötelezettségszegési eljárást.”
HÍR TV	„Megindítják!”

3. táblázat

Implicit tartalmak. Headline

A táblázatból látható, hogy az M1 szerkesztősége az eljárások számát tartotta fontosnak kiemelni, tehát azt sugallja, hogy az eljárás elindítása nem okozott meglepetést, az eljárások száma volt már csak kérdés. A TV2 esetében egy egyszerű közlés volt hallható, melyből semmilyen burkolt tartalom nem volt kiolvasható. Az ATV felsorolással kezd, ezzel többnek láttatja az eljárások számát, és csak ezt követően ad magyarázatot arra, hogy mit sorolt fel. A Hír TV esetében egy felkiáltás volt hallható, ami arra utal, hogy már többször tárgyalta a csatorna ezt a témát, nem érte őket váratlanul, és valószínűleg hallgatóikat sem; bejelentették, hogy amiről korábban már sok szó esett, az most bekövetkezett.

Értéktételek

A tényinformációk megfelelő sorrendbe állítása a szerkesztőség értéktételeit tükrözi. Az alábbiakban felsorolom, melyik csatorna milyen ítéletet hozott a témában.

Az ATV esetében a leginkább tetten érhető ítélet abból olvasható ki, hogy míg a híregység első felében az eljárás megindításáról, lehetséges következményeiről tudósítottak, addig a második felében az eljáráshoz vezető okokat taglalták. Visszamentek egészen 2000 januárjáig, Orbán Viktor első kormányfőségéig, és innen sorolták az okokat egészen 2012. januárig. A tények célzatos csoportosításával a kötelezettségszegési eljárás megindításának okát Orbán Viktor miniszterelnökben látják.

A TV2 álláspontja szerint az Európai Unió kereste az alkalmat arra, hogy eljárást indíthasson hazánk ellen. Erre utalnak a következő idézett mondatok sorozata: „Több órán keresztül tárgyaltak Magyarországról... a tét az volt, indítanak-e kötelezettségszegési eljárást... megindítják... újabb támadást akar indítani a nemzetközi baloldal Magyarországon ellen.”

A Hír TV azt az érzetet kívánja kelteni a nézőkben, hogy a vád komolytalan és megalapozatlan, ezt azzal érik el, hogy a Daniel Cohn-Bendit sajtótájékoztatóján történt szóváltást egészében levetítik. Ebből kiderül, hogy az Európai Zöldek elnöke félreértette a bírói korhatár felemeléséről szóló törvényünket, majd elárulta, hogy ő az európai médiából értesült erről a törvényről, és tévedhetetlenségét igazolandó felteszi a kérdést: „Minden európai újságíró téved?”. Erre reagálva a magyar újságíró közli: „Gondolom, mi jobban tudjuk, mi történik Magyarországon, mint

Őnök.” Ezzel a szócsatával érzékelteti a csatorna, hogy Európában nem értik, mi zajlik a magyar törvényalkotásban, mégis véleményt formálnak róla, ráadásul negatívát.

Összegzés

Összegzésként elmondható, hogy a négy vizsgált csatorna közül az M1 alkotta a leginkább semleges képet, burkolt tartalom nélkül tudósítottak az eseményekről. A TV2 kettős véleményt formált, egyrészt az eseményről alkotott vélemények közül a negatív üzeneteket továbbította nagyobb számban a közönség felé, másrészt viszont a burkolt, explicit tartalmak a kormánynak kedvezőek voltak. Az ATV esetében az implicit tartalmakból a csatorna hírszerkesztőinek erős kormányellenessége olvasható ki, míg a Hír TV esetében az implicit üzenetek a kormánynak kedvezőek, és a továbbított üzenetek is pozitívnak mutatkoztak a kormánnyal szemben. Az tehát, hogy a média megpróbál hatást gyakorolni a közönségre a kutatás eredményei láttán is tagadhatatlan, de a médiának az emberekre gyakorolt hatásáról legfeljebb azt lehet kijelenteni, hogy bizonyos médiumok bizonyos üzenetei, bizonyos időkben bizonyos hatást gyakorolnak a közönség bizonyos részére.

IRODALOM

- Babiczy L. 2002. *A televíziós műsorkészítés alapismeretei*. Budapest: Médiaintézet.
- Herman, E., Chomsky, N. 1988. *Manufacturing Consent. The Political Economy of the Mass Media*. United States: Pantheon Books.
- Gerbner, G. 2000. *A média rejtett üzenete*. Budapest: Osiris Kiadó.
- McCombs, M. E., Shaw, D. L. 1972. The agenda-setting function of mass media. In: Boyd-Barret, O., Newbold, Ch. (szerk.) 1995. *Approaches to Media. A Reader*. London: Arnold.
- Bajomi-Lázár P. 2005. A politika mediatizálódása és a média politizálódása. *Médiakutató*.
[http://www.mediakutato.hu/cikk/2005_01_tavaszi/03_politika_mediatizalodasa/01.html – 2012.11.12.]
- Bajomi-Lázár P. 2006. Manipulál-e a média? *Médiakutató*.
[http://www.mediakutato.hu/cikk/2006_02_nyar/04_manipulal-e_a_media/ – 2012.11.12.]
- Terestyéni T. 2007. Televíziós híradóműsorok összehasonlító vizsgálata. *Médiakutató*.
[http://www.mediakutato.hu/cikk/2007_04_tel/01_hiradok/]

Formalitás és informalitás a mai magyar elektronikus médiában

Kulcsszók: *formális és informális nyelvhasználat, kommunikáció, megszólítási formák*

Napjainkban különösen fontos szerepe van a kommunikációnak; talán sose volt még ilyen nagy jelentősége az emberek közötti kapcsolattartásnak, információcserének. A hétköznapiak során a legkülönbözőbb formákban találkozunk vele, kommunikációs eszközeinket is észrevétlenül használjuk nap mint nap. A kommunikáció egyik kulcseleme a partnerek közötti viszonyok megjelenése. Ennek fontos része a megszólítás. Az első megszólítás alapján alakul ki bennünk az első benyomás embertársainkról, így már első megszólalásunkkal behatároljuk az egymáshoz fűződő viszonyunkat.

Tanulmányomban a formális és informális környezetben, az egymással különböző viszonyban és hierarchiai szinten lévő emberek közötti kommunikációt vizsgálom. Több befolyásoló tényező is van, ami alapján kialakul az a helyzetnek megfelelő megszólítási forma, amelyben a hierarchiában elfoglalt helyüket jelölik ki a beszédpartnerek. Ilyen a beszélők életkora, neme, valamint társadalomban (és főleg annak hierarchiájában) elfoglalt helye.

Céljaim közé tartozik a kapcsolatteremtő interakciók bemutatásán túl, ezek különböző kommunikációs helyzetben történő elemzése. Tanulmányomban az informális és formális kommunikációs helyzet sajátos megszólítási formáit elemzem, különös tekintettel a főbb különbségekre.

A várt eredmények közé tartozik, hogy napjainkban nincs éles határ e két terület között. A munkahelyi hierarchiában a közvetlenebb köszönési formák és a tegezés jelentősen gyakoribb előfordulása jellemző (Varga 2009), ezért feltételezem, hogy ez a tendencia megfigyelhető a nyelvhasználat más területein is.

Elemzésemet rádiós és televíziós beszélgetések vizsgálata alapján folytatom. Ennek oka a szocializációs folyamatban rejlik. Jostein Grispurd a következő gondolatokat írja a szocializációval kapcsolatban 2007-ben megjelent munkájában: A szocializáció az a folyamat, amely során az egyén beilleszkedik az emberi közösségbe. Ennek az egyik meghatározó tényezője a nyelv elsajátítása. A legszűkebb térben, a családon belüli szocializációt a szociológusok elsődleges szocializációnak nevezik. A másodlagos szocializáció által közvetített információk közé tartozik a tömegkommunikáció sugározta információ is. Sőt, az idők folyamán az egyik legfontosabb másodlagos szocializációs eszközzé vált. Ezáltal „a média hozzájárul a minket körülvevő világról alkotott képünk, és ezáltal önmagunk meghatározásához is” (Grispurd 2007: 14).

Domonkosi Ágnes megerősíti azt az elméletet, hogy a megszólításokat a média tükrében releváns vizsgálni, amikor a következőket írja: „a nyelvi udvariassági normák, szabályok nagy részének elsajátítása a másodlagos nyelvi szocializáció kései szakaszára, 14–17 éves korra tolódik” (Domonkosi 2000: 130).

Tehát Domonkosi és Grispurd megállapításai alapján a megszólítási formák és a média nyelve közötti kapcsolat a másodlagos szocializációban található meg. Tanulmányomban azért választottam a média világából beszélgetéseket, mert ezek hűen tükrözik nyelvünk mai állapotát.

A vizsgált anyag

Tanulmányom célja az informális és formális helyzetben tapasztalható különbségek elemzése a hatalmi jelek tekintetében. A vizsgálat anyaga a mai magyarországi médiából rögzített beszélgetések.

Hipotézisem, hogy a kereskedelmi média erősen informális, míg a közszolgálati média erősen formális jegyeket fog mutatni, ezért három közszolgálati és három kereskedelmi műsort választottam. A kereskedelmi, valamint közszolgálati jellemzőn kívül csak annyi kritérium volt, hogy valamennyi tartalmazzon legalább két szereplőből álló beszélgetéseket.

Elemzésemet kizárólag a verbális jelekre terjeszttem ki, így a nonverbális jeleket vizsgálatom során nem vettem figyelembe. Ezért a felvételek kizárólag hangrögzítés, így a nonverbális jelek nem figyelhetőek meg rajtuk, ezek nem zavarták vizsgálatomat.

Módszerek

Elemzésemben a rögzített anyagban Kapitány és Kapitány (1998) által meghatározott hatalmi jeleket vizsgálom a formalitás és informalitás felől megközelítve. Hipotézisem, hogy a kereskedelmi média műsorai (Fél kettő, Mokka, Bumeráng) informális helyzetnek tekinthetők, míg a közszolgálati média műsorai (MM, Napközben, Az este) formális helyzetet tükröznek.

A hatalomfajták tekintetében alapvető szempontom Kapitány és Kapitány tipológiája, de elemzésem során kénytelen voltam újabb kategóriákat is bevezetni, mivel azok egyik eredeti csoportba sem tartoztak.

A végleges tipológia így a következő: szellemi: tudós; szellemi: tömegkommunikáció; szellemi: művész; sportoló; gazdasági: manager; gazdasági: tulajdonos; politikai: állampolitika; politikai: pártpolitika.

A hatalomfajták vizsgálatát kizárólag a vendégekre terjesztettem ki, azok közül is csak azokra, akiknek pontos névvel és címmel szerepeltek. A beszélgetések számától függetlenül, minden beszélőpartneret besorolom valamelyik kategóriába, tehát az itt kapott adatok nem a beszélgetések, hanem a vendégek számát tükrözik.

A bemutatkozás során azt vizsgálom, a riporter hogyan mutatja be vendégét, tehát elmondja-e annak foglalkozását, vagy csak a nevét, esetleg becenevét. A teljes név + szerep esetén a szerep alatt valamilyen, a vendég által betöltött és a beszélgetés szempontjából lényeges szerepre gondolok. Pl.: *a főszereplő, a mentor*.

A tegezés szempontjából három kategória felállítását látom relevánsnak: tegezés, magázás és ezek keveréke. A harmadik csoportra azért van szükség, mert előfordul, hogy egy beszélgetésen belül, gyakran még egy résztvevő esetében sem tisztázott, hogy a tegezést vagy a magázást választják-e a kommunikációs felek.

A köszönés tekintetében elemzésem tárgya, hogy a beszélgetés esetén hogyan köszöntik egymást a résztvevők. A köszönés kategóriáit az egyszerűbb összehasonlítás végett két csoportra, formálisra és informálisra osztom. A műsorok külön elemzése során mindegyik kategóriához rendeltem saját értéket, azonban az összehasonlítás során már csak a formális és informális köszönés kategóriáját alkalmazom.

A búcsúzás során a beszélgetés végi elköszönések elemzését végzem.

A közbeszólások vizsgálatakor több módszertani tényezőt is tisztázni kell. A riport vagy más műsorelem által megszakított beszélgetést egységesnek tekintem. A segítő, vagy javító szándékú közbeszólásokat nem veszem figyelembe. A közbeszólásokat riportonként, nem vendégenként vizsgálom. Az összehasonlítás végett átlagot számoltok, ami az egy percen belül elhangzó közbeszólások számát mutatja.

A közbeszólásokra jellemző kategóriák felállításának alapja az azokat végrehajtó személye, tehát hogy a riporter vagy a riport alanya ragadja-e magához a szót az adott szituációban.

Tapasztalatra utalás alatt értem az olyan megnyilatkozásokat, amelyek során a megszólaló azt hangsúlyozza, hogy valamiféle olyan tudás birtokában van, ami a másíknak nincs meg. Pl.: *amikor Németországban jártam, én meg írtam két könyvet*.

A státuszra utalás csoportjába azok a megszólalások tartoznak, amikor a beszélő saját szakmájára, státuszára való utalással erősíti hatalmi helyzetét. Pl.: *orvosként, mi ügyvédek*.

Nyelvi elkülönülés során a kommunikációban résztvevő olyan kifejezéseket és formákat használ, amelyek eltérnek a köznyelv alakjaitól, és ezáltal próbálja erősíteni magasabb helyét a hatalmi viszonyokban. Pl.: szaknyelvi kifejezések, felesleges idegen szavak.

Időre utaláskor a beszélő azzal hangsúlyozza fontosságát, hogy arról beszél, milyen kevés ideje van, mennyire elfoglalt. Pl.: *fura volt az a sok idő, ami a kezem ügyébe került*.

Tanácsadói helyzetben a beszélő valamilyen javaslatot tesz a riporter vagy a közönség számára, ezzel erősítve, hogy valamilyen témában mennyivel járatosabb a többiekénél. Pl.: *olyan sok jó megtapasztalás, ami kihagyhatatlan egy ember számára. Úgyhogy én mindenkinek csak ajánlani tudom*.

Eredmények

Vizsgálatom első szempontja a hatalomfajták voltak. A közszolgálati médiában a leggyakoribb hatalomfajta a gazdasági–manager 39%-os előfordulással. Második helyen közszolgálati média esetén a szellemi-tudós csoport áll

28%-kal, majd ezt követi a politikai–állampolitikai hatalomfajta 21%-kal. Ez a három típus a legjellemzőbb, őket követi gyakorisági sorrendben a szellemi–művész (4%), a sportoló (2%), a szellemi–tömegkommunikáció, politikai–pártpolitikai, a gazdasági tulajdonos és az egyéb kategória 1-1%-os aránnyal.

A kereskedelmi médiában leggyakoribb típus a szellemi művész 37%-kal. Második helyen az egyéb áll 20%-kal, majd harmadik helyen következik a szellemi–tudós kategória (19%). Nagyobb lemaradással, de többször megfigyelhető a szellemi–tömegkommunikáció (8%), a gazdasági–manager (6%) és a politika–állampolitika (5%) típus is. Jelentéktelen mértékben tapasztalható a sportoló (4%) és a politika–pártpolitikai (1%). Gazdasági–tulajdonos típusú hatalomfajta a kereskedelmi média estében nem találtam példát.

A közszolgálati média tekintetében majdnem kizárólagosnak (95%) tekinthető a teljes név + foglalkozás forma használata a bemutatáskor. Kis mértékben megfigyeltem a teljes név + szerep (3%) és a nincs (2%) esetet is. De csak a teljes név és a becenév + foglalkozás típusú megszólításra egyetlen példát sem találtam a vizsgált anyagban a közszolgálati média esetében.

A kereskedelmi média vendégeinek bemutatása eltérő képet mutat a közszolgálatitól. Itt már nagyobb szórás tapasztalható az eredményekben. Leggyakoribb ebben az esetben is a teljes név + foglalkozás forma, de már csak 58%-os aránnyal. Ezt követi a közszolgálatira alig jellemző teljes név + szerep kategória (17%), majd a csak a teljes név használata (16%). Jelentős, bár kisebb mértékben jelenik meg ennél a médiatípusnál a becenév + foglalkozás, 9%-ban. Viszont az elmondható a kereskedelmi médiára, hogy egyetlen olyan eset sem fordult elő a vizsgált anyagban, hogy ne mutassa be a riportert a vendéget.

A közszolgálati médiára jelentős mértékben (85%) a magázás jellemző, tegezés jóval kisebb, 12%-os arányban figyelhető meg a vizsgált anyagban. A zavar jelensége szintén jelen van a közszolgálati médiában, de csak elenyésző (3%) mennyiségben.

A kereskedelmi médiára is leginkább a magázás jellemző, de már kisebb arányban (61%). A tegezés ennek értelmében a közszolgálati médiához képest gyakoribb (34%). A zavar jelenségének előfordulása pedig duplája a közszolgálati médiához képest (6%).

A köszönéseket a már leírt módon formális és informális csoportra osztottam. Ennek értelmében a közszolgálati média egyértelműen formális jegyeket mutat. 70%-ban a riportert és a vendég kommunikációja a köszönések szempontjából formális, és csak 30%-ban informális.

A kereskedelmi médiára vonatkozóan is hasonló eredményeket kaptam, 4%-os különbséggel a közszolgálatihoz képest. Ebben az esetben 66%-ban formálisak a köszönések és 34%-ban informálisak.

Érdekes eredményeket mutatnak a közszolgálati média elemzése során kapott értékek. Ebben a kategóriában a leggyakoribb búcsúzás az a forma, amikor a riportert megköszöni a részvételt (Köszönöm, hogy itt volt/ál), majd a vendég erre semmilyen választ nem ad. Ez a jelenség gyakran annak köszönhető, hogy a műsor készítői nem is hagynak időt a vendégnek reagálni, mivel gyorsan levágják a műsor végét. Második leggyakoribb, de ettől már jóval elmarad (28%) az az eset, amikor a vendégnek van lehetősége megköszönni a részvételt. Szintén jelentős mértékben (17%) figyelhető meg a közszolgálati média esetében, hogy semmilyen búcsúzás nem hangzik el, sem a riportert, sem a vendég részéről.

A kereskedelmi médiában ezzel szemben a legformálisabb búcsúzás (Köszönöm, hogy itt volt/ál + Köszönöm) a leggyakoribb (88%). Ezt követi csekély mértékben (9%) a Köszönöm, hogy itt volt/ál + nincs válasz. Végül alig képviselteti magát a nincs kategória (2%) és a Köszönöm, hogy itt volt/ál + Csókolom (1%).

A közszolgálati média esetében a riportert tekinthető az agresszívabb beszédpartnernek, mivel ő átlagosan 3,81-szer szakítja meg a beszélgetést. Ugyanez a szám a vendégnél már jóval alacsonyabb, ő egy perc alatt átlagosan 0,67-szer vág a riportert szavába. Viszont érdekes számot mutat az az eset, amikor a vendég nem engedi a riportert, hogy visszavegye tőle a szót. Percenként átlagosan 1,27-szer szerzi vissza magának a megszólalás jogát.

A kereskedelmi média riporterei tekinthetők a legagresszívebbnek ebből a vizsgálati szempontból. Ők átlagosan 5,17-szer szakítják félbe a vendég megszólalását. Azonban a vendégek is aktívabbak a kereskedelmi médiában, mivel ők 2,14-szer vágna a riportert szavába. Viszont rájuk kevésbé jellemző, hogy visszaszereznék a megszólalás jogát, ha azt egyszer a riportert elvette tőlük, ez az arány csak nem egész egy (0,91) közbeszólás percenként.

A közszolgálati médiában – vizsgálatom eredményei szerint – a tapasztalatra utalás csak kis mértékben jelenik meg. A leggyakoribb (15%), amikor egy beszélgetés során csak egyszer történik ilyen fajta tartalmi utalás. 12%-ban

figyeltem meg, hogy egy beszélgetés során kétszer történik tapasztalatra utalás. Ennél több esetben azonban nem fordult elő. Összességében a beszélgetések 28%-ában figyelhető meg tartalmi utalás.

A kereskedelmi médiában sokkal gyakoribb ennek előfordulása. Az összes beszélgetés 38%-ában figyelhető meg valamilyen tapasztalatra utalás. Ezek közül itt is az egy beszélgetésben egyszeri előfordulás a leggyakoribb (20%), de a kétszeres (8%), háromszoros (6%), négyszeres (3%), sőt a hatszoros (2%) előfordulásra is található példa a vizsgált anyagban.

A közszolgálati és a kereskedelmi média esetében is csak kis arányban találtam példát a státuszra és az időre utalásra, valamint a tanácsadói helyzet jelenségére. Az itt kapott értékek olyan alacsonyak, hogy releváns következtetések levonására nem alkalmasak.

A közszolgálati média esetében a nyelvi elkülönülés jelensége 18%-ban figyelhető meg. Legnagyobb arányban (14%) ebben az esetben is a beszélgetésenkénti egyszeri előfordulás szerepel. De megjelenik a kétszeres (6%), háromszoros (5%), négyszeres (2%), sőt a hétszeres (1%) előfordulás is egy beszélgetésen belül.

A kereskedelmi médiára már jóval kisebb előfordulást mutatnak a nyelvi elkülönülések. Csupán a beszélgetések 10%-ában tapasztaltam ilyen jellegű tartalmi utalást. Ennek ellenére itt is gyakori, hogy egy beszélgetés során többször is megtörténik a nyelvi elkülönülés által hangsúlyozott hatalmi fölény kifejezése. (Egy beszélgetésen belül egyszer 2%-ban, kétszer 1%-ban, háromszor 3%-ban, négyszer 2%-ban, ötször pedig 1%-ban jelenik meg.)

A közszolgálati médiában – vizsgálatom eredményei szerint – szinte nem is figyelhető meg (1%) a tapasztalatra utalás. A kereskedelmi médiában sem sokkal nagyobb ez az arány, hiszen ott is csupán a beszélgetések 5%-ban fordul elő.

Ezek az arányok szintén annyira alacsonyak, hogy érdemi következtetéseket nem lehet belőlük levonni.

Következtetések

Tanulmányomban a mai magyar média nyelvét vizsgáltam a hatalmi viszonyok kifejezésének oldaláról. Kapitány és Kapitány tanulmányára alapozva egy kiterjedt szempontrendszer alapján elemeztem a rögzített anyagot. Napjainkban egyre nagyobb gondot okoz a kommunikációs partnerek közötti viszonyok pontos kifejezése. Elsősorban az angol hatására a tegezés egyre elterjedtebb közlési formává vált. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a hatalmi viszonyokat nem kell érzékeltetnünk mindennapi beszélgetéseink során. A hatalmi jelek vizsgálata és feltérképezése segíti a kommunikációt és a kommunikációs zavarok elkerülését.

Hipotéziseim közül a hatalomfajtákra vonatkozó megállapításaim igazolódtak be legerőteljesebben. Pontos és kiélezett különbségek tapasztalhatóak ebben a tekintetben. Tehát a közszolgálati médiára a formális témára utaló hatalomfajták, míg a kereskedelmi médiára pedig az informális témára utaló hatalomfajták a jellemzőek.

Előzetes feltevéseim beigazolódtak a tegezés és a közbeszólások tekintetében is. Mindkét esetben megállapítható, hogy a kereskedelmi informálisabb, mint a közszolgálati média. A közszolgálati média az esetek nagy részében magáz, míg a kereskedelmi inkább tegez. Ugyanakkor a beszélgetések megszakításában is a kereskedelmi média riportere agresszívabb, jóval többször szakítja meg a beszélgetést, mint a közszolgálati média riportere. Ugyanez igaz a vendégek esetében is, a kereskedelmi média vendégei jóval agresszívabbnak bizonyultak a közszolgálati műsorok vendégeinél.

A tartalmi utalások közül csak a nyelvi elkülönülés és a tapasztalatra utalás esetén kaptam akkora mennyiségű adatot, hogy releváns következtetést vonhassak le belőle. Ezek közül a nyelvi elkülönülés esetén beigazolódtott hipotézisem, hiszen ez a közszolgálati médiában sokkal gyakoribb, mint a kereskedelmiben. A tapasztalatra utalás tekintetében viszont nem igazolódtott a hipotézisem, mivel egyértelműen a kereskedelmi média jellemzője ez a fajta tartalmi utalás.

Előzetes feltevéseim csak részben igazolódtak be a bemutatás és a köszönés tekintetében. Mindkét esetben megállapítható, hogy a kereskedelmi informálisabb, mint a közszolgálati média. Azonban nem felel meg hipotézisemnek abban az értelemben, hogy éles különbségek nincsenek, összességében mindkét vizsgálati szempont formális.

A búcsúzási formák vizsgálata során tapasztaltam a legmeglepőbb eredményeket. A közszolgálati média műsorainak búcsúzása jelentősen informálisabbnak bizonyult a kereskedelmi média búcsúzásánál. Ez pedig szemben áll az előzetes feltevéseimmel.

Vizsgálatom eredményei alapján elmondható, hogy nem lehet egyértelműen formálisnak tekinteni a közszolgálati médiát és informálisnak a kereskedelmet. Átfedések találhatóak mindkét esetben a különböző vizsgálati szempontok felől közelítve. Azonban a hatalmi jelek vizsgálata és feltárása segítheti a hatékonyabb kommunikációt mind formális, mind informális helyzetben.

Tanulmányom további kutatások alapját képezheti. Érdekes opció lenne kiterjeszteni a vizsgálati szempontokat a nemre és a korra. Ezáltal még pontosabb adatokat lehetne nyerni a kommunikációs partnerek közötti viszonyokról. Egy másik lehetőség az elemzés folytatására, ha a verbális jelek mellett a nonverbális jelek vizsgálatát is bevonjuk a kutatásba. Míg egy harmadik lehetőség lehetne megvizsgálni a hatalmi jeleket más kommunikációs helyzetben, például a munkahelyi hierarchiában.

IRODALOM

- Balázs G. 1998. *Magyar nyelv kultúra az ezredfordulón*. Budapest: A–Z Kiadó.
- Balázs G. 1997. A média nyelvhasználatának néhány jellegzetessége. In: Terestyéni T. (szerk.) 1997. *Médiakritika*. Budapest: Osiris Kiadó. 245–249.
- Domonkosi Á. 2002. Megszólítások és beszédpartnerre utaló elemek nyelvhasználatunkban. In: Jakab L. (szerk.) 2002. *A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai* 79. 248.
- Domonkosi Á. 2004. A mai magyar megszólítási rendszer sajátosságai. A jelenleg zajló változások. In: Balázs G. (szerk.) 2004. *A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője I*. Budapest: MTA Társadalomkutató Központ. 93–107.
- Domonkosi Á. 2000. A megszólítás és kapcsolattartás változatai és megítélésük a nem tegeződő viszonyokban. *Magyar Nyelvjárások* 28. kötet. 129–137.
- Ervin-Tripp S. 1972. A szociolingvisztikai szabályokról: változtatás és együttes előfordulás. In: Pléh Cs., Siklaki I., Terestyéni T. (szerk.) 2001. *Nyelv–kommunikáció–cselekvés*. Budapest: Osiris Kiadó. 507–540.
- Gripsrud, J. 2007. *Médiakultúra, médiatársadalom*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- Kapitány Á, Kapitány G. 1998. *A tömegkommunikáció szimbolikus üzenetei*. Budapest: MÚOSZ Bálint György Újságíró-iskola.
- Urbán Á. 2005. Rádió és televízió. In: Bajomi-Lázár P. (szerk.) 2005. *Magyar médiatörténet*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 89–96.

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, Alkalmazott nyelvészet MA, Budapest
varjasi.szabolcs@gmail.com

Jogtudatosság és nyelvválasztás összefüggései és egymásra hatásának okai egy empirikus kutatás eredményeinek tükrében

Kulcsszók: nyelvi jogok, nyelvpolitika, attitűd, jogszociológia

Bevezetés

A kutatás fő kérdésének, fogalmainak tisztázása

Kutatásaim során elsődleges célkitűzésem az, hogy rávilágítsak a nyelv törvényi szabályozása és a nyelvhasználat közötti összefüggésekre. A jog és társadalom kapcsolatával foglalkozó tudomány a jogszociológia, amely a hétköznapi embereknek a joggal, a törvényi szabályozással kapcsolatos tudását, ismereteit, nézeteit a jogtudat, a jogtudatosság fogalmaival írja le.

A nemzetközi szakirodalom nagyrészt egységes abban, hogy az adatközlők jogi tudása igen alacsony. Ennek következtében a vizsgálat tárgyát képező nyelvi törvények, nyelvi jogok fogalmait nem előzetes definícióval célszerű megadni. Ezeknek a fogalmaknak a meghatározását a kutatás alapkérdésének kell tekintenünk. Így empirikus adatokból elvonatkoztatva juthatunk el a nyelvtörvény által szabályozott, tehát a törvénykezés „célcsoportjának” tekintett emberek (adatközlők) fogalomképzeteihez, amelyek voltaképpen a jogtudatosság fogalmát alkotják. A jogszociológiában ez az egyik elfogadott módszer; az ebben a szemléletben zajló kutatások a jogot független változóként értelmezik.

Az ilyen módon értelmezett jogtudatosság fogalma nem azonosítható sem a jogszociológiában Roscoe Pound munkássága nyomán kialakult law in action (törvény[kezés] a gyakorlatban, vö. Pound 1910), sem az Eugen Ehrlich által megalkotott living law (Ehrlich 1977) fogalmával. (A két fogalom összehasonlításához l. Hertogh 2004.) A kutatás tárgyának a hivatalos jogi szabályozásnak az élő jogban való megjelenését kell tekinteni. Ennek a jelenségnek a vizsgálatkor azonban számolni kell olyan tényezőkkel, amelyek hatással lehetnek az adatközlők laikus nézeteinek kialakulására. Ide tartoznak pl. azok a jogi diskurzusban megjelenő szövegek, amelyekkel az adatközlők közvetlen kapcsolatba kerülnek, és amelyek befogadásával elsődleges módon szert tesznek nyelvi jogokkal kapcsolatos – vélt vagy valós – ismeretekre. Saját vizsgálatom során például bebizonyosodott, hogy az adatközlők között alig voltak olyanok, akik olvasták a nyelvtörvények szövegét (mindössze két adatközlő) – legtöbbjük először a médiából értesült ezeknek a létéről (94%). (A jelen tanulmányban bemutatott kutatás korábbi eredményeit l. Varjasi 2012.)

Az, hogy a kapott fogalomképzetek mennyiben felelnek meg a valóságnak, azaz a törvényileg szabályozott jogi fogalmaknak, a vizsgálat részét képezi. Feltételezhetően létezik egy olyan alternatív jogrend, normarendszer, amelyet a közösség tagjai együttesen elfogadnak; ez a gyakorlatban meghatározza az adott – és a kutatás során felmért – közösség nyelvválasztási jellegzetességeit.

A hipotézisek és eredmények ismertetése előtt elengedhetetlen, hogy tömören bemutassam a kutatás módszereit, valamint jellemezzem az empirikus vizsgálat idő- és helyviszonyait.

A kutatás módszertani vonatkozásai

Az empirikus kutatás terepmunka keretében folyt le, Szímő községben. Szímő a Vág folyó bal partján terül el, lakossága a 2001-es adatok alapján 2201 fő: 75% magyar, 15% szlovák, 10% roma.

A vizsgálatban kérdőíves és interjú adatgyűjtés zajlott. Ebben a cikkben nem térek ki az irányított beszélgetések során felvett hanganyagokból nyert adatok elemzésére, mivel azok feldolgozása, illetve a felvételek lejegyzése még nem fejeződött be. A kérdőív kilencven kérdést tartalmazott, voltak köztük nyitottak és zártak is. A kérdőív

kitöltése a jelenlétemben ment végbe. Az irányított beszélgetésre minden esetben a kérdőív kitöltése után került sor.

A kutatás során használt mintavételi keret tartalmazta a lakosság alapvető adatait. Ezúton is szeretném megköszönni polgármester úrnak a kutatásban nyújtott segítségét. A kapott listából állítottam össze a falu felnőtt lakosságának (1831 fő) 120 fős, reprezentatív mintáját, amelyet véletlen kezdőpontú szisztematikus mintavétellel készítettem, továbbá a nem és az életkor változói szerint rétegeztem. A terepmunkára 2012. január 30. és február 10. között került sor, egy hónappal a legutóbbi nyelvtörvény-módosítás hatályba lépése után és egy hónappal az országgyűlési választások előtt.

Hipotézisek

Az ehelyüti ismertetett hipotézisek megfogalmazása előtt röviden összefoglalom azokat az eredményeket, amelyeket e vizsgálat más feltételezései kapcsán korábbi dolgozatomban bemutatam, s ezért ezekre itt részletesen már nem térek ki ismét (Varjasi 2012). Az adatok alátámasztották, hogy az adatközlők tisztában vannak a nyelvi szabályozás tényével. Kimutatható, hogy a válaszadók mindössze 12,5%-a tudja, hogy formális, írásbeli nyelvhasználati szintéren (amely tipikusan a szabályozás hatókörébe tartozik, és ezzel az adatközlők is tisztában vannak – l. a jogszintér-hipotézis itt ismertetett eredményeit) van lehetősége a magyar nyelv használatára. Továbbá kiderült az is, hogy azok az adatközlők sem használják a magyart, akik szerint a fenti szintéren lehetőségük van annak használatára.

A jelen tanulmányban vizsgálatom tárgyának tekintem azt az állítást, hogy a hivatalos jogi szabályozáshoz és az emberek mindennapi gyakorlataiban megjelenő élő joghoz kapcsolódó attitűdök különböznek (jogattitűd-hipotézis).

A kétnyelvűség és a nyelvcsere folyamatainak kutatói már számos alkalommal rámutattak arra a jelenségre, hogy *„a kétnyelvű közösségekben a nyelvek használata általában a különféle szituációknak és társadalmi funkcióknak megfelelően oszlik meg*. Noha számos tényező is szerepet játszhat, e megoszlás kiemelt rendező elvei a beszédpartner és/vagy kontextus, illetve a téma” (Bartha 1999: 123, kiemelés az eredetiben). Ezt a gondolatmenetet kiegészítve arra is választ kerestem, hogy a nyelvhasználati szintér – mint a tágabban értelmezett kontextus része – mennyiben van hatással a nyelvválasztásra. Feltételezhetően a közéleti szintereken van jelen legnagyobb arányban a szlovák nyelv, legkevésbé pedig a magánszférában (nyelvszintér-hipotézis).

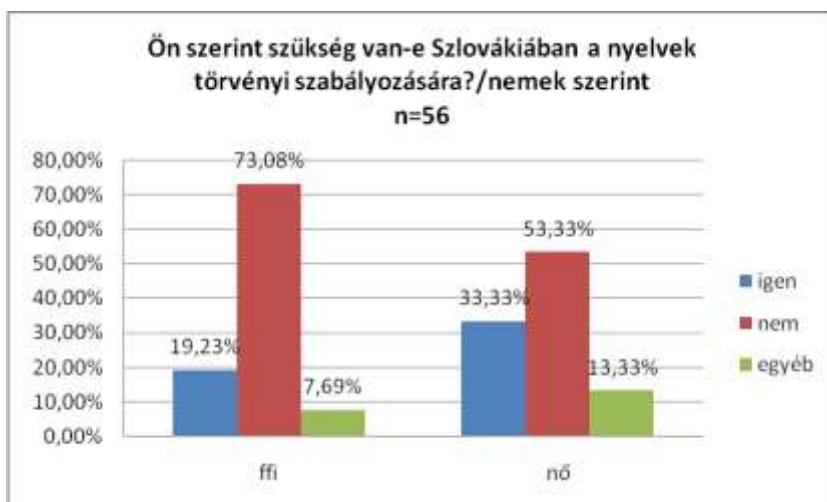
Párhuzamot vonva a nyelvcserefolyamatok és a jogtudatosság nyelvválasztásra gyakorolt hatása között, feltételezem, hogy az adatközlők nagyobb arányban gondolják azt, hogy a közéleti nyelvhasználati szintereken van érvényben lévő szabályozás, mint azt, hogy a magánszférában van ilyen (jogszintér-hipotézis).

Ez utóbbi két hipotézis együtt ad egy harmadikat, hiszen amennyiben mindkettő teljesül, akkor feltételezhetően van valamilyen kapcsolat a nyelvválasztási szokások és a jogtudatosság között. Ez visszavezet a kutatás alaphipotéziséhez, amely feltételez valamilyen összefüggést a nyelvek jogi szabályozása és a nyelvhasználat között.

Eredmények

A jogattitűd-hipotézis eredményei

A jogi szabályozáshoz köthető attitűdöket az „Ön szerint szükség van-e Szlovákiában a nyelvek törvényi szabályozására?” kérdéssel vizsgáltam. Az adatokból kiderül, hogy a válaszadóknak csupán negyede értett egyet azzal, hogy szükség van a nyelvek törvényi szabályozására; 64% szerint nincs erre szükség, 11% egyéb választ adott. A kapott adatokból az következik, hogy a válaszadóknak a nyelvtörvényhez való attitűdjé többnyire negatív.

1. ábra

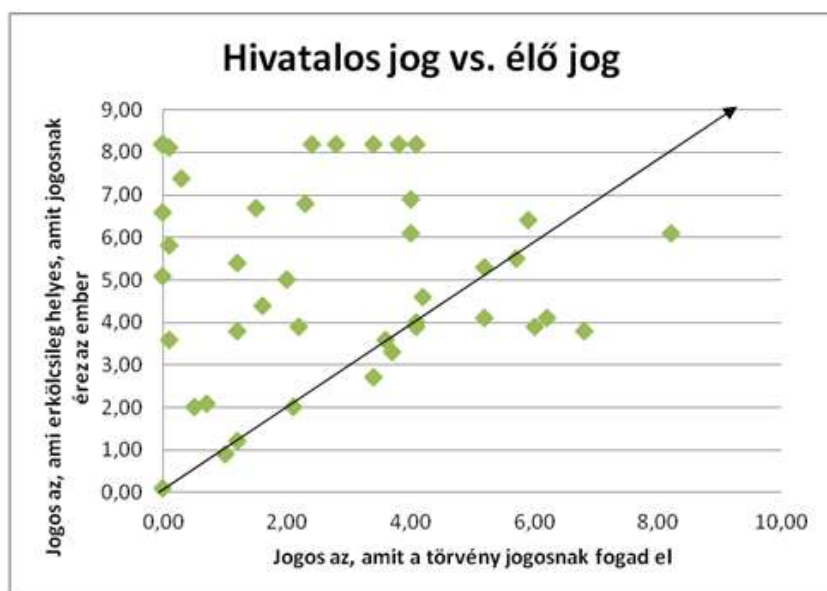
A jogi szabályozáshoz köthető attitűdök

A jogi szabályozáshoz való attitűd vizsgálatához felhasználtam egy állítaspárt is, amely így hangzik:

- „Jogos az, amit a törvény jogosnak fogad el.”
- „Jogos az, ami erkölcsileg helyes (amit jogosnak érez az ember).”

Az adatközlőknek az volt a feladatuk, hogy egy rejtett Likert-féle skálán jelöljék a két állítással kapcsolatos véleményüket.

Ez a két feladat a jog szűk és tág értelmezéséből adódó problémát vizsgálja (*law in books* vs. *living law*), tehát arra a kérdésre, hogy a jogtudatosság széles körű vizsgálatakor melyik megközelítést érdemes használni, maguk az adatközlők adják meg a választ – így funkcióját tekintve ez a két állítás kissé különbözik az előző kérdéstől. Az állítaspár válaszait egymáshoz viszonyítva a következőképpen ábrázolhatjuk:

2. ábra

A jog tágabb és szűkebb értelmezésének megoszlása

A könnyebb interpretálás érdekében megjelenítettem az $x=y$ függvényt. A válaszok három nagyobb csoportba sorolhatók.

Az első kategória azokból áll, akik a második kérdésre közel a maximumot (8,1-8,2) adták: 12-en tartoznak ide. Közülük heten 0 értéket adtak az „a” kérdésre, tehát igen nagy a különbség a két válasz között. (Sajnos az Excel-programban pontdiagram ábrázolással nem lehet a gyakoriságot feltüntetni, így valamelyest torzulnak az adatok; pl. a (0; 8,2) értéken megjelenő pontok hét adatot reprezentálnak.) Ennek a csoportnak a tagjai a törvényi szabályozással szemben egyértelműen azt vélik jogosabbnak, amit ők gondolnak bizonyos kérdésekről. Tehát ennek a csoportnak az attitűdje sokkal pozitívabb a jog mint élő jog megközelítéshez, mint a hivatalos joghoz.

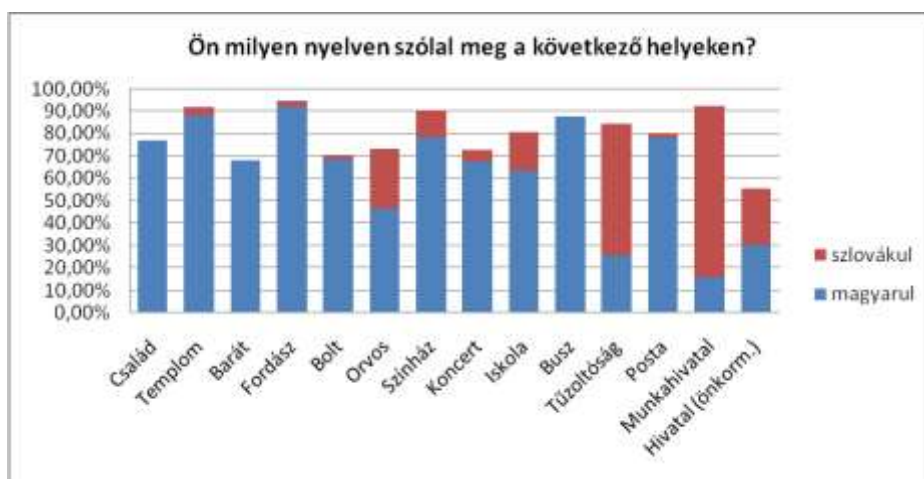
A második csoportot azok alkotják, akik valamivel magasabb értéket adtak a „b”-re, mint az „a”-ra (17-en). A válaszadók inkább a saját jogfogalmukat, jogról alkotott véleményüket tartják jogosnak (living law), mint a törvényben megfogalmazottakat (law in books). Ezzel választ kapunk arra nézve, hogy érdemes-e az ilyen jogtudatosság-vizsgálatnál felvetni az alternatív, szélesebb jogfogalom használatának problémáját.

A harmadik csoportot azok jelentik, akik az „a” és a „b” kérdésre is hasonló válaszokat adtak. Őket szemléltetik azok a pontok, melyek az $x=y$ függvényhez közel esnek (12 adatközlő). Válaszaikban az a vélemény jelenik meg, hogy egyaránt jogos az ő véleményük és a törvény általi szabályozás.

Az $x=y$ függvénytől jobbra láthatók azokat a (csekély számú) adatközlőket megjelenítő pontok, akik úgy vélték, hogy inkább jogos az, amit a törvény jogosnak fogad el, mint az, amit ők gondolnak jogosnak (6 adatközlő).

A nyelvszintér-hipotézis vizsgálatának eredményei

Az adatközlők nyelvhasználati színterekhez kötődő nyelvválasztási szokásaira vonatkozott az alábbi kérdés: „Ön milyen nyelven szólal meg a következő helyeken?”

3. ábra

Nyelvválasztás

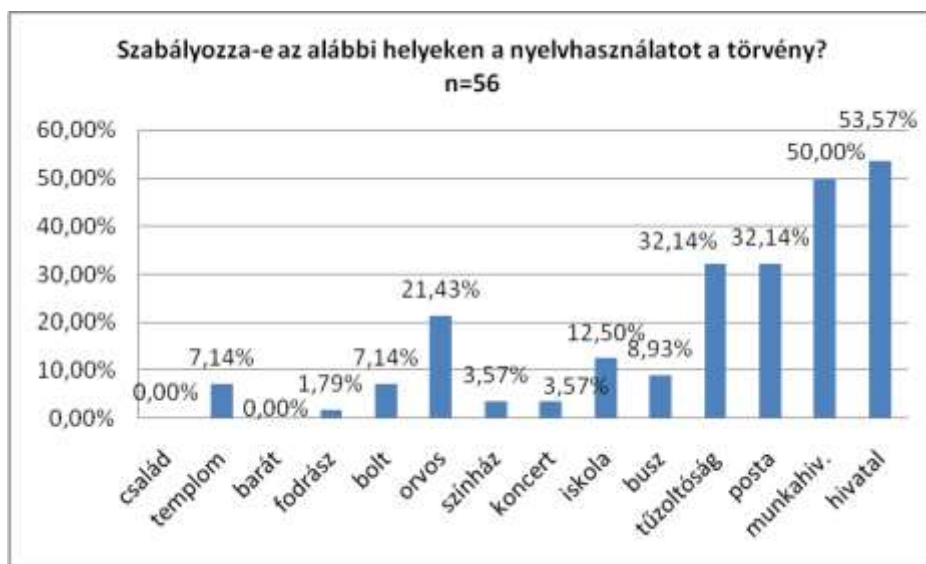
A szlovák és a magyar nyelv megoszlása a különböző helyszíneken azt mutatja, hogy minél inkább formális egy helyzet, annál inkább a megjelenik a szlovák nyelv használata. Érdekes kivételt képez ebben az esetben a busz, illetve a posta, ahol – az előzetes elvárásoktól eltérően – alig jelenik meg a szlovák nyelv. Ennek okát abban látom, hogy a falu egy kis közösséget alkot, ahol mindenki ismer mindenkit, így a postán is – amely hivatalként működik – a magyart használják. A busz esetében is fontos tényező, hogy a buszsofőrök helyiek. Ezek alapján a beszédhelyzetek formalitás-tengelyen történő jelölése kiegészítésre szorul, mivel a beszédpartner is hatással van a nyelvválasztásra. Erre utalnak a tűzoltóság és a munkahivatal eredményei: a tűzoltóság esetében a szlovák nyelv aránya kiugró, meghaladja az 50%-ot; a posta – amely a formalitást tekintve nem különbözik nagyban a tűzoltóságtól – esetében alig jelenik meg az a csoport, aki csak szlovákul beszélne. Hasonlóan a tűzoltóság ~ posta párhuzamhoz az önkormányzat ~ munkahivatal között sem tételeznénk fel előzetesen nagy különbséget. Ugyanakkor míg az adatközlők 30%-a magyarul, 25%-a szlovákul szólal meg az önkormányzatban, addig a munkahivatalban ez az

arány már lényegesen megváltozik: a magyar esetében nem éri el a 20%-ot, a szlovák nyelv esetében pedig megközelíti a 75%-ot. Ezeknek a különbségeknek az okát a beszédpartner nyelvére vonatkozó elvárásokban kell keresni. A vizsgált faluban sem tűzoltóság, sem munkahivatal nem található. A falun belül általános a magyar nyelv használata a legtöbb nyelvhasználati szintéren, a falun kívül (Érsekújváron) azonban megjelenik a szlovák nyelv dominanciája. Ezt bizonyítandó meg kell jegyezni, hogy azok, akik mindkét nyelvet bejelölték az egyes helyszínekre vonatkozóan, gyakran jelezték, hogy nyelvhasználatuk attól függ, éppen melyik településen zajlik a kommunikáció. „Mert minden ember tudja, hogy hol, hogyan kell beszélni”/ Sz_n2k_34_75.¹

A jogszintér-hipotézis vizsgálatának eredményei

Feltételezhető, hogy az adatközlők nagyobb arányban gondolják, hogy a közéleti nyelvhasználati szintereken van érvényben lévő szabályozás, mint azt, hogy a magánszférában van ilyen. Amennyiben ez a hipotézis teljesül, akkor elmondható, hogy a jogi szabályozás szinterekre vonatkoztatása párhuzamba állítható a nyelvcseré-nyelvmeztartás folyamatában tapasztalható összefüggésekkel (Gal 1991).

„Szabályozza-e az alábbi helyeken a nyelvhasználatot a törvény?” Az előzetes elvárásnak megfelelően a magánéletre vonatkozó szinterekkel kapcsolatban kevesebben gondolják azt, hogy a törvényi szabályozás érinti őket, mint a közsztéra (hivatalok, államigazgatási intézmények) esetében. Ezt a hipotézist a kapott adatok inkább alátámasztani látszanak, mint cáfolni. Az eredményeket a 4. diagram mutatja be.

4. ábra

Törvényi szabályozás

A munkahivatal és az önkormányzat az a két szintér, ahol az adatközlők legalább fele úgy gondolja, van rá törvény, hogy ott melyik nyelvet lehet használni. Azt egyik adatközlő sem feltételezte, hogy a magánszférában van szabályozás. Egy középkorú férfi így összegezte a nyelvi szabályozás egyes szintereket érintő hatását: „Állami szektorban ki volt adva, hogy szlovákul beszéljenek, de mindenhol individuális; [attól függ] milyen a főnök” /Sz_f2k_53_71_megj./. Egy idősebb nő adatközlő így hívja fel a figyelmet a szabályozás és a valóság közötti eltérésre: „Lehet, hogy van ilyen törvény, de a gyakorlatban nem ettől függ. Embertől függ, akihez fordulunk, akihez beszélünk” /Sz_n3k_27_71megj./. Ahogy haladunk azonban az informális helyzetektől (család–barátok–fodrász) a nyilvános (bolt, színház, koncert), majd a formális események irányába (orvos–tűzoltóság–posta), egyre növekszik azoknak az aránya,

¹ A kódolás során az első helyi érték a lakóhelyre utal: Sz= Szimő; a második a nemre, illetve a korcsoportra: n2= középkorú nő; az ezt követő karakter a végzettségre: k= középiskola; a következő szám a kérdőív sorszáma, az utolsó szám annak a kérdésnek a száma, amelyre elhangzott a válasz/megjegyzés.

akik feltételeznek valamilyen törvényi szabályozást. Ezek a válaszok összecsengenek a korábban tárgyaltakkal, látható például, hogy az orvosnál viszonylag nagy arányban feltételeznek valamilyen szabályozást, ennek megfelelően többen is használják a szlovákot. Ugyanez igaz a tűzoltóságra is – ugyanakkor nem igaz a postára. Egyszerűen a válaszadók azokon a nyelvi szintereken használják a szlovákot, amelyeken feltételezik a nyelvi szabályozást (akár a hivatalos, akár az élő jogban meghatározott szabályozásról legyen is szó); vagy fordítva, azokra a nyelvi szinterekre vonatkoztatják a szabályozást, ahol szlovákul (is) megszólalnak.

Abból, hogy az adatközlők azokon a helyeken választják a szlovák nyelvet, amelyekkel kapcsolatban feltételezik, hogy létezik valamilyen nyelvi jogi szabályozás, arra következtethetünk, hogy a válaszadók nyelvi viselkedése és a jogairól alkotott képük között valamilyen kapcsolat feltételezhető. Ennek a kapcsolatnak a további vizsgálatára kellene módot találni a jövőben, tisztázni kellene ugyanis, hogy a fentebb felvázolt kapcsolatban melyik tényező tekinthető oknak, melyik pedig okozatnak.

Kitekintés

A dolgozatban bemutatott eredmények alapján elmondható, hogy egyrészt a válaszadók attitűdje negatívabb a hivatalos joghoz, mint az élő joghoz; másrészt az adatközlők jogtudatossága és nyelvválasztása összefüggéseket mutat. Azt azonban a korábbi szociolingvisztikai kutatások egyértelműsítik, hogy nem egy kéttényezős rendszerről van szó: a nyelvválasztás olyan komplex folyamat, amelynek számos más tényezője is lehet. Ezek közül természetesen az adott kisebbségi nyelvhez (nyelvváltozathoz) kapcsolódó attitűdök hatását sem lehet túlbecsülni. (Borbély Anna 2011-es előadásában felhívta a figyelmet arra, hogy a nyelvi attitűdök, a nyelvvel való érzelmi azonosulás az egyéni életútól is függ, vö. Borbély 2011).

A kutatás gyakorlati jelentősége abban áll, hogy részben nyelvészeti, részben jogszociológiai megközelítésben vizsgálja a tárgyat. Ez lehetőséget ad a nyelvi jogokkal kapcsolatos jogtudatosság fogalmának tisztázására, újradefiniálására. A kurrens jogszociológiai vizsgálatokban nem a jogi szabályozás oktatását tekintik a kizárólagos módszernek a jogtudatosság szintjének emelésére, hanem ennek lehetőségét sokkal inkább a magához a szabályozáshoz kapcsolódó attitűdök, érzelmek megváltoztatásában látják (Váriné 2010, Sajó 2010). Máshogyan fogalmazva: úgy vélik, hogy a jogi szocializációra, közvetve pedig a szlovákiai nyelvi jogi diskurzusra való hatásokon keresztül érhető el, hogy a – Váriné szóhasználatával élve – jogosultságtudat kialakuljon. Annak tisztázására, hogy a jogtudatosság szintjének emelése milyen – párhuzamosan alulról és felülről jövő – hatásokkal érhető el, újabb empirikus kutatásokra van szükség.

IRODALOM

- Bartha Cs. 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Borbély A. 2011. *Nyelv és nemzeti kisebbségi identitás: kvantitativ-kvalitativ-longitudinális szociolingvisztikai kutatások a román-magyar nyelvcsereéről (1990–2010)*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete.
- Ehrlich, E. 1977. A jogszociológia megalapozása. In: Varga Cs. (szerk.) 1977. *Modern polgári jogelméleti tanulmányok*. Budapest: MTA Állam- és Jogtudományi Intézete. 63–79.
- Gal, S. 1991. Mi a nyelvcsere és hogyan történik? *Regio* 2. évf. 1. szám. 66–76.
- Kiss J. 1995. *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Pound, R. 1910. Law in Books and Law in Action. *American Law Review*. 44. évf. 12–36.
- Sajó, A. 2010. *Constitutional Sentiments*. New Haven, CT.: Yale University Press.
- Váriné Szilágyi I. 2010. *A jogtudatról – alulnézetben: Tizenévesek jogtudata és jogi érzékenysége*. Budapest: L'Harmattan.
- Varjasi Sz. 2012. Nyelvi jogok a mindennapokban: egy felvidéki jogtudatosság-vizsgálat eredményei. Elhangzott: A III. Alkalmazott Nyelvészeti Hallgatói Konferencia. Budapest. 2012. március 8–9.

Andrássy Gyula Német Nyelvű Egyetem, Interdiszciplináris Doktori Iskola
Közép-európai történelem program, Budapest
orsolja8@yahoo.com

Osztrák hatás a csíki székely nyelvjárásban (1764–1867)

Kulcsszók: *nyelvjárás, osztrák kultúra, nyelvoktatás, kölcsönszavak*

A kutatás keretei és előzményei

Doktori kutatásom témája az osztrák uralom Csíkszékére gyakorolt közvetett és közvetlen kulturális hatása az oktatásban, a határőrségben és a csíki székely nyelvjárásban az erdélyi határőrség felállításától (1764) a kiegyezésig (1867). Kutatásaimban a két nép kultúrtörténeti érintkezési pontjaival foglalkozom, különös tekintettel helyi német nyelvű oktatás és az I. székely gyalogos határőrezred történetére, melyet főként a fennmaradt német nyelvű levéltári forrásokból igyekszek rekonstruálni. Egyrészt a 18. század végén kötelezővé tett német nyelvű oktatás hagyott maradandó (nyelvi) nyomokat Csíkban, másrészt pedig az környéken állomásozó osztrák katonai alakulatok által behozott hadi kultúra.

Kutatásom kiinduló pontjaul az a megfigyelés szolgál, miszerint a legtöbb magyar diák a németet választja első vagy második idegen nyelvként az csíki iskolában, míg a román diákok inkább a franciát részesítik előnyben az angol után. Sok elemi és középiskolai oktatási intézmény nem is kínál más választási lehetőséget a második idegen nyelv tanulására, mint a németet. Az erdélyi iskolák nyelvválasztási lehetőségei pedig kihatással vannak az erdélyi lakosság idegen nyelv ismeretére, nyelvhasználati szokásaira is. Erről friss összesítések is nyilvánosságra kerültek Benő Attila tanár úr kutatásának köszönhetően:

	Angol	Német	Francia
EU lakossága (2006) ¹	38	14	14
Román anyanyelvű lakosság ²	29	6	24
Magyar anyanyelvű lakosság ³	30	20	11

1. táblázat

Idegen nyelvek társalgási szintű ismerete a romániai magyarok körében (Benő 2011)

Látható, hogy a romániai magyarok közül szinte kétszer annyian beszélnek ma németül, mint franciául és a románok esetében a francia nyelvismeret mellett nagyon alacsony a németül beszélők száma. Bár Csíki számszerűsített adatok nem állnak rendelkezésünkre, helyi nyelvtanárként tapasztaltam, hogy a romániai magyarok nyelvismeretére vonatkozó számarányok itt fokozottan érvényesek. Mindehhez még az a helyi sajátosság is járul, hogy a csíkiak közismerten jóval kevésbé beszélnek románul, mint a szörványban élő magyarság, hiszen a tömbmagyarságban sokkal kevésbé vannak ráutalva az államnyelv használatára.

A német, mint idegen nyelv egyértelmű előjogokat élvez tehát Csíkban és ennek a jelenségek a kultúrtörténeti gyökereit igyekszem kutatásom során, helyi szinten feltérképezni. A székelység körében ma az osztrák kultúrával kapcsolatosan általános nosztalgia és pozitív szemlélet érvényesül (mint azt a német nyelvismerettel kapcsolatos mutatók is jelzik). A 19. században azonban a székelyek nem tekintettek szimpátiával az ideérkező osztrák katonai alakulatokra és a kötelező német nyelvű oktatás bevezetését sem fogadták lelkesedéssel. A két nemzet kapcsolata tehát egy ellentéttekkel, viszályokkal tarkított folyamatként értékelhető.

¹ European Commision *Europeans and their languages*. Special EUROBAROMETER 243, 2006, 9–13

² ibidem

³ According to the survey carried out in 2009 by the The Romanian Institute for Research on National Minorities

A székelyek bármilyen makacsul ragaszkodtak is a latin és magyar nyelvhasználathoz az elemi és gimnáziumi oktatásban, teljesen nem tudták kiküszöbölni a német hatást. A legszigorúbb németesítő nyelvrendeletek II. József uralkodása alatt (1780–1790) valamint az 1848-as forradalmat követő időszakban születtek (Vorzsák 2011). Bár az osztrák uralom nagymértékben korlátozta a szabad székelyek privilégiumait és ezzel nagyfokú ellenszenvet váltva ki, sok újdonságot is hozott, mellyel elősegítette a régió Nyugat-Európához való felzárkózását. Például a keletről fenyegető járványok továbbterjedését az osztrák katonai orvosok és a vesztegzárak fékeztek meg. A magyar nyelv és a csíki székely nyelvjárás is gazdagodott az osztrák jövevényszavak főként a katonai, az orvosi és a hivatalnoki (közigazgatási) szakszókincs révén.

Források

Az eddigi szakirodalomra támaszkodva oktatás- és hadtörténeti levéltári (Magyar Országos Levéltár, Román Állami Levéltár, Csíkszeredai és Nagyszebeni Kirendeltsége, Bécsi Nemzeti Levéltár, Gyulafehérvári Érseki Levéltár) forrásokból olyan német, ill. osztrák nyelvi elemeket gyűjtök, melyek egykor részét képezték, vagy mind a mai napig elő részei a székely nyelvjárásnak. Bár ezen elemek száma nem éri el a szász és sváb kölcsönszavak számát a magyar nyelvben, jelentőségük mégsem elhanyagolható. Oktatástörténeti forrásként szolgálnak a korabeli német tankönyvek szójegyzékei, az iskolai adminisztráció dokumentumai. A katonai szókinccset pedig a Gál Sándor (Csíkszentgyörgy szülötte) által magyarított katonai szabályzat és a csíki levéltárban fennmaradt kétnyelvű katonai szabályzat alapján vizsgálom. Jelen tanulmányban az eddigi szakirodalmi munkákhoz kapcsolódva szeretném bemutatni dolgozatom német és osztrák kölcsönszavakat érintő részeredményeimet.

Osztrák versus német nyelv

Gyűjtőmunkám során legnagyobb nehézséget a gyűjtési szempontok meghatározása jelentette, mivel az egyes kategóriák közötti határok nem minden esetben húzhatóak meg teljesen világosan. Elsősorban a csíki székely nyelvjárásban nyomot hagyó osztrák és német eredetű kölcsönszavakat gyűjtöm, melyek a 18. század végétől a 19. század közepéig kerültek a magyar nyelvbe. Azokat a szavakat is helyet kapnak a gyűjteményben, melyek használata mára már elavult, de a korabeli forrásokban még használatban voltak. Terjedelmi okokból nem *foglalkozom* a német vagy osztrák közvetítéssel más nyelvekből a magyarba és így a székely nyelvjárásba került kölcsönszavakkal.

Nem kívánok elmerülni a német kontra osztrák nyelvi vitában sem, ebben a tekintetben Leslie Bodi és Rudolf Muhr meghatározást leginkább használható:

Az ausztriai német a német köznyelvnek egy standard nyelvi változata. Meg kell érteni, hogy ez a nyelvváltozat speciális társadalmi, kulturális komplex tényezőkön alapul és erős szálak fűzik a régió többi nyelvi és kulturális egységéhez valamint a teljes német nyelvterület hagyományaihoz. Az ausztriai német különleges cselekvési formák, társadalmi struktúrák és kommunikációs stratégiák kifejezésére alakult ki. Ezek saját szemantikai mezőket igényelnek saját jelentéssel, mely semmi esetre sem fedhető le teljes egészében más német nyelvterületek standard nyelvváltozataival. Az ausztriai német sajátosságai a természetes és spontán nyelvi változás, a sokszínű multikulturális közép-európai nyelvi és kulturális hatás eredményeképpen alakultak ki, ugyanakkor a tudatos állami szintű nyelvi szabályozás eredményei is. (...).”
(Bodi 1995:34)

Muhr meglátása szerint az ausztriai németet semmiképpen nem szabad pusztán német nyelvjárásnak tekinteni, hanem a német nyelv több ország hivatalos nyelveként egy többközpontú (pluricentrikus) nyelvként, nemzeti variánsként határozható meg, melynek megvannak a saját identifikációs elemei és semmiképpen nem választhatók le a nyelvet beszélő személyekről. Tükröződnek benne a hatalmi viszonyok, saját és idegen, az egyéni és csoportos identitás határvonalai, állami és helyi szabályozások hatása (Muhr 1995: 76–77).

Hipotézis és gyűjtési kritériumok

Feltételezésem szerint a határőrség jelenlétének köszönhetően a csíki nyelvjárásban nagyobb mértékben maradtak fenn osztrák nyelvi elemek, mint közvetlenül érkező német elemek, bár ezek nem mindig különíthetők el élesen egymástól. A német elemek jelentős része is osztrák közvetítéssel vált ismertté. Ennek következményeként osztrák specifikumok is áthagyományozódnak a székely nyelvjárásba. A nyelvi elemek gyűjtése elsősorban a csíki székely

nyelvjárásban a 18. század közepétől a 19. század közepéig nyomot hagyó osztrák és német eredetű kölcsönszavakra terjedt ki, ide tartoznak a mára már nem használatos, elavult szavak is. A vizsgálat során a németes helyesírás nyomai is figyelmet kaptak valamint a német vagy osztrák közvetítéssel más nyelvekből a magyarba és így a székely nyelvjárásba került kölcsönszavak is felkerültek a listára. Az alábbiakban ízelítőül az eddigi mintegy 1000 szócikkess gyűjteményből az osztrák / német katonai szakszókincs székely nyelvjárásban is fellelhető válogatott elemei állnak tematikus bontásban.

Katonai osztrák kölcsönszavak a csíki székely nyelvjárásban

Katonai fokozatok: Obrister (Oberst = ezredes), Generalis (General = tábornok), Stabs Fő és Altsztek (Stab = vezérkar), Granitzer (Grenzer = határőr) (CsLvt, F 30)⁴, ármádia (Armee = hadsereg), Commandens (Kommando = parancs), Generalist vagy Stabalis Tiszt, Sildwacht (Schildwacht = pajzsos őrszem) (uo. 48.), officér (Offizier = katonatiszt), Gefrájter (Gefreite = őrzetű) (uo. 53), Dezertor (fr. Deserteur = katonaszökevény), Tagvagt (Tagwacht = nappali őrség), Láágervagton (Lagerwacht = tábori őrség) (uo. 54), Aufirer (Aufführer = vezér), Forscript (Vorschrift = előírás), Zsandárral (Gendarm) (uo. 58), Feldvaktra (Feldwacht = hadiőrség) (uo. 59), reclutak (Reckrute = újonc) (uo. 61), aufpassen Káplár (aufpassen = ügyeletes. Korporal = tizedes) (uo. 63), Kadét (fr. Kadett = hadapród) (uo. 67), Camarátsaft (Kamerad = bajtárs) (uo. 69).

Katonai egységek: Regiment (Regiment = ezred), Compágnia (Kompanie = század) (uo. 45), ármádia (Armee = hadsereg), Post (Post = állomáshely), Gléda, glída (Glieb = katonasor) (uo. 49.), ártílerianál (Artillerie = tüzérség), Garnisonban (fr. Garnison = helyőrség), Ráj (Reihe = sor) (uo. 55), fligel (Flügel = szárny) (uo. 53), Batalion (fr. Batalion = ezer főből álló csapategység) (uo. 54), generális Várdán (Warte = őrhely), Ábtájlung (Abteilung = részleg) (uo. 63), ruta (Rute = útvonal), Krájtz (Kreuz = kereszt), Grund lista (Grund = alap), rubrika Uo. 69).

Hadi felszerelés: munder (Munder = katonai egyenruha), Galler (fr. de. = ruházaton felül vislet ruhadarab), Patron (Patrone = lőszer) (uo. 45), Bágásia (Bagage = katonai poggyász) (uo. 47), Karabiny (Karabiner = karabély) (uo. 55), Léhnung (Löhnung = zsold) (uo. 56), Pámfuß, Páinfuß (Beinfuß = gyalog) (uo. 58), Pak (Pack = csomag) (uo. 63), flaska (Flasche = üveg) (uo. 64), futrasir (die Fotrage = takarmány) (uo. 66), Quartély, Quartier = hadiszállás) (uo. 68).

Hadi műveletek: ordinantz (fr. Ordonanz=jelentés) (uo. 54) rukvertz űetzen (rückwärts=visszafele), niderlekt (niederlegt=letesz) (uo. 58.), abfertigálás (Abfertigung=leadás) (uo. 59); rukkoltatik (rücken=vonul); árantsérung (fr. arrangieren=rendelkezni) (uo. 63) dresseroztasson (dressieren=idomít), exercéroztasson (lat. exerzieren=gyakorolni), rictolni (richt euch=igazodj) (uo. 68) Bedekolás (bedecken=befödés) (uo. 69), Rektzum (Rückzug?=visszavonulás) (uo. 60).

Állandósult szókapcsolatok:

„kezét zombjára teszi és így **Stellungba** jo **frontot** tsinál” (tisztelgés, vigyázzállás; front) (uo. 48) „a régi Feldvakt az ujj melle egy fél ló hosszágnyira el traversin, **Rektzumkedályt** tsinál;” (uo. 60), a nép magát **stellérozza** (stellen=áll) (uo. 63).

Írásmód:

- szó eleji nagybetű előfordul, de nem következetesen, német betűhű;
- c helyett tz: ÉrtzHertzegnek (uo. 21) Hartzok (uo. 25) pakrozt, Pistollok (uo. 47), tzomb (uo. 48), Sántz (uo. 54), rántziroz (uo. 69);
- cs helyett ts: alatsónysága, parantsolat (uo. 56);
- Német alak magyar helyesírással: Ábtájlung (uo. 68), officér, Gefrájter (uo. 63).

⁴ CsLvt (Román Állami Levéltár, Csíkszeredai Kirendeltség), F 30 Infanteria secuiască I/56. Ex Libris Joannis Cziko de Csik Mindszent A 1819. Auszug von dem Escadron Regiment CsLvt, F 30 Infanteria secuiască I/56. Ex Libris Joannis Cziko de Csik Mindszent A 1819

Az alábbiakban néhány magyarított katonai szakkifejezés olvasható Gál Sándor csíkszentgyörgyi honvéd al-ezredes fordításában (Gál 1848: 22–23):

Tűzfogások	Chargir-Griffe
Vigyázz!	Habt acht!
Tölcsé!	Ladet!
Igazodj!	Richt euch!
Tüzelni!	Chargieren!
Készülj!	Fertig!
Czélt!	An!
Tűz!	Feuer!
Készülj!	Fertig!
Állj!	Halt!

Gál Sándor mindent igyekszik magyarosítani a német katonai szabályzat fordításában. A Cziko-féle szabályzat szövege (1819) és Gál Sándor szövege (1848) között hatalmas eltérés van. A leírásokban is kínosan ügyel, hogy a magyar megfelelőit használja a szakszavaknak. Mindez magyarázható a két szöveg időbeli eltéréseivel és egyúttal arra is rámutatnak a különbségek, hogy a 19. század közepén mennyivel fontosabbnak tartották a német szakszavak megfelelőinek megtalálását és meghonosítását. Előfordult azonban olyan is, hogy a német változat erősebbnek bizonyult a magyarnál (haptákba vágja magát), de többnyire a magyar változat élt tovább a 19. század közepétől.

Összegzés

Bár jelen tanulmányban főként a két kompakt levéltári forrásból összegyűjtött osztrák / német elemek válogatása szerepel, a későbbiekben ezeket az eredményeket a korábbi kutatások eredményeivel ötvözve egy szógyűjteménybe szerkesztve lenne érdemes közzétenni és a regionális német nyelvoktatásban hasznosítani. Ezen interdiszciplináris, regionális, empirikus kutatás eredményei a csíki német idegennyelv-oktatásban azért válhatnak hasznosíthatóvá, mert a kultúrtörténeti érintkezési pontokra való hivatkozás a két nép kultúrája és nyelve között a német nyelvtanulás történeti motivációját erősítheti a székely nyelvtanulók körében.

IRODALOM

- Benő A. 2011. Multilingualism and education in Transylvania. Elhangzott: *Többsnyelvűség Európában: távlatok és gyakorlatok Kélt-Közép-Európában*. Budapest, 2011 márc.25–26.
- Bodi, L. 1995. Tradition des österreichischen Deutsch im Schnittpunkt von Staatsräson und Sprachnation. (Vom Reformabsolutismus bis zur Gegenwart). In: Muhr, R., Schrod, R., Wiesinger, P. (szerk.) 1995. *Österreichisches Deutsch. Linguistische, sozialpsychologische und sprachpolitische Aspekte einer nationalen Variante des Deutschen*. Wien: Holder-Pichler-Tempsky. 17–38.
- Muhr, R. 1995. Zur Sprachsituation in Österreich und zum Begriff „Standardsprache“ in plurizentrischen Sprachen. Sprache und Identität in Österreich. In: Muhr, R., Schrod, R., Wiesinger, P. 1995. *Österreichisches Deutsch. Linguistische, sozialpsychologische und sprachpolitische Aspekte einer nationalen Variante des Deutschen*. Wien: Verlag Holder-Pichler-Tempsky. 75–109.
- Vorzsaók O. Az osztrák oktatáspolitikai és a csíki iskolai kultúra metszéspontjai a 18. század elején és a 19. század végén. In: Erdős Z. (szerk.) 2011. *Törésvonalak. Politikai, szociális és kulturális hasadások a közép-európai társadalmakban a kora újkortól napjainkig*. Pécs: PTE BTK Kerényi Károly Szakkollégiuma - Lengyel Ifjúsági Egyesület. 140–158.

FORRÁSOK

- Benkő L. (szerk.) 1984. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Benkő L., Büky B., Gerstner K. 1994. *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Fazekas E. 1997. Idegen eredetű szavak a magyar nyelvben. In: Fazekas E. (szerk.) 1997. *Bevezetés a magyar nyelvtörténetbe*. Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó.

- Gál S. 1848. *A Pest-városi Nemzeti Őrsereg ideiglenes oktatás, gyakorlat- és szolgálati szabályzata*. Pest.
- Gerstner K. 1998. *A német vonatkozású elemek újabb etimológiai szótárainkban*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Gudrun Kobilarov-Götze 1972. *Die deutschen Lehnwörter der ungarischen Gemeinsprache*. Wiesbaden: Kommission bei Otto Harrassowitz.
- Horváth M. 1978. *Német elemek a 17. század magyar nyelvében*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Sántha A. 2004. *Székely szógyűjtemény*. Kézdivásárhely: Havas Kiadó.

Szegedi Tudományegyetem, Juhász Gyula Pedagógusképző Kar,
Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, Alkalmazott nyelvészet MA, Szeged
zsilaniko@gmail.com

Hallás utáni szövegértés németórán

Az anyanyelv szerepe a feladatmegfogalmazásban

Kulcsszók: kulcskompetencia, stratégiák, értelmezés, szövegértés, anyanyelv

Bevezetés

Napjainkban a szövegértési képesség egyre inkább előtérbe kerül az oktatásban. A Nemzeti alaptanterv az egyik legfontosabb kulcskompetenciaként jelöli meg, amire különös hangsúlyt kell fektetni mind a magyar, mind pedig az idegen nyelv tanítása során (NAT 2012). Ez nem véletlen, hiszen kommunikáció-központú világban élünk, számos csatormán áramlik felénk az információ, melynek gyors és hatékony feldolgozása elengedhetetlen feladat. Ezen belül is kiemelt helyet kap a szóbeli szövegfeldolgozás, mivel, mint tudjuk, a beszélt nyelv elsődleges az írottal szemben, a mindennapi érintkezés során legtöbbször ezt használjuk.

A szövegértés szó kapcsán ennek ellenére legtöbbször az olvasás, a leírt információ megértése jut eszünkbe, és a legtöbb szakirodalom is ezzel foglalkozik. A hallás utáni szövegfeldolgozással kapcsolatban azonban már jóval kevesebb könyv vagy tanulmány jelenik meg, különösen, ha nem az anyanyelvről van szó. Pedig a téma nagyobb figyelmet érdemelne, mivel a beszédértés elsajátítása máig problémás területe az idegennyelv-oktatásnak. Egy gyakorló pedagógus az idegen nyelvi órák – így a németóra – során is gyakran találkozhat azzal a jelenséggel, hogy a gyerekek nem szeretik az ilyen jellegű gyakorlatokat, nem értik, nehéznek találják azokat. Ez később sem változik, az érettségien, nyelvvizsgán sokaknak még mindig a „magnóhallgatás” a kritikus pont. Ezért is választottam kutatásom témájaként a hallás utáni szövegértést, illetve az ezt befolyásoló tényezők vizsgálatát, melyek közül elsősorban az anyanyelv szerepére térek ki részletesebben. Egy 10–12 évesek körében végzett felmérés segítségével megvizsgálom, hogy az anyanyelvű feladatmegfogalmazás és feladatmegoldás milyen szerepet játszik a különböző hallásértési gyakorlatok sikerességében.

Néhány szó a hallás utáni szövegfeldolgozásról

A hangzó szöveg (beszéd) feldolgozásának két részfolyamata van: a beszédészlelés és a beszédértés (Simon 2011). *Beszédészlelésen* a jelentés nélküli fonetikai egységek felismerését értjük, azt, hogy „*hogyan képes a hallgató az artikuláció következtében létrejövő, folyamatos akusztikai jelből diszkrét nyelvi egységeket létrehozni*” (Gósy 2005: 121). Idetartozik a szavak sorozatának észlelése, a szótagokra tagolás, a magánhangzók és mássalhangzók elkülönítése is. Vagyis mindaz, amivel a nyelvi jelentést a hangzó szerkezetekből kialakítjuk. Az anyanyelv tanulásakor létrejön egy artikulációs és percepciós bázis, melyek segítségével az anyanyelvünk összes hangját képesek vagyunk kimondani és felismerni. Egy idegen nyelv elsajátításakor ez a bázis bővíthet, alakulhat. Az a gyerek, aki több nyelven beszél, érzékenyebb a finom különbségek észrevételére, percepciós bázisa összetettebb (Gósy 2005).

Ha a beszédpercepció ezen szakaszában valamilyen nehézség, akadály lép fel, akkor ez az egész megértési folyamatot megnehezíti vagy gátolja. Sajnos nemegyszer előfordul, hogy egy gyereket szövegértési képességeit tekintve gyengébbnek, lassúbb felfogásúnak ítélnék, holott gyakran csupán arról van szó, hogy rossz a hallása. Ezért fontos, hogy a pedagógusok kiszűrjék és fejlesszék az ilyen gondokkal küzdő tanulókat.

A folyamat következő szintje a *beszédmegértés*, mely a *jelentéssel nyelvi egységek értelmezését foglalja magába*. Itt történik a szavak, a mondatok, a szöveg dekódolása. Ehhez segítségül hívjuk az adott dologgal kapcsolatban lévő, memóriánkban tárolt információkat, azaz felhasználjuk a világról alkotott ismereteinket. Ez azonban természetesen csak akkor sikerülhet, ha a gyerek oda is figyel a hallottakra, hiszen „*az egész folyamat alapja a figyelem, e nélkül a komplex feldolgozás nem működik*” (Imre 2008). A felmérésem során elsősorban a második szint, a

beszédértés vizsgálatára koncentráltam, vagyis arra, hogy a diákok mennyire értik az adott szövegek jelentését, mennyit fognak fel az elhangzottakból.

Az anyanyelv szerepe a 10–12 éves gyerekek hallás utáni szövegértésében

A vizsgálat célja, körülményei, előfeltevések

A felmérés során elsősorban arra voltam kíváncsi, hogy az egyes feladattípusok esetében mennyire befolyásolja az anyanyelvi megfogalmazás a szövegértést. Mennyire segít – egyáltalán segít-e – a megértésben és a feladatok megoldásában?

A vizsgálatot Szegeden, az SZTE Juhász Gyula Gyakorló Általános Iskolában végeztem, ahol két éve tanítok német nyelvet alsó és felső tagozaton. A kutatás célcsoportjának az ötödikeseket (10–12 évesek) választottam, mivel ők már elegendő nyelvismerettel rendelkeznek ahhoz, hogy a különböző feladatokat értelmezzék, illetve megoldják, és ezáltal pontosabb képet kaphassunk szövegértési kompetenciájukról.

A dolgozatban szereplő 5. B német tagozatos osztály, ami azt jelenti, hogy a diákok elsőtől kezdve csoportban tanulják a német nyelvet: első és második évfolyamon heti kettő, harmadik és negyedik évfolyamon heti négy, ötödiktől pedig heti öt órában. Mivel gyakorlóiskoláról van szó, a hagyományos módszerek mellett a tanulók megismerkedhetnek a különböző reformpedagógiai módszerekkel is (pl. drámajáték, projektek... stb.). A fentiekből következik, hogy a gyerekek a korosztályuk átlagánál magasabb nyelvi képességekkel rendelkeznek (A2 szint). Az eredmények szempontjából fontos megemlíteni továbbá, hogy egyiküknél sem fordul elő olyan fizikai vagy értelembeli probléma, mely a megértést esetlegesen befolyásolná.

A feladatlapot 27-en töltötték ki, két csoportra bontva (a csoportokban szereplő diákok nyelvi szintje közel azonos). Az egyik csoport (12 fő) német nyelvű feladatlapot kapott, és az ehhez kapcsolódó esetleges tanári utasításokat is németül hallotta. A többiek (15 fő) ezzel ellentétben magyar nyelvű feladatlap és anyanyelvű tanári instrukciók segítségével dolgoztak. Természetesen a hallott szövegek mindkét esetben német nyelvűek voltak. (A feladatlapokat lásd: 1. és 2. melléklet.)

A felmérés előtt két hipotézist fogalmaztam meg az eredményekkel kapcsolatban. Feltételeztem, hogy (a) a magyar nyelvű feladatmegfogalmazás megkönnyíti a feladatok megértését, illetve, hogy (b) az anyanyelv az önálló választ igénylő feladatnál segít leginkább.

A feladatok eredményei

Az anyanyelv szerepét háromféle feladattípusnál vizsgáltam: (1) igaz-hamis állítások kiválasztása, (2) feleletválasztós teszt (multiple-choice) és (3) önálló válaszadás rövid kérdések alapján. A továbbiakban ezek eredményeit mutatom be részletesebben.

Igaz-hamis állítások kiválasztása

Ebben a feladatban a gyerekek egy interjút hallottak felvételről (anyanyelvi beszélővel), születésnap témában. A gyakorlat elsősorban szelektív szövegértést kívánt a diákoktól: a felsoroltak közül kellett kiválasztani az igaz állításokat, és x-szel jelölni.

A tanulók átlagosan 64 százalékos eredménnyel oldották meg a gyakorlatot. A magyar feladatlapot kitöltők átlaga 78 százalék, a németül megoldóké pedig 50. A két csoport eredménye között tehát 28 százaléknyi eltérés alakult ki, az előbbi javára. Megfigyeléseim szerint a különbség létrejöttében többek között a feladatlapok nyelve is közrejátszhatott, több helyen találok olyan jelenségekkel, melyeket főként erre lehet visszavezetni. Nem egy esetben fordult elő például, hogy többen félreértették a német utasítást, és vagy a hamis állításokat jelölték be az igazak helyett, vagy mindent beíkszeltek, melyek részben (egy-egy szó) vagy egészben elhangzottak a szövegben. Utóbbi esetben maga az előfordulás volt a lényeg, nem pedig a mondat igazságtartalma.

A feladatlapokat németül kitöltők között előfordultak továbbá egymásnak ellentmondó megoldások is. Megjelölték például, hogy a szülinapos Steffi otthon rendez bulit, és azt is, hogy pizzériába megy a barátaival. A magyar feladatlapnál ilyen nem tapasztaltam. Az anyanyelvnél tehát a logikát, a józan ésszt is segítségül lehet hívni a kitöltésnél, még ha a szöveget nem is érti a tanuló. Érdekes módon nagy különbségek alakultak ki azoknál az állításoknál, melyek számszerű adatokra (a születésnap dátumára és az életkorra) vonatkoznak. Ez némileg meglepő, hiszen itt az évek számát és a dátumot mindkét csoportban számjegyekkel kapták meg a gyerekek, tehát a megértésben a nyelv nem játszott nagy szerepet.

Feleletválasztós teszt

Ez a feladat is egy anyanyelvi beszélők által előadott interjúszövegre épül. A téma továbbra is a születésnap, az ezzel kapcsolatos dátumok, ünnepi programok és az ajándékozás. A cél itt is bizonyos konkrét adatok, információk kikeresése, de nem igaz-hamis állításokat kapnak a tanulók, hanem rövid, konkrét adatokra irányuló kérdéseket és ezzel kapcsolatos válaszlehetőségeket, melyek közül ki kell választani a helyeset

A diákok összességében 82 százalékos eredményt értek el. A magyar és német csoport közti különbség itt elég szembetűnő: az előbbiek átlagosan 95 százalékban, míg az utóbbiak 68 százalékban adtak jó válaszokat. De ebben az is közrejátszhatott, hogy a németül kitöltők közül két ember egyszerűen kihagyta azokat a kérdéseket, amelyekre nem tudott válaszolni, míg a magyarnál mindenki tippelt legalább.

A feladatmegértéssel nem akadtak problémák, mindenkinek világos volt, hogy mit kell csinálnia. Itt is megfigyelhető azonban a számszerű adatoknál megjelenő különbség: Florian születésnapjának dátumát (július 7.) a magyar feladatlapot kitöltők 93 százaléka találta el, ellentétben a másik csoport 50 százalékával. Arra, hogy hány éves lesz idén, az előbbi csoportból mindenki tudott válaszolni, míg az utóbbinál csak a diákok háromnegyede tippelt jól.

Önálló válaszadás rövid kérdések alapján

A gyerekek ennél a feladatnál egy levelet hallottak, tanári felolvasásban, nem anyanyelvi beszélő által. A szöveg egy bemutatkozó baráti levél, egy német kislány, Julia ír benne a családjáról, a mindennapjairól, hobbjáról. A tanuló a hallott információkkal kapcsolatos kérdéseket kaptak, amelyekre röviden, egy-két szóval vagy egy mondatallal kellett válaszolniuk. A kérdések tehát nem kifejtősek voltak, minden esetben egyértelmű, tényszerű adatokra vonatkoztak.

Az osztály átlaga 76 százalékos lett, a feladatlapokat magyarul és németül kitöltők eredménye csupán egy-egy százalékkal tér el ettől: előbbiek 77 százalékra, utóbbiak 75 százalékra teljesítettek. Az anyanyelvű feladatlappal dolgozók tehát most nem értek el számottevően jobb eredményt a másik csoportoz képest. Ennek több oka lehet.

Egyrészt a magyar tesztet kitöltők közül sokan – valószínűleg megszokásból vagy figyelmetlenségéből – először németül írták le a megoldást. Később a hibát többen észrevették és kijavították (áthúzták a németet és mellé írták a magyart), de nem mindenki. Pl.: --> „Deutschland --> Németország”, „Katze --> macska”, „faul --> alszik és lusta”.

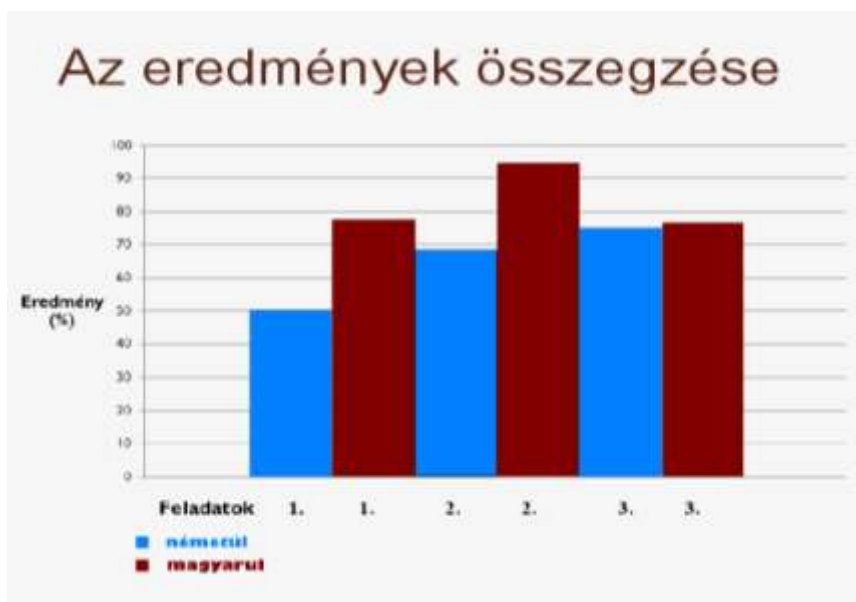
Akadott olyan diák is, aki leírta a német kifejezést, majd átjavította magyarra, de rossz fordításban: „Handball --> röplabda”. Egy tanuló pedig végig magyarul válaszolt, a „Mit csinál Mitzi egész nap?” kérdésre azonban német nyelven írta oda, hogy „faul”. Azaz valószínűleg rájött, hogy melyik szó lenne a helyes felelet, de nem ismerte az anyanyelvi megfelelőjét.

Láthatjuk, hogy a magyar válaszadás elsősorban azért nehezebb, mert a némethez viszonyítva eggyel több gondolkodási műveletet igényel a diákoktól: nem elég meghallgatni a szöveget és kikövetkeztetni a jó választ, hanem le is kell fordítani a kívánt nyelvre.

A gyakorlat kapcsán érdemes kitérni a helyesírára is, mert olyan (esetenként komoly) hibákra világít rá, melyek kijavítására gondot kell fordítani a nyelvtanítás során. A tévesztések főként a magyar nyelven írókat jellemezték: „macskálya”, „bátya” (bátyja helyett), „semit” (semmit), „föci”, „labdarugás”. De németül is akadtak nehézségeik a gyerekeknek. Itt leggyakrabban a kis- és nagybetű felcserélése („münchen”, „tobias”), illetve a kiejtés szerinti írásmód („spilen” spielen helyett, „Müntyhen” München helyett) fordult elő.

Az eredmények értelmezése

A fenti három feladat eredményeit a feladatlap nyelve szerinti bontásban összehasonlítva a következő diagramot kapjuk:

1. táblázat

A feladatok eredményei nyelvek szerint

A magyar nyelvénél mindhárom esetben jobb eredmény született. A legnagyobb különbség a feleletválasztós tesztben alakult ki, a legkisebb pedig az önálló válaszadást igénylő harmadik gyakorlatnál.

Mindezek alapján a feladatmegfogalmazás nyelvéhez kapcsolódó hipotézisekről tehát a következőket állapíthatjuk meg:

Az első feltevés, miszerint a magyar nyelvű megfogalmazás megkönnyíti a feladat megértését, beigazolódott. Ez különösen az első gyakorlatnál volt megfigyelhető, ahol a németül kitöltők nem mindegyike volt tisztában azzal, hogy pontosan mit is kell csinálnia.

A második hipotézis, az, hogy az anyanyelv az önálló válaszadást igénylő feladatoknál segít leginkább, nem bizonyult teljesen helytállónak. Előzetesen úgy gondoltam (és a diákok is így nyilatkoztak), hogy könnyebb magyarul feltett kérdésekre magyarul válaszolni, mint német kérdésekre németül. Az eredmények alapján azonban ez sokszor volt inkább zavaró, mint segítő tényező.

Összegzés

A felméréssel az volt a célom, hogy olyan, eddig még feltáratlan (vagy nem eléggé hangsúlyozott) összefüggésekre világítsak rá, melyek hasznosnak bizonyulhatnak mind a pedagógusok, mind a nyelvtanulók számára. Úgy érzem, hogy ezt sikerült megvalósítanom, és néhány olyan jelenséget megfigyelnem, melyek érdemesek a továbbgondolásra

A hallott szövegek megértését sok tényező befolyásolhatja. Ezek közé tartozik a feladatmegfogalmazás nyelve is. Természetesen nem kizárólag ez határozza meg a folyamat sikerességét, de – mint az a vizsgálatból is kiderült – mindenképpen szerepe van benne, hiszen több olyan hibára derült fény, amelyeket nagy valószínűséggel a felhasznált nyelvre lehet visszavezetni. Jelen esetben az anyanyelv segített ugyan az utasítások megértésében, de a feladatmegoldás során nemcsak segítő, hanem gátló tényező is volt.

Mindezek alapján a pedagógusi módszerekre nézve úgy gondolom, hogy hacsak lehetséges, akkor német nyelven célszerű megadni az utasításokat, de új vagy bonyolult gyakorlat típus esetén a leírt szöveget kiegészíthetjük további német (esetleg magyar) szóbeli magyarázattal, hogy az biztosan világos legyen a gyerekek számára. Ez azért is praktikus, mert az érettségien és a nyelvvizsgákon legtöbbször az adott idegen nyelven szólnak az utasítások.

Nem állíthatjuk tehát egyértelműen azt, hogy az anyanyelvnek egyáltalán nincs helye a némettanításban, de mindenképpen érdemes átgondolni, hogy azt milyen esetekben és milyen mértékben használjuk.

IRODALOM

- Gósy M. 2005. *Pszicholingvisztika*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Imre A. 2008. A hallás utáni szövegértés fejlesztése. A Csupafül Klubban (Beszámoló egy német kezdeményezésről Eva Bischoffberger szakdolgozata alapján). *Anyanyelv-Pedagógia* 1. évf. 3–4. szám.
- Nemzeti Alaptanterv 2012. [www.ofi.hu/nat-2012 – 2012.11.21.]
- Simon O. 2011. *Beszédpercepció, Olvasás, Helyesírás. Összefüggések egy felmérés tükrében*. [www.diszlexia.info/simono.htm – 2012.11.21.]

FORRÁSOK

- Motta, G., Sárvári T. 2011. *Wir. Német Nyelvkönyv Általános Iskolásoknak*. Budapest: Klett Kiadó.

MELLÉKLETEK

1. sz. melléklet: Feladatok magyar nyelven**1. Hallgasd meg kétszer az interjút! Melyik állítás igaz? Jelöld x-szel!**

1. Steffinek április 10-én van a születésnapja.
2. Steffi 15 éves lesz.
3. Steffi bulit rendez otthon.
4. Steffi meghívja a szomszédokat is.
5. Steffi pizzériába megy a barátaival.
6. Steffi a barátaitól órát kap ajándékba.

2. Interjú Floriannal. Melyik állítás helyes?**1. Mikor van Florian születésnapja?**

- Június 7-én.
Július 17-én.
Július 7-én.

2. Hány éves lesz idén?

11.
12.
13.

3. Mit szeretne kapni a születésnapjára?

- Egy walkmant.
Egy CD-lejátszót.
Egy game boyt.

4. Mit vesznek neki a szülei?

- Egy walkmant.
Egy CD-lejátszót.
Egy game boyt.

5. Hogy ünnepli Florian a születésnapját?

- Elmegy a barátaival egy fagyizóba.
Rendez otthon egy bulit.
Elmegy pizzázni.

3. Válaszolj a kérdésekre magyarul!

1. Hány éves Julia?
2. Hol lakik a Klein család?
3. Hány testvére van Juliának?
4. Melyik a kedvenc sportága?
5. Milyen háziállata van?
6. Mit csinál Mitzi egész nap?

2. sz. melléklet: Feladatok német nyelven**1. Hör das Interview zweimal. Was stimmt? Kreuze an (x).**

1. Steffi hat am 10. April Geburtstag.
2. Steffi wird 15.
3. Steffi gibt eine Party zu Hause.
4. Steffi lädt auch ihre Nachbarn ein.
5. Steffi geht mit ihren Freunden in die Pizzeria.
6. Ihre Freunde schenken ihr eine neue Uhr.

2. Interview mit Florian. Was ist richtig?**1. Wann hat Florian Geburtstag?**

- Am 7. Juni.
Am 17. Juli.
Am 7. Juli.

2. Florian wird dieses Jahr ...

11.
12.
13.

3. Florian möchte ...

- einen Walkman.
einen CD-Player.
einen Gameboy.

4. Florians Eltern schenken ihm ...

- einen Walkman.
einen CD-Player.
einen Gameboy.

5. Wie feiert Florian seinen Geburtstag?

- Er geht mit Freunden in die Eisdiele.
Er gibt eine Party zu Hause.
Er geht mit Freunden Pizza essen.

3. Beantworte die Fragen.

1. Wie alt ist Julia?
2. Wo wohnt die Familie Klein?
3. Wie viele Geschwister hat Julia?
4. Was ist Julias Lieblingssportart?
5. Was für ein Haustier hat sie?
6. Was macht Mitzi den ganzen Tag?

NYELVÉSZ HALLGATÓK

TALÁLKOZÁSOK KONFERENCIA

BESZÉLŐ NYELVÉSZEK

SZAJBÉLY MIHÁLY

Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Kommunikációs és Médiatudományi Tanszék
mailszbely@hung.u-szeged.hu

Ottlik, felhangosítva

„Nekem mindegy az összefüggés, nem törődöm
a mesével. Én a Jókai hangját akarom hallani,
éppúgy, mint a Blahánéét. Az gyönyörködtet és
üdít fel.”

Egy korabeli olvasó¹

Vannak könyvek, amelyek észrevételnek maradnak. Vannak könyvek, amelyek észrevétlenek maradnak, aztán egyszer csak beszélni kezdünk róluk. Vannak könyvek, amelyekről mindjárt beszélni kezdünk, aztán elmúlnak észrevétlenül. És vannak könyvek, amelyekről időnként hallgatunk, de tudjuk, hogy majd újra beszélni fogunk róluk, ki tudja milyen titokzatos ritmusnak engedve, újra és újra.

Az *Iskola a határon* ilyen könyv.

Egy időben – az 1980-as években – másról sem volt szó. Aztán csend lett körülötte. Sőt. Tandori Dezsőt idézem 2003-ból:

„Újabb irodalom-történésünk eléggé nem elemzett szakában (1979-1989) Ottlikot lobogóvá tették; ebben magam csak a sor szélére húzódva álltam, nem kedveltem az effélet. [...] Ottlik ünneplése? Borzasztó dolog. Úgy, ahogyan tették sokan. Remélem, ő maga kicsit azért örült. – Ennek volt a »hátulütője« az az elképzelhetetlen fordulat, amikor – halála után – életművét pompult felfogással, netán nagyon is éllel, »kikezdték«.”²

A posztumuszként megjelent utolsó mű, a *Buda* fölött többnyire csak fanyalgott a kritika, voltak olyanok, akik még az *Iskola* eredetiségét is megkérdőjelezték. Talán nem is annyira Ottlik, talán komolyan kellene venni Medve Gábor kéziratát, talán inkább Örley?... Elégé rosszízű dolog volt ez akkor, lassanként ért véget, anélkül, hogy véget ért volna.

Aztán, nagyjából egy évtizede, szinte teljes csend.

És lám, itt és most, újra.

Vajon miért?

Erre a kérdésre nyilván adható pragmatikus válasz, a lényeg azonban aligha fogalmazható meg egyetlen tételmondatban. Amint Ottlik regényéből is lehet számtalan, önmagában érvényes tételmondatot idézni, mindegyik szép és igaz a maga helyén, de egyik sem a regény.

Az *Iskola a határon*ról a legszebb és legértékesebb tanulmányt Tandori Dezső írta³. Bár esetében helyesebb lenne inkább újrateljesítésről beszélni, mert az Ottlik-mű kimeríthetetlen polifóniájáról úgy beszélni, ahogyan róla Tandori beszél, valójában a mű megduplázása, újraindítása más műfajban, a teljességről lemondani nem hajlandó művészet.

Esterházy Péter híres gesztusa, amikor 1982-ben, Ottlik hetvenedik születésnapjára, egyetlen, 55x77-es rajzlapra lemásolta, képpé alakította a regényt, ugyanezt a vágyat fejezi ki. És tényleg: mindent megőrzött, *minden megvan* egyetlen lapon, olvashatatlanná írt regény a képzőművészet médiumában.

Ami ma történik itt most mindjárt, hasonlóan fejez ki hódolatot. A felolvasás is újrateljesítés, meghajlás a mű előtt. Szokatlan parafrázisa a híres wittgensteini belátásnak: amiről nem elég beszélni, azt felolvasni kell.

Egyetlen stílusteremtés azért van ebben a mai történetben és ez éppen én vagyok.

¹ Idézi: Mikszáth Kálmán: Jókai Mór élete és kora. IBp. 1960. [Akadémiai K.] II. 54.

² Ottlik Géza „rejtélye”. In: Ottlik képeskönyv. Válogatás, utószó, életrajzi kronológia Kovács Ida. Budapest 2003. [PIM] 13–14.

³ Egy húszéves regény. In: Ottlik (Emlékkönyv) Válogatta és szerkesztette Kelecsényi László. Bp. 1996. [Pesti Szalon K.] 107–128.

Mert én – egyelőre – nem a regényt olvasom, hanem róla olvasok.

És akkor ezt most felvállalva hangot váltok.

Tudományosabb lesznek és tudóshoz illően mindjárt redukálom a komplexitást: sok mindenről beszélhetnék a regény kapcsán, de én egyetlen dologról beszélek csupán, az elveszített és visszanyert biztonságról. A kérdés vizsgálatát történetileg szeretném megalapozni, hogy érthetővé váljék első pillantásra talán meglepő tézisem, amelyet most mindjárt előre szeretnék bocsátani: Ottlik hősei számára nem a civil élet *végtelen szabadsága*, hanem a katonaiskola *véges rendje* képviseli az igazi értéket.

A korábbi értelmezések ezt többnyire másként látták.

Az író társ Határ Győző megfogalmazása akár tipikusnak is tekinthető: „A regény témája a hadapródiskola – az egész tenyészet, saját levében felfüggesztve; a komiszkodásra nevelt komisz kölykök világa, ahol a külső világ törvényei nem érvényesülnek; ahol a halálra rémült, érzékeny újoncokból vastag bőrű, ingerült hüllőket nevelnek.”⁴

Kéry László a regény megjelenését követően publikált, az *Élet és Irodalom* 1959. december 4-i számában megjelent kritikájában egyenesen azt fejtegette, hogy Ottlik a katonaiskoláról beszélve a magyarországi pre-fasizmus világát ábrázolja mélyreható kritikával. A szerző tiltakozására aztán véleményét oda módosította, hogy amit Ottlik ábrázol, az nem a fasizmus, hanem maga az élet, a maga teljes vertikumában.⁵ A katonaiskola világának negatív megítélése ettől persze egy jótányit sem változott. Azt, hogy a dolog nem ilyen egyszerű, pontosabban azt, hogy a regény Ottlik által kialakított értékrendjében a hadapródiskola világa mégsem teljesen negatív, nagyon erős kritikai felhanggal és nagyon alpári nézőpontból Tóth Dezső elvtárs észrevételezte 1960 márciusában: „[...] sajnálatos, hogy mindez az erkölcsi rossz csak részben nyeri el [...] a határozott bírálatot [...] Szerző, bármily furcsán hangozzék, végső soron belül marad ezen a cőger mentalitáson. [...] azonosul azokkal az előtérbe állított hősökkel, akik [...] alárendelődnek ennek a légkörnek, akik [...] engednek a nyomásnak, s akik be- és megtörve, de elfogadják a határ menti iskola erkölcsét és fegyelmét [...]”⁶

Ottlik maga a következőképpen vallott regényéről 1968-ban, Tábori Pálnak írott levelében: „Én remélem, hogy nem pusztán a történelmi és társadalmi tényezőket, a félfudális Közép-Európát ábrázoltam, hanem általában az egyén helyzetét a többiek közt, azaz bármilyen korban, bármilyen társadalomban bármelyikünknek reménytelen elszigeteltségét és nem reménytelen valóságteremtő lehetőségeit, egy csöppecskét legalább abból a (marvellous, miraculous, magic) stuffjából, texture-jéből, structure-jéből az emberi létezésnek, ami nem arról vall, hogy milyen kilátástalan minden, hanem arról, hogy milyen csodálatos, milyen »csodálatosan jól van minden«.”⁷

A kulcsszavak számomra ebben az idézetben – újabb komplexitásredukció – az *egyéni helyzete a többiek közt*, mert ez átvézet arra a területre, amelynek nézőpontjából most a regényről beszélni szeretnék: a személyes identitás területére.

Az, hogy a katonaiskola világa megfellebbezhetetlen értéket képvisel a hajdani növendékek számára, mindjárt a regény első, 1957-ben játszódó fejezetében világossá válik.

És akkor most el is kezdem a felolvasást, felolvasom az első fejezetet, de még nem adom át a szót végérvényesen Ottliknak; még majd befejezem a magam gondolatmenetét. De most dőljünk hátra egy kicsit, helyezkedjünk el kényelmesen, amennyire ezeken a székeken lehet: most a regény beszél.

[Szeredy az uszodában 1957-ben]

Az iskolának köszönhető tehát az, hogy egy-egy mordulással képesek nagyon pontosan egymás tudtára adni azt, amit kívülállók számára szavak sokaságával sem lehetnének képesek kifejezni. De az iskolának köszönhető az is, hogy nem hazudnak, nem hazudhatnak egymásnak – s hogy a hazugság bibliai tilalma miatt vésődött beléjük oly kitörölhetetlenül, azt csak az érthetné meg, aki végigélhetné velük 10 éves koruktól kezdve közös katonaiskolai életüket. De a katonaiskolának köszönhetik azt is, hogy a lelkük tele van a „szabadság enyhe mámorával”, ami jelent egyféle végtelen belső szabadságot, de jelenti a maradék (bármily csekély) szabad választások fölötti örömet

⁴ (Határ Győző: Ottlik Géza: Iskola a határon. In: *Éjszakai hajózás*. In memoriam Ottlik Géza. Válogatta, szerkesztette, összeállította Hornyik Miklós. Bp 2006. [Nak K.] 83.

⁵ Kéry László: Hátranézés egy kritikára. In: *Éjszakai hajózás*, 92

⁶ Tóth Dezső: Ottlik Géza: Iskola a határon. In: *Éjszakai hajózás*, 88–89.

⁷ *Éjszakai hajózás*, 102.

is: 1957 nyarán például annak szabad megválasztását, hogy a két lépcső közül melyiken induljanak lefelé a Lukács uszodában.

Mindezt annak az „erős és szilárd tartalomnak” köszönhetik, amelyet a katonaiskola rakott rájuk, amelyhez képest a civil élet már könnyű játék, nyári nagyvakáció.

A regény komplexitását tehát oda is lehetne redukálni, hogy az elbeszélő célja nem más, mint e megrendíthetetlen személyes identitás – paradox módon közösségi – létrejöttének magyarázata. Annak a közös identitásának, amelyre alapozva Szeredy segítséget várhat Bébétől, amikor civil élete összekavarodik. És amelynek léte és lényege csak kialakulásának folyamatában világítható meg: ebben nyújthat segíthet Medve kézírata.

De – Ottlikot parafrázálva – hogy a fenébe jutottunk idáig?

Hogy a fenébe lehetséges az, hogy értéket képez Schulze tiszthelyettes és Merényi, az értelmetlen csuklóztatás és a gyengébb megalázása?

Azt értjük, hogy miért szökött meg Medve.

Talán még azt is, hogy miért tért vissza.

De miért maradt ott önként, amikor hazamehetett volna az anyjával?

Talán azért, mert belátta: a gyermekkor puha és meleg, kényszerekkel teli, de kiszámíthatóan védett világából végérvényesen kinőtt. A katonaiskola alternatívája nem a gyermekkor folytatása, hanem – amint feljegyzéseiben fogalmaz – a „sokszor képmutató, pipogya, álszent civil világ” (35), a felnőttek élete. A katonaiskola a gyermekkor otthonához képest szörnyű világ, de egy tekintetben hasonlatos hozzá: írott és íratlan törvényei megismerhetőek, minden kiszámítható és kalkulálható, történéseinek belső logikája akkor is jól érzékelhető, ha látszólag váratlan dolgok történnek.

A katonaiskola világa olyan, mint a gyermek-lét: a modernitás korának igazi zárványa.

A modernitás korának sokféle meghatározása létezik. Én most Cornelia Bohn és Alois Hahn egyik tanulmánya nyomán⁸ a szociális differenciálódást, a társadalom funkcionális alrendszerének kialakulását tekintem a modernitás kritériumának. A szerzők arra hívják fel a figyelmet, hogy a szerepkörök szerinti elkülönülés a személyes identitás új formáinak kialakulását követeli meg, ill. hozza létre. Nagyon leegyszerűsítve: amíg a középkor emberének személyes identitását élethosszigan meghatározta a születése (jobbágy, nemes vagy éppen arisztokrata), a társadalmi hierarchiában elfoglalt helye minden élethelyzetben szilárd viszonyítási pontként szolgált számára, addig a modern kor embere folyamatosan viselkedik. Nem is tehet mást: a különböző társadalmi alrendszerek különböző viselkedési formákat követelnek. Meg kell tanulnia azt – a szerzőpáros banális példáját idézve –, hogy az ember másként viselkedik üzleti tárgyalás közben, másként a bíróságon és megint másként otthon, családjá körében. A példák száma tetszés szerint multiplálható. Ám legyen akárhol is, állandóan résen kell lennie, vigyáznia arra, hogy identitásának megfelelő helyzetben a megfelelő oldalát tegye érzékelhetővé, miközben különös nehézséget jelent számára, hogy identitására a maga egészében és teljességében egyetlen reális szituációban sincsen szüksége, megmutatására nincs is lehetősége. Identitása szerepekre oszlik, egységként csak speciális helyzetekben – például gyónás alkalmával, vagy emlékiratainak szerkesztése közben – konstruálódik. A személyiség e kényszerű megváltozását először a 19-20. század fordulóján élték át komoly problémákat okozó veszteségként. A freudizmus ebből a nézőpontból úgy is értelmezhető, mint segítségnyújtási kísérlet a megbomlott és veszendőbe ment egység, a személyiség integrálásának helyreállítására.⁹

*

Ha most Babits lenne a téma, hozzáláthatnánk *A gólyakalifa* felolvasásához.

*

Voltak tehát a premodern kor kemény hierarchiájának is előnyei.

⁸ Cornelia Bohn – Alois Hahn: Selbstbeschreibung und Selbstthematisierung: Facetten der Identität in der modernen Gesellschaft. In: Identität und Moderne. Hrsg. Herbert Willems und Alois Hahn. Frankfurt/M. 1999. [Suhrkamp], 33–61. Vö. továbbá: Herbert Willems – Alois Hahn: Einleitung. Modernisierung, soziale Differenzierung und Identitätsbildung. In: Identität und Moderne, 9–29.

⁹ Ursula Link-Heer: »Multiple Persönlichkeit« als psychotherapeutischer Biographiegenerator. In: Identität und Moderne, 180–210.

Míg ott világos *normák* szabták meg a viselkedést, addig a modern embernek csak helyzetről-helyzetre változó *normalitások* állnak a rendelkezésére. Itt érvényesek, ott érvényüket veszítik, helyüket újabb normalitások foglalják el.

A katonaiskola azért képez zárványt a modernitás korában, mert működését nem relatív érvényű normalitások, hanem szilárd normák határozzák meg. A regény 1949-es ösváltozatából idézem a következő mondatot: „A bizonytalan jó dolgok helyett itt csak a biztos semmivé csökkenthető rosszak vették körül.”¹⁰ Kegyetlen és embertelen világ, világos és egyértelmű szabályokkal: komoly áron ugyan, de megszabadítja az embert a szerepjátszás kényszerétől.

Mindez azonban nem menti fel sem Schulzét, sem Merényit.

Ottlik regénye nem modernitáskritika, hanem vigasz.

Vigasz a tehetetlen, szabadságától megfosztott ember számára: kifosztottak mindenéből, de lám, akaratukon kívül részeltettek valamiben. Az ösváltozatból imént idézett mondat valódi értelmét a végső szövegben úgy nyerte el, hogy eredeti formájában már nem is szerepel benne. Ha összeolvassuk az *Iskola a határon*t az ösváltozattal, a *Továbbélők* című regénnyel, világossá válik: a katonaiskola világának ilyen értelmezésére Ottlikot 1948 utáni élményei sarkallták. Lehet, azért kérte vissza az ösváltozat szövegét szinte már a nyomdából 1949-ben, mert rájött: a kommunista hatalomátvétel új dimenzióit nyitotta meg a témának. Vagy még inkább: a téma valódi dimenziói csak most váltak láthatóakká. Az 1950-es évek pedig igazán kiváló alkalmat adott a szabadság enyhe mámorára való rátalálásnak a bezárt és szabadságát elveszített országban: annak a kompenzációnak a megmutatására, amit a szabad választás elvesztésért cserébe nyerni lehet. Mészöly Miklós mesélt egyik interjújában azoknak az összejegyzeteknek a hihetetlen melegségéről, amikor az 1950-es években magánlakásokon összegyűlve öten-hatan, egymásnak olvasták fel publikálhatatlan műveiket.

Mi itt most még egy kicsit többen vagyunk, tanulók.

Újratanulói annak, hogy végső soron minden önkényuralom mindig nagyon egyszerű szabályokkal dolgozik. És ebben, ha Ottlikra hallgatunk, ha Ottlikot hallgatjuk, mindig van valami vigasztaló.

Vigasztaljon ez minket most, itt, 2013. április 25-én.

Vigasztaljon minket a regény megelevenítésének öröme.

¹⁰ Ottlik Géza: *Továbbélők*. Pécs 1999. [Jelenkor K.], 91.

Szegedi Tudományegyetem, Természettudományi és Informatikai Kar,
Informatikai Tanszékcsoport, Szoftverfejlesztés Tanszék, Szeged
geryxyz@inf.u-szeged.hu

A mennydörgés nyelve – első lépések egy tervezett élő nyelv és írásrendszer felé

Kulcsszók: nyelvalkotás, tervezett írásrendszer, nyelv és környezet kapcsolata, folyamatlemezés, szimuláció

Az emberiség hajnala óta kutatjuk és vizsgáljuk azokat az elvont szabályokat, melyek irányítják világunkat. Az egyes nyelvek tanulmányozása lehetővé teszi e szabályok bizonyos tulajdonságainak megértését, mivel mindegyik új nézőpontot ad a világ megismeréséhez, a használói gondolatrendszerén keresztül. Egyik lehetséges módszer a tervezett nyelvek létrehozása, mely tekinthető a természetes nyelvi fejlődés egyfajta szimulálásának. A tervezés folyamatának ismertetése és a tapasztalatok rögzítése lehetőséget biztosít nemcsak a nyelvek fejlődési folyamataiba történő betekintésbe, hanem a tervezés menetének, buktatóinak és eredményeinek vizsgálatára is. Ezeket figyelembe véve, a továbbiakban összefoglaljuk a *mennydörgés nyelvének* nevezett tervezett, de élő, emberi használatra szánt nyelv és a hozzá tartozó írásrendszerek létrehozása során eddig elért eredményeket és szerzett tapasztalatokat, ill. a további elképzeléseket.

Véleményünk szerint egy nyelv életképességét – a használhatóságon túl – nagyban befolyásolja az érzelmi kötődés, melyet a nyelv történelmi, kulturális és természetes környezetének léte és ismerete tesz lehetővé. Jó példák erre a John Ronald Reuel Tolkien által létrehozott nyelvek (például a sindarin és a quenya), valamint a hozzájuk kapcsolódó írásrendszerek (például a tengwar és a sarati), melyek részletes mitológiai háttérrel rendelkeznek, ellentétben például az eszperantóval. A bemutatás során eltekintünk attól a tényről, hogy az említett kulturális és természetes környezet tervezett vagy valós alapokon nyugszik.

A továbbiakban követjük a tervezés során használt gondolatmenetet, melyben az alacsonyabb szintektől haladunk a magasabbak felé, elkerülve ezzel a logikailag inkonzisztens utalásokat. Ezek alapján a cikk következő részekre bontható. Bár a nyelv és az írás környezetének részletes elemzése és leírása nem célunk, mégis fontosnak érezzük rövid bemutatását, az egyes nyelvi elemek későbbi értelmezésének megkönnyítése érdekében. Ezt követi az írásrendszerek ismertetése, hangsúlyozva azok jellegét, hasonlóságát, illetve különbségeit az általunk választott rendszerekkel. Majd a nyelv eddig létrehozott részeinek bemutatása következik, mely során áttekintjük a nyelv fonológiai, morfológiai és grammatikai tulajdonságait. Ezenkívül elhelyezzük az ismert nyelvek alkotta osztályozási rendszerben. Végül röviden összefoglaljuk a tervezés során szerzett tapasztalatokat, és vázoljuk a jövőbeli terveket, célokat.

A nyelvre a továbbiakban mint a *mennydörgés nyelv*eként, valamint a *ho'o* [hoʔo] szóval is hivatkozni fogunk. Mindkettő csak a nyelv saját kontextusán kívüli azonosítására szolgál. A nyelv aktuális állapotát tekintve a két kifejezés teljesen egyenértékű és felcserélhető. Fontos megérteni, hogy a nyelv struktúrája és felépítése jelentősen eltér a magyar nyelvtől, így a szó szerinti fordítás csak igen ritkán lehetséges, ezért a jelentések megadásánál a legkifejezőbb magyar megfelelő szerepel.

Kulturális és természetes környezet

A nyelvhez és az írásrendszerhez részletesen kidolgozott, tervezett kontextus tartozik. A környezet szándékosan szigetelődik el a Földtől, ezzel is elősegítve szabad alakíthatóságát. A beszélők megjelenésüket és testfelépítésüket tekintve alapvetően megegyeznek az emberekkel. Nyelvi szempontból a hangképző szerveikben jelentős eltérés nem található az általunk ismerethez képest. Végtagjaik kézszerűek, bár ujjaiuk valamivel hosszabbak a megszokottnál. A történelem során a területük sose tartozott a kiemelkedően fontos erőforrások közé. Értékrendjük középpontjában a véges természetes kincsek és az ezek felhasználásához szükséges szaktudás állt. E tudásközpontú szem-

lélet később áthatotta a világról alkotott képüket, és az általunk megszokott vallások helyett egy erős szabályrendszeren alapuló hitvilág alakult ki náluk. Az értékes tudás továbbadása szükségszerűvé tette számukra az összetett írásrendszerek és nyelvek megjelenését.

Az írásrendszer

A *mennydörgés nyelv*éhez és a hozzá kapcsolódó környezethez három írásrendszer tartozik, melyek különböző kidolgozottsági szinten állnak. Az általános írásrendszer a legkidolgozottabb, bár a jelkészletének nagysága még nem éri el az alkotó által elvárt szintet. Ezt követi a számok és számjegyek ábrázolásához használt írás, valamint az egyéb matematikai fogalmakat jelölő szimbólumok. E rendszer hétköznapi használatra megfelelő szinten áll, azonban sok hiányossággal rendelkezik a fejlettebb matematikai kifejezések rögzítése terén. Végül a harmadik, a kezdetleges, inkább ajánlás formájában létező tanuló alfa-béta, melyet oktatási célokra használtak. Mindhárom írásrendszer balról jobbra halad, és a sorok fentről lefelé követik egymást.

Általános írásrendszer

Az általános, hétköznapi használatra szánt írásrendszer – a nyelv eredeti írása – egyértelműen logografikus rendszer, de könnyen felismerhetők benne a korábbi ideografikus jelek, ezenkívül mutat egy-két, kezdetleges szillabikus jeleget is. Az egyes grafémák általában egy szót jeleznek, hasonlóan a kínai vagy a japán kandzsi írásokhoz.

Az írásrendszer a grafémákat a következő csoportokra bontja. Legnagyobb számban a szimbólumszavak jelei találhatók, melyek teljes értékű karakternek felelnek meg. Ezt követi a jóval kisebb számú funkcionális jelek csoportja, ezeknek pusztán nyelvtani jelentésük van, hasonlóak az általunk ismert írásjelekhez. Végül a különböző díszítő jelek, melyek finomítják és pontosítják a funkcionális jelek által meghatározott nyelvtani szerepet, írásban hasonlóak az általunk ismert ékezetekhez .

A rendszer sokszor használja az egymásra-írás eszközét új grafémák létrehozására. Ez főleg a szóösszetételek során figyelhető meg.

Számok és számjegyek

A számok elnevezése és írása nem a *ho'o* nyelvvel egy időben jött létre. Egy ősbibb, mára már kihalt népcsoporttól vették át a beszélők, ezért kiejtésük és írásrendszerük jelentősen eltér az általános, hétköznapi használatra szánt írásrendszertől és nyelvezettől.

A számok mennyiségeket jelölnek. Írásbeli alakjuk jól meghatározott, *quadro-bináris* rendszert alkot. Minden szám-

jegy 4 bitből áll. Ezek a kettes számrendszer szerint, a következőképpen helyezkednek el: $2^8 \ 2^4 \ 2^2 \ 2^1$ Minden bit lehet aktív (ponttal jelölve) vagy inaktív (vonallal jelölve). Ez összesen 16 különböző számjegyet alkot.

				
0	1	2	3	
				
	4	5	6	
				
	7	8	9	
				
10	11	12	13	
				
	14	15		

A tízes számrendszer használatos, mely során a számjegyeket balról jobbra a legnagyobb helyiértékkel kezdve írják. A logografikus írásokhoz hasonlóan nullától tizenötig a megfelelő számjegyeket használják, majd alfabetikus

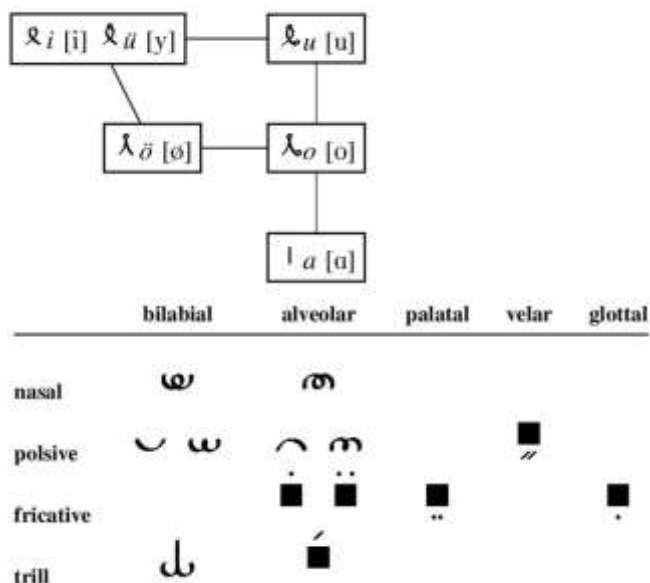
jelleget mutatva az adott helyiértéken elhelyezett számjegyeket használják nullától kilencig. Vagyis a tizenötöt $\overline{\cdot\cdot}$ és a kettőt $\overline{\cdot}$ írják, a 3216-et pedig $\overline{\cdot\cdot\cdot\cdot}$ jelzi.

Minden számhoz tartozik egy magán- és egy vagy két mássalhangzó. A számjegyek nevei ezekből épülnek fel. Az első tizenhat számot (a nullát is beleértve) a jegyek neveivel ejtik. E fölött a jegyekhez tartozó magán- és mássalhangzók váltakozva követik egymást, egy-két kivételtől eltekintve. A kivételeket idomulásoknak, illetve torzulásoknak hívjuk.

A tíztől tizenötig terjedő számjegyeknek nincs speciális jelentése, a számok csoportosítására használhatóak, például hosszú azonosítók esetén. Kiejtésben ezek nem bomlanak fel magán- és mássalhangzóra, mindig a teljes nevükkel ejtik őket.

Tanuló alfa-béta

A nyelv egyre nagyobb területen való elterjedése szükségessé tette egy általánosabb, könnyebben megtanulható írásrendszer kialakulását. A főleg oktatási célokra használt ABC-t nem sokkal a szélesebb körben kiterjedt oktatási rendszer megszűlárulása után alkották meg.

A tudatos tervezés egyértelmű jeleit mutatja ez az alfabetikus írásrendszer. Az írásjegyek a nyelvben általánosan használt hangokat jelzik (A $\blacksquare$ graféma nem része az írásnak, pusztán az ékezetek helyzetének érzékeltetése érdekében adott.)

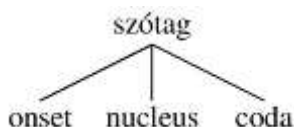
A magánhangzók grafémáinál jól látható a fonetikai alapok használata, valamint megfigyelhető a réshangoktól a veláris hangokig húzódó törés, mely felett teljes értékű betűket használ, alatta pedig ékezeteket. Ez alapján egyértelmű az írásrendszer fő célja: az általános írásrendszerben használt grafémák hangalakjának rögzítése. Egyszerűsége és könnyen tanulhatósága miatt gyorsan elterjedt a közoktatásban és a népesség kevésbé tanult rétegeiben. Bár ez utóbbi esetben ritkán alkalmazták az eredeti változatát, legtöbbször az ismeretlen jelek „betűzésére” használták.

A nyelv

Fonológia

A továbbiakban a nyelv fonológiájának leírása során a Nemzetközi Fonetikai Ábécé jeleit fogjuk használni, melyeket szögletes zárójelek közé ([]) írunk. A leírás során a kötőjel - az adott morféma kötelező kapcsolódását mutatja, mint például a *kakk-* [kak:] esetében. A zárójelbe tett kötőjel (-) esetleges kapcsolódási pontot jelöl, mint például az *(-)u*

[u] esetében. C a mássalhangzót, V a magánhangzót, a zárójel pedig a hangzó elhagyhatóságát jelzi. A szótagok belső szerkezetét három részre osztottuk – az ábrán látható módon.

A nyelv fonológiája az angol *thunder* (mennydörgés) szó hangtani elemzésén alapszik. A nyelv úgynevezett szimbólum- vagy sémaszavai e szó hangzását követték, az egyéb funkcionális szerepet betöltő szavak hangzása eltér. Felhasználásra kerültek a szókezdő zárhangok, mint a *t* [t] és a *p* [p] az angol *th-* [θ] szókezdő hang mintájára. Továbbá alkalmaztuk az *ñ* [ñ] és *m̃* [m̃] nazális-zárhang párokat a szavak végén és belsejében. Lényeges eltérés, hogy a szóvégi *-r* [r] hangot elmozdítottuk helyéről és a pergetett változatra cseréltük. Ezen hang előfordulását a szó-, illetve szótagkezdő mássalhangzó csoportok második valamint a szótagvégi csoportok első pozíciójára korlátoztuk. Bevezettük a pergetett ajkahang párját *ř* [B], mely csak szótagkezdő hangként fordulhat elő.

A magánhangzók közül megengedtük az olasz nyelvben használtakhoz hasonló, „tisztá” hangokat *a* [a], *o* [o], *u* [u], valamint a magyar nyelvből ismert *ü* [y], *ö* [ø] hangot, ill. ezek hosszú párját (*á* [a:], *ó* [o:], ...). A nyelv nem tartalmaz kettőshangzókat, minden magánhangzó tisztán és önmagában ejtendő, ezek torlódását – egy-két kivételtől eltekintve – igyekeztünk elkerülni. A szimbólumszavak szerkezete a lenti táblázatban szereplő reguláris kifejezésekkel adható meg, a halmazok elemeit a mellettük lévő táblázatban soroltuk fel.

halmaz	név
<i>t</i> [t], <i>d</i> [d], <i>p</i> [p], <i>b</i> [b], <i>ř</i> [B]	oC
<i>ř</i> [tr], <i>đ</i> [dr], <i>ř</i> [pr], <i>đ</i> [br]	oCr
<i>a</i> [a], <i>o</i> [o], <i>u</i> [u], <i>ö</i> [ø], <i>ü</i> [y], <i>á</i> [a:], <i>ó</i> [o:], <i>ú</i> [u:], <i>ő</i> [ø:], <i>ű</i> [y:]	nV
<i>n</i> [n], <i>m</i> [m]	cC
<i>ñ</i> [ñ], <i>m̃</i> [m̃]	cCdb
<i>d</i> [d], <i>b</i> [b]	cdb
<i>mg</i> [mg], <i>ng</i> [ng], <i>mr</i> [mr], <i>nr</i> [nr], <i>tt</i> [t:], <i>dd</i> [d:], <i>pp</i> [p:], <i>bb</i> [b:], <i>h</i> [h], <i>h</i> [_]	cCC
' [ʔ]	C

onset	nucleus	coda	példa
oC	nV	cC	<i>tan</i> [tan]
oC	nV		<i>ta-</i> [t̩a]
oC	nV	cCdb	<i>tañ</i> [tañ]
	nV	cCdb	<i>añ</i> [ãn]
	nV	cdb	<i>ad</i> [ad]
oCr	nV	cC	<i>lan</i> [lan]
oCr	nV		<i>la</i> [la]
oC	nV	cCC	<i>dongom</i> [d̩ong.om], <i>tahon</i> [t̩a.on]
	nV	cCC	<i>ongom</i> [ong.om], <i>ahon</i> [a.on]

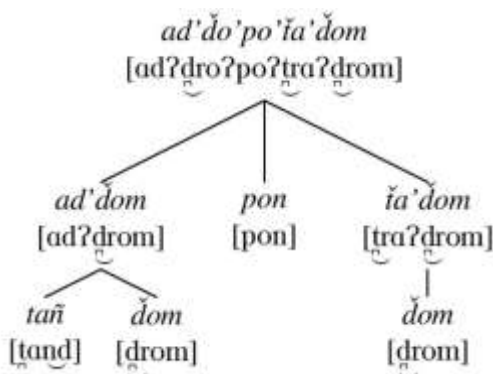
A glottális zárhang csak az összetett szavak határán fordul elő, és nem tekintjük egyik szótaghoz tartozónak sem. A nyelv fejlődése során a legtöbb szóban – főleg a gyakran használt tulajdonnevekben – átalakult egyszerű szótag-töréssé.

A nem szimbólumszavak, mint például a kapcsok, a névelők, és a csoportthatárolók kiejtésében megtalálhatóak továbbá a *k* [k], *g* [g], *s* [s], *kh* [ç], *z* [z], *ž* [dʒ], *l* [l] mássalhangzók, valamint az *i* [i] magánhangzó. Ezen szavak hangzása kontrasztot képez a szimbólumszavakéval, mely köszönhető a zár- és orrhangok ritkább, illetve a rés- és egyéb mássalhangzók, valamint a magas magánhangzók gyakoribb alkalmazásának. Szótagszerkezetüket sokszínűségük miatt csak egy-két későbbi példán keresztül érzékeltetjük.

Morfológiai tipológia

A következőkben elhelyezzük a *ho'o* nyelvet az ismert nyelvek által meghatározott osztályokba és típusokba.

A nyelv egyértelműen analitikus jelleget mutat, mivel az egyes szavak jól meghatározott funkcióval rendelkeznek, melyek halmozása ritka. A szavak általában egy – vagy viszonylag kevés – morfémából állnak. A szóképzési folyamatok közül gyakran használják a szóösszetételt, mely jelenleg az egyetlen mód a kettőnél több szótagból álló szimbólumszavak létrehozására. A következő ábra az *ad'dro'po'tra'drom* [adʔdroʔpoʔtraʔdrom] szó szerkezetét mutatja.

Látható, hogy a szóösszetétel során nem a szavak teljes alakját, hanem annak rövidebb töveit használják. Ez és az augmentatív kifejezések töhangjának meghosszabbítása enyhe szintetikus árnyalatot ad a nyelvnek, például *tan* [tɔn] → *tán* [tɔ:n].

A szintetikus jelleg legjobban a csoportkezdő- és zárószavaknál figyelhető meg. Itt és bizonyos passzív szerkezetekben flektáló viselkedést tapasztalunk, például *kah(-)* [kah-] + *-ir* [ir] → *kahri* [kahri].

<i>za</i> [za]	<i>ža</i> [dʒa]	<i>sa</i> [sa]
<i>ra</i> [ra]	<i>řa</i> [dʁa]	<i>la</i> [la]
<i>ka</i> [ka]	<i>kka</i> [k:ka]	<i>kha</i> [ça]

A szimbólumszavak sose kapnak toldalékokat, egyéb szavak jól elválasztott toldalékokkal rendelkeznek, vagyis az agglutináló nyelvekhez hasonló viselkedést mutatnak, például *kah(-)* [kah-] + *-ir* [ir] + *-u* [u] → *kahiru* [kah.ir.u].

Grammatika

A *ho'o* nyelv több csoportra osztja a szavakat. Ezek a csoportok eltérnek a modern nyugat-európai nyelvekben megszokott szófajoktól, azonban az ezeknek megfelelő funkcionalitással bíró kifejezések megtalálhatók a nyelvben.

A legtöbb szó az úgynevezett szimbólum- vagy sémaszavak csoportjába tartozik. Ezek helyzetüktől és mondatbeli szerepüktől függően több különböző szófaj funkcióit is betölthetik, így alanyi és tárgyi helyzetben kifejezhetnek főneveket, jelzői és határozói szerepben pedig melléneveket. Fontos megérteni, hogy e sokszínű jelentéstartalom miatt nem fordíthatók közvetlenül magyar nyelvre, így fordításuk során az általunk legjellemzőbbnek ítélt jelentésüket adjuk meg. Két nagy alcsoportjuk az egyszerű és összetett szavak. Előbbit három tengely köré szervezi a nyelv, melyek az első szavukról kapták nevüket. A *lélektengely* szavai általában elvontabb fogalmakra vagy pozitív dolgok leírására használatosak, mint például a *tañ* [tand] (lélek) vagy a *dom* [drom] (égbolt). Ezekkel ellentétben a *testtengely* szavai földhöz ragadtabb vagy negatív fogalmakat és tárgyakat jelölnek, mint például az előbbiek párjai *tran* [trɔn] (test) és a *drom* [drom] (föld). Végül a *személytengelyen* elhelyezkedő szavak általában az előbbi két

tengely közötti, azok egyfajta egyesítéséből származó fogalmakat írnak le, mint a *tan* [tʰan] (személy) és a *dom* [dʰom] (távolság).

E három tengelyre való felosztás megfigyelhető az összetett szavaknál is, bár ezek esetében sokkal több a köztes vagy több tengelyhez tartozó szó. A szóösszetétel gyakran gyökeresen megváltoztatja az eredeti szavak jelentését, mint például a *tan* [tʰan] (lélek) + *drom* [dʰom] (föld) → *ad'drom* [adʰdʰom] (születés), illetve a *tran* [tʰan] (test) + *drom* [dʰom] (föld) → *tra'drom* [tʰadʰom] (születés).

A felsorolt szavak – egyéb jelzés nélkül – gyűjtő számban állnak, vagyis a használatukkal kifejezett gondolatok általános igazságokat fejeznek ki. Ezenkívül a nyelv négy nyelvtani számosságot különböztet meg, melyek közül kettőt további három esetre bont.

Az egyes szám megfelel az angolban, a magyarban és még sok más európai nyelvben megismert azonos nevű számosságának. Például *arh tan* [ar.tʰan] (egy személy).

Részes számot, mely a finn nyelvben az egyes igéknél figyelhető meg, a mennydörgés nyelve azonban tetszőleges szófajú szavakra is alkalmazza.

Nyílt esetben az összetartozó egész természetellenes vagy logikátlan felosztását jelzi. Például *örl tran* [örl.tʰan] (egy darab a testből)

Zárt esetben az összetartozó egész természetes vagy logikus felosztását jelzi. Például *örg tran* [örg.tʰan] (test-rész)

Teljes esetben a nagyobb egységhez való tartozást fejezi ki. Például *örh tan* [ör.tʰan] (a társadalom egy tagja)

A duális szám mindig két logikailag összetartozó elemet jelöl, vagyis egy párt.

A nyílt eset a pár másik tagjának fizikai vagy szellemi hiányára utal. Például *orl tan* [orl.tʰan] (a szerelmes [egyedül])

A zárt eset a pár egy konkrét tagjára való hivatkozást tesz lehetővé, ha mindkettő jelen van. *org tan* [org.tʰan] (a szerelmes)

Míg a teljes eset az egész párt jelöli. *orh tan* [or.tʰan] (a szerelmesek)

Végül az elkülönített többes szám, olyan elemek sokaságát jelzi, melyek egymással semmilyen kapcsolatban nem állnak: *urh tan* [ur.tʰan] (személyek)

A szimbólumszavakat a kapcsok fűzik mondatba, hasonlóan a magyar nyelvben ismert ragokhoz. Ezek határozzák meg a mondatban betöltött szerepüket és így a szófajukat is, valamint megadják viszonyukat a beszélőhöz és a hallgatóhoz. A nyelv a lenti táblázatban felsorolt kapcsolatokat ismeri.

	passzív	aktív	alkotó
alany	kah(-)	kakh(-)	kak, kakk-
tárgy	sah(-)		sas, sass-
állítmány	dah(-), bah(-)		
jelző	-r(-), -ir(-)		
határozó	-r(-), -ir(-)		
	1. szem.	2. szem.	3. szem.
alany eset	(-)o	(-)u	(-)i
birtokos eset	(-)on	(-)un	(-)in

A kapcsok összetett viszonyokat is leírhatnak, így a köztük fennálló szabályok részletes ismertetése helyett egy rövid példával érzékeltetjük szerepüket: *urh run kah tom dah* [ur.bun kah.tʰom dah] (a lángok kihunynak). (A következő részben tárgyalt csoportjelölések hiánya miatt a mondat ideje és módja nem fordítható megfelelően.) A példában a *kah* [kah] a *run* [bun] (tűz) szót alanyi, míg a *dah* [dah] a *tom* [tʰom] (nem) szót állítmányi szerepbe helyezi.

Az így kapott gondolatokat a csoportszavak zárják le – hasonlóan a spanyol nyelvben található mondatkezdő és záró írásjelekhez (¿ ... ?), melyek tetszőleges mértékben egymásba ágyazhatók és kapcsokkal egymáshoz fűzhetők. Ezek helyezik el időben és érzékeltetik a beszélő szándékát. A *mennydörgés nyelve* kilenc különböző módot ismer: a normál, felszólító, óhajtó, kijelentő, kérdő, felkiáltó és ezek kombinációit. Valamint négy időbeli helyzetet: a jól ismert múlt, jelen, jövő mellett az általános igazságok kifejezésére szolgáló idő is megtalálható. Az időbeli kiterjedés kifejezésére több aspektus szolgál, kezdve a különböző folytonosaktól, egészen a pillanatnyin keresztül, a mozzanatosakig.

isa urh řun kah tom dah aisi
 [isa ur bun kah tom dah a. isi]
 ([végre] a lángok [is] kihunytak)

Ahol az *isa ... aisi* [isa ... a. isi] folyamatos, lezárt múltat fejez ki, normál-óhajtó módban.

A nyelv ismertetését egy hosszabb példával zárjuk, érzékeltetve ezzel a hangulatát és egyéb szubjektív tulajdonságait.

*„zia arh řa'đo'pan kah aza arh
 ob'buhum'ad'dom kah aiz kah hra'bu'hra dah
 urh duhtán sahiran đo'pam'án saha aiz izia
 urh řun kah tom dah aza arh đo'ton bahir tán
 bah arh řu'po'đo'pam'án aizi”*

[zi.a ar tra?dro?pan kah aza ar
 ob?buhum?ad?domb kah a.iz kah hra?bu?hra
 dah ur duhta:n sahiran dro?pamb?a:n saha a.iz
 izi.a ur bun kah tom dah aza ar dro?ton bahir
 ta:n bah ar bu?po?dro?pamb?a:n a.izi]

*(„A háború mint a villám úgy hasított a szét
 a nyelvek zöldellő fáját. S most, hogy a lángok
 kihunytak a korhadt rönk újra életre kel.”)*

Összefoglalás

Bár a nyelv alapjainak létrehozása időben megelőzte a hozzá kapcsolódó környezet kialakítást, a tervezés során fokozott figyelmet fordítottunk a nyelv–írásrendszer–környezet hármasságának megőrzésére ahol a hangsúlyt a környezethez való alkalmazkodásra helyeztük. Az eddigi vélemények alapján a nyelv felépítése és szerkezete tükrözi a számítástechnikában megszokott gondolkodásmódot. A csoportok rekurzív egymásba-ágyazhatósága, a szimbólumszavak és a kapcsok deklaratív, operandus-művelet, posztfix kapcsolatra emlékeztető viszonya mind megtalálható a modern programozási nyelvekben. E hasonlóság magyarázható a nyelv tervezője és e cikk szerzője – a kettő ugyanaz a személy – szoftverfejlesztői végzettségével és analitikus gondolkodásmódjával.

A nyelv kialakítása során nagy hangsúlyt fektettünk a hozzá kapcsolódó kultúrkör és környezet részletes kidolgozására. Meggyőződésünk, hogy a nyelvi identitáson keresztül kialakuló érzelmi kötődés adhatja meg azt a lökést, melynek hatására egy „érdekes nyelvészeti konstrukció” „élő-lélegző nyelvvé” válik. Ezért a továbbiakban szeretnénk stabil alapokra helyezni a nyelv struktúráját, ill. kulturális környezetét, majd ezen alapokra építkezve kiterjedt szókincset létrehozni.

A tervezés során szembeütni bizonyos „nyelvi önszerveződés”. A szabályrendszer adott összetettségű szintjén erős minőségbeli változás következett be a fejlesztés során. Az addig imperatív szabály- és elvmeghatározás kezdeti háttérbe szorulni, és fokozatosan átadta a helyét egyfajta „természetes” evolúciónak, mely során az új grammatikai alakzatok sokkal kevesebb alkotói erőfeszítéssel keletkeztek. Ez a fajta önszerveződés megfigyelhető például a passzív jelzős alakok széles palettájának – több mint harminc ilyen szerkezet különíthető el – kibomlása során.

A nehézségek és akadályok két fő ok köré csoportosulnak. Problémát okozott a saját – nyelvi vagy kulturális – elsődleges (a priori) tudás elszigetelése és injektálásának elkerülése a mesterséges nyelvbe és környezetbe. Ezt elsődlegesen a környezet saját kulturális közegünkől való elszigetelése, más csillagrendszerbe helyezése oldotta fel. Azonban még így is sokszor előfordult a tudat alatti elvek átültetése a nyelvtörténet kezdeti időszakaiba, mint például az anyagállandóság, mely a halmazállapotok szavainak első verziójának definiálásánál játszott szerepet. Ezt külső, lehetőleg a nyelvtől és a környezettől, valamint az alkotótól független ellenőrzéssel orvosoltuk.

Nehézséget okozott a nagy tömegeket vagy hosszú időbeli lefolyást igénylő használatból eredő jelenségek szimulálása is. Alapvető probléma a (valószínűleg) primitív szavakból, vagy más népekkel történő interakció során szerzett alapvető anyag- és főnevek, valamint a színek neveinek megalkotása. Ilyenek például a víz, homok, kő, piros, kék. Mivel a kontextus elszigetelődik a földi népektől, ezért nincs lehetőség az ismert nyelvek és a *ho'o* közti interakcióra. Ezenkívül – mivel a kezdeti összszavak kialakulásának módja kevésbé ismert – a fent említett alapszavak megalkotása komoly nehézséget jelent. A színek problémájának feloldására tesz kísérletet a határozó- és jelzőkapszód különböző fajtája, mely lehetőséget biztosít az „olyan színű, mint a ...” jellegű kifejezések megfogalmazására, például *dro'pam'án is* [dʁoʔpambʔa:n is] (olyannak látszik, mint a fák → zöld).

Szintén nehézségekbe ütközött a nyelvfejlődés és a hétköznapi használat során fellépő rendhagyó esetek és rövidített alakok, valamint a különböző történelmi nyelvváltozatok és tájszólások kialakítása. Ezek közül a rendhagyó és rövidített alakok létrehozása továbbra is nyitott kérdés, utóbbit jól szemlélteti a gyakori szóismétlések és hosszú szerkezetek léte. A nyelvjárások és tájszólások problémájára megoldást kínál a tervezés során kialakuló nyelv különböző verzióinak és holtvágányainak lehető legrészletesebb kidolgozása és beemelése a nyelv történelmébe, valamint bizonyos szavak átemelése az aktuális állapotba. E beemelések és átemelések létjogosultságát a tervezés során kialakuló környezeten kívüli fejlődési görbék léte alapozta meg.

Összességében elmondható, hogy bár a nyelv az eredeti célkitűzéshez képest kezdetleges állapotban van, azonban a kezdeti eredmények biztatóak, és az e cikkben bemutatott első lépések hasznos tanulságot és segítséget nyújtanak a nyelvek, legyen az tervezett vagy természetes, keletkezésének megértéséhez. Végül az alkotó szívesen fogad minden segítséget, véleményt és kritikát a cikkben közölt eredményekkel és célokkal kapcsolatban, melyeket a megadott e-mail címen juttathatnak el hozzá.

Szegedi Tudományegyetem, Juhász Gyula Pedagógusképző Kar,
Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, Szeged
erdei.tamas@indamail.hu

A hálózatelmélet gyakorlati alkalmazásai nyelvészeti területen¹

Kulcsszók: hálózatok, kapcsolatszám-elemzés, skálafüggetlen, számítógépes nyelvészet

Bevezetés

A nyelvnek mint bizonyos nyelvi elemek hálózatának az elemzése viszonylag új kutatási terület. Nagyjából az ezredfordulótól számíthatjuk a skálafüggetlen hálózatok elméletének alkalmazását a tudomány legkülönbözőbb területein (Barabási 2008). Jelen dolgozat célja megmutatni, hogy a nyelv hálózatként való felfogása hasznos gyakorlati eredményekkel is szolgálhat.

Dolgozatomat az elméleti alapok lefektetésével kezdem. Ismertetem a skálafüggetlen hálózat fogalmát, és egy-egy példán szemléltetem, hogyan mutatták ki a nyelv szemantikai, lexikális és nyelvtani hálózatainak skálafüggetlen felépítését. Ezután bemutatok egy gyakorlati módszert, melyet három rövid szövegen alkalmaztam. Megmutatom, hogy a szövegekből építhető hálózatok elemzése hogyan segítheti a szövegek tartalmának visszaadását. Ehhez módszerem eredményeit összehasonlítom egy régebbi módszer eredményeivel.

A nyelv mint hálózat

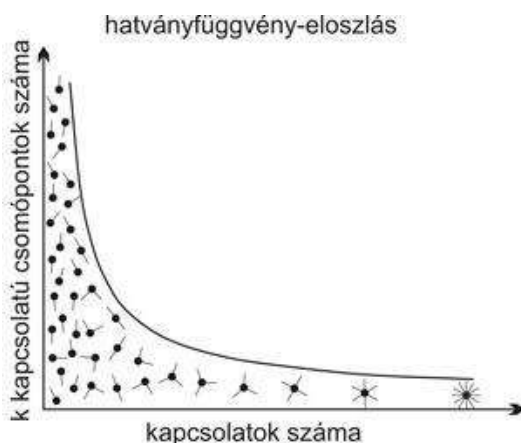
Skálafüggetlen hálózatnak nevezzük az olyan gráfot (vagyis valahány elemet valahány kapcsolattal, ún. éllel összekötő alakzatot), amely kis-világ tulajdonságú, és fokszámeloszlását hatványfüggvény írja le.

A *kis-világ tulajdonság* azt jelenti, hogy vannak bizonyos sűrű kapcsolatrendszerrel rendelkező részhálózatok (kis világok) a hálózaton belül, ezek között viszont kevesebb a kapcsolat. Az ilyen hálózatok fontos tulajdonsága, hogy két pont átlagos távolsága kicsinek mondható egy ugyanekkora, véletlenszerű, nem kis-világ karakterű hálózathoz képest. Néhány példa: a Föld teljes lakosságának kapcsolatrendszerében az átlagos távolság hat lépés, a táplálékláncban kettő kapcsolatot, az egy sejten belüli molekuláknál három kémiai reakciónyi távolság, tehát a hálózatok méretéhez képest rendkívül alacsony szám.

Fokszámeloszlás alatt azt a függvényt értjük, amely megmutatja, hány elem rendelkezik egy, kettő, három stb. kapcsolatszámmal. Ez a függvény skálafüggetlen hálózatok esetében hatványfüggvény (ld. az 1. ábrát): sok pontnak van kevés kapcsolata, de csak néhány pont akad, amelyek kiugróan magas számú kapcsolattal rendelkeznek – ezeket nevezzük középpontoknak.

Egy ilyen hálózatról sok mindent el tudunk mondani: a kis-világságnak köszönhetően nagyon gyorsan terjednek rajta az ingerek, és sokáig megmaradnak. Rendkívül ellenállóak a sérülésekkel, meghibásodásokkal szemben. Számítógépen remekül modellezhetőek, ezáltal juttatva új eredményekhez számos tudományág kutatóit (Barabási 2008, Csérmely 2005).

¹ A szerző köszönetét fejezi ki Kovács Lászlónak, a Nyugat-magyarországi Egyetem Bölcsészettudományi Kar docensének, a tanulmány átolvasásáért, észrevételeiért és értékes tanácsaiért.

1. ábra

Egy hatványfüggvény (Barabási 2006)

Az első ilyen jellegű vizsgálódásokhoz Zipf 1945-ös törvénye adta az alapot (Crystal 2003, Csermely 2005). Zipf a következőket mondta ki: Rendezzük egy adott szövegkorpusz szavait gyakoriságuk szerinti sorba! Ekkor a szavak gyakorisági sorszámanak és előfordulásai számának szorzata konstans, vagyis fordítottan arányosak. Ha ezt grafikonon ábrázoljuk (a vízszintes koordináta a szavak kapcsolatszáma gyakoriságuk szerint, a függőleges pedig az egyes szavak előfordulásainak száma), akkor hatványfüggvényt kapunk. A Zipf-törvény teljesülését számos nyelvre mutatták ki. Zipf azt is kimutatta, hogy hasonló összefüggés van a szavak gyakorisága és fonémáik száma között (minél rövidebb egy szó, annál gyakoribb), valamint a szavak gyakorisági sorszáma és jelentéseik száma között is. Ez utóbbit nyelvészeti vizsgálatok igazolták: minél ritkább egy szó, annál konkrétabb, egyértelműbb a jelentése.

Szavak szemantikai hálózataira jó példa a WordNet projekt (Kovács 2007, 2011). Ez olyan, elektronikus formában létező hierarchikus adatbázis, mely a szavakat jelentés és szófaj szerint kapcsolja össze egy hálózattá. Ehhez a legkülönbözőbb pszicholingvisztikai kísérletek eredményeit használják fel. A WordNet projekt több nyelvből tartalmaz hálózatokat, 2001 óta a magyar nyelv is ezek közé tartozik. 2002-ben a WordNet hálózatának elemzésével kis-világ tulajdonságot állapítottak meg.

A mentális lexikon hálózatát eddig leginkább a szóasszociáció módszerével vizsgálták. A legelterjedtebb formája a szabad egyválaszos változat. Egyválaszos, mert egy lépésben egyetlen szóra (hívószó) egyetlen másik szóval (válaszszó) kell válaszolnia a kísérleti személynek. A szabad jelző pedig arra utal, hogy nincs a válaszszóval szemben megkötés (a kötött verzióban pl. egy adott szócsoporthoz kell válaszszót adni), lehet akár szófajváltó asszociáció is. Magyar nyelven a legtöbb és legbővebb ilyen jellegű kutatás Lengyel Zsolt nevéhez fűződik (Lengyel 2012). Kutatásainak eredményeit felhasználva Kovács László megállapította (Kovács 2007): az asszociációk alapján olyan fogalmi hálózat építhető fel, amely legjobban a súlyozott, irányított pszeudográf kifejezéssel írható le. Pszeudográf, mert egy pontnak lehet éle saját magához, egyfajta hurokként, hiszen egy adott hívószóra lehetett ugyanaz a szó a válasz. Irányított és súlyozottá azáltal válik, hogy számon tartjuk mind az asszociációk irányát (melyik szóra, melyik szó volt a válasz), mind azok erősségét egy számadat formájában (hányszor történt meg egy adott asszociáció, milyen gyors volt a válasz). Kovács a fogalmak különböző kis világokba, domainekbe való tartozását is kimutatta: a gyerek hívószóra például négy témakörből érkeztek válaszok: életkorral, családdal, valamilyen játékkal vagy gyermeki tulajdonsággal voltak kapcsolatosak. Így ez a szó ebbe a négy kis világba tartozik.

Fentebb javasolt modelljét munkatársaival az *Agykapocs* nevű projekt keretein belül valósította meg (Kovács 2011). Az *agykapocs.hu* címen elérhető oldalra bárki regisztrálhat. A felbukkanó program adott szót kínál fel, erre kell a kísérleti személynek begépelnie az első eszébe jutó szót. A program adatbázisban rögzíti a kialakuló asszociációs hálót, számon tartja a kapcsolatok irányát és súlyát. A projekt 2008 áprilisában indult egy 100 szavas listával, azóta folyamatosan bővül. Mivel a részvétel önkéntes, a beérkező információ kellően nagy mennyiségű, és minden választ kutatók hagynak jóvá, így az *Agykapocs-kutatás* eredményei kellően megbízhatóaknak tekinthetők. A projekt empirikus adatokat szolgáltatott a mentális lexikon kis-világ karakteréről, skálafüggetlen eloszlásáról.

Nyelvtani hálózatokkal kapcsolatban magyar nyelvre a legelső és egyik legjelentősebb kutatást Dominich Sándor és Kiezer Tamás végezte (Dominich, Kiezer 2005). Az egyik megállapításuk az volt, hogy a Zipf-törvény a magyar nyelvre csak megközelítőleg érvényes. Ezután számítógépes korpuszelemzést végeztek az alábbiakon: Arany János és Jókai Mór összes műve, a Vizsolyi Biblia, a Pallas Nagy Lexikon, Magyar Web-korpusz. Egymással nyelvtanilag kapcsolatban állónak tekintették azon szavakat, amelyek előfordultak egymás mellett. A mondatthart nem vették figyelembe, vagyis egy mondat utolsó szavát és a következő mondat első szavát egymással kapcsolatban állónak tekintették, ami helytelen következtetéseket is eredményezhetett. Azt sem vették ilyen módon figyelembe, hogy a nem közvetlenül egymás mellett lévő szavak is lehetnek valamilyen nyelvtani kapcsolatban. Módszerük hibái ellenére mindegyik esetben hatványfüggvényt kaptak, valamint kimutatták a kis-világ tulajdonságot.

Egy kísérlet hálózatalapú tartalomelemzésre

Kovács László a nemzetközi szakirodalomból számos gyakorlati eredményt említ, melyek a számítógépes szövegfeldolgozás terén születtek (Kovács 2011). Sikeres kutatónak hálózatelemleti ismereteket felhasználva kulcsszavakat azonosítani olyan gyökeresen eltérő nyelvű szövegekben, mint a kínai és az olasz. További kínai kutatók tartalmi összefoglalókat is generáltak.

Az alábbiakban hasonló eljárásra teszek kísérletet: három cikk kulcsszavait próbálom visszaadni a szavak kapcsolatszáma alapján. Mindhárom cikk eltérő témájú: egy gasztronómiai, egy bűnügyi és egy könnyűzenei cikket vizsgáltam. A szövegekben a címet az első mondatként értelmeztem. A cikkek szavait a kísérlet előtt szótövesítettem. A legjobb szótövezők sem működnek hibátlanul, ezért ezt manuálisan végeztem el – a felhasznált szövegek viszonylagos rövid terjedelme miatt ez rövid idő alatt is kivitelezhető. A ragokat és jeleket (inflexiók morféimák) eltávolítottam, míg a képzőket (derivációs morféimák) meghagytam.

Az így kapott, a telegrafikus beszédre hasonlító szövegekre két módszert alkalmaztam. Az első esetben egyszerű szógyakorisági vizsgálatot végeztem: a táblázatokban a szavak előfordulásaik száma szerinti csökkenő sorrendben szerepelnek. A második esetben – Dominich és Kiezer vizsgálatához hasonlóan – a szavak között kapcsolatokat feltételeztem. Részben a módszerükkel szemben támasztott kritikák miatt én akkor tekintettem kapcsolatban állónak két szót, ha azok előfordulnak egy mondatban. Az így kapott hálózatban állapítottam meg, hogy melyek a legtöbb kapcsolatszámmal rendelkező szavak. A kapcsolatok számlálását általam írt program végezte. Az eredményekből végül eltávolítottam az ún. stopszavakat (a, az, és stb.), majd a két módszer eredményeit szembesítettem. Hipotézisem az volt, hogy a kapcsolatok számlálásán alapuló módszer jobban visszaadja a cikkek tartalmát, mint a szógyakorisági módszer.

Az első cikk gasztronómiai és kulturális témájú. A Márton garasa című egyoldalas cikk a Szent Márton-napi szokásokról, a liba és az újborkészítéséről szól. Eredményeim az 1. táblázatban láthatóak. A jobb oldalon, a kapcsolatos módszernél az egyes értékek sokkal inkább elválnak egymástól, így pontosabb képet kaphatunk. A *szent* és a *Márton* szavak egymás alá kerültek, valamint megjelent a listán a cikk tartalma szempontjából lényeges *máj* szó is. A kapcsolatos módszer láthatóan nem tudja még kezelni a szinonimákat – *lúd*, illetve *liba* – ezeket külön szavaknak veszi.

Szógyakoriság	
márton	12
lúd	8
liba	7
nap	7
szent	7
püspök	5
volt	5
bor	4
ír	4
lett	4

Kapcsolatszám	
Márton	167
Szent	119
Liba	115
Lúd	112
Püspök	102
Nap	101
Máj	75
Volt	75
Bor	72
Régi	69

1. táblázat
Márton garasa

A második cikk a Kínai végjáték címet viseli, és a Zsaru Magazin 2013/12-es számában jelent meg. Lezárt nyomozásról szól, mely megállapította, hogy egy Zhu nevű kínai férfi és társa 2001-ben megölt és kifosztott egy szintén kínai párt a Bakonyban. A cikk kétoldalmi terjedelmű. Az eredmények (első húsz szó) a 2. táblázatban láthatóak. Az egyes szavak értékük szerint itt is jobban elválnak egymástól a jobb oldalon. A második listán följebb kerültek a következők: A két elkövető, *Wu* és *Zhu* neve, a cikkben a tudósítóként szereplő *főhadnagy*, a *helyszín* szó. Csak a jobb oldalon szerepelnek: *szerint*, *üzleti* (a cikk szempontjából fontos, mivel üzleti indíttatású gyilkosságról van szó), *sértett*, *holttest*, *indul*, *Li* (a megölt nő) – ezek mind lényeges, a cikk tartalmára utaló szavak. A baloldalon fentebb olyan információk kerültek – pl. a nyilatkozó főhadnagy neve, *Baráth Attila*, *ügy*, *ad*, *bántalmazás* – melyek kevésbé fontosak, vagy nyilvánvalóak a többi információból. A szógyakorisági módszer viszont magasabbra helyezte a *kínai* és a *gyilkosság* szavakat, valamint ezen a listán láthatóak a *kihallgatás* és az *elismer* szavak – ezek fontos tartalmi szavak.

Szógyakoriság	
Férfi	7
Zhu	6
Kínai	5
Volt	5
Eszköz	4
Helyszín	4
Személy	4
Wu	4
Áldozat	3
Baráth	3
főhadnagy	3
gyilkosság	3
Két	3
kihallgatás	3
Sérülés	3
Ügy	3
Ad	2
Attila	2
bántalmazás	2
Elismer	2

Kapcsolatszám	
Zhu	124
Férfi	110
Személy	90
Helyszín	83
Kínai	81
Wu	72
főhadnagy	65
Szerint	60
Üzleti	58
Sértett	58
Áldozat	55
Eszköz	54
Baráth	53
Volt	52
Holttest	52
Indul	51
Li	50
Vázol	49
gyilkosság	47
Két	47

2. táblázat
Kínai végjáték

Végül a harmadik cikk zenei hír, melyet az MTI adott ki, és a hirado.hu-n megtalálható. A hír beszámol róla, hogy Deák Bill Gyula felépült, újra koncertezik, nagyobb koncertre készül Budapesten, valamint a cikk röviden ismerteti eddigi pályáját. Eredményeimet a 3. táblázatban foglaltam össze. A jobb oldali első négy szót összeolvasva éppen a zenekar neve jön ki, az alatta levő szavak pedig mutatják, hogy *zenekarával májusban Budapesten játszik egy koncerten*. Több szó utal a tartandó koncert leendő vendégeire (*Póka, Tátrai, ott, lesz* stb.). A gyakorisági módszer mellett szól viszont az *énekes* és az *ismét* szavak megjelenése a listában.

Szógyakoriság	
Bill	9
Deák	8
Blues	6
Gyula	6
Band	4
koncert	4

Kapcsolatszám	
Deák	191
Bill	191
Blues	142
Band	122
Gyula	121
Tag	113

Tag	4	Játszik	87
budapest	3	Koncert	72
Énekes	3	Zenekar	72
Hobo	3	Budapest	71
Ismét	3	Volt	69
Játszik	3	Május	67
Király	3	Vezető	67
Május	3	Ott	67
Volt	3	Lesz	67
zenekar	3	Hobo	62
Dobos	2	Póka	61
Első	2	Tátrai	61
Év	2	Király	60
Fellép	2	Pedig	55

3. táblázat

Ismét koncertezik Deák Bill Gyula

Összefoglalás

A kapcsolatszám-elemző módszer többnyire pontosabbnak bizonyult a szógyakorisági módszernél: a cikkek tartalmát pontosabban adta vissza. Láttunk rá példát, hogy nem minden fontos tartalmi szó esetében jobb a szógyakorisági módszernél, mégis jobb annyival, hogy célszerű legyen továbbgondolni, fejleszteni.

Ilyen fejlesztés lehet a jövőben a pontosabb modellezés. Jelölni lehetne a kapcsolatok súlyát. A fentebb használt módszernél a súlyozás annyiban jelenik meg, hogy ha két szó többször szerepelt ugyanazon mondatban, azt több kapcsolatként számoltam. Az is látható, hogy a pontos tartalomelemzéshez további lépésekre, az eredmények további feldolgozására lehet szükség. Célszerű lenne valamely gépi szótövezőt is igénybe venni, hogy nagyobb szövegekre is alkalmazható legyen a módszer. Végül az így előállított nagyobb szöveghálózatok egyéb tulajdonságait is lehetne elemezni, elsősorban azt, hogy ezek skálafüggetlenek-e.

IRODALOM

- Barabási A.-L. 2006. A hálózatok tudománya: a társadalomtól a webig. *Magyar Tudomány* 2006. évf. 11. szám [http://www.matud.iif.hu/06nov/03.html – 2013.04.18.]
- Barabási A.-L. 2008. *Behálózva. A hálózatok új tudománya*. Második, bővített, átdolgozott kiadás. Budapest: Helikon Kiadó.
- Crystal, D. 2003. *A nyelv enciklopédiája*. Budapest: Osiris Kiadó. 115–116.
- Csermely P. 2005. *A rejtett hálózatok ereje*. Budapest: Vince Kiadó.
- Dominich S., Kiezer T. 2005. Hatványtörvény, „kis világ” és magyar nyelv. *Alkalmazott Nyelvtudomány* V. évf. 1–2. szám. 5–24
- Kovács L. 2007. Mentális lexikon és kis világok. *Alkalmazott Nyelvtudomány* VII. évf. 1–2. szám. 141–150.
- Kovács L. 2011. *Fogalmi rendszerek és lexikai hálózatok a mentális lexikonban*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Lengyel Zs. 2012. *Szóról szóra. Szóasszociációs vizsgálatok*. Budapest: Gondolat Kiadó.

FORRÁSOK

- Márton garasa. *Heti Válasz*. [http://hetivalasz.hu/gasztronomia/marton-garasa-56806/ – 2013.04.18.]
- Kínai végjáték. *Zsarú Magazin* 2013. évf. 12. szám. 22–23.
- Ismét koncertezik Deák Bill Gyula. [http://www.hirado.hu/Hirek/2013/04/29/16/Ismet_koncertezik_Deak_Bill_Gyula.aspx – 2013.04.18.]

Olvasási és szövegértési képességek vizsgálata tipikus nyelvi fejlődésű és tanulási zavarral élő 9–12 éves gyermekeknél

Kulcsszók: olvasás- és szövegértés, tanulási zavar, munkamemória, kognitív képességek

Bevezetés

A kutatásomban gyermekek olvasási és szövegértési képességeit mértem fel. Az olvasás nem velünk született képesség vagy egyszerűen elsajátítható készség. Működéséhez elengedhetetlen kisebb rendszerek összehangolt munkája. A gyermekeknek először meg kell tanulniuk a betű- és hangmegfeleltetés szabályait, s azokat nemcsak önmagukban, hanem szavakként is el kell sajátítaniuk. Ez a dekódolás folyamata. A következő lépcsőfok, hogy meg is értsék, amit látnak és hallanak. Ekkor már a szavak vizuális és auditív tárolásán túl jelentés is kapcsolódik az eddig elsajátított ismeretekhez (Gósy 2005: 362; Cole, Cole 2003: 509–515).

Az olvasás tanulásának folyamata során folyamatosan fejlődik a gyermek fonológiai, szemantikai, szintaktikai és pragmatikai tudatossága, melynek következtében elér egy olvasásérettségi szintet (Ellis 2004: 96). Ezen szint elérését követően kialakul az értő olvasás, s már értelmezik és felismerik a kapcsolatot az egymást követő mondatoknál is. Ekkorra érik el a gyermekek a megfelelő szövegértés képességét (Cs. Czachesz 1998: 29–60).

Az olvasás tanulásának folyamata és az ismeretszerzés során a gyermekek folyamatosan igénybe veszik munkamemóriájukat. A munkamemória két komponensének (különösen verbális részének) kiemelt szerep jut a globális olvasási szintekhez és a szófelismeréshez kapcsolódó vizsgálatoknál (Németh 2006: 15–40).

A gyermekeket a különböző képességek fejlettségétől függően különböző csoportokba lehet sorolni. Azon gyermekeket, akiknek nyelvi (fonológiai, szintaktikai, szemantikai) és kognitív képességeik (figyelem, emlékezet) az életkorban elvártak szerint alakulnak, tipikus nyelvi fejlődésűeknek nevezem. Azon gyermekeket, akik ezen képességek bármelyikében is lemaradást mutatnak saját korosztályukhoz képest, tanulási zavarral élőknek hívom (vö. Balogh 2006: 75–78).

Tanulmányomban tipikus nyelvi fejlődésű, valamint gyengébb nyelvi és kognitív készségeket produkáló, tanulási zavart mutató gyermekek vizsgálata szerepel. A két csoport fejlődési szakaszait az 1. táblázat foglalja össze.

Korosztály	Tipikus nyelvi fejlődésű gyermekek	Tanulási zavarral élő gyermekek
9 éves	Önálló gondolatok megjelenése, jelzők szerepének felértékelődése, következtető és magyarázó kötőszavak elsajátítása (Crystal 2003: 308–323).	Mindegyik korosztályban elmaradás tapasztalható. A különböző nyelvi szintek nem megfelelően fejlődnek (Sebestyén Tar 2005: 160), melynek hozadéka az olvasási zavar (Mónks, Knoers 1998: 299).
10 éves	Értelem kerül a középpontba (Salamon 1994: 169). Kontextusnak megfelelően megfogalmazott bővített mondatok használata (Bakk-Miklósi 2010: 39).	
12 éves	Tömör, lényegre törő megfogalmazás, ok-okozati összefüggések megértése, helyes használata (Salamon 1994: 88–120).	

1. táblázat

A tipikus nyelvi fejlődésű és a tanulási zavarral élő gyermekek nyelvi képességeinek összehasonlítása

Kutatásom során a következő kérdések merültek fel: 1.) Milyen munkamemória-kapacitásbeli különbségek fedezhetők fel a vizsgált csoportok között? 2.) Milyen összefüggés állapítható meg az olvasáshoz tartozó kognitív képességeknél nyújtott teljesítmény és a magasabb olvasási szinten elvárható eredmények között? 3.) Milyen kapcsolat figyelhető meg a szövegértés, a munkamemória és a mentális lexikon fejlettsége között? 4.) Milyen kapcsolat figyelhető meg a szófelismerést vizsgáló eljárások reakcióideje és a helyes válaszok száma között?

Ezek alapján azt feltételeztem, hogy a tipikus nyelvi fejlődésű gyermekek memóriakapacitása fejlettebb, mint a tanulási zavart mutató társaiké. Feltételezésem szerint az elvégzett vizsgálatok mindegyike a tanulási zavart mutató gyermekek jelentős mértékű lemaradását fogja igazolni. Várakozásaim szerint a kognitív képességekben nyújtott teljesítmények előrevetítik majd az összetettebb képességeknél elvárható eredményeket. Véleményem szerint hasonló arányú különbségeket figyelhetünk meg mindkét vizsgálati kategória esetén. Nagy munkamemória-terjedelem esetén fejlettebb lexikont feltételezek, ami jobb szövegértést eredményez. A szövegértés során vizsgálható az egész szöveghez viszonyított százalékos teljesítmény és a gyermekek által beírt megoldásokhoz hasonlított eredmény is, azonban azt feltételezem, csak az egyikkel mutat majd nagyobb összefüggést a mentális lexikon és a munkamemória. Feltételezem, hogy a több hiba a rövidebb reakcióidőnek, míg a kevesebb hiba a hosszabb reakcióidőnek tudható be.

Anyag és módszer

Vizsgálati személyek

Kutatásomban összesen harminc gyermek vett részt. A tipikus nyelvi fejlődésű és a tanulási zavarral élő csoportban korosztályonként öt-öt gyermek szerepelt, 9, 10 és 12 évesek. A könnyebb elemzési szempontok miatt a három korosztály eredményeit mindkét vizsgálati csoportban összevontam.

Tipikus nyelvi fejlődésű vizsgálati személyeim nem vettek részt semmilyen logopédiai órán. A nemek a csoportban arányosan oszlanak meg. A gyermekek átlagéletkora 10,6 év.

A tanulási zavarral élő gyermekek többsége jár fejlesztő pedagógiai foglalkozásra. Többségük „csak” gyengén olvasó, de akad közöttük diszlexiás gyermek is (a vizsgálat során a két csoport között nem tettem különbséget). A nemek arányosan oszlanak meg. A gyermekek átlagéletkora ennél a csoportnál is 10,6 év.

Vizsgálati módszerek

Vizsgálataim során Lukács Ágnes és Kas Bence (2010) iLab-programjának kísérleti fázisban lévő felnőtt diszlexiatesztjének gyermekekre módosított változatát használtam fel. A feladatok csoportosítását Lukács, Kas (2012) alapján osztottam fel (2. táblázat). A verbális munkamemória vizsgálóeljárásai során álszavak (jelentéssel nem bírnak, az anyanyelv fonológiai mintázatába illeszkednek bele, l. Honbolygó 2008: 59–114) felhasználása is szükséges volt, melyet Racsmány és munkatársai készítettek el (Németh, Pléh 2001: 40–53) angol példa alapján (Gathercole 1999).

Verbális munkamemóriát mérő eljárások		
Feladattípus	Meghatározás	Amit speciálisan mér
Álszóismétlés	Egyre növekvő szótagszámú álszavak megismétlése.	Fonológiai rövidtávú emlékezet mérőeljárásai (Németh 2008: 182–183).
Előre számterjedelem	Növekvő terjedelmű számsorok pontos begépelése, ahol minden számsorban egy szám csak egyszer fordult elő.	
Álszóírás	Növekvő szótagszámú álszavak begépelése/felolvasása. Csak a pontos megismétlés az érvényes.	Rövidtávú fonológiai dekódolás mérőeljárásai (Németh 2006: 16).
Álszóolvasás		

Számterjedelem vissza	Növekvő terjedelmű számsorok pontos begépelése az elhangzotakkal ellentétes sorrendben, ahol minden számsorban egy szám csak egyszer fordult elő.	Központi végrehatót terhelő mérő eljárás (Racsmány és mtsai 2005: 488).
Gyors megnevezés	Számok, betűk, képek és ábrák (méret-szín-forma) gyors és hibátlan felsorolása a képernyőről.	Lexikális hozzáférés gyorsaságát mérő eljárások (Pléh és mtsai 2008: 806–813)
Szófelismerés gyorsaságát mérő eljárások		
Rövid lexikális döntés	A jelű (valódi szavak), B jelű (valódi szótól csak egy betűben eltérő szavak) és C jelű szavak kategorizálása értelmes vagy értelmetlen kategóriába a jobb és a bal nyílak segítségével. A két feladat között csak az idő tekintetében van különbség.	A mentális lexikonban lévő szavak felismerésének gyorsaságát mérő eljárások (Pléh és mtsai 2008: 789–790)
Gombnyomásig mérő lexikális döntés		
Globális olvasási teljesítményt mérő eljárások		
Egyperces olvasás	Egyperces hangos felolvasás egy teljesen idegen szöveg alapján.	Dekódolás gyorsaságát mérő eljárás (Gósy 2005: 362)
Szövegkiegészítés	Egy hiányos szöveg és a hozzá tartozó szólista értelemszerű kitöltése 10 perc alatt.	Szövegértést mérő eljárás (Gósy, 2005: 362).

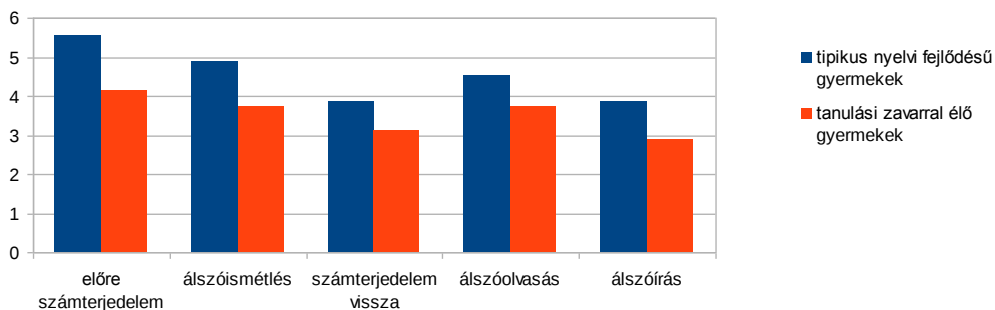
2. táblázat

Az iLab-program tesztjeit tartalmazó feladatok összefoglaló táblázata

Eredmények

Verbális munkamemóriát mérő eljárások eredményei a két vizsgálati csoport esetén

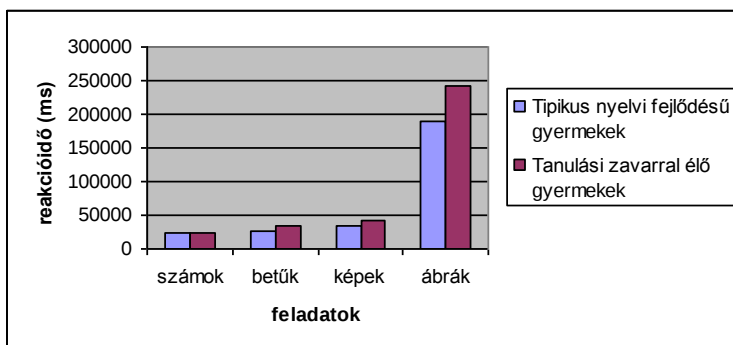
A verbális munkamemóriát tesztelő eljárások mindegyik feladata alapján megállapítható, hogy a tipikus nyelvi fejlődésű gyermekek jobb terjedelmi értéket produkáltak az elvégzett vizsgálatok mindegyikénél. Legsikeresebbnek a gyermekek mindkét csoportban az előre számterjedelmi feladatban, míg a leggyengébbnek az álszóírásban mutatkoztak (1. ábra). A gyermekek átlagos munkamemória-terjedelme ezen feladatok esetén 4,0 és 5,3 közé esik.

1. ábra

A verbális munkamemóriát tesztelő eljárások eredményei a vizsgált csoportoknál (maximális terjedelem: 9)

A lexikális hozzáférés gyorsaságát vizsgáló gyors megnevezési feladatban a tanulási zavart mutató gyermekeknek több időre volt szükségük a feladatok elvégzéséhez. A számok felsorolását illetően jelentős teljesítménybeli különbség nem mutatható ki. A betűk és képek megnevezésében a reakcióidők közötti különbségek ugyanolyan mértékűnek tekinthetők. Az ábrák megnevezése és felsorolása esetén tapasztalható a legnagyobb mértékű lemaradás a tanulási zavart mutató gyermekek esetében. Összességében ennél a feladatnál is kimutatható, hogy a tipikus nyelvi fejlődésű gyermekek képesek gyorsabban teljesíteni (2. ábra).

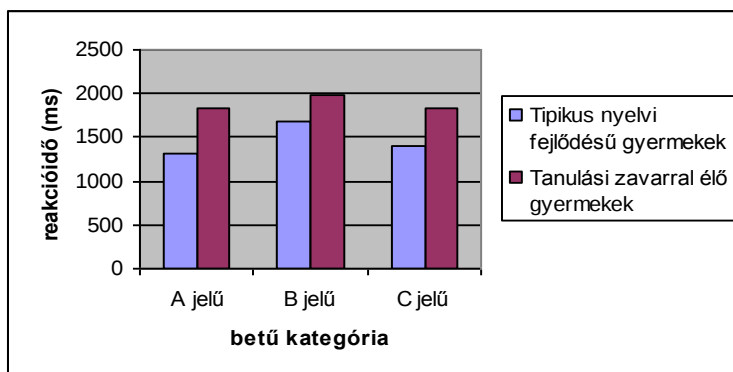

2. ábra

A gyors megnevezési feladatban elért eredmények csoportonként

Szófelismerést vizsgáló eljárások eredményei a vizsgált csoportoknál

Az időkorlátal rendelkező lexikális döntési feladatban is kimutatható, hogy a tipikus nyelvi fejlődésű gyermekek gyorsabban döntöttek (3. ábra), és több helyes választ adtak, mint a tanulási zavart mutató csoport (3. táblázat), bár csak a valódi szavak esetén figyelhető meg jelentősebb mértékű lemaradás.

3. ábra

Szókép alapú olvasás reakcióidőit a vizsgált csoportoknál

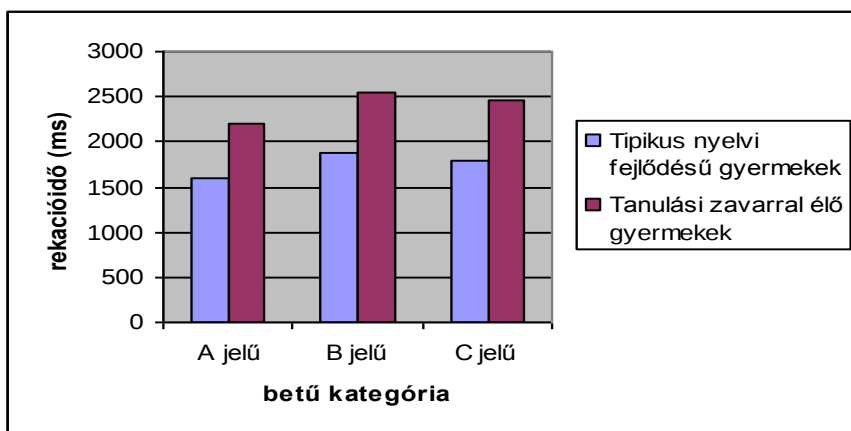
	Tipikus nyelvi fejlődésű gyermekek	Tanulási zavarral élő gyermekek
A jelű	7,0	6,3
B jelű	7,2	6,9
C jelű	8,3	7,9

3. táblázat

A helyes válaszok számának arányai a vizsgált csoportoknál

(maximális helyes válasz: 10)

A gombnyomásig mérő lexikális döntési feladatban szintén kimutatható, hogy a tipikus nyelvi fejlődésű gyermekek gyorsabban döntöttek (4. ábra), és több helyes döntést hoztak, mint zavart mutató társaik (4. táblázat).

4. ábra

Elemző olvasást tesztelő eljárások a vizsgált csoportoknál

	Tipikus nyelvi fejlődésű gyermekek	Tanulási zavarral élő gyermekek
A jelű	8,7	8,4
B jelű	8,8	8,3
C jelű	9,3	8,73

4. táblázat

A helyes válaszok számának arányai a vizsgált csoportoknál

(maximális helyes válasz: 10)

A két feladatot összehasonlítva megállapítható mindkét csoport esetén, hogy azon feladatban, ahol nem kellett az időre odafigyelniük, több helyes választ produkáltak, viszont több időt is használtak fel, mint ott, ahol időkorlát volt.

Globális olvasási teljesítmény feladatainak eredményei a vizsgált csoportoknál

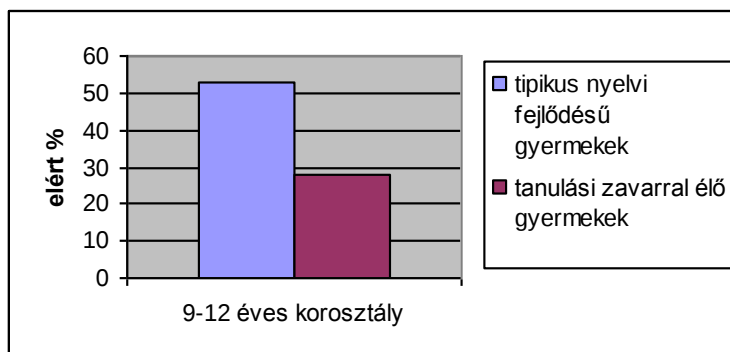
Az egyperces olvasás során is összességében a tipikus nyelvi fejlődésű gyermekek olvastak tovább és hibáztak kevesebbet, mint a zavarral élő csoport tagjai. Az újrakezdéseket összehasonlítva viszont a tanulási zavarral élők hibáztak kevesebbet, a kontrollcsoporthoz képest (5. táblázat). A tanulási zavart mutató gyermekek valószínűleg azért ismételték kevesebbszer újra a szavakat, mert észre sem vették, hogy egyáltalán hibáztak.

	Tipikus nyelvi fejlődésű gyermekek	Tanulási zavarral élő gyermekek
Maximális szótagszám	225,9	148,4
Hibaszmok	3,9	4,9
Újrakezdések száma	1,5	1,3

5. táblázat

Az egyperces olvasás megfigyelt kategóriái vizsgált csoportonként

A szövegértési feladatban is megállapítható, hogy a tipikus nyelvi fejlődésű gyermekek magasabb százalékos eredményeket produkáltak, mint a tanulási zavart mutató csoport (5. ábra). Az eredmények alapján jelentős különbség figyelhető meg közöttük.

5. ábra

Az általuk beírt szavak számához viszonyított helyes válaszok százalékos aránya vizsgálati csoportonként

Következtetések

A tipikus nyelvi fejlődésű gyermekek nagyobb munkamemória-kapacitással rendelkeznek, mint a tanulási zavart mutató csoport tagjai. Az eredmények összehasonlítását követően mindegyik feladatban megfigyelhető különbségek közül kiemelkedik az elsődleges (előre számterjedelem, álszóismétlés), és a másodlagos eljárásoknál (álszóírás, álszóolvasás) tapasztalható lényegesebb eltérés. A központi végrehajtott vizsgáló eljárásnál még mindkét csoport tagjai alacsonyabb eredményeket produkáltak. Ez valószínűleg még a fiatal korukkal magyarázható.

A kognitív képességek (többsége) előrevetíti az összetettebb feladatokban nyújtott teljesítményt. Az elvárásaimmal megegyezően igazolódott, hogy ezen feladatok eredményei összességében tükröződnek a komplex képességeket vizsgáló eljárásoknál is. A vártnál is szorosabb összefüggést mutatnak azon eredmények, melyek a rövid távú fonológiai dekódolás és a globális olvasási teljesítmény közötti kapcsolatot mutatják. Az álszóolvasás az egyperces hangos olvasással, míg az álszóírás a szövegértés (azon belül is az általuk beírt szavak és a helyes válaszok közötti) eredményeivel mutat hasonló arányú összefüggést.

Vizsgálataim igazolták, hogy a munkamemória (verbális része: fonológiai hurok) fejlettsége alapján meghatározza a szó mentális lexikonba kerülését, és jobb szövegértési teljesítményt eredményezhet. A munkamemória és a mentális lexikonban lévő szavak, valamint a szövegértés eredményei közötti összefüggés csak abban az esetben mutatható ki egyértelműen, ha nem az egész szöveghez viszonyítva vizsgáljuk e három rendszer összefüggését.

A szófelismerési eljárásoknál várakozásaimnak eleget tesznek mindkét csoport eredményei. Az elvégzett vizsgálatok során kimutatható volt, hogy azon feladatnál, ahol időbeni megkötés volt, több hibát halmoztak fel a gyermekek. Azon vizsgálóeljárásnál viszont, ahol az idő nem korlátozta őket, több helyes válasz született hosszabb reakcióidővel.

Összegzés

Kutatásom eredményei megerősítették, hogy a kognitív funkciók fejlettsége (figyelem, emlékezet) segíti a helyes olvasási technikák kialakulását, ami az értő olvasás és a szövegértési képességek javulásában is megfigyelhető.

Azt látjuk, hogy a fonológiai hurok fejlődésének „kritikus szakaszában” lévő fiatalabb gyermekek ismétlési mechanizmusai még fejletlenek (vö. Németh 2008: 183), nem képesek a technika megfelelő szintű használatára. Hibázásaik többsége abból ered, hogy még nem fedezték fel a kapcsolatot az ismétlések értelme, illetve célja között.

Kiseb vizsgálati korpusz esetén is megállapítható, hogy a verbális munkamemóriát tesztelő eljárások (álszóírás, álszóolvasás) nagyobb mértékű összefüggést eredményeznek a komplexebb feladatoknál.

Fontos feladatnak tartom a rövid távú emlékezet fejlesztését (verbális munkamemória-kapacitás), hisz ezáltal fejlődik a mentális lexikonban lévő szavak előhívásának gyorsasága, javul a dekódolás minősége (vizuálisan és auditívan), és fejlődik a szövegértési képesség.

IRODALOM

- Bakk-Miklósi K. 2010. *Neveléstan*. Kolozsvár: Ábel Kiadó.
- Balogh L. 2006. *Pedagógiai pszichológia az iskolai gyakorlatban*. Budapest: Urbis Kiadó.
- Cole M., Cole R. Sh. 2003. *Fejlődéslelektan*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Crystal, D. 2003. *A nyelv enciklopédiája*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Cs. Czachesz E. 1998. *Olvasás és pedagógia*. Budapest: Mozaik Kiadó.
- Ellis, A. W. 2004. *Olvasás, írás, diszlexia*. Budapest: TAS-11 Kft.
- Gathercole, S. E. 1999. Cognitive approaches to the development of short-term memory. *Trends in Cognitive Sciences* 3. évf. 11. szám. 410–419.
- Gósy M. 2005. *Pszicholingvisztika*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Honbolygó F. 2008. Beszédesztelés, mentális lexikon, beszédmegértés, beszédprodukció. In: Csépe V., Győri M., Ragó A. (szerk.) *Általános Pszichológia 3. Nyelv, tudat, gondolkodás*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Lukács Á., Kas B. 2012. Megismerőképességek a felnőttkori diszlexiában. Elhangzott: *Esélyek a házunk táján*. Műhelykonferencia, BME, Budapest, 2012. február 29.
- Lukács Á., Kas B. 2010. *Az ILab-program kísérleti fázisa*. Kiadatlan szerzői kézirat, Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Mönks, F., Knoers, A. 1998. *Fejlődéslelektan*. Budapest: Urbis Kiadó.
- Németh D. 2008. A nyelvi és az emlékezeti folyamatok kapcsolata. In: Csépe V., Győri M., Ragó A. (szerk.) *Általános Pszichológia 3. Nyelv, tudat, gondolkodás*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Németh D. 2006. *A nyelvi folyamatok és az emlékezeti rendszerek kapcsolata*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Németh D., Pléh Cs. 2001. Nyelvfeldolgozás, munkaemlékezet és fordítás. *Forrástudomány* III. évf. 1. szám. 40–53.
- Pléh Cs., Lukács Á., Kas B. 2008. A szótár pszicholingvisztikája. In: Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 4. A szótár szerkezete*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Racsmány M., Lukács Á., Németh D., Pléh Cs. 2005. A verbális munkamemória magyar nyelvű vizsgálóeljárásai. *Magyar Pszichológiai Szemle* LX. évf. 4. szám. 479–505.
- Salamon J. 1994. *A megismerő tevékenység fejlődéslelektana*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Sebestyén Tar É. 2005. Nyelvi zavarral küzdő gyermekek az iskolában. In: B. Nagy Á., Szépe Gy. (szerk.) *Anyanyelvi Nevelési Tanulmányok I*. Pécs: Iskolakultúra Kiadó.

Az olvasási nehézségek feltárásának lehetőségei online platform segítségével

Kulcsszók: gyors automatikus megnevezés, fonématudatosság, betű-beszédhang feldolgozás, olvasási nehézségek

Az olvasási képesség vizsgálata pedagógiai és nyelvészeti szempontból egyre jelentősebbé válik, a legutóbbi PISA-vizsgálat eredményei után pedig már megkérdőjelezhetetlen a terület jelentősége. Az olvasási képességhez három kognitív faktort kapcsolhatunk: a fonológiai tudatosságot, a betű-beszédhang feldolgozást és a gyors automatikus megnevezést (Blomert, Csépe 2012). A fonológiai tudatosságon belül kiemelkedő szerephez jut a fonématudatosság. A három kognitív faktor a különböző fejlettségi szinteken, feldolgozási folyamatokban hatással van egymásra.

A fonológiai tudatosság és fonématudatosság

A fonológiai tudatosság „a szavak belső szerkezetéhez való tudatos hozzáférés, a szavak eltérő méretű egységeire történő bontás képessége” (Blomert, Csépe 2012: 21). A fonológia tudatosság belül elkülöníthetjük: (1) a szótagok szegmentálását és szintézisét, (2) a rímtalálást, (3) a szótagokkal történő manipulációt, (4) a fonémák izolálását, (5) fonémák szegmentálását és szintézisét, (6) a fonémákkal történő manipulálás szakaszait (Józsa és mtsai, 2012).

A fonológiai tudatosság részének tekintik a fonématudatosságot (Nagy 2006; Tóth 2002). Az első fonématudatosságot mérő teszt Bruce (1964) nevéhez köthető. A tízperces teszt során a vizsgált személynek verbális választ kell adnia arra a kérdésre, melyik szó maradt egy adott, specifikus hang leválasztása után. A munka jelentős, hiszen a szókezdő és szóvégi beszédhangok felismerése már az iskolakezdés előtt kialakul (Ziegler, Goswami 2005), továbbá a tipikusan fejlődőknél a spontán fejlődés része is lehet a fonématudatosság (Hulme et al. 2005a; Castles et al. 2009), így az olvasni még nem tudó gyermekek tesztelése is lehetővé vált. Az olvasástani kezdete előtt mért fonológiai tudatosság pedig befolyásolja a későbbi olvasási teljesítményt (Adams 1990; Castles, Coltheart 2004; Ziegler, Goswami 2005; Wagner et al. 1997; de Jong, van der Leij 1999; Hulme et al. 2002; Muter et al. 2004).

Betű-beszédhang feldolgozás

Az olvasáshoz vezető út első lépéseként jelenik meg a betű mint vizuális inger és a hang mint auditív inger összekapcsolása. Ez a tanulási folyamat általában az általános iskola megkezdésével együtt indul. A gyermek számára a betűk és az azoknak megfelelő hangok összekapcsolása képezi leginkább a sikeres, fluens olvasás alapját. Ezen kognitív faktor esetében kiemelten figyelembe kell venni a lehetséges hibaforrások okait: a hangok auditív és a betűk vizuális hasonlóságát. A beszédhangok azonosítása esetében csak az auditív terület az, ami megjelenik egy feladat során, a betű- hangmegfeleltetés esetében már a vizuális terület is előtérbe kerül, azaz az akusztikai és ejtésbeli hasonlóság mellett az optikai hasonlóságot is figyelembe kell venni.

betű, hang	optikai hasonlósági	akusztikai és ejtésbeli
m	n	p
t	f	d, n, c, cs, k, p
o,ó	ő	u
v	k	f, b, n
c	cs	t, sz

é	e	i
n	h, m	t, j, v
k	v	g, t
u, ú	ü, ö	ó
f	t	v, s, sz
b	d	v
cs	c	t, s, gy
p	d	m, t
g	gy	k, d
d	p, b	t, gy, g
gy	g	ny, j, d, cs

1. táblázat

Betű-beszédhang megfeleltetés
(Meixner, Justhné 1967: 32–33 alapján)

Gyors, automatikus megnevezés (RAN)

A gyors, automatikus megnevezés nemzetközi szinten nagyobb múltra tekint vissza (Akerman, Dykman 1993; Catts et al. 2002; Denckla, Rudel 1976; Katz et al. 1992; Meyer et al. 1998; Wolf et al. 1986), mint az e téren zajlott hazai kutatások, melyek még kísérleti jellegűek (Lukács et al. kísérleti fázisú diszlexia szűrőtesztje 2011). A RAN alapötlete Geschwindtól és Fusillótól származtatható, akik egy stroke-ot kapott betegen diszlexiát diagnosztizáltak. A beteg képtelen volt a színek megnevezésére, annak ellenére, hogy színdiszkriminációs képessége és színlátása ép maradt. Két terület, a vizuális és a verbális kapcsolata sérült. A jelenleg is ismert RAN-teszt további részei később kerültek kidolgozásra. Néhány évvel később Denckla és Rudel (1974) kidolgozta a máig érvényben lévő tesztformát. A színeket betűkre, számokra és képekre cserélték. A tesztelesek során kimutatták, hogy a betű és a szám RAN szintén az olvasási problémák érzékeny indikátorai (Denckla, Rudel 1976).

A RAN komplexitása

A RAN meglehetősen komplex feladat, igényel: (1) figyelmet, (2) mindkét féltekei vizuális feldolgozást, (3) a vizuális jegyek és mintázatok integrálását a tárolt ortografikus reprezentációkkal, (4) a vizuális információk integrálását a tárolt fonológiai reprezentációkkal, (5) a fonológiai címkék elérését és előhívását, (6) szemantikus és fogalmi információk aktiválását és integrálását és (7) az artikulációhoz vezető motoros aktivációt (Wolf, Bowers 1999: 418). Még ha a szóválasztás nem is annyira domináns ebben a tesztelési típusban, a képek kiválasztása során fontos lehet, hogy a gyermek ismeri-e az adott képhez tartozó hangsort. A gyakoribb szavakat hamarabb idézi fel a gyermek (Jescheniak, Levett 1994), így szó- és képgyakorlás szempontjából eltérő eredményeket kaphatunk a reakcióidő terén. Azt is figyelembe kell venni, hogy a szavak elsajátításának időpontja is meghatározó (Brown, Watson 1987; Carroll, White 1973a; 1973b; Morrison et al. 1992; Barry et al. 2001), és sajnos egységesen nem behatárolható. Ellis (2004) munkájában több pontba sorolta a szófelismerés könnyűségét vagy nehézségét befolyásoló tényezőket.

A RAN-tesztek felépítése

A 20. század második felében a tesztek két csoportba sorolták: teljesítmény- vagy sebességalapú tesztek. A RAN eszerint a kategorizáció szerint sebesség alapú tesztnek tekinthető, hiszen könnyen megválaszolható itemekből tevődik össze. Az egységnyi idő alatt megválaszolt itemek számát összeadjuk, vagy az adott itemmennyiség megválaszolására szükséges időt adjuk meg. Ezzel szemben a teljesítménytesztként definiálhatjuk az egyes fonológiai tudatosságot mérő feladatokat, hiszen ekkor a helyesen megválaszolt itemek száma a mérvadó. Ezekre a feladatokra jellemző továbbá, hogy nincs időkorlátjuk, viszont a feladatok nehézségi szintje változó (Gulliksen 1950).

A RAN-nak két vizsgálati módját ismerjük: a diszkrét és a szeriális RAN-t. A tesztelés diszkrét változata során (Logan et al. 2011) a vizsgálati személy egyesével kapja az ingereket, az inger megjelenése és a válaszadás

megkezdésének ideje közti időintervallumot méri. Így minden itemtípusra külön eredmény kaphatunk. A szeriális RAN (Wolf, Bowers 1999) során a vizsgált személy egy sorban öt random módon kevert nyomtatott kisbetűt kap, a vizsgálatot végző pedig méri, hogy hány másodperc alatt olvassa fel a betűket helyesen.

Több elrendezési forma létezik a szeriális RAN tesztelésére. Lukács et al. (2011) kísérleti fázisú diszlexia szűrőtesztjében 3x5-ös elrendezés található, de az irodalom említ 5x10-es elrendezési formát is, szintén öt különböző, random módon elhelyezkedő betűvel (Józsa et al. 2012). A szeriális RAN és az olvasás között erősebb kapcsolat mutatható ki, mint a diszkrét RAN és az olvasás között.

Logan et al. (2011) további vizsgálatai kimutatták, hogy két típus együttes alkalmazása sokkal átfogóbb képet ad az olvasás és a diszkrét, illetve szeriális RAN kapcsolatáról. A két típus együttes szerepeltetésével a szeriális RAN szerepe, kapcsolata az olvasással tovább erősödött, a diszkrét RAN és az olvasás közötti kapcsolat viszont nem dominált tovább. Az olvasás fogalma alatt a kutatók az olvasási pontosságot értették. Ez hiányossága a tesztnek, hiszen az ilyen feladattípusokban a válaszadás helyessége is mérvadó a teljesítmény meghatározása miatt.

Korosztályok tesztelése

A RAN, – a tesztelés folyamán megjelenő több feladattípus révén – lehetőséget nyújt bármely korosztály tesztelésére (Badian et al. 1990; Catts et al. 2002; Felton et al. 1990; Neuhaus, Swank 2002; Wolf, Bowers 1999; Wolf et al. 1986). Az alfanumerikus RAN tesztelése természetesen megköveteli a betűk és számok ismeretét, viszont a tesztelésben alkalmazott képeket már egy négyéves gyermek is képes megnevezni. Így a RAN tesztelési lehetőségei és köre meglehetősen széles.

Válaszidő és válaszpontosság

A válaszidők és a válaszpontosság együttes kezelése Thurstone (1937) nevéhez fűződik. Thurstone a sebesség és válaszadás pontosságára helyezte a hangsúlyt, a kettő közötti összefüggést vizsgálta.

A feladatok során adott válaszidő nemcsak a gyermek képességeinek feltárása szempontjából jelentős, hanem egyértelmű választ is ad, hogy a gyermek mikor találja meg a feladat során. A találgatások válaszidejének eloszlása könnyen elkülöníthető a többi válaszidőtől (Ratcliff 1993). Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a találgatás csak az időkorlátos, illetve az olyan feladatok, tesztelemek során jelenik meg, ahol a vizsgált személy tisztában van azzal, hogy reakció-, illetve válaszidejét méri (Wise, DeMars 2006; Kong et al. 2007; Wise et al. 2009). A találgatásoknak többféle oka lehet: egyik a motiváció hiánya, mely mérhető azzal, hogy a vizsgált személy a teszt során hányszor ad képtelennek tűnő gyors választ (Wise, Kong 2005).

A RAN nemcsak a diszlexia megállapítására, hanem az olvasási képesség előrejelzésére is alkalmas tesztelési eljárás. A tárgy és szín RAN-tesztjein elért teljesítmény előrejelzi a későbbi olvasási teljesítményt. (Bowe 2005; de Jong, van der Leij 1999; Parrila, et al. 2004; Landerl, Wimmer 2008; Lervåg, Hulme 2009; Patel et al. 2004). Az alfanumerikus RAN erősebben korrelál az olvasási teljesítménnyel, mint a szín és tárgy RAN (van den Bos et al. 2002; Savage et al. 2008).

A részterületek fejleszthetősége

Annak ellenére, hogy az olvasás kognitív faktorait külön említjük, mégis együtt célszerű vizsgálni őket, hiszen az egyes területeken nyújtott teljesítmények összefüggést mutatnak. A gyakori szavak olvasási fluenciája vizsgálatakor azt találták, hogy a fonématudatosság szerepe az életkor előrehaladtával egyre inkább csökken, míg a RAN-é egyre inkább erősödik. A ritka szavak esetében ilyen mértékű csökkenés nem kimutatható, és a RAN is kevésbé erős indikátornak bizonyult. Az álszavak olvasási fluenciája tekintetében egyik tendencia sem volt kimutatható, a fonématudatosság az első hat osztályban folyamatosan dominált, a RAN, bár erősödött, de nem vált erős indikátorrá. Ez alapján megállapítható, hogy az életkor is jelentős befolyásoló erővel bír az egyes területeken elért teljesítmény tükrében.

Összegzés

Munkámban igyekeztem rámutatni a faktorok közti erős kapcsolatra, illetve arra, hogy az életkor előrehaladtával nemcsak az egyes faktorok szerepe, hanem a faktorokon belüli egyes tesztfeladatok jelentősége, eredményessége is változik. Bár tervezett kutatási területem a gyors automatikus megnevezés témaköre, mégis szükségesnek láttam más kognitív faktorok bevonását is. Tény, hogy a gyors automatikus megnevezés fejlesztési eljárása még nem ismert, így általánosabban, akár más területek bevonásával kell vizsgálnom a problémakört. A gyors automatikus megnevezés rendkívül komplex feladat, így az egyes részterületek megállapítását, vizsgálatát igényli. A problémakört nem lehet globálisan megközelíteni. A gyors automatikus megnevezés tesztelése mind diszkrét és szeriális, mind longitudinális és keresztmetszeti formában is jelentős eredményeket hozhat. A kutatás eredményeitől elvárható, hogy rámutatnak az olvasási képesség és a gyors automatikus megnevezés közti kapcsolatra, a kognitív faktor prediktív erejére és jelentőségére. A tesztelésre és eredményeire pedig fejlesztési eljárások épülhetnek, melyek nemcsak az olvasás korai szakaszában, hanem az egyedfejlődés bármelyik korszakában alkalmazhatók. Célom olyan egységes módszer és online mérőeszköz kidolgozása az *eDia* online platform segítségével, mely a tesztelésen túl segítséget és lehetőséget nyújt a gyakorló pedagógusok számára is a diákok képességeinek felmérésében, fejlődésük előrejelzésében.

IRODALOM

- Adams, M. J., 1990. *Beginning to read: Thinking and learning about print*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Akerman, P. T., Dykman, R. A. 1993. Phonological processes, confrontational naming, and immediate memory in dyslexia. *Learn Disabil* 26. szám. 597–609.
- Badian, N. A., McAnulty, G. B., Duffy, F. H., Als H. 1990. Prediction of dyslexia in kindergarten boys. *Ann Dyslexia* 40. szám. 152–169.
- Barry, C., Hirsch, K. W., Johnston, R. A., Williams, C. L. 2001. Age of acquisition, word frequency, and the locus of repetition priming of picture naming. *Memory and Language* 44. szám. 350–375.
- Blomert, L., Csépe V. 2012. Az olvasástanulás- és mérés pszichológiai alapjai. In: Csapó B, Csépe V. (szerk.): *Tartalmi keretek az olvasás diagnosztikus értékeléséhez*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Bowey, J. A., Muller, D. 2005. Phonological recoding and rapid orthographic learning in third-graders' silent reading: a critical test of the self-teaching hypothesis. *Journal of Experimental Child Psychology* 92. évf. 3. szám. 203–219.
- Brown, G. D. A., Watson, F. L. 1987. First in first out: I Word learning age and spoken word frequency as predictors of word familiarity and word naming latency. *Memory and Cognition* 15. szám. 208–216.
- Bruce, D. J. 1964. The analysis of word sounds by young children. *British Journal of Educational Psychology* 34. évf. 2. szám. 158–170.
- Carroll, J. B., White, M. N. 1973a. Age of acquisition norms for 220 pictureable nouns. *Verbal Learning and Verbal Behaviour* 12. szám. 563–576.
- Carroll, J. B., White, M. N. 1973b. Word frequency and age of acquisition as determiners of picture-naming latency. *Experimental Psychology* 25. szám. 85–95.
- Castles, A., Coltheart, M. 2004. Is there a causal link from phonological awareness to success in learning to read? *Cognition* 91. évf. 1. szám. 77–111.
- Castles, A., Coltheart, M., Wilson, K., Valpied, J., Wedgwood, J. 2009. The genesis of reading ability: What helps children learn letter-sound correspondences? *Journal of Experimental Child Psychology* 104. évf. 1. szám. 68–88.
- Catts, H. W., Gillispie, M., Leonard, L.B., Kail, R.V., Miller, C.A. 2002. The role of speed of processing, rapid naming, and phonological awareness in reading achievement. *Learn Disabil* 35. szám. 510–525.
- Denckla M. B., Rudel R. 1976. Rapid "automatized" naming (R.A.N.): dyslexia differentiated from other learning disabilities. *Neuropsychologia* 14. szám. 471–479.
- Ellis, A. W. 2004. *Olvasás, írás, diszlexia*. Budapest: Tas-11 Kft.
- Felton, R. H., Brown, I.S. 1990. Phonological processes as predictors of specific reading skills in children at risk for reading failure. *Reading Writing* 2. szám. 39–59.
- Hulme, C., Caravolas, M., Málková, G., Brigstocke, S. 2005a. Phoneme isolation ability is not simply a consequence of letter-sound knowledge. *Cognition* 97. évf. 1. szám. B1–B11.
- Hulme, C., Hatcher, P. J., Nation, K., Brown, A., Adams, J., Stuart, G. 2002: Phoneme awareness is a better predictor of early reading skill than onset-rime awareness. *Journal of Experimental Child Psychology* 82. évf. 1. szám. 2–28.

- Jescheniak, J. D., Levelt, W. J. M. 1994. Word frequency effects in speech production: Retrieval of syntactic information and of phonological form. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition* 20. szám. 824–843.
- de Jong, P. F., van der Leij, A. 1999. Specific contributions of phonological abilities to early reading acquisition: results from a Dutch latent variable longitudinal study. *Journal of Educational Psychology* 91. évf. 3. szám. 450–476.
- Józsa K., Steklács J., Hódi Á., Csíkos Cs., Adamikné Jászó A., Molnár E. K., Nagy Zs., Szenczi B. 2012. Részletes tartalmi keretek az olvasás diagnosztikus értékeléséhez In: Csapó Benő és Csépe Valéria (szerk.) *Tartalmi keretek az olvasás diagnosztikus értékeléséhez*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Katz, W. F., Curtiss, S., Tallal, P. 1992. Rapid automatized naming and gesture by normal and language-impaired children. *Brain Language* 43. szám. 623–641.
- Landerl, K., Wimmer, H. 2008. Development of word reading fluency and spelling in a consistent orthography: an 8-year follow-up. *Journal of Educational Psychology* 100. évf. 1. szám. 150–161.
- Lervåg, A., Hulme, C. 2009. Rapid automatized naming (RAN) taps a mechanism that places constraints on the development of early reading fluency. *Psychological Science* 20. évf. 8. szám. 1040–1048.
- Logan, J. A. R., Schatschneider, C., Wagner, R. K. 2011. Rapid serial naming and reading ability: the role of lexical access. *Reading and Writing* 24. évf. 1. szám. 1–25.
- Meixner I., Justhné Kéry H. 1967. *Az olvasástanítás pszichológiai alapjai*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Meyer, M. S., Wood, F.B., Hart, L. A., Felton, R.H. 1998. Selective predictive value of rapid automatized naming in poor readers. *Learn Disabil* 31. szám. 106–117.
- Morrison, C. M., Ellis, A. W., Quinlan, P. T. 1992. Age of acquisition, not word frequency, affects object naming, not object recognition. *Memory and Cognition* 20. szám. 705–714.
- Muter, V., Hulme, C., Snowling, M. J., Stevenson, J. 2004. Phonemes, rimes, vocabulary, and grammatical skills as foundations of early reading development: evidence from a longitudinal study. *Developmental Psychology* 40. évf. 5. szám. 665–681.
- Nagy J. 2006. Olvasástanítás: a megoldás stratégiai kérdései. In: Józsa Krisztián (szerk.) *Az olvasási képesség fejlődése és fejlesztése*. Budapest: Dinasztia Tankönyvkiadó. 17–42.
- Neuhaus, G. E., Swank, P. R. 2002. Understanding the relations between RAN letter subtest components and word reading in first-grade students. *Learn Disabil* 35. szám. 158–174.
- Parrila, R., Kirby, J. R., McQuarrie, L. 2004. Articulation rate, naming speed, verbal short-term memory, and phonological awareness: longitudinal predictors of early reading development? *Scientific Studies of Reading* 8. évf. 1. szám. 3–26.
- Patel, T. K., Snowling, M. J., de Jong, P. F. 2004. A cross-linguistic comparison of children learning to read in English and Dutch. *Journal of Educational Psychology* 96. évf. 4. szám. 785–797.
- Savage, R., Pillay, V., Melidona, S. 2008. Rapid serial naming is a unique predictor of spelling in children. *Learning Disabilities* 41. évf. 3. szám. 235–250.
- Tóth L. 2002. *Az olvasás pszichológiai alapjai*. Debrecen: Pedellus Tankönyvkiadó.
- van den Bos, K. P., Zijlstra, B. J. H., Lutje Spelberg, H. C. 2002. Life-span data on continuous-naming speeds of numbers, letters, colors, and pictured objects, and word-reading speed. *Scientific Studies of Reading* 6. évf. 1. szám. 25–49.
- Wagner, R. K., Torgesen, J. K., Rashotte, C. A., Hecht, S. A., Barker, T. A., Burgess, S. R., Donahue, J., Garon, T. 1997. Changing relations between phonological processing abilities and word-level reading as children develop from beginning to skilled readers: a 5-Year longitudinal study. *Developmental Psychology* 33. évf. 3. szám. 468–479.
- Wolf, M., Bowers, P. G. 1999. The double-deficit hypothesis for the developmental dyslexias. *Journal of Educational Psychology* 91. évf. 415–438.
- Wolf, M., Bally, H., Morris, R. 1986. Automaticity, retrieval processes, and reading: a longitudinal study in average and impaired readers. *Child Development* 57. szám. 988–1000.
- Ziegler, J. C., Goswami, U. 2005. Reading acquisition, developmental dyslexia, and skilled reading across languages: a psycholinguistic grain size theory. *Psychological Bulletin* 131. évf. 1. szám. 3–29.

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Nyelvtudományi Doktori Iskola, Interkulturális nyelvészeti program, Budapest
Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar,
Magyar és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék
klippel.rita@gmail.com

Magyarok, magyarok szemével

Sztereotípiakutatás kolozsvári egyetemisták körében

Kulcsszók: sztereotípiák, interkulturális kommunikáció, magyar–magyar kapcsolatok

Bevezetés

Kutatásom a magyar–magyar, azon belül is az erdélyi magyarok, illetve a magyarországi magyarok közötti interakciókkal foglalkozik. Vizsgálataimat az interkulturális kommunikáció területén végzem, célom, hogy a magyar–magyar interakciók során felmerülő kommunikációs félreértések kulturális okait feltárjam.

Jelen tanulmányban azon sztereotípiavizsgálat eredményeit mutatom be, melyet 20–25 éves kolozsvári egyetemisták körében végeztem. A vizsgálat során kérdőíves módszert használtam, valamint interjúkat készítettem.

„A saját és külső csoportra vonatkozó, szükségképpen torzító, leegyszerűsítő, általánosító sztereotípiák nagymértékben hozzájárulnak a csoportok közötti történelmi alapú félreértések, téves oktatáson alapuló fennmaradásához, s ezen keresztül erősíthetik a gyanakvást, a bizalmatlanságot” (Csepeli 2002: 409). Tehát az egymásról alkotott sztereotípiák befolyásolják a két csoport tagjainak kommunikációját, félreértésekhez vezethetnek, konfliktust okozhatnak.

A sztereotípiavizsgálatról

2013 tavaszán Kolozsváron végeztem kutatásomat a Babes–Bolyai Tudományegyetem Magyar Nyelv és Irodalom szakán. A vizsgálat alapját az 1997–99 között végzett Kárpát Project egyik kérdőíves vizsgálata adta, mely kutatást Csepeli György, Örkény Anna és Székely Mária végezte Erdélyben, Felvidéken és Magyarországon. Az eredeti vizsgálatban nyolc sztereotípiaképző tulajdonságot kínáltak a megkérdezetteknek, akiknek véleményt kellett alkotniuk, hogy az egyes jellemvonások milyen gyakorisággal fordulnak elő a különböző nemzeti csoportok tagjai körében. Az adatközlők átlagéletkora ebben a vizsgálatban 40–50 év volt (Csepeli et al. 2002).

Saját kérdőívemben kibővítettem Csepeli et al. (2002) listáját, így 14 tulajdonságról kellett a megkérdezetteknek eldönteni egy ötös skálán, hogy az mennyire jellemző saját csoportjukra, illetve a magyarországi magyarokra: a skála pontjai az 1-es = „nem jellemző”-től az 5-ös = „nagyon jellemző”-ig terjedtek. Az adatközlőknek válaszaikat indokolniuk is kellett. Ezen kívül készítettem egy olyan kérdőívet is, ahol felmértem, a megkérdezettek milyen gyakran találkoznak magyarországi magyarokkal, így kiderült, hogy véleményük milyen mértékben alapul saját tapasztalaton. A kérdőíveket 30 kolozsvári egyetemista töltötte ki, közülük öt alannal készítettem interjút.

A kérdőívben a következő negatív, illetve pozitív tulajdonságokat szerepeltettem: *erőszakos, lusta, önző, hűtlen, tehetetlen, gyanakvó, kihívó viselkedésű versenyszellemű, toleráns, kedves, szerény, hűséges, intelligens, segítőkész*.

A vizsgálat eredménye

A kérdőívek kiértékelése után az eredményeket egy táblázatban (ld. 1. táblázat) rögzítettem. Az EM jelzés az erdélyi magyarokra, míg az MoM a magyarországi magyarokra utal. A tulajdonságok mellett az ötös skálán elért, egyes csoportokra vonatkozó átlagot tüntettem fel, valamint a két csoportra vonatkozó eltérések mértékét adom meg a *Különbség* oszlopban, félkövéren szedve a pozitívabb megítéléseket tükröző értékeket.

	EM	MoM	Különbség
erőszakos	2,57	3,08	0,51
gyanakvó	4,04	3,29	0,75
lusta	2,76	3,59	0,83
önző	2,72	3,45	0,73
kihívó viselkedésű	2,85	3,85	1,00
hűtlen	2,25	3,03	0,78
tehetetlen	2,54	2,70	0,16
versenyszellemű	3,94	3,26	0,68
kedves	3,98	2,99	0,99
szerény	3,07	1,99	1,08
hűséges	3,5	2,69	0,85
intelligens	3,78	3,05	0,73
segítőkész	4,06	3,43	0,63
toleráns	3,04	2,49	0,55

1. táblázat

A kérdőíves felmérés adatai

Az eredményekből és az adatközlők által megadott indoklásokból a következők derültek ki:

1. A megkérdezett erdélyi adatközlők eltérően értékeli saját csoportjukat, mint a magyarországi magyarokat, és
2. a legtöbb esetben pozitívabban értékeli az erdélyi magyarok csoportját. Egy esetben, a *gyanakvó* tulajdonságnál értékeli negatívabban a saját csoportot.

A legnagyobb különbséget a *szerény*, illetve *kihívó viselkedésű* tulajdonságoknál láthatjuk. A Kárpát Project eredményeiből is kiderül, hogy az erdélyi magyarok a magyarországiakat westernizáltabbnak látják (Csepeli et al. 2002). Továbbá magyarázat lehet, hogy az adatközlők sok esetben a médiából vonják le következtetéseiket. („Az erdélyi magyarokhoz képest gondolom kihívóbb viselkedésűeknek őket, a médiából látottak alapján.” „Nem gondolom, hogy szerények lennének, ugyanis rengeteg magyarországi fórumot olvasok, és teljesen az ellenkezőjét tapasztalom.”)

Ezen kívül többen a normától eltérő viselkedéssel és nyelvhasználattal indokolták válaszukat. („Kihívó viselkedésűnek tartom a magyarországi magyarokat (nem mindenkit) leginkább a fiatalabb generációt, mert sokszor a normától eltérően viselkednek, beszélnek.”)

A következő tulajdonság, ahol a legnagyobb eltérés mutatkozik a két csoport között a megkérdezettek szerint, a *kedvesség*. A *segítőkészségnél* és ennél a pontnál súlyos, félreértésekhez vezethető problémák kerültek elő. Természetesen sokan írtak pozitívan a magyarországiakról, de az indoklások között olvashatjuk a következőket is: „Azért nem tartom kedvesnek őket, mert ha meghallják, hogyan beszél az erdélyi magyar, máris előítéleteik vannak.” „Azért tartom kevésbé segítőkésznek és toleránsnak a magyarországi magyarokat, mert tapasztaltam és hallottam olyan embereket, amikor az erdélyieket Magyarországon nem segítették, románoknak nevezték, és nem ismerték el, hogy mi is magyarok vagyunk.”

Az interjúk tanulságai

Szinte mind az öt interjúban az adatközlők említették azt a problémát, miszerint az erdélyi magyarokat Magyarországon megbélyegzik, románnak nevezik. Érdeemes lenne e témában további felmérést végezni, és a problémán széles körű tájékoztatással segíteni.

Az interjúkból az is kiderült, hogy létezik egy olyan sztereotipikus kifejezés, amelyet a magyarországiakra használnak Erdélyben – a *tápos*. Interjúalanyaim elmondása szerint ennek a kifejezésnek nagyjából az a jelentése, hogy 'nyápic'. Volt, aki a magyarországiak nyelvhasználatára alkalmazta ezt a szót. A *tápos* kifejezésre a következő jelentéseket találtam (Terrasculorum, Népszótár): tápszeren nevelkedett, ebből kifolyólag satnyább, erőtlenebb, cse-nevész, sápadt, nyámnyila, málésájú, nem életrevaló, akár a tápszeren nevelkedett baromfi azzal szemben, amelyik búzán, kukoricán, azaz valódi gabonán nevelkedett; mesterséges, mű. Egy székelyföldi blog így magyarázza a

jelenséget: „a tápos magyar fő ismerte, hogy állandóan hülyeségeket beszél és kérdezősködik, hogy miért beszélünk mi magyarul. Nem érti a székely helyi viszonyokat és szerinte a Hargita Szovátánál kezdődik. Oradea és Clujt mond Nagyvárád és Kolozsvár helyett, egyszóval Erdély-ismeretei minimálisak. Habár csak a szomszédokban lakik, halvány fogalma sincs a helyi történelemtől vagy szokásokról” (Terrasiculorum). A kifejezést tehát sokan olyan magyarországi turistákra használják, akiknek felszínes tudása van Erdélyről.

Az interneten keringő kép jól mutatja az említett két problémát:

1. ábra

Csupán csak annyira fáj egy magyarnak, ha táposnak nevezik, mint egy erdélyinek, ha lerománozzák.

Összefoglalás

Az általam készített felmérés eredményei jól mutatják, hogy a vizsgált személyek másképpen ítélik meg magukat, mint a magyarországi magyarokat. A válaszok többségében pozitívabbnak értékelik magukat a másik csoportnál. Bár csak sztereotípiákról, tehát általánosításokról van szó, azért ebből a felmérésből is látszik, hogy komoly problémákat eredményezhetnek ezek a sztereotípiák, félreértések a kommunikáció során. Kutatásom következő lépéseként szegedi egyetemisták körében végzek sztereotípiakutatást.

IRODALOM

- Csepeli Gy., Örkény A., Székely M. 2002. A magyarok a magyarokról. In: Hunyady Gy., Nguyen L. 2002. *Sztereotípiakutatás– Hagyományok és irányok*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 409–418.
 Népszótár [http://nepszotar.com/?szo=t%C3%A1pos – 2013. 06. 20.]
 Terrasiculorum [http://terrasiculorum.wordpress.com/2012/08/01/kik-a-taposok/ – 2013. 06.20.]

A kémiatankönyvek mondatszerkesztési sajátosságai

Kulcsszók: mondatszerkesztés, kémiatankönyvek, aktuális mondattagolás, téma-réma

Bevezetés

Az iskolában oktatott tantárgyak közül a matematika, a nyelvtan, a fizika és az idegen nyelvek mellett a kémia is nehezen elsajátítható tárgynak számít. Akárcsak a többi tantárgyban, a kémiában is nagyon fontos, hogy a gyermek ne csak bemagolja a tananyagot, hanem meg is értse. Jól magyarázó tanártól és könnyen megérthető tankönyvből minden nehéz tantárgy elsajátítható. Azonban a gyermekeknek e tantárgy megértése valamiért nehezen megy. Emiatt vizsgálom a kémiatankönyvek mondatszerkesztési sajátosságait.

Kutatásom során rájöttem, hogy a szöveg egy-egy mondata hányféleképpen kapcsolódhat össze. Az érdekes kapcsolódási módok miatt elemzem az aktuális mondattagolás és a hagyományos mondatelemzési modell segítségével a kémiatankönyvek szövegrészeit. A kutatási kérdésem a következő: a kémiatankönyvek milyen mondat-szerkesztési sajátosságokat hordoznak magukban, és ezek mennyire befolyásolják a tankönyvi szövegek megértését. Az általam is preferált, kétféle típusú elemzésnek a kölcsönhatását, azaz a szöveg logikai és grammatikai felépítésének egyszerre történő vizsgálatát már Deme László is hangsúlyozta (1979): „a szerkesztettség a mai, emberi mondatnak tehát nem definitív, nem meghatározó erejű sajátossága; ám attól még lehet domináns, azaz túlnyomó többségére jellemző jegye. Nem árt tehát megnéznünk a szövegre vonatkoztatva sem ugyanezt: függősége, azaz beszerkesztettsége mellett konstrukcióját, azaz megszerkesztettségét is.”

Elméleti keret

Dezső László (1974: 85) szerint: „Az aktuális tagolás egy sajátos szabálysor, amely a közlés előzményének, a közlési szituációnak és a beszélő szándékának megfelelően rendezi a közlési egységek releváns elemeit: megállapítja sorrendjüket, hangsúlyozásukat és bevezet sajátos alaktani elemeket”. Egy mondat aktuális tagolásánál két elem különíthető el. Ezek a téma (T) és a réma (R), avagy a téma és propozitum (Elekfi 1986: 24), de topic és commentként (Newson 2007) is emlegetik ezt a két részt. Pontosítva a fogalmakat „a téma az, amiről beszélünk, a réma pedig az, amit mondunk róla” (Szikszainé 2006: 217). A téma és a réma egységek elkülönítésére számos módszer létezik, azonban az elemzésemben a mondattani besorolás segített leginkább, hiszen ezek kiindulási pontok egy-egy grammatikai viszony eldöntésében, illetve a téma-réma pontos meghatározásában. Azonban a grammatikai és a logikai állítmány gyakran nem esik egybe a kétféle elemzésnél. A grammatikai jellemzőket a következő táblázat mutatja.

	Téma	Réma
Szófaji szempont	határozott névelős főnév, névmás, birtokos személyjeles főnév	ige, kérdőszó, tagadószo, határozatlan névelős vagy névelőtlen főnév
Mondatrészi szempont	alany, helyhatározó, időhatározó, tagadott mondatrész nem lehet	állítmány, az ige tárgyi vagy határozós bővítménye

1. táblázat

Grammatikai jellemzők

Egy szövegmondaton belül a téma és a réma sorrendje kétféle lehet, attól függően, mikor melyik rész áll elől. Megkülönböztetünk tehát objektív és szubjektív sorrendű formát (Mathesius 1975). Elekfi László (1986: 31) az objektív

sorrendű formát (T–R) racionális tagolású mondatnak nevezi. Az ilyen típusú mondat az „ismerttől halad az ismeretlen felé” (Szikszainé 2006: 223). Ezzel szemben a szubjektív sorrendű formában (R–T), avagy emocionális tagolású mondatban (Elekfi 1986: 31) „az ismeretlentől az ismert felé haladunk” (Szikszainé 2006: 223), ebben a típusban a sorrendet a közlési szándék szabja meg.

Az aktuális tagolás azonban nemcsak egyszerű mondatokban lehetséges, hanem a mellérendelést tartalmazó összetett mondatokban is, ahol külön egységeként vizsgáljuk, illetve az alárendelő összetett mondatban egy egységként kezeljük őket. A vizsgált anyag téma–réma felépítését mutató szerkezeti ábrái a mellérendelést azonos szinten ábrázolják, míg az alárendelést alászinteződéssel írtam fel.

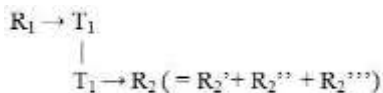
A téma és réma nem csak a szövegmondaton belül vizsgálható, hiszen egymással láncot alkotó kapcsolódásuk a szövegen belül adja meg az ún. tematikus progressziót (Daneš 1982: 47). Daneš ötféle típust különböztet meg a téma–réma szövegen belüli kapcsolódásából adódóan. Ezek a következők: egyszerű lineáris témafejlődés, fejlődés végigfutó témával, fejlődés levezetett témával, többfelé ágazó réma, illetve témafejlődés ugrással. Meg kell azonban állapítanom, hogy a tematikus progresszió által elkülönült öt típus nem fedi le teljesen az összes lehetséges szövegszerkezetet. Inkább csak kiindulási pontnak tekinthetők.

Kutatási anyag

Kutatásom során az egyszerűbb kémiai témáktól haladok az egyre bonyolódó anyagrészekhez, azaz az elemek, atomok, vegyületek, keverékek definícióitól a fémekig és azok tulajdonságainak bemutatásáig. Ehhez az elemzéshez négy különböző kiadójú tankönyv szövegrészleteit használtam fel. Ezek a kiadók: a Konsept, a Mozaik, a Nemzeti és a Műszaki Kiadó. Azonban az általam vizsgált tankönyvek közül a Konsept Kiadó tankönyve már nem szerepel az állam által elfogadott hivatalos tankönyvi listán (KIR-honlapja [<http://href.hu/x/j0dx>]).

A Műszaki Kiadó támogatásában megjelent, Villányi Attila által írt Kémia II. című tankönyvben az atom definíciója a következő: „Kémiai szempontból a legkisebb önálló részecske az atom. Az atom elemi részecskékből, protonokból, elektronokból és neutronokból áll” (2006: 13).

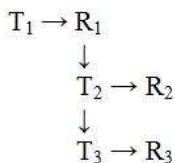
A szöveg szerkezeti felépítése:

Ahogy az ábrából is jól látszik, ez elég komplett definiálása az atomnak. Az első mondatban „az ismeretlentől haladunk az ismert felé” (Szikszainé 2006: 223), azaz a rémával kezdünk (legkisebb önálló részecske) és a témával folytatjuk (atom). A második mondatnál problémába ütköztem, mivel nem vagyok kémianár, nem tudtam elsőre azt, hogy az elemi részecske a protonok, az elektronok és a neutronok. A mondatban az azonos ragok miatt (elemi részecskékből, protonokból, elektronokból és neutronokból) felsorolásként is értelmezhető a valójában rémakifejtő szerkezet.

A szegedi Mozaik Oktatási Stúdió által kiadott dr. Siposné dr. Kedves Éva, Péntek Lászlóné és Horváth Balázs szerzők nevéhez fűződő *Kémia Szervetlen kémia 8* című tankönyvben a következő rész kapcsolódik ehhez a témához. „A pozitív töltésű fématomtörzsek és a köztük szabadon mozgó elektronok közötti vonzóerőt fémes kötésnek nevezzük. A fémes kötés elsőrendű kötés. A fémes kötéssel összekapcsolt fématomtörzsek szilárd halmaza a fémrács” (2004: 97).

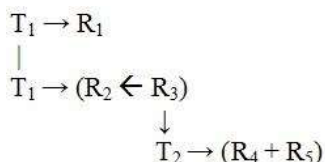
Az idézet szerkezeti rajza:

Első ránézésre azt állíthatjuk, a szerkezetből jól látszik, hogy ez a szöveg egyszerűen felírható kapcsolatot mutat be. Eszerint az első mondat rémája a második és a harmadik mondat témája is, tehát csak a rémák változnának a

szövegben. Azonban észre kell vennünk, hogy a harmadik mondat témája nem a fémes kötés lesz, hanem a fématomtörzsek, tehát a harmadik mondatot azért kapcsolhatjuk az előző mondat témájához, mert a fémes kötéssel összekapcsolt fématomtörzsekről van szó.

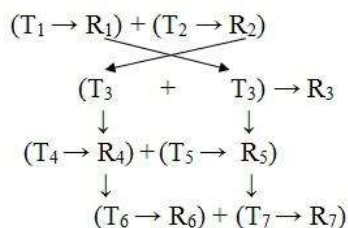
A Nemzeti Tankönyvkiadó által jegyzett Kecskés Andrásné, Rozgonyi Jánosné és Kiss Zsuzsanna nevéhez fűződő *Kémia* 8. című tankönyvben ez a téma a következőképpen van megfogalmazva: „A fémek jellegzetes tulajdonságai szerkezetükkel magyarázhatók. A fémek fémkristályt, fémrácsot alkotnak. A fémrácsban a fématomok külső elektronjai közös elektronfelhőt alkotnak, és a fématomok között viszonylag szabadon mozognak” (1998: 94). Az idézett szöveg szerkezeti ábrája:

Az első és a második mondatban megfigyelhető, hogy a téma változatlan marad (fémek-fémek), azaz az új információt hordozó elemek ugyanahhoz a témához kapcsolódnak. A laikusok, azaz akik nem tudják, hogy a fémkristály és a fémrács nem ugyanannak a fogalomnak a szinonimái, hanem két különböző dolgot jelentenek, azok a második mondatban csak egy rémát jelölnek. Ezt alátámasztja az is, hogy mindkettő szintaktikailag is azonosan jelölve, azaz -t tárggyal ellátva jelenik meg. Azonban ez két külön fogalmat takar, mivel a fémrácsok típusától függ az, hogy milyen alakú fémkristály fog megvalósulni. A laikusoknak ez a felvetett probléma nem számít, de egy tanulóknak dolgozatban ez akár egy pont veszteséget is okozhat, ami gyakran egy jeggyel rosszabbat jelent. A harmadik mondatot az ún. lineárisan tematizált progresszió megvalósulásaként írhatjuk fel, azaz a második mondat rémája lesz a téma (fémrács). A harmadik mondat témájához két réma kapcsolódik – ezt a tagmondatok közötti szintaktikai viszony is jelöli (kapcsolatos mellérendelés) –, mivel mindkét esetben a réma egy-egy tulajdonsága van megnevezve. Azonban a harmadik mondat felírásánál is nehézségekbe ütközhetünk. Ha nem jól állapítjuk meg a mondat témáját, akkor két részre bonthatjuk a harmadik tagmondatot. Az első tagmondat ugyanúgy lineáris progresszióval kapcsolódna, a második tagmondat pedig az első és második mondat témájához kapcsolódva ábrázolná a fejlődés végigfutó témával esetét. A harmadik mondat szintaktikai kapcsolatát pedig ugyanúgy jelölhetnénk a két egység között. A szerkezet helyes megállapítása után is nehézségekbe ütközhetünk a harmadik szövegmondat témájának bemutatásánál, mivel a *fématomok külső elektronjai* lesz valójában a téma, viszont mivel a közös elektronfelhő-alkotás (R_4) és a viszonylag szabadon mozgás (R_5) a fémrácsban valósul meg, ezért kapcsolódhat a lineárisan tematizált progresszió típusával az előző mondatához.

A Maróthy Miklósné által jegyzett tankönyvben a következő részlet vonatkozik az eddig felvázolt témámhoz: „A pozitív ionok elektronleadással, a negatív ionok elektronfelvétellel keletkeznek az atomokból. Az elektronfelvétel és -leadás folyamata mindig együtt játszódik le. Az egyik atom leadja a másik felveszi ugyanazokat az elektronokat. Az elektronleadás folyamatát oxidációnak, az elektronfelvételt redukciónak nevezzük” (1994: 80).

A részlet szerkezeti felépítése:

A szöveg első mondatának tagmondatai egymással kapcsolatos viszonyban vannak. A második mondatban a témát nem egy egységként, hanem két különböző témaként kell kezelnünk a mellérendelő kapcsolatos viszony miatt. A második mondat témáihoz (elektronfelvétel és -leadás) kapcsolódik a réma. A harmadik mondatban található két

réma (leadja-felveszi) az előző mondat témáihoz kapcsolódva írható fel. A negyedik mondatban pedig az előző mondat rémáihoz kapcsolódnak a témák, tehát az elektronleadás és az elektronfelvétel. Ezt a bonyolult szerkezeti ábrát a mondati elemzés is megerősíti:

$$\begin{aligned} & ((jmi_1 \setminus A) - H\acute{a}) + ((jmi_1 \setminus A) - H\acute{a}) \setminus \acute{A} / Her \\ & ((jbi_1 + jbi_1) \setminus A) - Hi - Hm \setminus \acute{A} \\ & ((jkij_1 \setminus A) - \acute{A}) + ((jmi_1 \setminus A) - \acute{A}) / (jkij_1 \setminus T) \\ & ((jbi_1 \setminus T) - Hv) + (T - Hv) \setminus \acute{A} \end{aligned}$$

Az első összetett mondatban a két téma-réma kapcsolatot erősíti, hogy az igei állítmány (keletkeznek) kötött határozóival (elektronleadással, elektronfelvétellel) lesz a réma pozícióban. A második mondat két témája is jól igazolható a mondati elemzés segítségével, hiszen két birtokos jelzőhöz kapcsolódik az alany. A harmadik összetett mondatban az alanyi szerkezetek (egyik atom – másik) lesznek a témák, az állítmányok (leadja – felveszi) pedig a rémák. Az utolsó mondat első tagmondatában az ige (nevezzük) kötelező vonzata (oxidációnak) lesz a réma.

A szövegek önálló átdolgozása

Ahogy a vizsgálati anyagból kiderült, a szövegek megfogalmazása némely esetben igen bonyolultnak bizonyult. Emiatt írtam át a legproblémásabb tankönyvi szövegeket úgy, hogy szerkezetük összefüggései egyértelművé válnak.

A Műszaki Kiadó tankönyvének részletét emelem ki: „Kémiai szempontból a legkisebb önálló részecske az atom. Az atom elemi részecskékből, protonokból, elektronokból és neutronokból áll” (2006: 13). Az átfogalmazott változatban így olvasható: „Kémiai szempontból a legkisebb önálló részecske az atom. Az atom elemi részecskékből, tehát protonokból, elektronokból és neutronokból áll” (2006: 13). A második mondat szintaktikai jelöltsége által (tehát) könnyebben megérthető, hogy valójában a protonok, elektronok és neutronok az elemi részecskék.

A negyedik szövegrészlet a Nemzeti Tankönyvkiadó által jegyzett Kecskés Andrásné, Rozgonyi Jánosné és Kiss Zsuzsanna nevéhez fűződő *Kémia* 8. című tankönyvben olvasható: „A fémek jellegzetes tulajdonságai szerkezetükkel magyarázhatók. A fémek fémkristályt, fémrácsot alkotnak. A fémrácsban a fématomok külső elektronjai közös elektronfelhőt alkotnak, és a fématomok között viszonylag szabadon mozognak” (1998: 94). Az átírt változat a következőképpen hangzik: „A fémek jellegzetes tulajdonságai szerkezetükkel magyarázhatók. A fémek különböző fémrácsokból fémkristályokat alkotnak. A fémrácsban a fématomok külső elektronjai közös elektronfelhőt alkotnak, és ezek az elektronok a fématomok között viszonylag szabadon mozognak.” Ebben az átírásban nagyon problémás részt fogalmaztam át, amely a könyvet olvasó gyermekek számára igen megtévesztő. Ez a fémkristály és a fémrács kapcsolata. A hibás definícióértelmezés elkerülésére a két fogalom közé magyarázó kötőszót illesztettem be, ezzel is kifejezve, hogy ez nem egy fogalomnak a szinonimája, hanem két különböző dolgot jelöl.

Összegezve

Elemzéseim után megállapíthatom, hogy a kémiatankönyvek mondatalkotási, szövegszerkesztési módja nehezen érthető, mivel egyrészt a daneši ötféle típus kombinált változata jelenik meg bennük, másrészt a szövegrészletekben szintaktikai pontatlanságok fedezhetők fel. A kémiában nem jártas személyeknél a szövegszerkesztés körülményessége hibás definícióértelmezéseket és megértéssel kapcsolatos problémákat eredményez.

B. Fejes Katalin (2002: 130) fogalmazza meg azt az elvet, mellyel a tankönyvíróknak is élniük kellene: „minden új fogalom kialakításához csupán olyan fogalmat használhatunk, amelyet a tanulók már ismernek. Az új fogalmat tehát már ismert fogalmakkal járjuk körül, hogy az új fogalomhoz pontos jelentést tudjon kapcsolni a tanuló”.

IRODALOM

- B. Fejes K. 2002. *A tankönyvszöveg szintaktikai jellemzői*. Szeged: Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.
 Daneš, F. 1982. A szövegstruktúra nyelvészeti elemzéséhez. In: Penavin O., Thomka B. (szerk.) 1982. *Tanulmányok* 15, Szövegelmélet. Újvidék: Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete. 45–50.
 Deme L. 1979. *A szöveg alaptermészetéről* [http://www.bibl.u-szeged.hu/bibl/eforras/tananyag/nyelv-eszet/a_szoveg_alaptermeszeterol.pdf – 2013.05.25.]

Elekfi L. 1986. Az aktuális mondattagolás egyik alapformája a magyarban. *Nyelvtudományi Közlemények* 66. évf. 331–370.

Newson M. 2006. *Basic english syntax with exercises*.

[<http://mek.niif.hu/05400/05476/05476.pdf> – 2013. május 25.]

Sz. Nagy I. 2006. *Leíró magyar szövegtan*. Budapest: Osiris. 216–227.

FORRÁSOK

S. Kedves É., Péntek L., Horváth B. 2004. *Kémia 8*. Szeged: Mozaik Kiadó.

Kecskés A., Rozgonyi J., Kiss Zs. 1998. *Kémia 8*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

KIR-honlapja: [<http://href.hu/x/j0dx> – 2013.05.25.]

Maróthy M. 1994: *Kémia*. Piliscsaba: Konsept.

Villányi A. 2006. *Kémia II*. Budapest: Műszaki Kiadó.

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Nyelvtudományi Doktori Iskola, Interkulturális nyelvészeti program, Budapest
dorottya.mozes@gmail.com

A posztkoloniális regény 'interkulturális nyelvészeti' megközelítésben: Nyelvi hibridizáció

Kulcsszók: interkulturális nyelvészet, kódváltás, posztkoloniális regény, nyelvi hibridizáció, nyelvi kreativitás

Kutatásom a nyelvészet, az irodalomtudomány és a posztkoloniális elmélet határterületeire esik. Hibrid nyelvi jelenségek vizsgálatára fókuszálok Salman Rushdie *The Satanic Verses* (1988) című regényében. Homi Bhabha kulturális hibriditás definíciójából kiindulva a nyelvi hibriditást a következőképpen definiálom. Két különböző, önmaga elfogadtatására és a másik legyűrésére törekvő nyelv (pl. angol – indiai, gyarmatosító – gyarmatosított, globális – lokális stb.) olyan fokú keveredése, amely hibridizált nyelv kialakulásához vezet (Bhabha 2010).

Hipotézisem szerint a viktoriánus és a posztkoloniális regény ugyan egyaránt angol nyelvű, mégis két különböző angollal, ill. nyelvhasználattal operál. A sztenderd, normatív, birodalmi angollal, ill. a felszabadult gyarmatok íróinak hibridizált angoljával. A két nyelvhasználat közötti különbségek csak paradigmaváltás, azaz a hibriditás keretei között értelmezhetők.

Hibrid nyelvi jelenségek feltérképezése és elemzése

Indiai lexikális elemek és jövevényszavak

Az angol szöveg számos le nem fordított indiai (hindi-urdu, hindusztáni) lexikális elemet tartalmaz, melyek egy része idegen szó, más része jövevényszó. Indiai szavak, kifejezések és megszólítások a gyarmatosítás korából származnak az angolban, amelyek túléltek a brit birodalmi rendet, és rendkívül ellenállónak bizonyultak a változásokkal szemben: babu, pukka, sahib stb. A jövevényszavak többsége kulturális reália, amely például az indiai konyhához – samosa, pista barfi, challoo chai, jalebi –; öltözethez – pajamas, pashmina, sari, dhoti, chappals –; vallásokhoz és mítoszokhoz – Krishna, mullah, purdah, djinn –; valamint a növény- és állatvilághoz – teak, jungle – köthető.

A kódváltás és a nyelvi keveredés az angol és a hindi-urdu között hibridizálja a regény nyelvezetét, így válik képessé arra, hogy az angol és indiai kultúrák egymásra hatását közvetítse.

Kutatók szerint a brit gyarmatosítás miatt közel 900 indiai szó honosodott meg az angol köznyelvben. Hindi jövevényszavak: veranda, bungalow, maharaja. A dravida nyelvből meghonosodott szavak: mango, teak, pariah.

Az angol köznyelvben használatos indiai kulturális reáliák általában a szubkontinensről alkotott nyugati sztereotípiákat erősítik. Rushdie a regényben számos nyelvi eszközt alkalmaz, hogy a maharadszákkal fűszerezett orientalista sztereotípiával szemben megalkosson egy új India-képet, amely a szubkontinens tényleges hibriditását képes kifejezni.

Nyelvi és kulturális reáliák

A reáliák és a le nem fordított nyelvi jelenségek betekintést nyújtanak egy másik kultúra értékeibe, hagyományaiba, attitűdjeibe, normáiba. Fordítások és glosszák hiányában általában a kontextus ad jelentéstartalmat az idegen elemeknek. A szöveg megértéséhez alapismeretek szükségesek, megkövetelik az olvasótól, hogy utánanézzen annak a kultúrának, amelynek keretei között ezeknek az idegen lexikális elemeknek jelentésük van. Az idegen elemek és lingvo-reáliák egyrészt etnografikusan viselkednek, másfelől előtérbe helyezik a kulturális sajátosságokat és különbségeket.

Rushdie kedvelt nyelvi eszközei közé tartoznak a reáliák és a le nem fordított indiai szavak, melyek közül a pooja szót vizsgálom: "It is pooja, you could say ... An act of worship" (Rushdie 1992: 68). A pooja szanszrit eredetű szó (pūjā), jelentése: imádat, hódolat. A pooja a hindu vallásban az istenek imádatának, tiszteletének kifejezését

szolgáló áldozati szertartás. Mivel a pooja szó vallási-kulturális értékre apellál, a kódváltás az angol koloniális nyelvvel szembeni ellenállást reprezentálja, lokális értékeknek és identitásnak ad hangsúlyt.

A férj, a második feleség és a szolgáló között sajátos együttélés alakul ki. A szolgáló hasonul, és átveszi az elhunyt első feleség szerepét. Ezt a bizarr, az indiai kultúrában egyáltalán nem elfogadott helyzetet hasonlítja Rushdie a pooja-hoz. Ezzel a reália az imádat szimbólumává válik, amit megerősít az, hogy a szóban forgó család nem hindu, hanem mozlim. Rushdie hindu vallási reáliát használ, hogy az elnyugatiasodott hazalátogató migránst az indiai valóságba visszarángassa.

Allúzió, szimbólum

A kulturális allúziók közül a regény egy fontos momentumát emelem ki: nincs kontextusba ágyazva, és nincs hozzáfűzött magyarázat, amely segítené a dekódolást. „O, my shoes are Japanese... These trousers English, if you please. On my head, red Russian hat; my heart's Indian for all that.” (5) A dal különböző nációk ruházati termékeit állítja szembe az igaz indiai patriotizmus metaforájával. Valószínűleg csak az indiai olvasó ismeri fel ezt az ismert dalt Raj Kapoor *Shree 420* című filmjéből, amelyet később név szerint is említenek a regényben. A terroristák által felrobbantott repülőgép egy 420-as Jumbo Jet. Hasonlóképpen csak az indiaiak számára köztudott, hogy az Indiai Büntető Törvénykönyv 420-as paragrafusa a csalást, megtévesztést szabadságvesztéssel bünteti. Ezért Indiában a 420-as szám a lopást, csalást és a korrupciót szimbolizálja (Aravamudan 1989: 7).

Babu angol

A babu angol eredetileg a gyarmati közigazgatásban dolgozó indiai hivatalnokok angol nyelvhasználata. A babu angol jellemzői: szó- és jelzőhalmaz, a túlzott indirektség, az udvariasság, a stilisztikai díszítés, archaikus, grandiózus szavak és formulák használata, amelyek már kivesztek a köznyelvből. A regényből példák a babu angol régimódi, mesterkelt, sallangos, érzelmileg túlfűtött használatára: „the bosomy earth”, „the darling's love”, „O moon of my delight”, „I, in darkness, blinded, lost, for love” (3). A szitkozódás ismérve a babu angolnak: „I am strictly for your eyes only, maybe you are going crazy, what do you think, you namaqool, you piece of pig excrement, my love” (7).

Indiai angol

Az indiai angolban gyakori az ikerszavak és a kettőzések használata a fokozás vagy megerősítés céljából, pl. „slowslow” (21), „big-big” (68), „calm-calm” (333), „bad-bad” (334). A kettőzés kódváltással is párosulhat, ahol az ismételt angol szó az eredeti hindi fordítása, pl. „not a tola, not an ounce” (246). Rushdie kihasználja a kettőzést adta kreatív lehetőségeket: „glum chum,” „moochy pooch” (249), „tarty-farty” (284).

Az indiai nyelvek morfoszintaktikai jegyeit figyelhetjük meg az indiai angolban, pl. az első nyelv hatására a tagkérdések nem differenciáltak: „We sell ourselves, *isn't it?*” Az indiai angolban a brit angol differenciált formulái túl asszertívnak, direktnek, célzottak tűnnek, míg az invariáns tag-ek pozitív udvariassági funkciókat töltenek be, tiszteletet és mérsékeltséget sugallnak (Bhatt 2010: 528). Ugyancsak gyakori az egyszerű tagadószó használata a tagkérdésben: „God, but it's spooky, no?”

A „csak” határozószó a tárgy után jelenik meg, és a mondat végére kerül: „And as to your Snow White princess, she is of the opinion that a child is a mother's property *only*, because men may come and men may go but she goes on forever, *isn't it?*” Ez a váratlan szintaktikai konstrukció azt az elemet hangsúlyozza ki, ami legkevésbé tűnik fontosnak jelentéstartalmát illetően (Bhatt 2010: 529). Ugyanez igaz a „még” határozószóra a következő példamondatban: „Damn good for him the movies don't smell, or he wouldn't get one job as a leper *even*” (13). Az indiai angolban nem feltétlenül cserélik fel az alanyt és a segédigét a kérdésekben: „I have a gift for accents. ...Why I shouldn't employ?” (59)

Az angol progresszív aspektusának (-ing) túlzott használata jellemző az indiai angolra: „I grow so old, baba, I was thinking you would not recognize” (65). A prepozíciókkal kapcsolatban a kutatók háromfajta hibára hívják fel a figyelmet: a prepozíció vagy rossz vagy felesleges vagy elhagyják, pedig szükséges lenne. A prepozíción kívül a segédige is elmarad: „What you waiting? Some Goddess from heaven?” (25) A névelők kapcsán általános hibákról

beszélhetünk: elhagyják; hozzáadják a névelőt, amikor nem kellene; és következtetlenség a határozott vs. határozatlan névelő használatában (Balasubramanian 2009). "[I]t is issue of proof. You see, anybody could come and tell that their father is dying, isn't it? In order to expedite" (511).

A regényben a babu és az indiai angol valamennyi jellemzőjének együttes használata a dialógusra korlátozódik. Rushdie ezeknek a nyelvi változatoknak a morfoszintaktikai jegyeit, lexikális elemeit, fonetikus sajátosságait használja a helyi karakterek hangjának hiteles visszaadására. A narrációban inkább lexikális elemek, stílus, ritmus, metaforák közvetítik a helyi kulturális-nyelvi sajátosságokat.

Nyelvi kreativitás: szóképzés és szóhalmozás

Rushdie prózáját nagyfokú kreativitás jellemzi, melynek fontos megnyilvánulásai a neologizmusok. Rushdie állandóan új szavakat képez (doomtrumpet, sky-tumbling, angeling), a régi szavakat néha a felismerhetetlenségig megmásítja (Pygmalien, hashashin, manticore). Az új szavak képzése során korábban kapcsolatban nem levő elemeket kapcsol össze. A "Coca-Colonization" alkotásakor a Coca-Cola világméretű elterjedését szimbólumként használja fel az amerikai (nyugati) kultúra globális térhódítására (406). A kitalált "knickerknacker" szó a knicker (bugyi) és a knacker (döngnyúz) összevonása, perverz szexualitást sugall (446). A „Bungleditch” Rushdie zseniális szóképzése, amelyet a Banglades szó helyett alkalmaz. A szó alkotóelemei: bungle + ditch (baklövés + árok). Az új szó a gyökereikhez konokul ragaszkodó, a változást és az átalakulást elutasító migránsok ambivalens helyzetére utal, akik gyökereiket már ténylegesen elvesztették. A hindi-urdu beszéd fonetikus sajátosságaihoz hasonlóan, két vagy több szó összeolvasztásával is képez új szavakat, lásd „angelicdevilish” (5), „plaintosee” (122), „was-not-could-never-be” (43).

A regény premisszája az, hogy a repülőgép-robbanást követően a két főszereplő a Himalája magasságából zuhanva a felhők között fantasztikus átalakulásokon megy keresztül. A regényben a felhő a metamorfózist, az átalakulást, a változatosságot, a hibriditást, a meghatározhatatlanságot jelöli. A felhő lexéma a legkülönbözőbb alakokban fordul elő, sőt Rushdie a legkülönbözőbb módokon variálja, és új szavakat alkot belőle: cloudforms, midge-clouds, dust-clouded, cloud-covered, cloud-creatures, cloud-walled, salt-cloudy, age-clouded, cloud-hole.

A babu angolhoz hasonlóan szó- és jelzőhalmozással él: "Ass. Arse. Ass" (180), "Omens, shinings, ghoulies, nightmares on Elm Street" (252), "Tchu Tché Tchou" (327). Az ilyen jelzőhalmozás a sztereotípiáknál is előfordul, a sztereotípiákat felhasználja, ironikusan továbbviszi, és a végletekig túlozza: "...tweeds, headscarves, summer pudding, hockey-sticks, thatched houses, saddle-soap, house-parties, nuns, family pews, large dogs and philistinism" (179). A forró, tűzsfűt, közönséges és hangos indiai kultúrához, és az átlagosnál zavarabb, heterogénebb, többszörös gyökerű migráns létező nyelvét alkot. A nyelvhasználat hibridizálásával, hajlításával a szten-derd irodalmi angol határait feszegeti és kibővíti.

Hibrid szavak és kollokációk

"What you waiting? Some Goddess from heaven? Greta Garbo, Gracekali, who?" (25) A amerikai színésznő "Grace Kelly" és a hindu istennő "Kali" összevonásából keletkezik a lexikálisan és kulturálisan hibridizált szó "Gracekali." A 'kali' bimbót is jelent, tehát az összevonás kegyelembimbót is jelenthet. A mummyji (17) vagy a Bibiji a hindi megtisztelő képzővel (-ji) képzett szavak. A wallah (tulajdonos) hindi-urdu lexémával is képez szavakat, pl. liftwallahs, lunchwallahs.

Megfordulnak hibrid kollokációk a szövegben: "sour nothings" (átkozódást jelenthet vs. sweet nothings), "what-all" (vs. whatnot) (68), "too dreadful" (vs. "really dreadful") (12). A "Doctor Sahib" (doktor úr) megszólítás nálunk is, mint Indiában, általános használatnak örvend, míg az angolban modorosnak minősül.

Hibrid nevek

Gyakoriak az ún. hibrid nevek, mint Hanif Johnson, Pamela Chamcha, Jumpy Joshi. Pamela Lovelace neve a támadó és az áldozat nevéből tevődik össze, Samuel Richardson két regényhőseire utalva. Utóbbi angol név megalakítása azt hangsúlyozza, hogy a hibriditás a homogénnek vélt nemzeteken belül is jelen van.

Beszélő nevek, névváltozás és identitás

Rushdie a névváltozások útján különböző szociokulturális folyamatokat képez le. A kulturális asszimiláció ugyanis a névváltozásban lekövethető. A haláltábor túlélő lengyel menekült angolosította lányai nevét, így lett az Alleluia a

rövidítés okán Allie, a Cohen a múlt visszhangjaitól megfosztva Cone (297). Indiai színészként Ismail Najmuddin kénytelen a Gibreel Farishta nevet felvenni, amikor hindu isteneket megtestesítő szerepeket kezd játszani. A felvett művésznévvel elfedi mozlim származását.

A londoni bevándorló Salahuddin Chamchawala eredeti indiai nevét Saladin Chamchára angolosítja, azért hogy az angoloknak ne kelljen küszködniük a kiejtésével, ugyanakkor ezzel hőn óhajtott angol identitását is kifejezi. Az eredeti neve is komikus, hiszen a heroikus családnév (Saladin a keresztes hadjáratok mozlim hőse) a prózai keresztnévvel (Chamcha + wala = kanál + kereskedő) párosul. A chamcha szó egyébként a hindiben kanalat, a köznyelvben talpnyalót vagy hízelgőt jelent (Rushdie 2012: 86). Chamcha tehát Misztér Igenigennek nevezeti magát, ami nevetségessé teszi őt. A névváltoztatások az identitáscserét alapozzák meg, ti. a kívánatos identitást tükröző név felvétele leplezi a nem kívánatos vallási, etnikai, nemzeti gyökereket.

Következtetések

A felvázolt hibrid nyelvi jelenségek kulcsszerepet játszanak: 1) a sztenderd angol és az indiai nyelvek keveredésében, amely hibridizált nyelv kialakulásához vezet, 2) a sztenderd angol dekolonizációjában és annak adaptálásában a helyi nyelvi és kulturális adottságokhoz, 3) a szubkontinens lakói és az indiai bevándorlók multilingvális és multikulturális identitásához illő nyelv megalkotásában, 4) a különböző nyelvi változatok, hagyományok rögzítésében és kodifikálásában, 5) a kulturális különbségek közvetítésében és fordításában.

IRODALOM

- Aravamudan, S. 1989. "Being God's Postman is no fun, yaar": Salman Rushdie's *The Satanic Verses*. *Diacritics* 19. évf. 2. szám. 3–20.
- Balasubramanian, C. 2009. *Register Variation in Indian English*. Philadelphia: John Benjamins.
- Bhabha, H. 2010. *The Location of Culture*. New York: Routledge.
- Bhatt, R. 2010. Unraveling post-colonial identity through language. In: Coupland, N. (szerk.) *The Handbook of Language and Globalization*. Oxford: Blackwell. 520–539
- Rushdie, S. 2012. *Joseph Anton*. New York: Random House.

FORRÁSOK

- Rushdie, S. 1992. *The Satanic Verses*. Dover: Consortium.
- Rushdie, S. 2004. *Sátáni versek*. Ford. Anon. Budapest: Konzorcium.

Szegedi Tudományegyetem, Juhász Gyula Pedagógusképző Kar,
Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, Szeged
ed0229@gmail.com

A képregény szövegtana

Kép és szöveg viszonya a magyar képregényekben

Kulcsszók: szemiotikai szövegtan, kép, szöveg, képregény

Bevezetés

Az előadás témája a kép és a szöveg viszonya a magyar képregény korai időszakában. Célom, hogy bemutassam, milyen lehetséges típusok jelennek meg a képregény műfaját illetően, ezeken belül hogyan viszonyul egymáshoz a kép és a szöveg. Az elemzéshez a magyar képregény kezdeti időszakából választottam példákat – a típusokra való tekintettel. Mivel a képregény csak napjainkra vette fel az amerikai típusú klasszikus képregény formáját, ezért a kezdeti időszakban készült alkotások alkalmasak leginkább a típusok közötti átfedések, átjárhatóság bemutatására. A multimediális kommunikátumok, jelen esetben a képi és verbális összetevőből felépülő több médiumú alkotások tipológiája Petőfi S. János munkája (Petőfi 2001); a képregényhez kapcsolódó típusokat emelem ki, és vonatkoztatom az egyes művekre. Az elemzés során az általa megadott szempontokat veszem figyelembe. Az előadásnak nem célja a tartalmi, kultúrtörténeti és egyéb elemzés a képregényekkel kapcsolatban. A tipológia kialakításának egyik szempontjához Roland Barthes hasonló alapokon nyugvó kategóriáit használok fel.

Tipológia

Az előadás elméleti hátterét Petőfi S. János szemiotikai szövegtana képezi, főként a multimediális kommunikátumokra vonatkozó rész. A képregény multimediális, mivel a kép és a szöveg két egymástól eltérő médium, mégis egyetlen kommunikátumon belül találjuk őket. Petőfi *A verbális és képi összetevőből felépített kommunikátumok tipológiájához* című tanulmányában (Petőfi 2001) különböző kategóriákat állapít meg kép és szöveg kapcsolatát illetően.

A tipológiából négy, a témához kapcsolódó kategóriát emelek ki, amelyek az említett alkotások vizsgálata során felmerülhetnek: a klasszikus képregény (comics), a képtörténet (képaláírásos történet), a verbális összetevő (irodalmi alkotás) alapján készült képregény és az illusztráció típusát. Értelmszerűen nem foglalkozom azokkal a kommunikátumokkal, amelyek nagymértékben eltérnek a képregényformától. Fontosnak tartottam beemlíteni az illusztrációt a típusok közé, mivel a magyar képregényekben gyakran a szöveg van túlsúlyban, míg a képek illusztratív jellegűek.

Klasszikus képregény Kp+Vb	Képtörténet Kp+Vb	Képregény irodalmi mű alapján Kp&Vb	Illusztráció Kp+Vb
Kiindulópont: relátum Alkotó: azonos Befogadás: közel egyidejű Viszony: nem könnyen elválasztható Nem interpretatív viszony	Kiindulópont: relátum Alkotó: azonos Befogadás: egyidejűleg és elválasztva is Viszony: elválasztható Nem interpretatív viszony	Kiindulópont: verbális összetevő Alkotó: különböző Befogadás: közel egyidejű Viszony: nem könnyen elválasztható Interpretáció: a kép interpretálja a szöveget	Kiindulópont: verbális összetevő Alkotó: különböző Befogadás: egyidejűleg és elválasztva is Viszony: elválasztható Interpretáció: a kép interpretálja a szöveget

1. táblázat

Képregények tipizálása

Kép és szöveg viszonya a különböző „képregényszerű” kommunikátumokban

A kiindulópont mindig arra utal, hogy az adott multimediális szöveg megalkotása milyen előzményekkel járt, vagyis a verbális vagy a képi összetevő előzte meg a másikat. Harmadik lehetőségként a relátum is megjelenik mint kiindulópont, amely „a szövegen kívüli (extratextuális) jelöltet alkotó világdarab (tényállás-konfiguráció)” (Vass 2010: 23), vagyis az a tartalom, amelyet az alkotó a kommunikátummal kíván jelölni. Az interpretáció kifejezés ebben az esetben arra utal, hogy ha a kiindulópont verbális, akkor a képi összetevő interpretatív viszonyban áll a szöveggel, pontosabban az alkotó interpretálja a szöveget azáltal, hogy képi összetevőt ad hozzá. Ha azonban a kiindulópont a relátum, akkor nem beszélhetünk interpretációról. Az alkotó szempontja azt jelenti: meg kell állapítanunk, hogy a verbális és képi összetevő alkotója megegyezik vagy különböző. A befogadás pedig kapcsolódik a következő szemponthoz, mivel a kép és a szöveg közti viszony itt az elválaszthatóságot jelenti, azaz hogy a kép és a szöveg elválaszthatók-e egymástól. Mennyiben sérül a multimediális szöveg egysége, ha elválasztjuk egymástól a képi és a verbális összetevőt? Ehhez szorosan hozzátartozik a befogadás, hiszen az elválaszthatatlan összetevők esetén egyidejűleg – vagy közel egyidejűleg – történik a befogadás. A Petőfi S. János-féle tipológiában az elválaszthatóság – azaz hogy a képi és verbális összetevő mennyiben választható el egymástól – kérdésére korlátozódik, azonban ehhez kapcsolódóan felvethető egy új szempont. Mikor választható el a kép és a szöveg egymástól? A befogadást illetően Roland Barthes a szöveg és az illusztráció viszonyát vizsgálva három lehetőséget állapít meg. „A kép a szöveg bizonyos információira dupláz-e rá, a redundancia jelenségéről van-e szó, vagy pedig a szöveg új információval járul hozzá a képhez?” (Barthes 2010:113). Mivel a képregények esetén felvethetjük azt a lehetőséget, hogy a kép illusztratív funkcióval rendelkezik, ezért indokolt az illusztrációval kapcsolatos barthes-i tipológia átvétele. A kép és a szöveg sokkal inkább elválasztható, ha az első lehetőség érvényesül, miszerint a képi összetevő rádupláz a verbális összetevő által közölt információra. A második és harmadik esetben (redundancia és új információ megjelenése) a kép és a szöveg kevésbé választható el, hiszen valamilyen módon kiegészítik egymást.

Az elemzés

Az előadásban szereplő példák a magyar képregény korai időszakából származnak, éppen azért, mert ekkorra még nem különülnek el egymástól a műfaji sajátosságok olyan szigorúan, mint a mai magyar képregényekben. Azokat a sajátos jegyeket kívánom vizsgálni, amelyek eltérnek a klasszikus képregénytől, illetve amelyek specifikusan a magyar képregényekre jellemzők.

A következő példa akár a *képregény irodalmi mű alapján* típusba is kerülhetne, hiszen szerzője Örkény István, a rajzokat pedig Zórád Ernő készítette, azonban elrendezését, formáját tekintve képsorokat és képaláírásokat tartalmaz. A *Hajnali pisztolylovás* című elbeszélés 1956-ban jelent meg. A kiadvány második oldalát választottam példaként, mert jól mutatja a műfaji keveredéseket.

A második oldalon látjuk a képtörténetszerű elrendeződést, négy kép van az oldalon, alattuk szöveg. Az első képen egy tisztviselő és felettese látható, a szövegből megtudjuk, hogy kik ők. „Windischgrätz utasította a főügyészt, hogy fogja szigorúan a magyarokat. – Ez a Dessewffy magyar? – kérdezte. – Igen. – Akkor lövesse főbe.” A szöveg megnevezi a két szereplőt, és a köztük folyó dialógust írja le. Ahogyan a képtörténeteknél megszokhattuk, nem szövegbuborékokat használ, hanem a kép alá helyezi el még a párbeszédet is. A második kép alatti szöveg: „A főügyész visszalovagolt a táborba. Parancsot adott, hogy tartsanak alapos házkutatást a laktanyában, Dessewffy hadnagy szobájában.” A képen a főügyész látható lovon, mellette egy katona tiszteleg. A parancs átadásának pillanata jelenik meg a képen, azonban a szöveg jóval több információval látja el az olvasót. A harmadik képkockához tartozó szöveg: „Dessewffyt behozták a hadbíróságra. Az őrség parancsnoka elé vezették... – Kérem a kardját, hadnagy úr... Dessewffy lecsatlotta a kardját és átadta.” A kép azt a jelenetet ábrázolja, amint éppen átadja a kardot a parancsnoknak, mellettük fegyveres katonák állnak. A kép és a szöveg közel ugyanazt az információt közli. Az utolsó képen két hivatalnokot, köztisztviselőt látunk, az egyik a másik felettese lehet. A szövegből megtudjuk, hogy: „A hadnagy bűnösségére – mondta a hadbíró az ügyésznek – nem látok semmi bizonyítékot... – Most folyik a házkutatás, hadbíró úr.” Az ügyész és a hadbíró a két szereplő, a párbeszédük ismét a szövegben jelenik meg. A kép és a szöveg itt kevésbé – vagy nem könnyen – elválasztható, mivel a párbeszéd nélkül, illetve a személyek megnevezése nélkül nehezen értenénk a történetet. A képtörténet meghatározásától eltérően itt a kép és a szöveg alkotója sem azonos, sőt a képek nem választhatók el teljesen a szövegtől. A verbális összetevő miatt pedig az interpretáció is megjelenik, a képek interpretálják a már meglévő verbális összetevőt.

Örkény – Zórád: Hajnali pisztolylövés, 2. oldal

Az alkotó különbözik a kép és a szöveg esetén, a képtörténetnél az eredeti irodalmi szöveg parafrázisáról van szó. A fenti példa a képtörténet definíciójának nem felelt meg minden szempontból, bizonyos jellemzői miatt más kategóriákba is sorolhatnánk. A típusok között – az egyes alkotásokra vonatkozóan – átfedések találhatók.

A másik képregény Jókai Mór *Szép Mihál* című műve alapján készült, Cs. Horváth Tibor írta a szöveget, a rajzokat Sebők Imre készítette. A képregény első oldalát tekintve láthatjuk, hogy itt sokkal több szöveg található, mint az eddigi képregényekben. Az első kocka bevezetése is szöveggel történik. Emellett található a kép, amelyen egy nő és egy férfi sétálnak és beszélgetnek. A dialógus itt is szövegbuborékokban jelenik meg. A szöveg tehát bevezeti az eseményt, a kép pedig folytatja. A párbeszédben elhangzottak szerint a férfi az apa, aki feleségül adja a lányát egy férfinak, de a lány nem szereti őt.

A következő képkocka bevezető szövege az előző eseményekre reflektál: „A jeles férfiú visszahökken, Mihál, akit özvegyiségében maga nevelt hajadonná, ellene mer mondani neki, az apjának! Ilyesmi még nem fordult elő ebben a házban!” Megtudjuk, hogy tényleg apáról és lányáról van szó, a lány neve Mihál, és az apa egyedül nevelte. A képen apa és lánya együtt látható. A szöveg itt is új információt ad a képhez, azonban folytatólagosan

megy a történet, a kép kiegészíti az bevezető szöveget. Itt tehát nem az információ megkettőzéséről van szó, hanem a kép és a szöveg információi kiegészítik egymást. A szövegek azonban meglehetősen elkülönülnek a képeken belül, így ha elválasztjuk a képi összetevőtől, akkor közel ugyanazok a feltételek a befogadó számára a történet megértése szempontjából. A képek viszont önmagukban nem képesek közel ugyanazt a történetet visszaadni, mint a szöveg. A szöveg tehát elsődleges a képekhez képest. Ez a viszony fennáll a képregény további részeiben is, mivel gyakran a szöveg mellett a szó buborékos (szöveges) képek is jelen vannak.

Jókai - Cs. Horváth - Sebők: Szép Mikhal, 1. oldal

Az illusztráció típusánál kezelhetjük leginkább önállóként a képet és a szöveget, mivel elválaszthatóak egymástól. A barthes-i tipológia értelmében az illusztráció megkettőzi a szöveg információját, kevesebbet ad át abból, vagy új információt ad a szöveghez a kép által. A viszonyítási pont itt is a szöveg, hiszen az a kiindulópontja az illusztráció-
nak mint multimediális szövegnek. Azonban, mint láttuk a fenti példák, gyakran a képregényekben is megjelenik ez az illusztratív jelleg, főként a *Hajnali pisztolylovás* című képtörténetben, illetve a verbális összetevő (irodalmi mű) alapján készült képregényekben. Sőt az irodalmi adaptációknál nem a kép az illusztratív jellegű, hanem maga a képregény, mivel a képek szövegbuborékokat tartalmaznak.

Kitekintés

Ha megfordítjuk a kép és a szöveg közti kapcsolat és a befogadás viszonyát, akkor az egyidejű, illetve közel egyidejű befogadásból következik, hogy a képi és verbális összetevő elválaszthatatlan. Kibédi Varga Áron ezt így fogalmazza meg: „Az alkotás felől nézve kép és szöveg mindig egymást követően jön létre, mivel azok más-más művésztől származnak, a befogadás szempontjából viszont jelentős különbség van az olyan kulturális termékek között, amelyek egyidejűleg kínálnak szavakat és képeket, és az olyanok között, amelyek világos módon csak az egyik terület-hez tartoznak, bár létüket egy, a másik területen korábban létrejött kulturális terméknek köszönhetik” (Kibédi Varga 1997: 302). A befogadásból kiindulva állapít meg három kategóriát – koegzisztencia, interreferencia, koreferencia – a szó és a kép viszonyával kapcsolatban. Véleményem szerint nemcsak az illusztrációra, de az általam vizsgált képregényekre is az interreferenciális viszony vonatkozik. „Szó és kép elválik egymástól, de azonos oldalon jelenik meg. Interreferenciális viszonyban vannak: egymásra vonatkoznak. Az emblémák, illusztrációk és a (másfajta) plakátok jó példát kínálnak, de festmény és címe, szöveg és illusztrációja között is interreferenciális a viszony” (Kibédi Varga 1997: 307).

Mint fentebb láttuk, a képregények esetében az elválaszthatóság a szövegeknek „kedvez”. A multimediális kommunikátumok esetén a szöveget és a képet két önálló médiumként kezeljük, amelyek valamilyen heterogén alkotásban egymás mellé kerülnek, ekkor elválasztható a kép és a szöveg egymástól, hiszen mindkettő megtartja önállóságát. A képregényeknél látjuk, hogy az elválaszthatóság egyoldalú, hiszen a szövegek önmagukban is megállják a helyüket, ez viszont nem jellemző a képekre. Míg a klasszikus képregény típusánál egyik médium sem értelmezhető a másik nélkül, azoknál a képregényeknél, amelyek valamilyen verbális összetevőből indulnak ki, a szöveg elsődleges a képekhez képest, sokkal inkább elválasztható a képtől. A képek viszont önmagukban nem képesek még a történet integritását sem megtartani. Ennek a jelenségnek az oka az interreferencialitás, hiszen a szöveg bevezeti a képet, a képen látható jelenet folytatja az eseményt. A kép és a szöveg egymásra vonatkozik, azonban nemcsak arról van szó, hogy megismétli, hanem kiegészíti azt.

A multimediális szöveg kifejezés tehát a két vagy több különálló médiumra utal, ezért a képregény esetén érdemes volna az *intermediális kommunikátum* kifejezést használni. Varga Emőke is emellett érvel az illusztrációval kapcsolatban: „A legújabb szöveg-kép kutatások intermediális nézőpontjának érvényességét elfogadva, tehát az illusztrációt mint műfajt és mint médiumot csakis szöveg és kép interreferenciális kölcsönhatásában véljük értelmezhetőnek. [...] az eredetét tekintve lényegében kétkomponensű, azaz alapvetően verbális és alapvetően vizuális meghatározottságú médiumok együtteséből létrejövő interreferencialitás a befogadás, az olvasás-nézés folyamatában mindig a mindenkori »másik« viszonylatában válik igazán működővé, szöveg és kép mediális teljesítménye viszonylagosan ítélhető meg” (Varga 2012: 37). A képregény mint intermediális kommunikátum vizsgálata tehát további kutatást igényel.

IRODALOM

- Barthes, R. 2010. A kép retorikája. In: Blaskó Á., Margitházi B. (szerk.) 2010. *Vizuális kommunikáció. Szöveggyűjtemény*. Budapest: Typotext Kiadó.
- Kibédi Varga Á. 1997. A szó-és-kép viszonyok leírásának ismérvei. In: Bacsó B. (szerk.) 1997. *Kép fenomen valóság*. Budapest: Kijárat Kiadó. 300–321.
- Petőfi S. J. 2001. A verbális és képi összetevőből felépített kommunikátumok tipológiájához. In: Petőfi S. J., Békési I., Vass L. (szerk.) 2001. *Szemiotikai Szövegtan 14*. Szeged: JGYF Kiadó. 61–66.
- Varga E. 2012. *Illusztráció a teóriában, a kritikában, az oktatásban*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- Vass L. 2010. *Szemiotikai szövegtani alapismeretek. Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar. Alkalmazott Nyelvészeti Mesterfűzetek 02*. Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó – Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.

A metaforikus és ironikus megnyilatkozások megértésének összefüggései óvodáskorban

Kulcsszók: tudatelmélet, relevanciaelmélet, metafora, ironia

Bevezetés

A tanulmányban a metaforikus és ironikus megnyilatkozások interpretációjában a tudatelmélet szerepére vonatkozó kutatási eredményeimet mutatom be. A vizsgálat célja, hogy pontosabb képet kapjunk a tudatelméleti szintek, valamint a metafora és az ironia megértése közötti összefüggések mikéntjéről, s igazoljuk (vagy cáfoljuk) a relevanciaelmélet vonatkozó, Happé (1993) által megerősített téziseit, mely szerint a metafora megértése elsőrendű, az ironiáé másodrendű tudatelméleti képességek meglétét igényli.

A relevanciaelmélet (Sperber, Wilson 1986/1995, Wilson, Sperber 2005) szerint az elmeolvasás vagy tudatelméleti képesség (mások vélekedésének predikciója) szerepet játszik az emberi kommunikációban. Ugyanis bármilyen megnyilatkozás (explicit vagy implicit) interpretációjában a beszélői jelentés kikövetkeztetése történik. Ez azt is jelenti, hogy a szó szerinti és a nem szó szerinti nyelvhasználatot nem lehet élesen elválasztani, hiszen interpretációjuk hasonlóképpen zajlik. Ugyanakkor a kutatók az egyes nem szó szerinti nyelvhasználati formák megértésében eltérő metareprezentációs szinteket feltételeznek. A metaforikus megnyilatkozások megértéséhez egy sor gyenge implikátúra „feljlesztése” van szükség, amely a szerzők szerint elsőrendű metareprezentációs vagy tudatelméleti képességeket igényel. Ezzel szemben az ironia visszhangszerű megnyilatkozás interpretációja, amelyhez mindig valamilyen implicit attitűd is társul. Az ironia megértése így nemcsak az adott gondolat, hanem a megnyilatkozáshoz társuló attitűd felismerését is jelenti, s ezáltal interpretációjukhoz magasabb rendű metareprezentációs képességekre van szükség.

A tudatelmélet (Theory of Mind, röviden ToM) fogalmát Premack és Woodruff (1978) határozta meg elsőként: a tudatelmélet a gyerekeknek az a képessége, mellyel másoknak különféle intencionális tudatállapotokat (vágyakat, vélekedést, érzelmeket) tudnak tulajdonítani. A gyermekek szocializációjában a tudatelméletnek két szintje játszik különösen fontos szerepet Perner és Wimmer (1985) szerint: az elsőrendű tudatelméleti szint (vélekedés egy másik ember vélekedéséről adott tényállással kapcsolatban), amely 4 éves kor körül alakul ki; és a másodrendű tudatelméleti szint (vélekedés arról, hogy mit gondol a másik ember egy harmadik ember vélekedéséről, pl. Mari azt gondolja, hogy János azt hiszi, hogy Peti utálja Marit), amelynek fejlődése 6-7 éves korra tehető.

Happé (1993) a tudatelméleti képességek szerepét vizsgálta a metafora és az ironia megértésében autizmussal élő fiatalok és egészségesen fejlődő gyermekek kisebb csoportjában. Vizsgálatában egyrészt a metafora megértését a hasonlat megértésével hasonlította össze – a tudatelméleti képességek meglétének szükségessége szempontjából. Azt feltételezte, hogy míg a hasonlat megértése nem igényli a beszélő szándékainak felismerését, mert az állításnak szó szerint is van realitása (pl. A szoba olyan volt, mint egy kemence), addig a metafora jelentésének megértéséhez szükség van a beszélő szándékainak kikövetkeztetésére – mivel a metafora szó szerint véve nem igaz (pl. A szoba egy kemence) –, vagyis a hallgatónak elsőrendű tudatelméleti képességekkel kell rendelkeznie. Eredményei igazolták feltételezéseit, vagyis az elsőrendű tudatelmélettel rendelkező és tudatelmélettel nem rendelkező csoportok eredményei között a hasonlat esetében nem talált jelentős különbséget, ugyanakkor a metafora megértésében szignifikánsan jobb teljesítményt tapasztalt az elsőrendű tudatelméleti csoportokban mind az autizmussal élő fiatalok, mind pedig a tipikusan fejlődő gyermekek esetében. A metafora és az ironia megértését összehasonlítva pedig úgy találta, hogy míg az elsőrendű tudatelmélettel rendelkezők számára nem okozott gondot a metafora megértése, addig az ironia megértésében szignifikánsan gyengébben teljesítettek a másodrendű tudatelméleti csoporthoz képest, akik mind a metafora, mind az ironia megértésében jó teljesítményt nyújtottak.

Bár Happé világos eredményeket demonstrált az elsőrendű tudatelméleti képesség és a metafora megértésének összefüggésével kapcsolatban, Nippold (1998) szerint azonban kérdéses, hogy elégséges-e az elsőrendű tudatelméleti szint a metafora megértéséhez, hiszen a hamisvélekedés-teszteket 4 éves kor körül meg tudják oldani a gyerekek, a metafora megértésének fejlődése viszont elhúzódik, s még fiatalokban is tart. További tanulmányok nyelvi deficittel élő gyerekek eredményeit figyelembe véve (Highnam; Wegmann, Woods 1999) szintén amellett érvelnek, hogy az elsőrendű tudatelméleti képesség megléte önmagában nem biztosítja a metafora megértését, hiszen a gyerekek jó tudatelméleti képességek megléte mellett deficitet mutatnak a metafora megértésében. Norbury (2005) emellett arra is rámutat, hogy a metafora megértése a gyerekek nyelvi képességeivel sokkal szorosabb összefüggéseket mutat, mint a tudatelméleti szintjükkel.

Sullivan és munkatársai (2003) eredményei szerint az egyes fejlődési zavarokkal élő fiatalok számára nehézséget okoz az irónia és a hazugság megkülönböztetése. Vizsgálatukban az ironikus megnyilatkozásokat szinte minden résztvevő hazugságként definiálta, s mindössze 10%-uk tudta sikeresen teljesíteni a feladatot. Ugyanakkor a résztvevők többsége képes volt az elsőrendű és a másodrendű szándék megértését tesztelő kérdések megválaszolására. Mindezt úgy értelmezték, hogy a másodrendű tudatelméleti képesség megléte önmagában nem elégséges az irónia és a hazugság megkülönböztetéséhez.

A jelen vizsgálat célja annak feltérképezése, hogy milyen összefüggéseket lehet találni a tudatelmélet szintjei, valamint a metafora és az irónia megértése között tipikus fejlődésű gyermekeknél 4–7 éves korban. Vagyis a kérdés az, hogy igazolódik-e a relevanciaelméleti tézis, mely szerint a metafora elsőrendű, az irónia másodrendű tudatelméleti képességeket igényel (Happé 1993).

A vizsgálat leírása

Módszer

Vizsgálati személyek

A vizsgálatokban 71 óvodás korú (4–7 év, Mean of Age = 5;8 min: 4;0 max: 7;2, 39 fiú és 32 lány) tipikus fejlődésű gyermek vett részt. A vizsgálatban két elsőrendű és két másodrendű tudatelméleti feladat (ToM) szerepelt. Ezek eredménye alapján sorolódtak a gyerekek a megfelelő tudatelméleti csoportba (1. táblázat).

ToM csoport	Létszám	Életkori átlag	Fiú	Lány
no ToM (még nincs tudatelmélet)	29	5; 2	15	14
1st ToM (elsőrendű tudatelmélet)	22	5;11	15	7
2nd ToM (másodrendű tudatelmélet)	20	5;11	9	11

1. táblázat

A tudatelméleti csoportok számbeli, életkori és nemek szerinti megoszlása

Anyag és eljárás

A vizsgálatban két hamisvélekedés-teszt szerepelt az elsőrendű tudatelméleti szint felmérésére: „Smarties” teszt (Hogrefe, Wimmer & Perner 1986) és a „Sally-Anne” teszt (Baron-Cohen et al. 1985, 1986), továbbá két másodrendű tudatelméleti feladat (Születésnap (Herold 2005), Robot (Coull; Leekam, Bennett 2006) szerepelt, melyek illusztrálásához 4-4 képet használtam. Az elsőrendű és a másodrendű tudatelméleti szintet akkor lehetett teljesítettnek tekinteni, ha mindkét feladat tesztkérdésére és a kontrollkérdésekre is helyesen válaszoltak a gyerekek.

A metafora és az irónia megértéséhez Happé (1993) tesztje alapján saját feladatsort állítottam össze, amely öt történetből állt, mindegyik történetet 4-4 kép illusztrált. Az egyes történetek egy metaforikus és egy ironikus megnyilatkozással fejeződtek be. A metaforikus kifejezések esetében ad hoc (nem lexikalizált), de eltérő gyakoriságú metaforákat építettem be az egyes megnyilatkozásokba, melyek között szenzoros hasonlóságon alapuló (kösütemény) és relációs metafora (X egy oroszlán) egyaránt előfordult. Az ironikus megnyilatkozások szerkezeti és intonációs mintázatukat tekintve hasonló felépítésűek voltak, vagyis az adott kontextusban csak iróniaként lehetett őket értelmezni. Egy-egy megnyilatkozás elhangzása után hangzott el a tesztkérdés, hogy mire gondolhatott a történet szereplője, és a gyerekek három megadott válaszlehetőség (szó szerinti, nem szó szerinti, irreleváns) közül választhattak.

Példa a metafora és az ironia megértését vizsgáló feladatokból:

Történet: Anya és Kati sütit csináltak. Anya előkészítette a hozzávalókat. Lisztet tett egy tálba. Majd azt mondta Katinak: – Az asztalon vannak a tojások. Utána összegyűrték az anyagokat, és betették a sütőbe. Majd elmentek játszani. Sajnos a süti túl sokáig maradt a sütőben, így amikor kivették, anya azt mondta:

Metaforikus megnyilatkozás: – Ez bizony kőszütemény lett.

Kérdés: Miért mondhatta ezt az anya? Milyen volt a süti?

Válaszlehetőségek:

- 1) kőből készült – szó szerinti
- 2) édes – elképzelhető, de irreleváns
- 3) kemény – metaforikus

Történet: Később apa is megérkezett, és mikor meglátta a süteményt, annyit mondott:

Ironikus megnyilatkozás: – Nahát, ez aztán a puha sütemény!

Kérdés: Miért mondhatta ezt az apa?

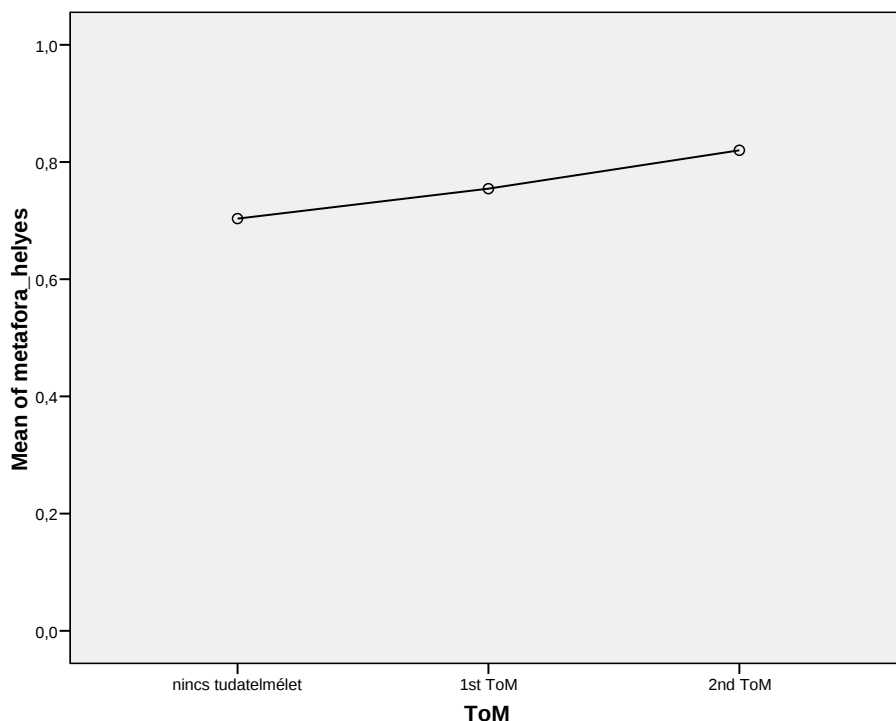
Válaszlehetőségek:

- 1) Úgy gondolja, hogy puha a süti – szó szerinti
- 2) Be akarja csapni az anyát – irreleváns, megtévesztést sugalló
- 3) Viccelődve mondja, hogy kemény a süti – ironikus

Eredmények

A tudatelmélet összefüggése a metafora megértésével

A metafora megértésével kapcsolatban a fő kérdés az, hogy a tudatelmélettel nem rendelkező és az elsőrendű tudatelmélettel rendelkező csoportok között van-e szignifikáns különbség.

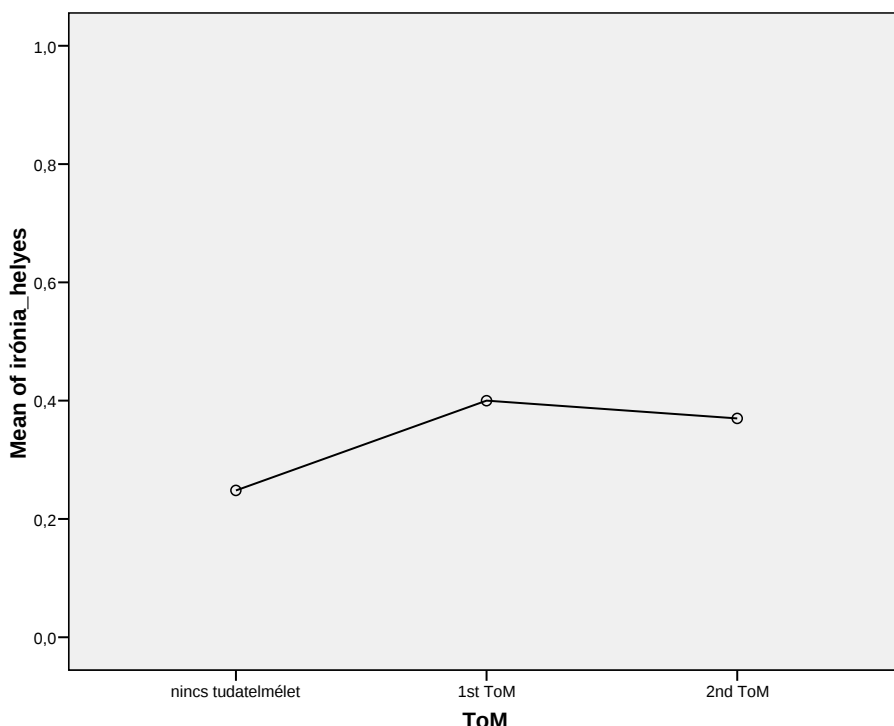
1. ábra

A metafora helyes válaszainak százalékos aránya tudatelméleti szintek szerint

Az 1. ábra adatai alapján látszik, hogy a két csoport helyes válaszainak aránya nagyon hasonló (noToM átlag = 0.7 1st ToM átlag = 0.75), továbbá az is, hogy mindegyik csoportban magas a helyes válaszok aránya, s csak a 2nd ToM csoportban magasabb a teljesítmény (2nd ToM átlag = 0.82). A több szempontos varianciaanalízis eredménye szerint azonban nincs szignifikáns különbség az egyes csoportok között ($F(3.317) = 1.734$; $p = 0.184$).

A tudatelmélet összefüggése az irónia megértésével

Az irónia megértésével kapcsolatban a fő kérdés az elsőrendű és a másodrendű tudatelméleti csoportok közötti különbség mértéke.

2. ábra

Az irónia helyes válaszainak százalékos aránya tudatelméleti szintek szerint

A 2. ábra alapján látható, hogy az irónia megértésében a két vizsgált csoport között (1st ToM átlag = 0.4 és 2nd ToM átlag = 0.37) nincs érdemi különbség a magasabb tudatelméleti csoport javára, és mindegyik csoport sokkal alacsonyabb szinten teljesít, mint a metafora esetében. A statisztikai vizsgálat (több szempontos varianciaanalízis) eredménye szerint az irónia esetében sincs szignifikáns különbség a csoportok között ($F = 1.730$; $p = 0.185$).

Továbbá a kapott hibás válaszok 76%-a az irreleváns, megtévesztésre utaló választípus, ami arra utal, hogy amikor a gyerekek hibáznak, sokkal ritkábban értelmezik szó szerint az ironikus megnyilatkozásokat, s az esetek nagyobb részében megtévesztésnek, becsapásnak érzik ezeket a kifejezéseket.

Konklúziók

A jelen vizsgálat arra kereste a választ, hogy tipikus fejlődésű gyerekek esetében igazolható-e a relevanciaelmélet azon tézise, mely szerint a metafora megértéséhez elsőrendű, az irónia megértéséhez másodrendű tudatelméleti képességek szükségesek.

A metafora megértésében a tudatelmélettel nem és elsőrendű tudatelmélettel rendelkező gyerekek hasonlóan jól teljesítettek, statisztikai különbség nem mutatkozott közöttük. Az egyes csoportok magas átlagait figyelembe

vége mindez arra utalhat, hogy a metafora megértése megelőzheti az elsődrendű tudatelméleti szint kialakulását tipikus fejlődésű gyerekek esetében. Ez az eredmény nem mond ellent, inkább kiegészíti a nyelvi zavarral élő gyerekeknél kapott eredményeket (Norbury 2005), ahol az elsődrendű tudatelméleti szint megléte önmagában nem volt biztosítéka a jobb megértésnek, s a gyerekek nyelvi szintje szorosabb összefüggést mutatott a metafora megértésével. Ugyanis egyrészt megerősíti azt a feltevést, hogy a tudatelméleti szint és a metafora megértése között nem olyan szoros az összefüggés; másrészt azt is, hogy megértésükre más fejlődési mutatók, mint a nyelvi/nyelvtani megértés szintje, erősebb hatással lehet.

Az irónia megértése a másodrendű tudatelméleti szinttel rendelkező gyerekek számára is nehézséget jelentett, teljesítményük hasonlóan alacsony volt, mint az elsődrendű tudatelméleti csoportban, továbbá jóval alacsonyabb, mint amit Happé (1993) eredményei mutattak. Az eredmények szerint a másodrendű tudatelméleti szint megléte önmagában nem elegendő feltétel az irónia megértéséhez, ill. a megtévesztéstől (hazugságtól) való megkülönböztetéséhez. Mindez konzisztens a korábbi eredményekkel: Sullivan és mtsai (1995, 2003) szerint a másodrendű tudatelméleti képesség kialakulása egy-két évvel megelőzi azt a fázist, amikor a gyerekek meg tudják különböztetni az iróniát a hazugságtól, továbbá Szűcs (2012) korábbi eredményeihez hasonlóan itt is a legjellemzőbb hibatípus a megtévesztésre/hazugságra utaló válasz.

A jelen vizsgálat eredményei tehát nem igazolják a fentebb részletezett relevanciaelméleti tézist, vagyis a tudatelmélet szintjei, valamint a metafora és az irónia megértése között nem mutatkozik szoros összefüggés.

IRODALOM

- Baron-Cohen, S., Leslie, A. M., Frith, U. 1985. Does the autistic child have a "theory of mind"? *Cognition* 21. évf. 37–46.
- Baron-Cohen, S., Leslie, A. M., Frith, U. 1986. Mechanical, behavioral and intentional understanding of picture stories in autistic children. *British Journal of Developmental Psychology* 4. évf. 113–125.
- Coull, G. J., Leekam, S. R., Bennett, M. 2006. Simplifying Second-order Belief Attribution: What facilitates Children's Performance on Measures of Conceptual Understanding? *Social Development* 15. évf. 3. szám. 548–563.
- Happé, F. 1993. Communicative competence and theory of mind in autism: A test of relevance theory. *Cognition* 48. évf. 101–119.
- Herold R. 2005. *Mentalizációs deficit szkirozfréniában* [Mentalising deficit in schizophrenia] Ph.D. thesis. Pécs.
- Hogrefe, G. J., Wimmer, H., Perner, J. 1986. Ignorance versus false belief: A developmental lag in attribution of epistemic states. *Child Development* 57. évf. 567–582.
- Norbury, C. F. 2005. The relationship between theory of mind and metaphor: Evidence from children with language impairment and autistic spectrum disorder. *British Journal of Developmental Psychology* 23. évf. 383–399.
- Perner, J., Wimmer, H. 1985. 'John thinks that Mary thinks that...'. Attribution of second-order beliefs by 5–10 years old children. *Journal of Experimental Child Psychology* 39. évf. 437–471.
- Premack, D., Woodruff, G. 1978. Does the chimpanzee have a theory of mind? *Behavioural and Brain Sciences* 4. évf. 515–526.
- Sperber, D., Wilson, D. 1986/1995. *Relevance: communication and cognition*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Sullivan, K., Winner, E., Hopfield, N. 1995. How children tell a lie from a joke: The role of second-order mental state attributions. *British Journal of Developmental Psychology* 13. évf. 191–204.
- Sullivan, K., Winner, E., Tager-Flusberg H. 2003. Can adolescents with Williams Syndrome tell the difference between lies and jokes? *Developmental Neuropsychology* 23. évf. 1–2. szám. 85–103.
- Szűcs M. 2012. *Irony comprehension in preschoolchildren*. Epics V: "Relevance theory: recent developments, current challenges and future directions" Conference, Seville, 14–16 May 2012 (lektorálás alatt).
- Wilson, D. Sperber, D. 2005. Relevance theory in Laurence R. Horn & Gregory Ward (szerk.) *The Handbook of Pragmatics*. Blackwell Reference Online.

Inkriminált dokumentumok nyelvészeti elemzése

Kulcsszók: igazságügyi nyelvészet, névtelen levelek, behatárolás, szövegelemzés, szerzőazonosítás

Bevezetés

Az igazságügyi nyelvészet külföldön régóta virágzó terület, hazánkban viszont még mindig újdonságnak számít. Így érthető a kérdés: mivel is foglalkozik egy igazságügyi nyelvész szakértő?

Az igazságügyi nyelvészek sokféle különböző feladatot láthatnak el. Nyelvész szakértőt alkalmazhatnak gyanús halálesetek kivizsgálásánál, ebben az esetben a búcsúleveleket elemzik a nyelvészek; jogi szövegek értelmezésénél; névtelen telefonáló beazonosításánál; annak felismeréséhez, hogy A és B nyelvváltozat egy nyelv két nyelvjárása vagy két külön nyelv stb. A leggyakoribb mégis a szerzőazonosítás, vagyis abban az esetben is felkérhetnek nyelvész szakértőt, ha a névtelen (fenyegető, zsaroló, rágalmazó stb.) levelek írójának személyére kíváncsiak a nyomozók (Kontra 2006: 1018).

Ebben a tanulmányban a szerzőazonosítás egy módját szeretném bemutatni négy névtelen, fenyegető levél elemzésén keresztül. Az előzetes elemzésekből kiderült, hogy mind a négy levél ugyanazon személytől származik (bővebben lásd Tóth 2013).

A behatárolás módszere

Lényegében a nyelv mint kommunikatív eszköz, bizonyos esetekben működhet úgy, akár az ujjlenyomat (Szakácsné, Vágó 1988: 93).

A fenyegető levelek elemzése kapcsán a névtelen szerző nemére, korára, származására, műveltségére, foglalkozására utaló nyelvi jelenségeket kerestem. Ezt az eljárást nevezi a szakirodalom behatárolásnak. Fontos megjegyezni, hogy ezeket a sajátosságokat pusztán a levelek nyelvi megformáltsága alapján vizsgáltam, vagyis esetemben nem kézírásvizsgálatról van szó, hanem nyelvészeti elemzésről.

A leveleket a személyiségi jogok védelme miatt teljes egészében nem áll módomban bemutatni, de a közölt példák megfelelnek az eredeti levelek szövegének.

Elemzés

Az életkor megállapítása

Az életkor megállapításához a szociolingvisztikai ismeretek voltak segítségemre. Ebben az esetben a nyelv vertikális tagolódását figyeltem, amely társadalmi rétegek alapján jön létre. Vagyis az életkor esetében az azonos korosztályba tartozók hasonló nyelvhasználati sajátosságokkal rendelkeznek, gondoljunk csak a fiatalok szlenges beszédmódjára.

Összegyűjtöttem a fiatalokra, középkorúakra és idősekre vonatkozó nyelvhasználati sajátosságokat, és összevettem a levelekben használt kifejezésekkel. Ennek alapján a **fiatalkorúakra** a következők jellemző:

- sajátosságuk a romantikus, túlzó hangvétel;
- általában valamilyen csoporthoz való tartozás sajátosságai jelennek meg a fogalmazásaikban;
- kedvelik a szlenges, köznyelvtől eltérő formákat;
- előszeretettel használnak új formákat, vagyis a neologizmusok is jellemzők rájuk (Kiss 2002).

Ezen ismérvek egyike sem volt jellemző a levelek fogalmazásmódjára.

Az **idősekre** jellemző, hogy beleavatkoznak mások magánügyeibe, tanácsokat, bölcsességeket mondanak. Éppen ezért nem ritka az ő írásaikban

- a szólás vagy közmondás, az idézet, a szállóige;

- ezen kívül a tájszavak is megjelenhetnek a szövegekben;
- kedvelik az archaikus kifejezéseket;
- és nem ritkák náluk az állandósult szókapcsolatok, frazémák sem (Kiss 2002).

A felsorolt jellegzetességek közül a levelekben fellelhető az állandósult szókapcsolat, például:

(1) világra jönni ▯ *Börtönben jöttél a világra!*

(3) közutálatnak örvend ▯ *Takarodj ki a faluból, közutálatnak örvendsz te vizilóbébi!!!*

(4) szóból érteni ▯ *Érts már a szóból!*

A fiatalok és az idősök nyelvhasználatától eltérően a **középkorúakra** mondják, hogy nyelvi szempontból ők a legnormakövetőbbek. A következő sajátosságokat jellemzők rájuk:

- legtöbbször a munkahellyel, politikával, életkörülményekkel kapcsolatos panaszait tolmácsolják és vetítik ki a címzettjükre;
- szókincsük gazdag;
- és az idegen szavak használata sem ritka (Kiss 2002).

Ebben az esetben konkrét nyelvi példa nem támasztja alá a hipotézisemet, csak a téma utal a középkorú szerzőre, mivel a levelek panaszkodó, becsmélő, fenyegető hangvételűek.

Következtetés az életkorral kapcsolatban

A nyelvi elemzés nem adott egyértelmű választ, a téma és a hangvétel középkorú szerzőre utal, a stílus viszont helyenként idősebb személyt feltételez. Ebben az esetben a számadatokra hallgattam és a levelek egészét (középkorúra utal) viszonyítva a pár idősekre jellemző sajátosságokhoz, úgy gondolom, hogy középkorú lehet a szerző.

A műveltségi szint meghatározása

Az iskolázottsági szint megállapításához egy korábbi tanulmányban ismertetett elemzési módszert használtam (lásd Tóth 2013), melynek eredményeképpen feltételezhető, hogy a szerző középszintű iskolázottsággal rendelkezik.

Vagyis jellemző volt a fogalmazóra a rossz helyesírás, a töredezett mondat szerkesztés, szegényes szókincs, trágár kifejezések használata stb. Ezek az ismérvek Nagy (1980: 111) szerint a műveletlen ember jellemzői.

A nemre vonatkozó megállapítások

A szerző nemét meghatározandó ismét csak a két nemre jellemző nyelvhasználati vonásokat kell felsorakoztatni, majd összehasonlítani a levelekben talált kifejezésekkel. Ennek alapján a **nők** előnyben részesítik:

- a mellérendelést;
- tag-questionök használatát;
- a nyelvi agressziót, ha ismeretlen a kilétük;
- részletezőbb leírásokat;
- bizonyos mellénevek, jelzők, (kicsinyítő) képzők használatát.

A vizsgálatok alapján a nők nyelvhasználatát egyszerre mondható archaikusnak és egyben újítónak is. Gyakran helyezik magukat nagyobb közösségbe, csoportba, nem vállalják fel önmagukat; képesek nagyon finom megkülönböztetésre (pl.: színnevek, öltözködéssel kapcsolatos kifejezések) stb. (Huszár 2009).

A férfiakra jellemző:

- az alárendelés;
- a nyelvi agresszió, ha ismert a kilétük;
- a precíz, pontos, lényegre törő leírás;
- bizonyos mellénevek használata;
- mondatszók, indulatszók használata.

A férfiaknak kevésbé fontos a normatív nyelvhasználat; ők azok, akik több viccet mesélnek, ezért a humor és az ironia is inkább a férfiak eszköze (Huszár 2009).

A fentiekben felsorolt ismérveket összehasonlítva a levelekben talált adatokkal, nagyon valószínűnek tartom, hogy a levélíró nő, mivel sokkal több nőre jellemző nyelvhasználati sajátosságot találtam az elemzés során, mint férfit.

A dokumentumokban talált mondatok többsége egyszerű bővített mondat, de előfordul bennük összetett mondat is, melyek mellérendelő típusúak, például:

*Felveszitek a nagy pénzt és nem csináltok érte semmi.
Takarodj ki a faluból, közutálatnak örvendsz te vizilóbébi!!!*

Megjelenik a tag-question használata is: *Jó lenne a sok pénz amit leakasztanátok? Ugye?*
A levelek trágár hangvétele is arról árulkodik, hogy női szerzőről lehet szó, például:

*Menj innen a bűdös kurva anyádba!
Te bunkó!, Te elhízott tehén! Te patkány!
Takarodj ki a faluból, mindenki utál téged, te szarházi börtöntöltelék, ott vona a helyed!!!!!!*

Ezen kívül az író sokszor helyezkedik bele egy nagyobb csoportba, közösségbe, és nem vállalja fel önmagát, ez inkább a nőkre jellemző viselkedésforma.

*Látni nem akarnak a (település)iAki;
Nem kell a falunak szeméttelép!, Mert különben megölünk...!;
...mindenki utál téged...; ...közutálatnak örvendsz.*

A származás megállapításának módja

A származást a legkönnyebben a szövegben előforduló nyelvjárási elemekből lehet meghatározni. Viszont azzal is számolnia kell az elemzőnek, hogy míg élőbeszédben egyszerűen észrevehetők a nyelvjárási kifejezések, az írás során ez máshogy működik. Hiszen az írás a szabályozásnak megfelelően normakövető, ami azt jelenti, hogy sokkal kisebb az esélye a nyelvjárási kifejezések megjelenésének.

Sokkal nagyobb segítséget nyújthat a szakértő számára, ha településnevet, vagy egyéb helységnevet talál a szövegekben, illetve a földrajzi és/vagy intézménynevek is árulkodók lehetnek.

A négy levélben az utóbbi esetre volt példa, vagyis szinte minden levélben szerepelt településnév, így nem volt nehéz a származás behatárolása.

Következtetés

A fentebb bemutatott elemzést összegezve a következő eredményt kaptak:

A levelek írója valószínűleg nő, középkorú, vagyis 35–50 év közötti, aki középfokú végzettséggel rendelkezik és a lakhelye is ismert.

Az kapott eredményekkel kapcsolatban megerősítést kértem, és kiderült, hogy a feltevésem helytálló, valóban egy 45 éves, érettségivel rendelkező nőről volt szó, aki a levelekben is feltüntetett településen él.

A szakértői vélemény

A következtetés során a nyelvész szakértő sosem mondhatja biztosra a kapott eredményeket, éppen ezért használtam én is a *valószínűleg* kifejezést.

A nyelvész szakértő véleménye háromféle lehet: a) **kategorikus**, b) **valószínűségi**, c) **lehetőségi**.

Az első az a bizonyossággal egyenértékű, míg a másik kettő, ahogy a nevük is mutatja, kevesebb annál. A kategorikus nagyon ritka a nyelvi vizsgálatoknál, inkább a ballisztikai, nyomtani, daktiloszkópiái, vegyészeti területeken jellemző.

A valószínűségi, ami a nagyfokú hasonlóság vagy nagyszámú szövegsajátosságból következtethető ki.

A lehetőségi ennél kevesebb, ekkor csak a lehetőséggel számolhatunk. Ez utóbbi mégis sokat számíthat a kezdeteknél, a nyomozati irány megválasztásánál (Nagy 1980: 70–87).

Összegzés

Ebben a tanulmányban az igazságügyi nyelvészet egyik vizsgálati módszerét, a behatárolást mutattam be, mely során meghatároztam egy névtelen levélíró nemét, korát, származását és műveltségét.

Mint már fentebb említettem a nyelvész szakértő véleménye ugyan nem kategorikus, mégis nagyon hasznos lehet a nyomozás korai (irányadó), illetve lezáró (megerősítő) szakaszában. A nyelvészek feladata, hogy jól megfigyeljék és lejegyezzék a nyelvhasználatot, így lehetőség nyílik az enyémhez hasonló elemzésekre is, melyek nagyban segítik az igazságügyben dolgozók munkáját.

A vizsgálat pozitív, megerősített eredménnyel zárul, így további céljaim közé tartozik még több inkriminált dokumentum elemzése, és a módszerek sikeres alkalmazhatóságának bizonyítása.

IRODALOM

- Huszár Á. 2009. *Bevezetés a gendernyelvészetbe*. Budapest: Tinta Kiadó.
- Kiss J. 2002. *Társadalom és nyelvhasználat. Szociolingvisztikai alapfogalmak*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kontra M. 2006. Nyelv és jog. In: Kiefer F. (szerk.) *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 1018–1038.
- Nagy F. 1980. *Kriminálisztikai szövegnyelvészet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Szakácsné F. J., Vágó J. 1988. A kriminálisztikai nyelvész szakértő munkája. *Belügyi Szemle* 4. évf. BM Oktatási és közművelődési csoportfőnökség. 93–95.
- Tóth E. 2013. Négy fenyegető levél elemzése a behatárolás módszerével. In: Tóth Sz. (szerk.) *Társadalmi változások – Nyelvi változások. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a Kárpát-medencében*. MANYE 9. kiadás. Budapest–Szeged. 159–165.

Rövidítések az informális nyelvhasználatban

Kulcsszók: *informális nyelvhasználat, rövidítések, számítógépes nyelvhasználat*

Bevezetés

Jelen tanulmányban az informális nyelvhasználatban előforduló rövidítésekkel foglalkozom, melyeket online kérdőív segítségével vizsgáltam. Azért választottam ezt a témát, mert úgy gondolom, a rövidítések fontosabb szerepet töltenek be a nyelvben, mint ahogyan azt a nyelvészeti szakirodalom és a tankönyvek bemutatják (vö. pl. Lengyel 2000; Laczkó–Mártonfi 2004). Az informális nyelvhasználaton a magánjellegű levelek, üzenetek, feljegyzések és szóbeli diskurzusok szövegeinek nyelvhasználatát értem.

A rövidítés fogalma

A magyar nyelvészeti szakirodalomból kiemelek néhány szerzőt és szöveget, amelyek eltérő szempontok alapján közelítik meg a rövidítés jelenségét. A korábbi nyelvűvelő cikkekben a rövid alakok túlzott használatát kerülendőnek tartották (vö. Deme 1950; Fábíán 1950). Az írásban használatos rövidítéseket főként a helyesírásuk szempontjából vizsgálták; a *Helyesírás* (Laczkó–Mártonfi 2004) című kötetben és *A magyar helyesírás szabályaiban* (2011) is van egy-egy fejezet a rövidítésekről és a mozaikszókról. A beszélt nyelvben is megjelenő szórövidüléssel kezelt alakokról a leíró grammatikák (pl. Lengyel a Keszler 2000-ben) tesznek említést a ritkább szóalkotási módok között. A magyar és a német, írott és beszélt nyelvben egyaránt előforduló rövid szóalakokat Vincze Katalin (2007a, 2007b) kutatja. A *Rövidítések enciklopédiájában* Bicsérdy Gábor (2012) az állandó alakban megszilárdult rövidítéseket és mozaikszókat együtt szótárázta. A modern kommunikációs eszközökkel foglalkozó tanulmányok (vö. pl. Bódi 1998, 2004; Schirm 2002) inkább csak a cset és az SMS-ek szövegeiben betöltött szerepüket emelték ki néhány példa felsorolásával. Veszeleszi Ágnes (2009) és Laczkó Mária (2010) kérdőíves módszerrel is kutatta az internetes kommunikációban és az SMS-ekben használt rövidítéseket.

Az írott nyelvi rövidítéseket, melyeknek felolvasáskor a teljes alakjukat ejtjük (pl. *dr.*, *ti.*), érdemes megkülönböztetni a beszélt nyelvben is megjelenő mozaikszóktól (pl. *MÁV*, *BTK*) és szórövidülésektől (*fagy*, *uncsi*). Viszont nem mindig húzható közöttük éles határ. Az informális nyelvhasználatban rövidítésnek nevezem azt a nyelvi jelenséget, amikor egy szót vagy szóösszetételt szándékosan rövidebb formában írunk le vagy mondunk ki.

A rövidítésnek több oka is lehet. Az egyik a helytakarékoság, ami az SMS- és a Twitter-szövegekben a karakterkorlátozás miatt fontos, de akkor is szokás rövidíteni, ha túl kicsi hely áll rendelkezésre az íráshoz, pl. táblázatokban. Az írás sebességének növelése is lehet az oka a rövidített alakok alkalmazásának. A gyors leírás fontos a hallott szöveg lejegyzésekor, pl. előadáson, de az internetes csetelés közben is számíthat az idő. A rövidítés lehet stílus eszköz is, így a beszélt nyelvben is megjelenhetnek a rövid formák. Viszont az is előfordul, hogy beszélt nyelvi alakok a kiejtést követő írásmóddal kerülnek be a spontán írott szövegekbe, pl. *asszem* (azt hiszem). Ezzel a nyelvhasználó az írott szöveg stílusát közelíti a kötetlen beszédéhez.

A korpusz, a feladatok és a válaszadók

A kérdőívem kiinduló szóanyagát az általam összeállított korpusz adta. A korpuszt az elmentett internetes csevegéseim szövegei alkották. A Windows Live Messenger programban, a Facebook közösségi oldal üzenetküldő rendszerében, a Gmail cseten és a Skype programban fogadott üzenetek szövegeiből gyűjtöttem a kérdőívhez felhasznált rövidítéseket. Mindig a csetpartnerek üzeneteit vizsgáltam, nem a sajátjaimat, ezzel is próbáltam kiküszöbölni az előíró szemléletet. A kérdőívvel kapott adatok használatára további példákat a Magyar Nemzeti Szövegtárban (<http://mnst.nyud.hu/>) és Twitter mikroblog (<https://twitter.com/>) oldalán kerestem. Erre azért volt szükség, hogy

ellenőrizzem: a kérdőívben szereplő rövidítések valóban használatosak, nem pedig csak a résztvevők kikényszerített válaszai.

A kérdőív két részből állt. Először 20 kontextus nélküli szót vagy szókapcsolatot kellett rövidíteniük a résztvevőknek. Amelyiket nem tudták – vagy nem szólták – rövidíteni, ahhoz oda kellett írniuk, hogy „nem rövidítem”. Ilyen típusú feladat nem volt sem Laczkó Mária, sem pedig Veszelszki Ágnes kérdőívében. A második részében 19, szintén kontextus nélküli rövidítést kellett a válaszadóknak visszafejteniük teljes alakokká. Amelyiket nem tudták, ahhoz oda kellett írniuk, hogy „nem ismerem”.

A 118 személy töltötte ki a tesztet, 81 nő és 37 férfi. A legidősebb válaszadó 53, a legfiatalabb 17 éves volt. Mivel a kérdőívet a Facebookon megosztva kezdtem el terjeszteni, nem tudtam ellenőrizni, kik töltik ki, hiszen az ismerőseim is megosztották a saját ismerőseikkel. Tehát a minta véletlenszerű, de nem reprezentatív. Emiatt nem tartottam célszerűnek a független változókkal összevetni az eredményeket. A kérdőívet pusztán adatgyűjtésre használtam, és a kapott nyelvi adatokat önmagukban vizsgáltam.

Kiinduló kérdések

Elsősorban arra kerestem a választ: azokat a rövidítéseket, amelyeket gyakran és elterjedten vélek, valóban sokan ismerik-e. Az is érdekelt, hogy ugyanazokat a rövid alakokat adják-e meg a válaszadók, amelyek a korpuszomban is szerepelnek. Tehát létezik-e a kérdőívben felsorolt kifejezéseknek állandó rövidítési módja, vagy pedig mindenki eltérő, egyéni formákat alkalmaz? A visszafejtésnél pedig az volt a kérdésem: egy adott rövidítés minden válaszadó szerint ugyanannak a szónak a rövidítése, vagy pedig többféle feloldása is lehetséges egy-egy rövid alaknak. Mindezeket összegezve: lehet-e konvencionálisról beszélni a rövidítésekkel kapcsolatban?

A rövidítendő kifejezések

Az 1. táblázatban láthatók a kérdőívben rövidítendő kifejezések csökkenő sorrendben aszerint, hányan tudták rövidíteni őket. Az első oszlopban szerepel a teljes alak, a középsőben a beérkező összes válasz száma a hiányzó adatok nélkül, a harmadik oszlopban pedig az, hányan rövidítették valamilyen módon az adott szót, szókapcsolatot.

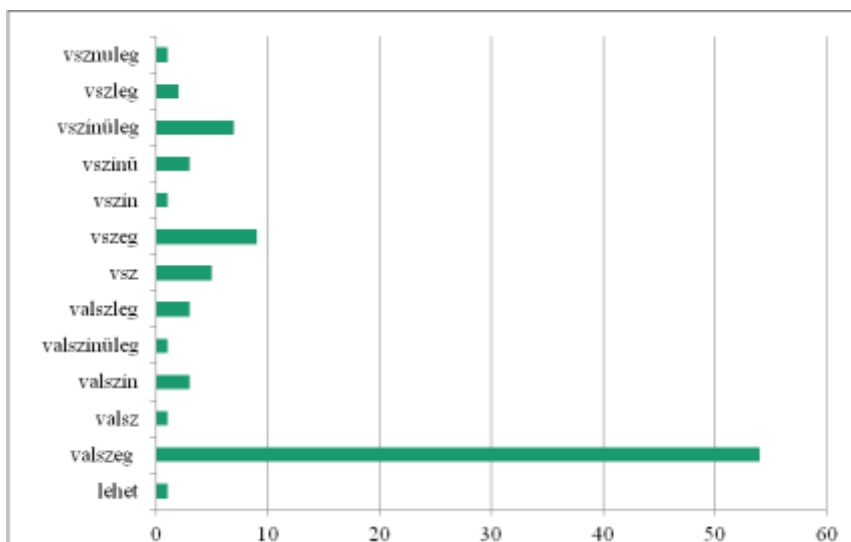
teljes alak	válaszadó	rövidítette
légy szíves	113	110
Valaki	112	94
nem tudom	113	91
Figyelj	114	89
Valószínűleg	109	89
azt hiszem	118	81
Szerintem	112	81
Buszmegálló	116	80
Találkozzunk	112	74
Mindegy	113	66
tulajdonképpen	112	58
kíváncsi vagyok	113	55
Akkor	118	54
Egyszer	115	53
Mármint	113	49
Bonyolult	118	41
Hétvégén	114	41
csörgess meg	115	40
Megnézem	113	26
Megyünk	113	16

1. táblázat

A rövidítendő kifejezések

A továbbiakban azokat a megoldásokat fogom részletesebben bemutatni, amelyeket a legérdekesebbnek találtam.

A *valószínűleg*-et összesen 89-en rövidítették. Az 1. diagramon is látszik, hogy a sok variáció ellenére megállapítható egy tipikus rövidítési mód, melyet 54-en írtak, ez a *valszeg*.

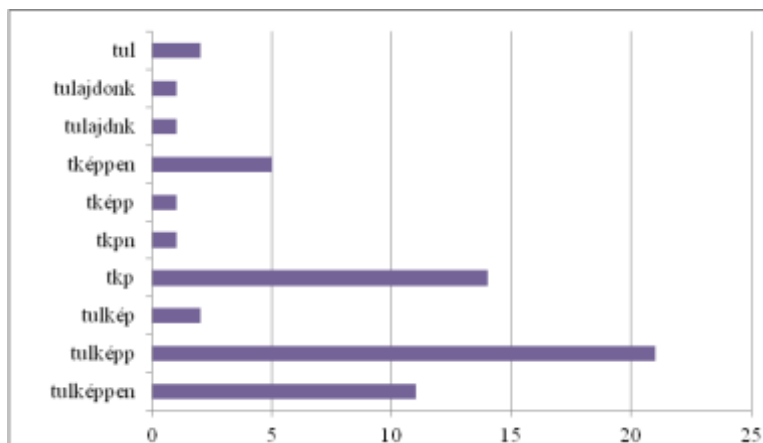
1. diagram

A valószínűleg rövidítései

Megfigyelhető, hogy ezeknek a rövid alakoknak többsége nem követi a szótaghatárokat és a morfológiai szegmentálás határait sem, inkább a gyors beszéd kiejtését imitáló írásmód jellemző rájuk. A következő példák is bizonyítják, hogy valóban sokféle rövidítési módja él ennek a szónak.

1. Vszeg azért ilyen para a „zsírégető tartományban” futnom, mert 0 db zsíresejt van a testemben. (<https://twitter.com/>)
2. valszin az lesz, hogy 8.10kor indul a Szénáról a volán (<https://twitter.com/>)
3. Ez valsz a kölcsönző piacon az optimist-et jelenti. (<http://mnsz.nyud.hu/>)

A *tulajdonképpen*-t 58 válaszadó tudta rövidíteni. Ennél a szónál is többféle rövidítési mód megjelent, ezeket a 2. diagram szemlélteti.

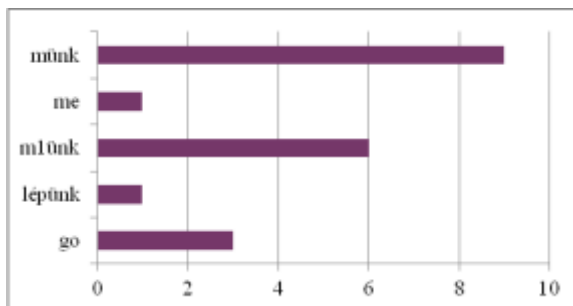
2. diagram

A tulajdonképpen rövidítései

A *Helyesírás* című kötetben a *tulajdonképpen* rövidítéseként a *tkp.* a példa arra, hogy „a szó kezdő, záró és egy belső mássalhangzó betűje alkotja a ponttal lezárt rövid formát” (Laczkó–Mártonfi 2004: 363). A kérdőívben csak 14-en rövidítették így a szót, a legtöbben *tulképp*-et írtak. A többi variáció csak néhány válaszadónál jelent meg, de ezek is használatban vannak, a (4), (5) és (6) példában a kérdőívben kevésbé gyakori alakok szerepelnek.

4. Főleg nem ilyen *tulképpen* lényegtelen kérdésben. (<http://mnsz.nytd.hu/>)
5. **tképpen** bármelyik jöhetne :D (<https://twitter.com/>)
6. hangzás alapján **tképp** arra is lehetne használni (<https://twitter.com/>)

A *megyünk* igét összesen csak 16-an rövidítették, de néhányan több lehetséges rövid alakot is megadtak, a megoldásokat a 3. diagram mutatja.

3. diagram

A *megyünk* rövidítései

Ennél a szónál arra is kíváncsi voltam, hogy megjelenik-e az a korpuszomban gyakori rövidítési mód, amikor az *egy* betűsört az 1-es számjegy helyettesíti. A kérdőívben 6 fő rövidített így. Megjelent ezen kívül a *münk* is, ami úgy keletkezett, hogy a *megy* ige kezdőbetűjéhez illesztették a többes szám első személyű toldalékot, ez az alak látható a (7) példában, (8)-ban pedig az 1-es számjeggyel való rövidítés jelenik meg.

7. *Münk* vásárolni :D (<https://twitter.com/>)
8. nah, még a végén **m1ünk** vhova (<https://twitter.com/>)

A továbbiakban a visszafejtendő rövidítésekre érkezett megoldásokat fogom ismertetni.

A visszafejtendő rövidítések

A 2. táblázat első oszlopában azok a rövidítések láthatók, amelyeket a résztvevőknek fel kellett oldaniuk. Csökkenő sorrendbe rendeztem őket aszerint, hányan tudták visszafejteni valamilyen teljes alakká. A hiányzó adatokat itt is kivontam az összes válaszadó számából, ez látható a középső oszlopban, a harmadikban pedig az, ebből mennyi volt a visszafejtés. Ebben a részben is az érdekesebb megoldásokat fogom részletesebben bemutatni.

rövid alak	válaszadó	visszafejtette
hnap	108	108
h	108	106
pill	108	105
nm	108	103
rem	108	102
szal	107	101
vunk	106	100
bizt	108	100
ptek	108	96
am	109	95
téll	106	92
vna	106	91

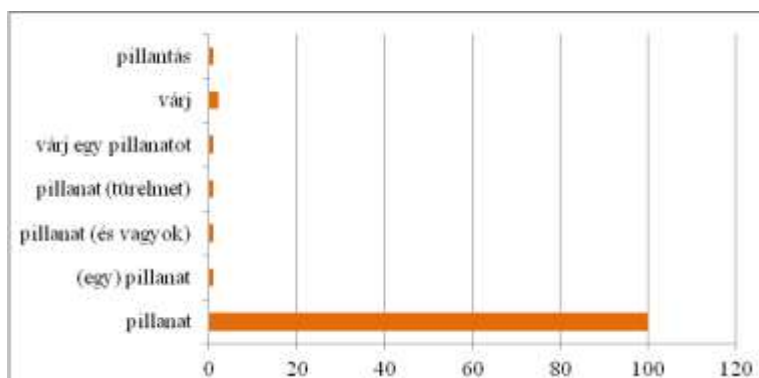
besz	108	90
mki	108	90
cs	108	81
uh	106	66
m	108	62
vt	106	59
felt	108	55

2. táblázat

A visszafejtendő rövidítések

A *pill* rövidítést 100-an *pillanat*-nak oldották fel. Viszont néhányan a *várj egy pillanatot* kifejezést vagy ehhez hasonló jelentésű szerkezetet írtak megoldásként, ahogy ez a 4. diagramon is látható. A (9) példában is a *pill* 'várj egy pillanatot' jelentésben szerepel.

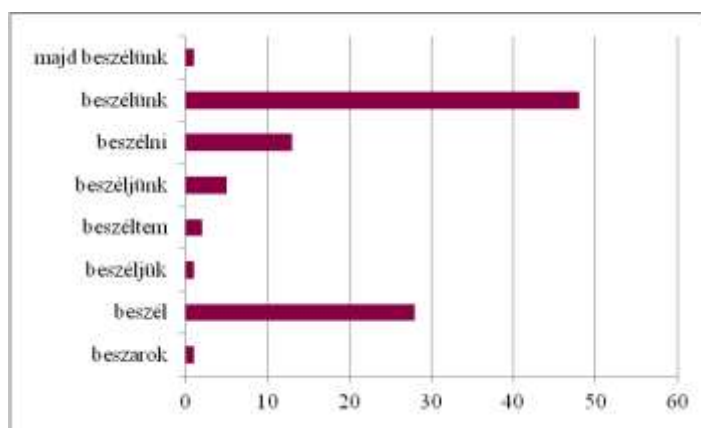
9. Telorol vagyok de mindjart, ***pill***. (<https://twitter.com/>)

4. diagram

A *pill* visszafejtései

A *besz*-nél várható volt, hogy sokféle visszafejtés fog születni, mivel a megadott rövid alakon nem volt semmiféle toldalék, a válaszadók bárhol kiegészíthették. A többféle folytatási lehetőség ellenére az egyik megfejtés az 5. diagramon is kitűnik: 48-an *beszélünk*-nek oldották fel. Az egyik résztvevő azt írta, hogy *majd beszélünk*. Ez a *pill*-nek a *várj egy pillanatot* visszafejtéséhez hasonlóan tágabb értelmezése a rövidítésnek.

5. diagram

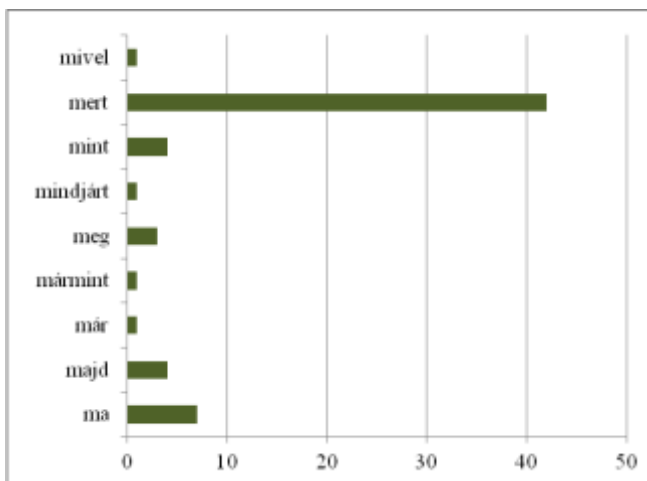
A *besz* visszafejtései

A (10) példában felszólító módú igealakká egészíthető ki a *besz*, a (11)-ben pedig múlt idejűvé.

10. inkább itt *besz*. már lassú a telefonom és nem lép be facebookra (<https://twitter.com/>)

11. rég *besz* sajnos nem nagyon sűrűn vok fent itt ask-on. (<https://twitter.com/>)

A *mert* kötőszó rövidítése, az *m* a *hogy* szó *h* rövidítéséhez hasonlóan alulspecifikált, mégis a kérdőív kitöltői számára könnyen felismerhető volt. A 6. diagramon is látszik, hogy 42-en írták a *mert*-et, míg a többi teljes alaknál 10 alatt maradt a válaszadók száma.

6. diagram

A *m* visszafejtése

A megoldások között nem jelent meg a *méter* mértékegységnév. A szövegkörnyezet nélküli, önmagában álló *m* rövidítésről a vizsgálatban résztvevőknek inkább kötőszó jutott eszükbe, mint a hosszúság mértékegysége. Viszont ha szám állt volna előtte, az egyértelműsítette volna a *méter* jelentést. A (12) példa is igazolja, hogy a *m* az informális szövegekben jelenthet *mert*-et, tehát ez is tekinthető konvencionális rövidítésnek.

12. **azért** írtam, **m** kb.200 csomag jött ma (<https://twitter.com/>)

Az eredmények összefoglalása

Az első feladatban megadott kifejezések többségét a válaszadók tudták rövidíteni. A legtöbbször által rövidítettek a következők voltak: *légy szíves*, *valaki*, *nem tudom*, *figyeld*, *valószínűleg*, *azt hiszem*, *szerintem*. Sok szónak, szókapcsolatnak többféle rövidítési módja is megjelent, de majdnem minden esetben megállapítható egy jellemző rövidítés. A korpuszban szereplő alakok is megjelentek a megoldások között, pl. *m1ünk*. A válaszadók többsége ugyanazzá fejtette vissza az egyes rövid alakokat, tehát ezek valóban közismertek és elterjedtek. Megfigyelhető, hogy némely rövidítés a rövid formája ellenére összetett jelentést hordoz, erre a jelenségre példa a *besz* és a *pill*. A személyes regiszterben az előbbi a 'majd beszélünk', az utóbbi pedig a 'várj egy pillanatot' értelemmel is használható.

További kutatási lehetőségek

Reprezentatív vizsgálat elvégzésekor független változókkal is össze lehetne vetni az eredményeket. Korpuszvizsgálatokkal a különböző rövidítések gyakorisága is felmérhető lenne. Diskurzuselemzésnek is alá lehet vetni például a csetszövegeket. A relevanciaelmélet (Sperber, Wilson 1995) szempontjából is vizsgálhatók, hiszen az internetes kommunikáció során általában mindkét fél számára ismertek a rövidítések, és a használatuk abban a közegben helyénvalóbb, mint a teljes alakoké. Úgy vélem, érdemes foglalkozni a rövidítéssel mint nyelvi jelenséggel, hiszen a mindennapi nyelvhasználatunk részét képezi.

IRODALOM

- A magyar helyesírás szabályai. 2011. Tizenegyedik kiadás. Tizenkettedik lenyomat. Budapest: Akadémiai Kiadó. 116–122.
- Bicsérdy G. 2012. Rövidítések enciklopédiája. 12000 magyar és idegen nyelvű rövidítés, mozaikszó feloldása és magyarázata. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Bódi Z. 1998. Intemetes kommunikáció–beszédkommunikáció. In: Gósy M. (szerk.) 1998. *Beszéd kutatás '98: Beszéd, spontán beszéd, beszédkommunikáció*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete. 178–188.
- Bódi Z. 2004. A világháló nyelve. *Intemetezőők és intemetes nyelvhasználat a magyar társadalomban*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Deme L. 1950. Még néhány szó a rövidítésekről. *Magyar Nyelvőr* 74. évf. 6. szám. 429–435.
- Fábián P. 1950. Néhány szó a rövidítésekről, *Magyar Nyelvőr* 74. évf. 4. szám. 273–277.
- Laczó K., Mártonfi A. 2004. *Helyesírás*. Budapest: Osiris Kiadó. 359–390.
- Laczó M. 2010. „Kivi vok, mien 5let muxik”. Az SMS-ek rövidítéseinek megértéséről. *Magyar Nyelvőr* 134. évf. 3. szám. 355–369.
- Lengyel K. 2000. Ritkább szóalkotási módok. In: Keszler B. (szerk.) *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 341–350.
- Schirm A. 2004. Napjaink nyelvi változásai. Új nyelvi jelenségek a magyarban. In: Balázs G., Grétsy L. (szerk.) 2004. *Új jelenségek a magyar nyelvben*. Budapest: Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma. 147–167.
- Sperber, D., Wilson, D. 1995. *Relevance. Communication and cognition*. Second edition. Oxford: Blackwell.
- Veszelszki Á. 2009. Képirás vagy képes írás? Az infokommunikációs technológia hatása a felső tagozatosok írására. In: Balázs G., H. Varga G. (szerk.) 2009. *Ikonikus fordulat a kultúrában*. Eger: Linceum Kiadó. 309–333.
- Vincze K. 2007a. Szóróvidülések a német és a magyar nyelvben. In: Gecső T., Sárdi Cs. (szerk.) 2007. *Nyelvelmélet – nyelvhasználat*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 370–377.
- Vincze K. 2007b. Az -i-re végződő szóróvidülések a magyar és a német nyelvben. In: Heltai P. (szerk.) 2007. *Nyelvi modernizáció. Szaknyelv, modernizáció, terminológia. XVI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus*. Pécs–Gödöllő: MANYE. 847–851.

Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Általános Nyelvészeti Tanszék, Szeged
zsurafru@gmail.com

Szókeresés az anomikus afáziás személyek spontán beszédében és képmegnevezés során

Kulcsszók: anomikus afázia, szókeresés, képleírás, spontán beszéd

Bevezetés

Az afázia a nyelvi diszfunkciók közé tartozik, ezen belül is szerzett, nem pedig az ember fejlődése során létrejövő zavar. Beszédbeli rendellenesség, amely a jelhasználatban való korlátozottság folytán megakadályozza, hogy az afáziás személy egyenrangú félként vegyen részt a kommunikációs helyzetekben.

A nyelvi zavar az agyfélteke lokális sérüléséből ered, amely a már meglévő beszédállapotot veszélyezteti. Kialakulásának gyakori oka a stroke, a daganatos megbetegedések, valamint a traumás sérülések (Kertész 2003).

Hét típust szokás megkülönböztetni az afázia klasszifikációja során. A Broca-afázia alapvető tünete a beszéd-produkció zavara. A Wernicke-afáziáé a hangzó beszéd megértésének nehézsége. A vezetékes afázia legfőbb tünete a mondatok, szavak megismétlésének problémája. A transzkortikális motoros afáziára jellemző a zavart, töredezett, akadozó spontán beszéd. A transzkortikális szenzoros afázia során problematikus a szavak megértése, azonban viszonylag épen megőrződött a mondatismétlés. Az amnesztikus – vagy más néven anomikus – afázia vezető tünete a megnevezési probléma. A globális afázia során pedig súlyos zavar keletkezik valamennyi nyelvi funkcióban.

Az amnesztikus afázia egyik jellemző tünete a szókeresés, de ez a legtöbb afáziatípusnak is társ tünete. A szókeresés annak az eredménye, hogy a lexikai elemek előhívása közben deszinkronizáltság lép fel. Ez előfordulhat akkor, amikor a szemantikus feldolgozás zajlik, vagy ha a lexikai hozzáférés akadályozott (Kertész 2003).

A szavakat a beszéd létrehozása során a mentális lexikonunkból keressük elő. A beszédproduktions elméletek szerint a szemantikai, a szintaktikai és a lexikai formára vonatkozó információk független reprezentációs szinteket alkotnak, ezekhez több lépésben történik a hozzáférés. Az első a lemma kiválasztása (a szintaktikailag meghatározott lexikai reprezentáció), a második lépés pedig a lexéma kiválasztása (lexikai-fonológiai reprezentáció). A különböző elméletek ennek tekintetében azonos elvet vallanak, viszont különböznek a feldolgozás egyes lépéseiben, az adott szinteken lévő reprezentációs információkkal kapcsolatosan. Nem azonosak abban, hogy mennyi feldolgozási szintet különböztetnek meg, és a reprezentációk kiválasztásával kapcsolatosan is vannak különbségek (Caramazza 1997).

Az alaktani zavarok a zárt szóosztályú morfémákat érintik, a toldalékokat (elsősorban a ragokat) és az előljárószókat. Garrett (1980) modellje szerint a nyitott és a zárt szóosztályok elhelyezkedése nem egy szinten van a mentális lexikonban, ezek eltérő módon hívhatóak elő. Elsőként a nyitott szóosztályok elemeit generáljuk, és ezt követően a zárt szóosztályokat, mert ezek mélyebb szinten találhatóak. A grammatikai, morfológiai összehangolás sokkal komplexebb szinkronitást igényel. Az idő alapú megközelítés két részre osztja a probléma forrását. Eszerint vagy a mondatépítő folyamatok lassulnak le, vagy pedig a mondattani feldolgozás eredményei tűnnek el túl gyorsan (Kolk 1995, vö. Mészáros 2006).

Kutatásom során az amnesztikus afáziával élő személyek beszédproduktiója alapján a kiinduló kérdéseim a következők voltak: a) Milyen nyelvi és beszédbeli jellemzői vannak az amnesztikus afáziának? b) A spontán beszéd során a mentális lexikonhoz való hozzáférés mennyiben fogja meghatározni a spontán beszédbeli jellemzőket? Hipotézisem szerint az amnesztikus afáziában a szókeresési tünet mellett nyomaiban megtalálhatóak lesznek még az agrammatizmus morfológiai és szintaktikai jellemzői is. A spontán beszéd során meghatározó tényező a mentális lexikonhoz való hozzáférés.

Anyag, módszer és vizsgálati személyek

Vizsgálati személyek

Vizsgálataimat hét amnesztikus (anomikus) afáziás személlyel végeztem el. Beszédértésük és beszédlétrehozásuk különböző mértékben zavart volt, azonban spontán gyógyulásuk és nyelvi terápiájuk következtében a fejlődés jeleit mutatták. Adataikat életkorban és iskolázottságban hozzájuk illesztett kontrollcsoporttal vettem össze.

Afáziás személyek	Nem	Életkor	Iskolázottság	Sérülés ideje	WAB
P.L.	Férfi	55	11	2011.03.30.	61,7
T. I-né	Nő	72	12	2010.04.28.	68
Ö. P.	Nő	70	17	2011.10.06.	77,8
T. L.	Férfi	55	12	2010.07.03.	67,9
M. Gy.	Férfi	65	17	2012.06.24.	64,3
K. F-né	Nő	59	11	2011.12.21.	67,2
K. M-né	Nő	62	12	2011.02.26.	66,8

1. táblázat

Az amnesztikus afáziás személyek adatai (WAB: Western Aphasia Battery, Kertész 1982)

Kontrollcsoport	Nem	Életkor	Iskolázottság	MMSE eredmény
R. É.	Nő	54	12	30
F. J.	Férfi	56	17	30
H. A.	Nő	69	11	29
K. E.	Nő	62	12	30
B.T.	Férfi	55	17	30
K. L.	Férfi	74	17	29
M. A.	Nő	65	12	30

2. táblázat

A kontrollcsoport adatai (MMSE: Módosított Mini-Mental Teszt, Tariska és mtsai, 1990)

Vizsgálati módszerek

A vizsgálati személyek spontán beszédének felmérését a Western Afázia Teszt (Kertész 1982) képleírása alapján végeztem el. Az afáziás személyek azt az instrukciót kapták: mondják el, mit látnak a képen, illetve próbálják meg összefüggően elmesélni. A képpel kiváltott spontán beszédet körtermi körülmények közt diktafonnal rögzítettem, ezt követően lejegyeztem.

Az elemzések Kas Bence (2008) spontán beszéd vizsgálatának elemzési szempontjait követték. Figyelembe véve, hogy a vizsgálataimat afáziás személyekkel folytattam, és a célom nem teljes fonetikai szempontú vizsgálat volt, hanem a beszédprodukciónak felmérése, változtattam az elemzési szempontokon.

Ennek során meghatároztam az összes különböző szót (ÖKSzó), az összes szövegszót (ÖSzó). A szintaktikai komplexitás felmérése érdekében meghatároztam az átlagos mondathosszt (ÁM). Megakadási jelenségnek (MJ) számítottak a téves szó- és mondatkezdések, az ismétlések, az újrafogalmazások, a töltelékszavak, illetve az afázia vizsgálata szempontjából ide tartoztak a parafáziák és a neologizmusok. A beszédráta számítása (BR) az egy percre jutó szövegszók száma alapján történt. A szüneteknek két típusát határoztam meg, az egyik a néma szünet (NSz), a másik a kitöltött szünet (KSz).

A Boston Megnevezési Teszt (BMT) (Goodglass, Kaplan, Weintraub 1983) során hatvan fekete-fehér kontúr-rajtot kellett megnevezniük az afáziás személyeknek. A konfrontációs ingeradás folytonos volt, egymás után kerültek a képek a vizsgálati személyek elé.

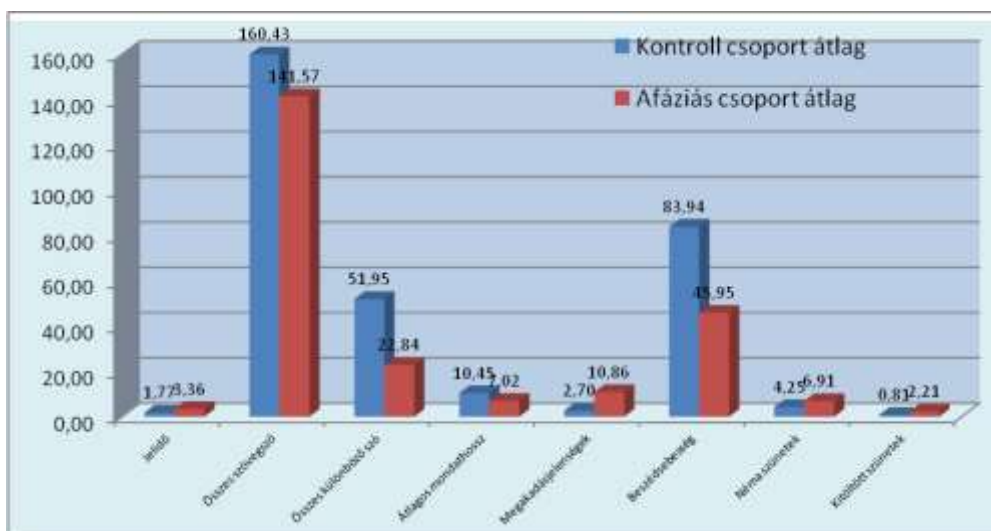
1. ábra

Példák a Boston Megnevezési Teszt során alkalmazott képekből

Eredmények

A spontán beszéd eredményei

A spontán beszéd eredményei a különböző elemzési szempontok alapján széles skálán mozognak. Kontrollként az afáziás személyek számának és átlagéletkorának megfelelő korú, nem agysérült csoportot vizsgáltam. Az időtartam hosszában nem egységesek a beszédprodukciók, hiszen egy inger által kiváltott összefüggő megnyilatkozás létrehozása volt a feladat, melyet nyelvi állapotuktól és egyéni motivációiktól (genetikai adottságok, az artikulációs biztonság, az anyanyelvi ismeretek, a beszédtema, a szorongás mértéke, l. Gósy 2004) függően más-más időtartamban oldottak meg.

1. diagram

A spontán beszéd elemzésének eredményei amnesztikus afáziás és kontrollcsoportnál

Az összes szövegszó száma a különböző hosszúságú megnyilatkozásokban 86-tól egészen a 229-ig terjed, ezt azonban érdemes összevetni az összes különböző szó eredményével. Jól megfigyelhető, hogy T. I-né esetében a 229-es darabszám nem a szókincsméret mutatója, hiszen az egy percre jutó összes különböző szó nála a legkevesebb, 13,86 ÖKSzó/perc. T. L. eredménye a legmagasabb, 44,38 ÖKSzó/perc, azonban az összes szövegszó nála 142 darab.

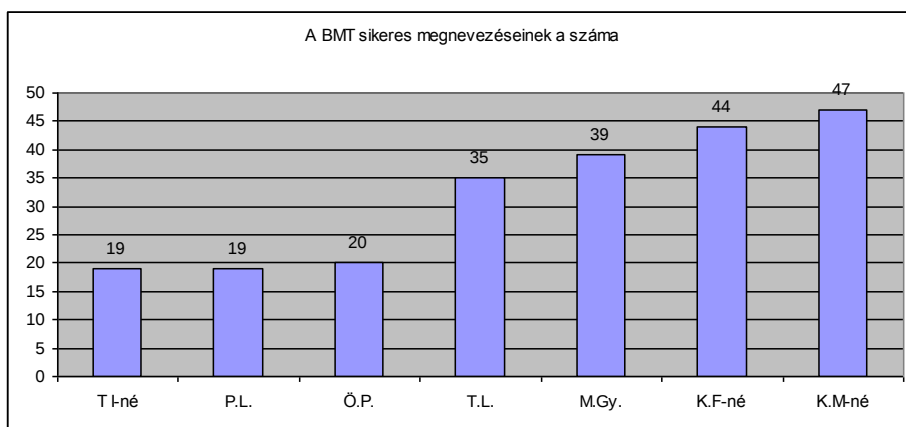
Az átlagos mondathossz alapján fel lehet mérni a vizsgálati személyek mondatainak szintaktikai komplexitását. A legalacsonyabb K. M-né eredménye (3,75); gyakoriak voltak a beszédprodukciónak a kétszavas mondatok, amelyek a megnevezésekre és felsorolásokra korlátozódtak (pl.: „*Sárkány ... őő eregetés. „ ; „Ő olvas”). Hasonlóak voltak K. F-né megnyilatkozásai, akinek az átlagos mondathossz hosszúsága 4,75 volt (pl.: *Őő... Itt meg a kutya ott a a háztető*). M. Gy. esetében az átlagos mondathossz 12,42; a szöveg sokszor találgatásokból, hezitálásból eredő azonos panelek ismétléséből áll. Ö. P. eredménye 8,4 átlagos mondathossz, a beszédprodukciónak során ő használta a legtöbb néma szünetet, és a mondatok létrehozása során próbált a nyelvi kifejezésében gondozottabb lenni.*

A megakadásjelenségek az afáziás spontán beszédben gyakoriak. A legkisebb arányban Ö. P. esetében jelentek meg. K. F-né beszédében a megakadásjelenségek száma 11,54 MJ/perc, mely a szóismétlésekből adódott össze (pl.: *...sárkány...sárkány eresztés...; Ez autó autó...; Ott a ... ott a a háztető*). T. I-né használta a legtöbb töltelékszót (pl.: *ugye, na, tehát, izé, ja*). A megakadásjelenségek legnagyobb számban M. Gy. eredményén látszanak, a dadogása és a szóismétlések miatt.

A beszédsebesség alapján T. L. beszéde volt a leggyorsabb, 80,74 szó/perc, ezután pedig M. Gy. következik 59,31 szó/perccel. A legalacsonyabb beszédriták a következők: Ö. P. 32,36 szó/perc és K. M-né 31,78 szó/perc. A legtöbb néma szünetet P. L. tartotta a beszédében (8,69 NSz/perc), a legkevesebbet pedig M. Gy. (3,39 NSz/perc). A kitöltött szüneteknek az aránya az összes afáziás vizsgálati személy alapján igen alacsony – két vizsgálati személy beszédprodukciónak meg sem jelentek.

A Boston megnevezési teszt eredményei

A Boston Megnevezési Teszt eredményei olyanok, amilyeneket amnesztikus afáziások esetében előzetesen feltételeztem: nehézkes szóindítások mellett gyakran nem tudták megnevezni a szó alakját (2. diagram).

2. diagram

A BMT során elért pontszámok (maximálisan elérhető pontszám: 60)

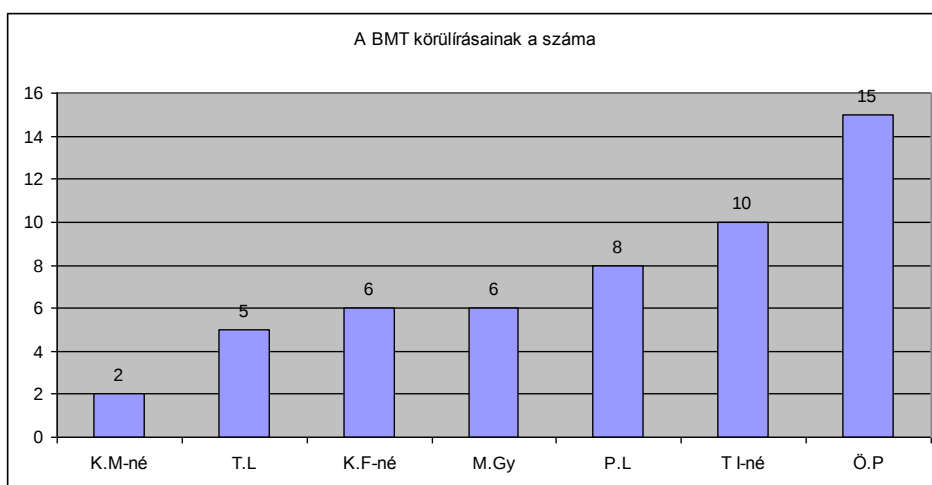
Nyolc olyan kép volt, amelyet az összes vizsgálati személy meg tudott nevezni. Az ilyen egyszerűbben aktivált szavakra a leginkább jellemző, hogy a megnevezendő alak rövidebb, csupán néhány fonéma alkotja (*fa, olló, teve*).

A hosszabb szavak közül is gyakoriak voltak a jó eredmények. Hatan tudták megnevezni a következő szavakat: *ceruza, fűrés, seprű, tölcser, harmonika stb.* Egyik vizsgálati személy sem tudta megnevezni a következő szavakat: *tengeri csikó, retesz, szfinx.*

Az összetett szavak közül leginkább a *fogkefe* szó előhívására voltak képesek a vizsgálati személyek. Sok esetben megfigyelhető volt, hogy a szó elő- és utótagját külön-külön aktiválták. Ezt a fajta stratégiát figyelhetjük meg például a *földgömb* szó megnevezésekor. K. F-né elsőként az előtagot nevezte meg (*föld*), majd ezután összpontosított az utótagnak a megnevezésére. Ezt oly módon segítette elő önmaga számára, hogy a képen körkörös mozdulatokkal formázta a gömbnek az alakját. Az, hogy a vizsgálati személyek képesek voltak a képek a segítségével aktiválni a

szó alakját, a konfrontációs tesztek egyik kritikájára mutat rá, miszerint a spontán beszéd során az afáziás személyek nem kapnak olyan vizuális ingereket, amelyek segítséget nyújtanak a megnyilatkozásaikban (Hoffmann 2001). A *mozgólépcső* esetében a *lépcső* utótag hangzott el gyakrabban elsőként, majd ezután a teljes összetett szó. A *szájkosár* előhívására ketten voltak képesek. A képen látható kutya szájának a körvonalaát követték az ujjuk hegyével, ezzel is elősegítve a megnevezendő szó alakjának az előhívását. A kevés példaanyag is kétségtelen összefüggésekre enged következtetni, hiszen az egyes tagok megnevezésekor más és más folyamatokat lehet megfigyelni: nem azonosak a megnevezés sorrendjében és abban, hogy milyen stratégia által hozzák létre az összetett szavak alakjait. A stratégia sem egyforma a különböző részeknek a megnevezésében és ezeknek a szinkronizálásában, illetve abban, hogy milyen asszociációkat képesek előhívni a vizuális ingerek. Ezeknek a kérdéseknek a feltevése további vizsgálódások alapjait képezheti.

A sikertelen megnevezések során a vizsgálati személyek eltérő mértékben, körülírással próbálták meghatározni a kép tartalmát. Azonban az eredményekből az mutatható ki, hogy mégsem éltek ezzel a segítséggel olyan gyakran, mint azt előzetesen feltételeztam.

3. diagram

A BMT-teszt során az afáziások által használt körülírásoknak a száma

Körülírásra példa a *paletta* esetében a „festő dolog”, az *akváriumnál* „halakat tartunk benne”, a *szájharmonikánál* a „szánkhoz tesszük” megnyilatkozások. A hét vizsgálati személy összesen ötvenhárom esetben használt körülírást, ebből azoknak a körülírásoknak a száma, amelyek segítséget nyújtottak számukra a szóalak aktiválásához, csupán öt. Gyakori jelenség volt, hogy a hívószó magasabban lévő szemantikai kategóriáját megnevezte a vizsgálati személy, viszont a korrekt választ így sem volt képes létrehozni (*helikopter-repülő*, *kagyló-állat*, *bástya-vár*).

M. Gy. válaszaiban kétszer feltűnt a perszeveráció jelensége, amely a szavak ismétlését jelenti, abban az esetben is, ha az inger időközben megváltozott. Ilyen volt a *síp* újbóli megnevezése a *fűrés* helyett. Érdekes, hogy a *síp* szó megnevezését követően a negyedik konfrontációs ingeradás után nevezte meg újra a *síp* szót helytelenül a *fűrés* szó helyett. Hasonló volt a *szájkosár* és a *tölcsér* esetében, azonban itt csupán egyetlen szó volt a kettő közti időkülönbség.

A résztvevők több esetben képtelenek voltak a mentális lexikonból olyan szavakat előhívni, amelyeket a mindennapi életük során használnak. Ilyen volt a *fogkefe* sikertelen előhívása két vizsgálati személy esetében. M. Gy. megakadt a *kajak* szónál, és csupán körülírással próbálkozott, ebből kiderült, hogy sok éven át üzte ezt a sportágat. A példák azt a megállapítást prezentálják, miszerint, ha egy szó gyakrabban használatos, még nem adekvát az előhívása minden helyzetben. A kontextusnak meghatározó szerepe van, hiszen a zavart nem az okozza, hogy egyes szavaknak az emlékezeti nyoma törődött, hanem a hozzáférés útja többféle módon lehetséges (O. Sági 1995).

Következtetések

Az amnesztikus afázia vezető tünete a szókeresés, mely a spontán beszédben megjelenik a megakadásjelenségekben, a néma szünetekben és a hezitációkban. Amnesztikus afáziában a szótalálási nehézség jellemző kompenzációs stratégiája a körülírás, azonban ezt a jelen spontán beszédbeli vizsgálati anyag nem támasztja alá, hiszen az afázias személyek főként a megnevezésekre hagyatkoztak; amennyiben nem volt sikeres a megnevezés, akkor sem választották a körülírást. Ez magyarázható a fogalmi szinten megjelenő bizonytalanságok eredményeként, hiszen ezeknek a megfogalmazása az élő beszédben a legnehezebb (Menyhárt 2003), ennél fogva a vizsgálati személyek arra hagyatkoztak, amit ténylegesen meg tudtak nevezni. Mindemellett a beszédprodukciókban az agrammatizmus is megnyilvánul, melyet a szintaktikai komplexitás hiánya prezentál.

A Boston Megnevezési Teszt nagyszámú sikertelen képmegnevezése az anomikus afáziasok szótalálási problémáit bizonyítja. A vizsgálat prezentálja, hogy a nyelvi terápia és a spontán gyógyulás következtében a szó alakjai mentálisan reprezentálva vannak, azonban ezek előhívásának útja nem minden esetben lesz azonos (O. Sági 1995). Megfigyelhető volt, hogy a teszt során a vizsgálati személyek segítségként különböző megoldásokat alkalmaztak, ami bizonyítja a kompenzációs stratégiák jelentőségét – mint a nyelvi kreativitás anomikus afáziabeli formáját.

Összegzés

Dolgozatomban az amnesztikus afázia szókeresési jellemzőinek a bemutatását kíséreltem meg prezentálni hét amnesztikus afáziával élő személy vizsgálata során, akik az afázias spektrum különböző szintjein helyezkednek el. Fontosnak tartom azt a felismerést, hogy az anomikus afázia vezető tünete, a szókeresés mellett a spontán beszédbeli teljesítmény a szintaktikai korlátozódás jellemzőit is mutatja.

IRODALOM

- Bánréti Z. 1999. Megjegyzések a neurolingvisztikáról. In: Bánréti Z. (szerk.) 1999. *Nyelvi struktúrák és az agy*. Budapest: Corvina Kiadó. 7–58.
- Caramazza, A. 1997. Hány feldolgozási szint van a lexikai hozzáférésben? In: Bánréti Z. (szerk.) 1997. *Nyelvi struktúrák és az agy*. Budapest: Corvina Kiadó. 249–287.
- Garrett, M. 1980. Levels of processing in sentence production. In: Butterworth, B. (szerk.) 1980. *Language production* 1. évf. London: Academic Press. 177–220.
- Goodglass H., Kaplan, E., Weintraub, S., 1983. *Boston Naming Test*. Philadelphia: Lea&Febiger Kiadó.
- Gósy M. 2004. A spontán beszéd sajátosságai. In: Gósy M. *Fonetika, a beszéd tudománya*. Budapest: Osiris Kiadó. 228–243.
- Hoffmann I. 2001. Afázias beszélők szótalálási sajátosságai. *Alkalmazott nyelvtudomány* I. évf. 2. szám. 92–101.
- Kas B. 2008. A spontánbeszéd-vizsgálat módszertani kérdései.
[<http://www.logotanszek.barcsi.hu/oneletrajz/kasbence/nyelvir.html> – 2013. 08. 27.]
- Kertész A. 1982. *Western Aphasia Battery Test Manual*. San Antonio: The Psychological Corporation.
- Kertész A. 2003. Az afázia rendszertana. In: Pléh Cs., Kovács Gy., Gulyás B. (szerk.) 2003. *Kognitív idegtudomány*. Budapest: Osiris Kiadó. 586–596.
- Kolk, H. 1995. Az agrammatikus beszédprodukció idő-alapú megközelítése. In: Bánréti Z. (szerk.) 1995. *Nyelvi struktúrák és az agy*. Budapest: Corvina Kiadó.
- Menyhárt K. 2003. A spontán beszéd megakadásjelenségei az életkor függvényében. In: Hunyadi L. (szerk.) 2003. *Kísérleti fonetika – laboratóriumi fonológia a gyakorlatban*. Debrecen: Debreceni Egyetem Kiadója. 125–138.
- Mészáros É. 2006. Az időkompatibilitás vizsgálata magyar agrammatikus afáziasoknál. In: Kálmán L. (szerk.) 2006. *KB 120 – A titkos kötet. Nyelvészeti tanulmányok Bánréti Zoltán és Komlós András tiszteletére*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet – Tinta Könyvkiadó
- Osmanné Sági J. 1995. A belső lexikonhoz való hozzáférés módjai és zavarai afázias betegeknél. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XVIII.* 147–165.
- Tariska P., Kiss É., Mészáros Á., Knolmayer J. 1990. A módosított Mini Mental State vizsgálat. *Ideggyógyászati Szemle* 43. évf. 443.

Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Társadalomtudományi Intézet,
Vallástudományi Tanszék, Szeged
matetoth@rel.u-szeged.hu

Vallásfelfogás a posztstrukturalizmusban

Ernesto Laclau és az üres jelölő

Kulcsszók: Ernesto Laclau, istennevek, üres jelölő, diskurzusviszonyok, szemiotika, vallás, Kelet-Közép-Európa

Ernesto Laclau 1935-ben született Argentínában, majd 1969-ben emigrált Nagy-Britanniába, ahol 1972-ben a University of Essex-ben kezdett politológiát tanítani és alapította meg a „Centre of Theoretical Studies in the Humanities and Social Sciences” nemzetközi központot. Gondolkodására erősen hatottak a 60-as évek mélyreható és ellentmondásos argentin változásai, a peronizmus különböző alakzatai, majd pedig a 68-as diáklázadások. Ezek az élmények alapvetően határozták meg elméleti felvetéseit. A radikális társadalmi változások éppen úgy inspirálták őt is, mint Victor Turnert, s nem meglepő, hogy Laclau is olyan politikaelméletet dolgozott ki, amelyben a fordulatnak kulcsszerep jut, még ha egészen más értelemben is, mint Turner. Elméletének kimunkálásához szellemi forrásai között a legkiemelkedőbbek a marxi társadalomfelfogást tovább fejlesztő Gramsci, a dekonstrukciót radikalizáló Derrida, a nyelvi fordulatot szisztematizáló de Saussure, majd munkásságának 90-es éveiben a Lacan-i pszichológiát értelmező Žižek.¹

Laclau posztmarxi filozófus, aki a 60-as évek Argentínájában újra olvasta a Kommunista kiáltványt és más alapvető marxi műveket, s ezek alapján oda konkludált, hogy revízióra szorul az osztályharc és az osztályidentitás marxi felfogása. Ebben az újraértelmezésben erősen támaszkodott Gramsci mellett Althusserre, s maga is a marxi ideológia és hegemonia fogalmait elméletének a középpontjába helyezvén, ezekben ragadja meg a társadalmi valóság dinamikáját. Elméletében a társadalmi fejlődés szakaszainak időtengelye helyébe a társadalmi dinamika diskurzustengelyét helyezi. Marxszal ellentétben lemond a teleologikus történetfilozófiai alapállásról, s nem a különböző állapotok meghaladását állítja, hanem a hegemoniáért vívott permanens küzdelmet tekinti a modern társadalom elsődleges alkotóelemének. Ebben az értelemben beszél az ideológiák végéről is, miszerint az ideális társadalom elérése csak fantázia, az egyén és a közösség soha ki nem elégíthető vágya. Ezt a dinamikus állandóságot kombinálja Derrida dekonstrukciós felfogásával, amely alapján a hegemonia és a diskurzus egymást erősítő fogalmakká válnak rendszerében. Laclau szerint nem beszélhetünk biztos alapokon nyugvó egyre fejlődő racionalitásról, hanem folyamatos átmenetről, amelyben a látens hatalmi törekvések és összefüggések átmeneti érvényességgel rögzítődnek a politikában. Elméletében erre a hegemonikus diskurzusra koncentrál, az antagonisztikus ellentétek poliszemikus jelenlétére. Derridát tovább vezetve számára azonban a diskurzus nem pusztán mentális vagy textuális jelenség, illetve folyamat, hanem anyagi, intézményi dimenziókkal is rendelkező reális társadalmi küzdelem. A nyilvános társadalmi tér szereplői folyamatosan artikulálják érdekeiket, s ennek révén teremtdik meg identitásuk, amely egyszerre igényli a másokkal történő antagonisztikus szembenállást és ugyanakkor valamely külsődleges szempont vagy hatalom jelenlétét, amely révén a szembenállás időlegesen egymás mellé állássá változhat. Laclau saját nyelvezete szerint a „diferencia logikájának”² és az „ekvivalencia logikájának” kölcsönös játékáról van szó. Ilyen külső determinációk lehetnek a nemzeti öntudat vagy a nemzetközi fenyegetettség, amely átmenetileg elég erős ahhoz, hogy a társadalom érdekcsoportjai közötti ellentéteteket másodlagossá tegye. Az elmélet koherens logikája szerint ezek a külsődleges determinánsok is a diskurzus termékei. A kulturális hegemonia ebben az összefüggésben olyan álláspont vagy gondolkodási forma, amelynek sikerül önmaga egyetemességét eredményesen képviselnie és elfogadnia. Ám abban a pillanatban, amikor ez megvalósul, a társadalom összes érdekérvényesítő szereplője számára provokációvá válik és előhívja az egyetemes érvényességgel szembeni kritikát. A derridai szempont érvényesül, amikor a publikus fogalmak végső meghatározatlanságát és ellenőrizhetetlenségét húzza alá. (vö. Reckwitz 2011: 300–310)

¹ A tanulmány elkészítését támogatta a TÁMOP-4.2.4.A/2-11/1-2012-0001 Nemzeti Kiválóság Program.

² E kifejezés kapcsán óhatatlanul Derrida diskurzuselméletének egyik kulcskifejezésére asszociálhatunk, amit ő sajátos helyesírással különböztetett meg a szokványos értelemben használatos különbözőség fogalmától: *diférence*.

Laclau ezzel az elméleti megközelítésével társadalomelméletét a modernizációs paradigma utáni elméleti viszonyok között építette fel. Erőteljesen relativizálta az individuum és a racionalitás jelentőségét, és ezek helyébe a diskurzust állította. Többek között ez az a szempont, ami miatt megközelítése a kelet-közép-európai társadalmak kortárs folyamatainak elemzésére kifejezetten alkalmasnak tekinthető. A publikus diskurzus és a hegemoniáért vívott permanens küzdelem kifejezetten meghatározó tapasztalata ennek a régióknak, amely többé kevésbé már lemondott a korábban még remélt nyugalmi állapot elérhetőségéről.

A továbbiakban Laclau politológiájának csupán egyik központi fogalmáról lesz szó, s annak a kelet-közép-európai társadalmak vallási jelenségeire vonatkozó alkalmazási lehetőségéről és kísérletéről. A szerző Chantal Mouffeal közösen írt művében és további műveiben is a vallási tematika alig jelenik meg. Ugyanakkor szükségesnek látom azokat a helyeket számba venni, ahol Laclau vallási vonatkozásokat tárgyal, mert ezek bizonyos fokig megalapozzák felvetésemet, hogy az „üres jelölő”, fogalmát náluk általánosabb értelemben is használhatjuk a vallási jelenségekre.

Isten neve

Kifejezetten a vallás témaköréről Laclau eddig egy tanulmányt publikált az istennevekkel kapcsolatosan.³ (Laclau 2009: 137–147) Az alábbiakban röviden ismertetem ezt a tanulmányt, mert fontos adalékokkal szolgál Laclau vallásra vonatkozó gondolatainak megértéséhez, kifejezetten is a vallás és az üres jelölő összekapcsolásához. Laclau tanulmányában Eckhart mestertől vesz idézeteket, melyek értelmében Istentől szinte semmi sem állítható, azon kívül hogy egy és oszthatatlan, miközben értelemszerűen ez az állítás sem rendelkezik voltaképpen tartalommal. Eckhart a korábban már említettek értelmében a *via negativa* gondolati útját járja, amikor minden határozó istenre történő alkalmazhatóságát elvitatja, méghozzá azzal az indokkal, hogy az tiszteletlenség lenne Istennel szemben. Az eckharti misztikus alapállásnak az a jellegzetessége Laclau szerint, hogy egyrészt teljes mértékben közösséget kell vállalnia a világgal, másrészt teljességgel hátat kell fordítania neki, ami „ugyanannak az éremnek a két oldala”.

Isten nevének – írja Laclau – „üres jelölőnek” kell lennie, amennyiben létezésének rendkívüliségét és az erről szerzett élményünket nem szabad beszározni azzal, hogy valamely jelzővel illetnénk. Kérdés, hogy „Isten” pusztán ilyen értelemben üres jelölő, avagy maga ez a név eleve valamilyen értelmezés vagy pedig Isten a totális teljesség? Amennyiben az utóbbi lenne, akkor megnevezése a legnagyobb mértékű tiszteletlenség lenne, hiszen a tökéletesség megnevezésére nem létezhet méltó emberi szó. Ilyenformán, már az is, ha Istent istennek nevezzük, eleve blaszfémia, amit mindenképpen kerülendőnek tart. Ennél fogva Istennel szemben a hallgatás az egyetlen megfelelő megnevezési forma. Hallgatva megnevezni – ez az a paradoxon, amit a misztikusok érzékelnek és ami miatt a *via negativa* választják élményeik közvetítéséhez.

A misztikus teljesség megnevezéséhez hasonlóan – tér át politikaelméleti témájára a szerző – a politikai teljesség megnevezéséhez is arra van szükség, hogy amennyire lehetséges, eltávolodjunk mindennemű pozitív kijelentéstől. A misztikusok az abszolút és a partikuláris paradoxonának erőterében beszélnek, így van ez a politikában is. A politikai diskurzus kiindulópontja csak olyan lehet, amely egyrészt a teljesség ígéretét hordozza, másrészt még nincs odakötte egyetlen partikuláris érdekhez sem, amely a hegemoniáért vívott küzdelemben az először még üres, mert megnevezetlen jelölőt tartalommal tölti fel és mintegy saját érdekkörébe vonja. A politika maga a teljesség, modellszerűen vagy funkcióját tekintve az isten, miközben a hegemoniáért vívott küzdelem által szabályozott diskurzus ezzel a paradox fogalmi helyzettel úgy bánhat csak mint ahogyan a misztikusok bánnak az Isten kifejezéssel.

Bepillantva Laclau egyetlen kifejezetten a vallással kapcsolatos – Derridára erősen emlékeztető – írásába, amelyben összekapcsolja az istennév és az üres jelölő problematikáját, ízelítőt nyerhettünk a szerző logikájáról. Most már tovább léphetek és közelebbről is kifejthetem az „üres jelölő” fogalmát abból a szempontból, hogy alkalmas-e a kelet-közép-európai régió társadalmainak vallási dimenziója értelmezésére.

Vallás üres jelölő

Az üres jelölő (*empty signifier*) fogalma a szemiotikából származik. (Laclau 2007, 19) Míg De Saussure vagy a korai Wittgenstein és az őket követő szerzők a jelölő (szignifikáns) és a jelölt (szignifikátum) között megbonthatatlan egységet

³ Itt megint csak utalni kell Derrida „Esszé a névről” című jelentős fejtegetéseire. Ez az összefüggés is alátámasztja, hogy Laclaur a milyen nagy mértékben hatott a dekonstrukció atyja. (vö. Derrida 2005)

tételeztek, különösen a posztmodern nyelvészek laza vagy egyenesen semmilyen kapcsolatot nem látnak szükségesnek, hiszen ugyanazon a fogalmon számos tartalom érthető. A hangsúly tehát áttevődik a jelölőre. Az „üres” vagy „lebegő” jelölőt úgy határozhatjuk meg, mint tartalom nélküli vagy nagyon bizonytalan tartalmú, még nem létező szignifikátum.

Az üres jelölő elméletet Laclau különböző publikációiban lépésről lépésre fejtegette ki, de először a Chantal Mouffeal közösen írt *Hegemony and Socialist Strategy* (1985) című könyvben, ami azóta a nemzetközi politikatudományban gyakorta hivatkozott művé vált. Laclau Hayekre utalva állítja, hogy a demokratikus társadalmakban már nem lehetséges a társadalmi együttélés megjelölésére általános érvényű kifejezéseket használni, s mi több egyetemleges tartalmat sem lehet tulajdonítani nekik. Egyetemességek és általánosságok már nem gondolhatók (*unintelligible*). Ugyanakkor a nyelv mégis olyan fogalmakat használ, amelyek valamely egyetemességre tűnnek utalni. Ezek a fogalmak első lépésben – vagyis a diskurzust mitegy megelőző pillanatban – kényszerűen üresek, tartalom nélküliek, hiszen a demokráciában minden egyénnek joga és elvi lehetősége van arra, hogy a fogalmakat a maga érdekei és gondolatai mentén töltsen fel tartalommal. (Laclau, Mouffe 2001, 176)

A demokrácia Laclau számára olyan diskurzusviszonyokat jelent, melyek az *empty signifier* vonatkozásában a jelölt és a jelölő közötti közel teljes függetlenséget tételeznek fel. Jel és jelentés, a fogalmak szintaxisa és a tartalma a De Saussure által megnyitott elméleti útvonal mentén értelmezve bármely sajátos kapcsolatban lehetnek egymással. S ez a fogalom és tartalom közötti függetlenség teret nyit az arra vonatkozó értelmezéseknek, hogy milyen közeg, milyen módon befolyásolja a megértést, s még inkább arra, hogy a kettő közötti viszony meghatározásának milyen publikus lehetőségei vannak és ezek hogyan kapcsolódnak a hegónia megszerzéséhez a demokratikus diskurzusviszonyok közegében. A Ferdinand De Saussure nevével fémjelzett nyelvészeti fordulat (*lingvistic turn*) a XX. században ment végbe, mint a strukturalizmus egyik eleme. Ez a szemléletmód alapvetően különbözik a társadalomnak vagy a kultúrának, s benne természetesen a vallásnak is olyan felfogásától, amely az ezeket leíró fogalmakat állandónak tekinti és értelmezésük számára valamiféle kánont, kötelező tartalmi keretet állítana fel. A fordulat előtti filozófiai és társadalmi viszonyokban a társadalmi és kulturális egységet, homogenitást és stabilitást nagy részben a vallási intézmények által képviselt hagyományok biztosították, amelyek állandó jelentéstartalommal rendelkező fogalmakban fejeződtek ki. A társadalomban meglévő véleménykülönbségek és viták hatottak ugyan e fogalmak jelentéstartalmának módosulására, de az igaz és hamis, helyes vagy helytelen közötti különbségtétel állandó fogalmak és az ezeket védő állandó intézmények illetékességébe tartozik. A fogalom és a tartalom közötti viszony alapvetően stabil és nem megkérdőjelezhető.

Laclau az imént említett művében arra fókuszál, hogy a fogalmak tartalmának meghatározásának a politikai hatalomnak kulcsfontosságú szerepe van. A demokratikus feltételrendszer keretében nem létezik hosszú távú központi hatalom, s ugyanígy nem létezhet a fogalmak tartalmára vonatkozó hosszú távú érvényesség sem. A társadalmi stabilitást immár nem ezek az érvényességek biztosítják, hanem a diskurzus folyamata, az érvényességek és tartalmak megelégedésének, elvesztésének és újra megtalálásának dinamikája. Amint a demokrácia újra és újra megkérdőjelezi a fennálló hatalmat, illetve újra és újra a hegónia fenntartására vonatkozó küzdelembe hívja, a fogalmak tartalma is folyamatosan megkérdőjeleződik, mást kezd jelenteni és más politikai érdek kifejeződésének válik eszközévé. (187)

E felvetés révén megnyílik a publikus diskurzus számára a fogalmi játéktér, amely folyamatos megfogalmazásokat és újrafogalmazásokat tartalmaz, amint ezt számos más posztstrukturalista gondolkodó is tematizálta, akik általában a Derridára visszamenő dekonstrukciós alapállást követik. A fogalmi és hatalmi bizonytalanság egyben a publikus diskurzusban való folyamatos és aktív részvételre invitálja, illetve kényszeríti a társadalom szereplőit. Laclaut – posztmarxistaként egyáltalán nem meglepő módon – az ilyen alapú nyilvánosság-viszonyok közepette elsősorban az érdekli, hogy a központi hatalom hogyan viselkedik. Joggal állapítja meg, hogy a központi hatalomra is érvényes a fluid jelleg és maga a hatalom is újra és újra kiüröszkedik. S éppen ez az, ami a demokratikus viszonyokat lehetővé teszi vagy inkább élteti. Sőt éppen ebben ragadható meg a demokrácia és a diktatúra közötti alapvető különbség. Előbbiben a központi hatalom is folyamatosan ki van téve az öngazolás provokációjának. Üres, illetve kiürül a hatalom, üres, illetve kiürülnek a fogalmak is, s ezt az ürességet a szignifikációs folyamat egyik pontjaként kell interpretálni a laclau értelemben. A hegónia elérése érdekében olyan fogalmakat kell a publikus diskurzusban alkalmazni, amelyek még nem váltak egyik érdekcsoport esetében sem az adott identitást jellemzően kifejező fogalommal. Vagyis a nyilvánosságban a hatalmi harc olyan üres, jelöletlen jelölők felületén zajlik, amelyekkel kapcsolatban a szemben álló felek kifejezhetik saját álláspontjukat, miközben az üres fogalom tartalmait úgy határozhatják meg, hogy annak révén elkülönítsék magukat a

politikai ellenféltől. A diskurzus szignifikációt jelent, a hegemonia szignifikáció folyamán érhető el, amelyben az üres jelölők azt a szerepet játsszák, amelynek révén egyáltalán elindulhat a diskurzus. (Laclau 1995: 155)

Azok a fogalmak, amelyek egyetemes érvényű igazságokat vagy még inkább morális törvényeket fejeznek ki, természetesen a demokratikus nyilvánosság-körülmények között is igénylik maguk számára ezt az egyetemes érvényt. Ám ezt már nem kaphatják meg a hagyomány ereje, vagy a mögöttük álló intézmény általánosan elfogadott tekintélye révén, hanem a számukra szükséges stabil konszenzust szintén az előbb említett diskurzus-folyamat révén kell megszerezniük. Nyilvánvaló, hogy egyik társadalom sem képes létezni anélkül, hogy ne lennének általános érvényű fogalmak, melyek kifejezik azokat az értékeket és jelentőségeket, melyek mentén a társadalmi integráció egyáltalán lehetséges, s melyek mentén közös társadalmi célok kijelölhetők és az ezek iránti elkötelezettség általánosságban elvárható. Ez a stabil konszenzus az alapvető emberi jogokról, a társadalmi igazságosságról azonban nem ontológiai jellegű, hanem szintűgy a szignifikációs folyamat révén jön létre. Az ezekkel kapcsolatos viták általában mindig valami konkrét felvetésről folynak, amelyek üres jelölőként működnek egy olyan tematikáról, amelyhez a társadalomnak elemti érdeke alapján a stabilitás igénye fűződik. Laclau ezt paradox jelenségnek nevezi, a konkrétság és az egyetemes igény egyidejű jelenlétének. Ám még a társadalmi igazságosság legalapvetőbb fogalma esetén is – hangsúlyozza – nyitva kell maradnia az ekvivalencia láncolatnak (*chain of equivalence*), ellenkező esetben a diskurzust a demokráciától idegen eszközök irányítják, illetve blokkolják. A partikuláris társadalmi érdekek és az egyetemes érdekek egyszerre jelennek meg a diskurzusban. A ekvivalencia láncolat nyitottsága azt is jelenti, hogy e két egymással ütköző érdek és ezek nyilvánosság előtti képviselete felszűlttségben marad egymással. Az egyetemes érvényű erkölcsi elveket mint egyetemesekeket és nem behatárolhatókat kell képviselni, miközben nyilvánvaló, hogy a mindenkor partikuláris érdekek viszonyrendszerében ezek egyetemes érvénye csak részlegesen valósulhat meg. A demokráciában tehát nem szűnik meg az egyetemes érvényű kijelentésekre, elvekre és fogalmakra vonatkozó igény, pusztán az a mód változik meg, ahogyan ezek az érvényességüket megszerzik, illetve fenntartják. (Laclau 1995: 156–58) Laclau empty signifier kategóriáját, mint említettem, más elméleti rendszerekben floating signifiernek is nevezik. (vö. Mehlman 1972: 262) Mindkét kifejezés az elmélet legfontosabb jellegzetességét húzza alá, a nyilvánosság és a benne jelentést nyert fogalmak instabilitását, valamint a stabilitás iránti igény folyamatos és kielégítetlen jelenlétét.

A diskurzuselméletben a társadalmi mező saját mivoltának megfelelően mindig nyitott, s a politikai törekvések arra irányulnak, hogy kitöltsék ezt a kínálkozó teret. A létező társadalmak egyikében sem találkozhatunk befejezett, lezárt társadalmi dimenzióval, ugyanakkor folytonosan megfigyelhető a lezárásra, beteljesítésre való törekvés, s a befejezettség ígéretes képei a politikai diskurzus szerves alkotóelemei. Ebben a folyamatban játszanak szerepet az üres jelölők. A politikai diskurzus egyedül az ilyen üres jelölők, mint csomópontok mentén artikulálódik, másképpen nem is lenne lehetséges. Ezeknek a csomópontoknak, tengelyeknek, fókuszpontoknak lényegi jellegzetessége, mivoltához tartozó jellemzője maga az üresség, mert egyébként nem lennének képesek betölteni a jelöléshez, szignifikációhoz szükséges szerepüket, ami nem más, mint a hegemonia kialakításának lehetővé tétele.

A terminus technicusban szereplő „empty” (üres) jelző tehát részben tartalmi, részben funkcionális értelemben fogható fel – írja Laclau fentebb idézett tanulmányában. Az üres szignifikátor nem rendelkezik saját tartalommal, hanem csak a fennálló ekvivalens kérdések átmeneti artikulációjával. Ebben az artikulációban egyszerre vannak jelen bizonyos egyetemes elvek, mint például a nemzetek egyenlő joga, ugyanakkor ezek nem kötődnek egyetlen politikai érdekcsoporthoz sem olyan módon, hogy maga a diskurzus elveszítse a jelenlévő pozíciók ekvivalenciáját, s értelemszerűen a szignifikátor megteljen tartalommal. Funkcióját tekintve tehát az üresség (*emptiness*) biztosítja a diskurzusban a pozíciók ekvivalenciáját, amely révén azután valamely momentum a kialakuló hegemonia által megtelhet tartalommal.

Ahhoz, hogy valamely ideológia, politikai nézet hegemonná válhassék, szükség van közös politikai identitás megteremtésére az egymástól eltérő identitású és érdekrendszerrel rendelkező társadalmi szereplők között. A hegemon ideológia oly módon képes a heterogén társadalmi szereplőket mégis közös azonossági viszonyba vonni, hogy határvonalat húz, amely révén a sokféleséget dichotómmá egyszerűsíti. Ez a határvonal az üres jelölő segítségével húzható meg. Hiszen a szereplők nem a határvonallal foglalkoznak, hanem a kettéosztott politikai mező egymással ellentétes tartalmaival. Az üres jelölő tehát olyan eszköze a diskurzusnak, amely révén az átmeneti hegemoniák kialakulhatnak, s amely körül egy új diskurzus mentén értelmezhetik magukat a politikai mező szereplői.

Nem egy szerző az „üres jelölő”, és a hegemonia közötti kapcsolat megvilágításhoz az Alíz a csodaországban ismert párbeszédét használja:

„– Amikor én használok egy szót – mondta Undi Dundi fölényesen –, pontosan azt jelenti, amit én akarok, hogy jelentsen, se többet, se kevesebbet.

– Csak az a kérdés – mondta Alíz –, meg lehet-e csinálni egy szóval, hogy ilyen sokat jelentsen.

– Csak az a kérdés, hogy ki a főnök, ez minden.” (Varró Dániel fordítása)

A rövid párbeszédben tetten érhetjük a fenti elmélet minden lényeges elemét, a szereplő identitásának partikuláris meghatározottságát, a szavak sokféle jelentésében a meghatározatlanságot és a hegemoniára való egyértelmű utalást is. Az üres jelölő a főnökség maga, az üres trón, amelybe királyt kell ültetni.

Laclau és Mouffe „üres jelölő, fogalma alkalmazható a vallással kapcsolatos társadalmi diskurzusra. Ha a vallás az üres jelölő szerepét játssza, akkor a fogalomnak üresnek kell lennie, kellően nem meghatározottnak, fluidnak és általánosnak. Tehát semmiképpen nem lehet valamely konkrét vallási hagyomány ebben a diskurzív státusban, s nem lehet egy bizonyos típusú vallásosság sem. A nem meghatározott tartalmú vallás abban az esetben játszhatja az üres jelölő szerepét, amennyiben a társadalom tagjai és csoportjai önmeghatározásukat úgy artikulálják, hogy a vallásról való saját elképzelésüket s az ahhoz való viszonyukat meghatározzák. (vö. Máté-Tóth 2011, 2013) Amennyiben a társadalmi folyamatok során tetten érhető olyan momentum vagy időszak, amely során a vallásra való hivatkozással artikulálták saját identitásukat a társadalom heterogén szereplői, akkor abban a diskurzusból a vallás az üres jelölő szerepét játszotta.

Abban az esetben beszélhetünk a vallásról, mint üres jelölőről, ha a diskurzív helyzet megfelel a következő kritériumoknak (zárájfelben Laclau és Mouffe vonatkozó kulcskéfezései):

- a vallás fogalma alacsony szinten definiált (üres jelölő);
- a fogalom révén egymástól jelentősen eltérő, sőt egymással ellenkező társadalmi csoportok (elemek) közös platformot alkotnak (momentumok) a vallási tematika által indukált diskurzusból (artikuláció);
- a különböző csoportok saját politikai identitásukat valamelyest módosítják, illetve a vallási tematika révén határozzák meg (differenciált momentumok);
- a jelölő egy jól kivehető hegemonia által átmenetileg megtöltődik tartalommal (relacionális totalitás).

Úgy vélhetjük, hogy a posztstrukturalista szemléletmód, melyet itt Ernesto Laclau révén ismerhettünk meg, tág lehetőséget nyújt a vallásról való adekvát gondolkodásnak, különös tekintettel az átmenet társadalmában, Kelet-Közép-Európában.

IRODALOM

- Derrida, J. 2005. *Esszé a névről: Szenvedések; Kivéve a név; Khóra*. Ford. Boros, János és Jolán Orbán. Pécs: Jelenkor.
- Laclau, E. 1995. Subject of Politics, Politics of the Subject. *Differences: A Journal of Feminist Cultural Studies* 7. évf. 1. szám. 146.
- Laclau, E. 2007. *Emancipation(s), Radical thinkers* 19. London: Verso.
- Laclau, E. 2009. On the Names of God. In: de Vries, H., Sullivan, L. E. 2009. *Political Theologies: Public Religions in a Post-Secular World*. Fordham: University Press. 137–147.
- Laclau, E., Mouffe, Ch. 2001. *Hegemony and socialist strategy : towards a radical democratic politics*. London, New York: Verso.
- Máté-Tóth A., Nagy G.D. 2011. *Alternatív vallás. Szcientológia Magyarországon*. Budapest: L'Harmattan.
- Máté-Tóth A. 2013. *Vallási kommunikáció és vallásdiskurzus, Vallástudományi könyvtár 10*. Budapest: L'Harmattan.
- Mehlman, J. 1972. The „Floating Signifier”: From Lévi-Strauss to Lacan. *Yale French Studies* 48. szám. 10–37.
- Reckwitz, A. 2011. Ernesto Laclau: Diskurse, Hegemonien, Antagonismen. In: Reckwitz, A. 2011. *Kultur. Theorien der Gegenwart*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften. 300–310.

Szegedi Tudományegyetem, Juhász Gyula Pedagógusképző Kar,
Felnőttképzési Intézet, Szeged
ued@jgypk.u-szeged.hu

Voigt Vilmos *Etnoszemiotikája*

A könyvről és a szemiotikáról

Kulcsszók: etnoszemiotika, jeltudomány, Voigt Vilmos, jeltipológia

Voigt Vilmos *Etnoszemiotika* című kötete az *Alkalmazott nyelvészeti mesterfüzetek* sorozat 7. köteteként jelent meg a Szegedi Egyetemi Kiadó – Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó gondozásában, 2013-ban.¹

Voigt Vilmos (Szeged 1940) folklórkutató, az ELTE Folklore Tanszékének professor emeritusa, a magyar szemiotikai kutatás meghatározó egyénisége. Ezt mindenekelőtt az e tárgykörben végzett kutatásait összegző tanulmányai, kötetei bizonyítják, de a Magyar Szemiotikai Társaság elnöki tisztjét is betölti, illetve a szemiotikai tárgykörben zajló konferenciák elmaradhatatlan előadója, nemzetközi szinten is képviseli a magyar szemiotikai kutatás eredményeit.

Kutatói és egyben oktatói munkásságának területe a folklorisztikán túl tehát a szemiotika és a vallástudomány témaköreire is kiterjed. Ezt jelzik főbb munkái is: *Bevezetés a szemiotikába*, *A magyar folklór*, *A vallási élmény története*, *A vallási élmény megnyilvánulásai*, *Bevezetés a vallástudományba*, *Jeltudomány* stb.²

Az *Etnoszemiotika* című kötetben jellegzetes egyetemi oktatási keretben kapcsolódik egybe a folklór- és a szemiotikai kutatások és az oktatás során felhalmozott tudása, tapasztalata. Hiszen a kötetben kifejtett 15 téma egy egyetemi szemeszter kurzusrendjét fedi le, amelyek mindegyikében az elmélet és a konkrét példák bemutatása, elemzése szoros összefüggérendszerben alakot.

Az 1. rész, a *Tartalmi bevezetés* tudománytörténeti és a hazai jeltudomány eddigi eredményeinek keretében is elhelyezi az új kötetet. Az etnoszemiotikát „Az egyes népek életmódjának jeltudományi vizsgálata”-ként határozza meg, amely a következő rendszerben ragadható meg: a legtágabb értelmezési keret a társadalmi szemiotika, ebben helyezhető el a kultúra szemiotikája, majd a harmadik, szűkebb kör a népi kultúra szemiotikája. A népviselet, a népművészet néprajzi leírásainak fontos értelmezési lehetősége a kulturális, valamint társadalmi jelekként való elemzés.

A 2. fejezet tudománytörténeti vonatkozásokat részletezi, felvázolva az 1960-as évek végétől önálló területté váló etnoszemiotikai kutatások nagy eredményeit. Az 1970-ben Párizsban megrendezett Európai Néprajzi Társaság első konferenciáján etnoszemiotika (*ethnosemiotique*) elnevezéssel illették a régi kultúrákra vonatkozó kutatási irányt, szemben a jelen szemiotikai vizsgálatával, tehát a kifejezésnek a tartalmi vonatkozása volt hangsúlyos. A magyar néprajztudomány a kezdetektől bekapcsolódott ebbe az irányzatba, hiszen a nemzetközi etnoszemiotikai kutatási terület kibontakozásának kezdetén, 1971-ben jelent meg Voigt Vilmos *Etnoszemiotikai jegyzetek* című tanulmánya az *Ethnographia* folyóiratban – amely a szemiotika meghatározó területeinek, a pragmatika, szintaktika,

¹ Voigt Vilmos 2013. *Etnoszemiotika. Alkalmazott nyelvészeti mesterfüzetek*. 07. Sorozatszerkesztők: Tóth Szergej, Vass László. Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó – Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.

² Voigt Vilmos 1976. *Glaube und Inhalt: drei Studien zur Volksüberlieferung*. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Ókori Történeti Tanszékeinek kiadványai, 15 Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem; Voigt Vilmos 1977. *2009 Bevezetés a szemiotikába*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó, Loisir Könyvkiadó; Voigt Vilmos 1998 (szerk.). *A magyar folklór*. Budapest: Osiris Kiadó; Voigt Vilmos 2000. *Világnak kezdetétől fogva. Történeti folklorisztikai tanulmányok*. Budapest: Universitas Kiadó; Voigt Vilmos 2001. *A folklórtól a folklorizmusig. Történeti folklorisztikai tanulmányok*. Budapest: Universitas Kiadó; Voigt Vilmos 2004. *A vallási élmény története. Bevezetés a vallástudományba*. Budapest: Timp Kiadó; Voigt Vilmos 2004. *Magyar, magyarországi és nemzetközi. Történeti folklorisztikai tanulmányok*. Budapest: Universitas Kiadó; Voigt Vilmos 2006. *A vallás megnyilvánulásai. Bevezetés a vallástudományba*. Budapest: Timp Kiadó; Voigt Vilmos 2011. *Jeltudomány. Alkalmazott nyelvészeti mesterfüzetek*. 05. Sorozatszerkesztők: Tóth Szergej, Vass László. Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó – Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.

szemantika elméleti eredményeinek alkalmazhatóságát hangsúlyozta a néprajztudományban is. A hazai kutatások tehát a kezdetektől gazdagították ezt a tudományterületet, például a legismertebb angol szemiotikai szótár, az *Encyclopedic Dictionary of Semiotics* (1986) etnoszemiotika szócikkét Voigt Vilmos írta.

A 3. fejezet a *Mennyire sokféle is egy jel?* címmel a tavasz jeleire vonatkozó, hallgatói körben végzett kutatás eredményét veszi példának. A következő három fejezet a szemiotika Charles Morris által meghatározott fő területei, a pragmatika, szintaktika, szemantika nyomán, néprajzi példákkal bizonyítja az etnoszemiotika kutatási eredményeit. A *Pragmatika* (4. fejezet) a jelhasználat sajátosságait elsősorban a népviselet funkcionista elemzésével, a *Szintaktika* (5. fejezet) a jelek összetételének jelenségeit a népmesék, a népviselet, falvak településszerkezetének példáival, a *Szemantika* (6. fejezet) a jelentéstan sajátosságait pedig a néptáncban kifejeződő jelentések ismertetésével világítja meg.

A kötet következő blokkja a peirce-i jeltipológiát követve az index, ikon és a szimbólum jelcsoportok elméleti keretét veszi alapul és tölti ki számos, döntően néprajzi példával. Az *Index* (7. fejezet) népkarakterológiai példákkal él, az *Ikon* (8. fejezet) a népi hízmésminták motívumait és azok elnevezéseit helyezi a középpontba, a *Szimbólum* (9. fejezet) pedig heraldikai példák, címerek, zászlók motívumainak elemzésére helyezi a hangsúlyt.

A 10., *Szövegek, diskurzusok* című fejezetben elsősorban a sírfeliratokhoz és a húsvéti locsolóversekhez kötődik az elmélet bemutatása. A 11. fejezet is folytatja a szöveges emlékek feldolgozásának szemiotikai elemzéseit: a kommunikáció-központú megközelítés alapján a szóbeliség három tartománya (mindennapi közlés, népköltészet, hivatásos [irodalmi] közlés) adja a kifejtés vezérfonalát.

A *Népdalszövegeink jelképei?* címet viselő 12. fejezetben Vikár Béla „népdal-jelkép” vizsgálatának kritikai bemutatásáról olvashatunk. A *Néprajzi szemiotika* (13. fejezet) a ház jeleire fókuszál, a lakóház jelvilágának témájában a szegediek által jól ismert Szeged-Alsóvárosi napsugaras oromzatok példája illusztrálva is szerepel. A mesetípusok néprajzi vizsgálata világított rá a szomszédos népeknél megfigyelhető szövegváltozatok összefüggéseire, amelyet *A fordítás az etnoszemiotikában* című 14. fejezetben fejt ki a szerző.

Az utolsó, 15. fejezet a *Formai befejezés*, amelyet vallásszemiotikai tárgyú *Függelék* egészít ki. Ebben a vallás szemiotikája – és két magyar klasszikusa, Pázmány Péter (*Őt szép levél*, 1613.) és Apáczai Csere János (*Magyar Enciklopédia*, 1653.) műveiben megfogalmazódó jelelméleti összefüggésekre, lényegében szemiotikai jellegű megállapításokra irányítja a figyelmet Voigt Vilmos.

A kulturális reprezentációk végtelenül gazdag világából kiemelt – a kötet témájának megfelelően elsősorban néprajzi – példák számára tehát a szemiotikai kutatások elméleti eredményeinek bemutatása szolgál keretül. Voigt Vilmos *Etnoszemiotika* című kötetében elméleti és konkrét példák sokaságával bizonyítja: „...nincs olyan eleme egy kultúrának, amelyet ne lehetne jellé fejleszteni, úgy használni és interpretálni.” (113.)

Az *Alkalmazott nyelvészeti mesterfűzetek* sorozat – és egyben a magyar felsőfokú néprajzi és szemiotikai oktatás – olyan kötettel gazdagodott, amely olvasmányosan, színes példákkal tárgyalja az etnoszemiotika tárgykörét.

Név- és tárgymutató

A, Á

abnormális szövegezés · 11
Adamikné Jászó Anna · 135
Adams, M. J. · 131, 134
afázia · 169, 170, 174
Agykapocs · 120
Akerman, P. T. · 132, 134
aktuális mondattagolás · 139
Áldásy Antal · 18
alkalmazott szövegnyelvészet · 11
Als, H. · 134
anomikus afázia · 169
anyanyelv · 99
Aravamudan, S. · 145, 147
attitűd · 88

B

Békésiné Fejes Katalin · 143
Babbie, E. · 73, 77
Babiczy László · 79, 82
Babits Mihály · 109
Bacsó Veronika · 11
Badelley, A. · 25
Badian, N. A. · 133, 134
Bailey, D. B. · 29, 33
Bajomi-Lázár Péter · 78, 79, 82
Bakk-Miklósi Kinga · 124, 130
Balasubramanian, C. · 146, 147
Balázs Géza · 87
Bally, H. · 135
Balogh Gergő · 111
Balogh László · 124, 130
Bánki M. Csaba · 11, 13
Bánréti Zoltán · 174
Barabási Albert-László · 119, 120, 123
Barker, T. A. · 135
Baron-Cohen, S. · 154, 157
Barry, C. · 132, 134
Bartha Csilla · 89, 93
Barthes, R. · 148, 149, 152
Bata Sarolta · 41, 42, 46
befolyásolás · 78
behatárolás · 158
Benkő Loránd · 61, 97
Benkő Péter Tamás · 64
Bennett, M. · 154, 157
Benő Attila · 94, 97
Bereczkei Tamás · 29, 33
Berzlánovich Ildikó · 62, 64
beszédprodukción · 29
betű-beszédhang feldolgozás · 131
Bhabha, H. · 144, 147
Bhatt, R. · 145, 147
Bicsérdy Gábor · 162, 168

Bindorffer György · 19, 23
Birtalan Balázs · 19, 23
Blomert, L. · 131, 134
Bodi, L. · 95, 97
Bódi Zoltán · 60–4, 162, 168
Boersma, P. · 42, 46
Bohn, C. · 109
Bokor József · 76, 77
Bóna Judit · 59
Borbély Anna · 47, 51, 93
Bos, K. P. · 133, 135, 137
Boston Megnevezési Teszt · 170
Bowers, P. G. · 132, 133, 135
Bowie, J. · 133, 134
Brigstocke, S. · 134
Broca-afázia · 169
Brown, A. · 132, 134
Brown, G. D. · 134
Brown, I. S. · 134
Bruce, D. J. · 131, 134
Bucholtz, M. · 19, 23
Burgess, S. R. · 135
Büky Béla · 97

C

Cameron, D. · 19, 23
Canter, S. M. · 33
Caramazza, A. · 169, 174
Caravolas, M. · 134
Carletta, J. · 42, 46
Carroll, J. B. · 132, 134
Castles, A. · 131, 134
Catts, H. W. · 132–4
Chomsky, N. · 79, 82
Coates, J. · 68, 72
Cole, M. · 124, 130
Cole, R. Sh. · 130
Coltheart, M. · 131, 134
Coull, G. J. · 154, 157
Crmic, K. A. · 30, 33
Crystal, D. · 61, 64, 120, 123, 124
Curtiss, S. · 135
Czachesz Erzsébet, Cs. · 124, 130

Cs

Csanádi András · 28
Csanaky András · 29, 33
Csépe Valéria · 28, 131, 134
Csepeli György · 136–8
Cser János · 14–6, 18
Csermely Péter · 119, 120, 123
Csikos Csaba · 135
Csiky Erzsébet · 29, 30, 33
Csomai Lidia · 14

D

Danczi Villebald · 73, 77
Daneš, F. · 140, 143
DeHirsch, K. · 29, 33
Deme László · 139, 143, 162, 168
Denckla, M. B. · 132, 134
Derrida, J. · 175, 176, 179
Dezső László · 139
dialóguselemzés · 41
diskurzusviszonyok · 175, 177
domain · 14
Dominich Sándor · 121, 123
Domonkosi Ágnes · 83, 87
Donahue, J. · 135
Duffy, F. H. · 134
Dykman, R. A. · 132, 134

E, É

eDia · 134
Ehrlich, E. · 88, 93
Elekfi László · 139, 140, 143
Ellis, A. W. · 24, 28, 124, 130, 132, 134, 135
elmebeteg írásai · 11
Erdei Tamás · 119
Ervin-Tripp, S. · 87
Estefánné Varga Magdolna · 29, 33
Esterházy Péter · 107
etnoszemiotika · 180
Evellei Kata Dóra · 41, 46

F

Fábián Pál · 162, 168
Facebook · 34, 36–40, 60–64, 162
Fazekas Emese · 97
Fazekasné Orbán Marianna · 54, 59
Felton, R. H. · 133–5
Ferenczi Szilvia Györgyi · 29, 33
Fodor Katalin · 73, 77
folyamatelemzés · 111
fonématudatosság · 131
fonetika · 73
fonológiai hurok · 24
formális és informális nyelvhasználat · 83
framingelmélet · 78
Frith, U. · 157

G

Gaál Béla · 72
Gal, S. · 92, 93

Gál Sándor · 97, 98
 Garon, T. · 135
 Garrett, M. · 169, 174
 Gathercole, S. E. · 125, 130
 gender · 54
 gendernyelvészet · 19, 66
 Gerbner, G. · 78, 82
 Gerebenné Várbió Katalin · 30, 33
 Gerendás Ágota, H. · 75, 77
 Gerstner Károly · 97, 98
 Gillispie, M. · 134
 Goodglass, H. · 170, 174
 Goswami, U. · 131, 135
 Gósy Mária · 16, 18, 30–3, 41, 46–9,
 51, 54, 59, 99, 103, 124, 126, 171,
 174
 Gráczy Tekla Etelka · 41, 42, 46
 Greenberg, M. T. · 30, 33
 Griffin, E. · 66, 69, 72
 Gripsrud, J. · 87
 Grispuur, J. · 83
 Groom, C. · 19, 23

Gy

gyors automatikus megnevezés · 131

H

Hahn, A. · 109
 Hall, J. K. · 19, 23
 hálózatok · 119
 Happé, F. · 153, 154, 157
 Hart, L. A. · 135
 Határ Győző · 108
 Hatcher, P. J. · 134
 Hecht, S. A. · 135
 Herman, E. · 79, 82
 Herold Róbert · 154, 157
 Hirsch, K. W., · 134
 Hódi Ágnes · 135
 Hoffmann Ildikó · 25–8, 173, 174
 Hogrefe, G. J. · 154, 157
 Holmes, J. · 70, 72
 homoszexuálisok nyelvhasználata · 19
 Honbolygó Ferenc · 130
 Hopfield, N. · 157
 Horváth Viktória · 41, 42, 46,
 Horváth Mária · 98
 Hugyecz Enikő Henriett · 19
 Hulme, C. · 131, 133–5
 Huszár Ágnes · 20, 23, 32, 33, 54, 59,
 66, 68, 72, 159, 161

I, Í

igazságügyi nyelvészet · 158
 Imre Angéla · 99, 103
 Imre Samu · 73, 77
 információtechnológia · 14

informális nyelvhasználat · 162
 interkulturális kommunikáció · 136
 interkulturális nyelvészet · 144
 internet · 60, 73
 Irinyi Tamás · 28
 irónia · 153
 írott nyelv · 54
 istennevek · 175

J

Jagose, A. · 23
 Janacsek Karolina · 25, 28
 jeltipológia · 180
 jeltudomány · 180
 Jescheniak, J. D. · 132, 135
 Jessel, D. · 72
 jogszociológia · 88
 Johnston, R. A., · 134
 Jong, F. P. · 131, 133, 135
 Józsa Krisztián · 131, 133, 135
 Juhász Dezső · 73, 77
 Justhné Kéry Hedvig · 132, 135

K

Kabay Barna · 72
 Kail, R. V. · 134
 Kálmán János · 28
 Kalmár Magda · 29, 30, 33
 kapcsolatszám-elemzés · 119
 Kapitány Ágnes · 87
 Kapitány Gábor · 87
 Kaplan, E. · 170, 174
 Károlyi Margit, T. · 73, 76, 77
 Kárpát Project · 136
 Kas Bence · 125, 130, 170, 174
 Katz, W. F. · 132, 135
 Kecskeméti Judit · 124
 Kecskés Andrásné · 143
 Kedves Éva, S. · 143
 Kelet-Közép-Európa · 175
 kémiatankönyvek · 139
 képregény · 148
 Kertész András · 169, 170, 174
 Keszler Borbála · 162
 kétnyelvűség · 47
 Kibédi Varga Áron · 152
 Kiezer Tamás · 121, 123
 kisebbség · 34
 Kiss Jenő · 67, 72, 93, 158, 159, 161,
 Kiss Éva · 174
 Kiss Renáta Mária · 24, 131
 Kiss Zsuzsanna · 143
 Klebelsberg Kunó · 14
 Klippel Rita · 136
 Knoers, A · 124, 130
 Knolmayer Johanna · 174
 Kobilarov-Götze, G. · 98
 kódváltás · 34, 144
 kognitív képességek · 124

Kolk, H. · 169, 174
 Kolláth Andrea · 76, 77
 kommunikáció · 83
 Kondacs Flóra · 139
 Kontra Miklós · 158, 161
 Kónya Anikó · 28
 koraszülött gyermekek · 29
 Kovács Gyula · 174
 Kovács Magdolna · 16, 18, 47, 49, 51
 Kovács László · 119, 120, 121, 123
 kölcsönzések · 94–6
 közösségi oldal · 60
 Krepsz Valéria · 29, 42, 46
 kulcskompetencia · 99
 Kulick, D. · 19, 23
 kvantitatív-kvalitatív elemzés · 78

L

Lacclau, E. · 175–9
 Laczkó Mária · 30, 33, 162, 163, 165,
 168
 Laczkó Krisztina · 168
 Ladányi Mária · 4, 46,
 Lakatos Ilona, P. · 73, 76, 77
 Lakoff, R. · 66–9
 Landerl, K. · 133, 135
 law in books · 90
 Lee, Y. · 19, 23
 Lee, L. L. · 33
 Leekam, S. R. · 154, 157
 Leij, A. · 131, 133, 135
 Lengyel Zsolt · 14, 15, 47, 51, 120, 123,
 162
 Lengyel Klára · 168
 Leonard, L. B. · 134
 Lervág, A. · 133, 135
 Leslie, A. M. · 157
 Levelt, W. J. M. · 42, 46, 132, 135
 Likert-skála · 20, 21
 Liszka József · 73, 77
 Livia, A. · 23
 living law · 90
 Logan, J. A. R. · 132, 133, 135
 Lukács Ágnes · 25–8, 125, 130, 132,
 133
 Lupinu, G. · 34, 38, 40
 Lutje Spelberg, H. C. · 135

M

magyar film · 66
 Magyar Szemiotikai Társaság · 180
 magyar-magyar kapcsolatok · 136
 Málková, G. · 134
 Maresch Dániel · 34
 Markó Alexandra · 41, 42, 46
 Maróthy Miklósné · 143
 Mártonfi Attila · 162, 165, 168
 Máté-Tóth András · 175, 179
 McAnulty, G. B. · 134

McCombs, M. E. · 79, 82
 médiahatás · 78
 megakadásjelenség · 41, 54
 megszólítási formák · 83
 Mehlman, J. · 178, 179
 Meixner I. · 132, 135
 Mellish, Ch. S. · 42, 46
 mentális lexikon · 47
 Menyhárt József · 73, 77
 Menyhárt Katalin · 174
 Menyuk, P. · 30, 33
 Meseautó · 66, 67, 69–2
 Mészáros Tünde · 25, 28
 Mészáros Attila · 63, 65
 Mészáros Ágota · 174
 Mészáros Éva · 169, 174
 Mészáros Katalin Edit · 41, 46
 metafora · 153
 Meyer, M. S. · 132, 135
 Miller, C. A. · 134
 Moir, A. · 66, 72
 Molnár Edit Katalin · 135
 mondatszerkesztés · 139
 Mongili, A. · 34, 38
 Morris, R. · 135
 Morrison, C. M. · 132, 135
 Motta, G. · 103
 Mouffe, Ch. · 177, 179
 Mózes Dorottya · 144
 Mönks, F. · 124, 130
 Muhr, R. · 95, 97
 Muller, D. · 134
 munkamemória · 24, 124
 Muter, V. · 131, 135

N

Nagy Eszter · 47
 Nagy Ferenc · 11–3, 159, 160, 161
 Nagy Gábor Dániel · 179
 Nagy János · 131, 135
 Nagy Zsuzsanna · 135
 Nation, K. · 134
 Navracsics Judit · 4, 7, 47–51, 187
 néma szünet · 41
 nemek · 14
 Neményi Ágnes · 20, 23
 Németh Dezső · 25–8, 124, 125, 129, 130
 Neuberger Tildaa · 30, 33
 Neuhaus, G. E. · 133, 135
 névtelen levelek · 158
 Newson, M. · 143
 Norbury, C. F. · 154, 157

Ny

nyelv és környezet kapcsolata · 111
 nyelvalkotás · 111
 nyelvhasználat · 60
 nyelvi hibridizáció · 144

nyelvi jogok · 88
 nyelvi képességeinek fejlődése · 29
 nyelvi kreativitás · 144
 nyelvjárás · 73, 76, 77, 94, 95
 nyelvvoktatás · 94
 nyelvpolitika · 88
 nyelvvésztés · 34

O, Ó

Osmané Sági Judit · 173, 174
 Ochs, E. · 19, 23
 Ogden, R. · 41, 46
 olvasás- és szövegértés · 124
 olvasási képesség · 24
 olvasási nehézségek · 131
 Oppo, A. · 34, 38
 osztrák kultúra · 94
 Ottati, V. · 19, 23
 Ottlik Géza · 107, 108, 110

Ö, Ő

Örkény Antal · 136, 138
 Örkény István · 149

P

Pákáski Magdolna · 28
 Pálmai Judit · 19, 23
 Parrila, R. · 133, 135
 Pataki Péter · 19, 23
 Patel, T. K. · 133, 135
 Peller Anita · 54
 Pennebaker, J. W. · 19, 23
 Perner, J. · 157
 Perra, S. · 34, 38
 Petényi Katalin · 72
 Pethő András · 60
 Petőfi Sándor János · 148, 149, 152
 Piaget J. · 32, 33
 Pikó Bettina · 19, 23
 PISA-vizsgálat · 131
 Pitenyák Edit · 148
 Pléh Csaba · 28, 125, 126, 130
 politikai hírek · 78
 posztkoloniális regény · 144
 Pound, R. · 88, 93
 Praat-program · 42
 Premack, D. · 153, 157
 Presinszky Károly · 73, 77
 pszichiátriai nyelvészet · 11
 pszicholingvisztika · 41
 Puppé, S. · 46

Q

quadro-bináris · 112
 Queen, R. M. · 20, 23

Quinlan, P. T. · 135

R

Racsmány Mihály · 28, 125, 126, 130
 RAN · 132, 133
 Rashotte, C. A. · 135
 Reckwitz, A. · 175, 179
 relevanciaelmélet · 153, 167
 Reményi Andrea Ágnes · 20, 23
 Rozgonyi Jánosné · 143
 rövidítések · 162
 Rudel, R. · 132, 134
 Ruiter, J. P. de · 41, 46
 Rushdie, S. · 144–7

S

Sacks, H. · 41, 46
 Sajó András · 93
 Salamon Jenő · 124, 130
 Sándor Anna · 73, 76, 77
 Sántha Attila · 98
 Sárközi Tünde · 103
 Saussure, F. de · 175–7
 Savage, R. · 133, 135
 Schatschneider, C. · 135
 Schirm Anita · 162, 168
 Sebestyén Tar Éva · 130
 Shaw, D. L. · 79, 82
 Shigemitsu, Y. · 41, 42, 46
 Simon Orsolya · 99, 103
 skálafüggetlen · 119
 Snowling, M. J. · 135
 Sperber, D. · 153, 156, 157, 168
 Spiga, R. · 34, 38
 spontán beszéd · 41, 169
 Steklács János · 135
 Stivers, T. · 41, 46
 Stuart, G. · 134
 Sullivan, K. · 154, 157
 Sulyok Hedvig · 4, 7, 187
 Swank, P. R. · 133, 135

Sz

szabad szóasszociáció · 14
 Szabó Zsuzsanna · 66
 Szajbely Mihály · 7, 107
 Szakácsné Farkas Judit · 158, 161
 számítógépes nyelvészet · 119
 számítógépes nyelvhasználat · 162
 Szanati Dóra Viktória · 29, 33
 szárd · 34
 Szardínia · 34
 Székely Mária · 136, 138
 szemiotika · 175, 180, 181
 szemiotikai szöveg · 148

Szenczi Beáta · 135
 Szendi Tünde · 73
 szerzőazonosítás · 158
 Szikszainé Nagy Irma · 139, 140, 143
 szimuláció · 111
 szóasszociáció · 47
 szociolingvisztika · 66
 szociolingvisztika · 73
 szókeresés · 169
 szókészlet · 14
 szöveg · 148
 szövegelemzés · 66, 158
 szövegértés · 24, 99
 sztereotípiák · 19, 136
 Szűcs Márta · 153, 157
 szünet · 54

T

Taboada, M. · 41, 46
 Tager-Flusberg, H. · 157
 Tallal, P. · 135
 Tánczos Tímea · 25, 28
 Tandori Dezső · 107
 Tannen, D. · 69, 71, 72
 tanulási zavar · 124
 Tariska Péter · 170, 174
 téma–réma · 139
 Terestyéni Tamás · 80, 82
 tervezett írásrendszer · 111
 Torgesen, J. K. · 133, 135
 Tóth László · 19, 23, 131, 135
 Tóth Dénes · 28, 108
 Tóth Eszter · 158, 159, 161
 Tóth Szergej · 4, 180, 187
 Tóth Szilvia · 78
 TOT-jelenség · 45

tudatelmélet · 153
 twitter · 162, 164–7

U, Ú

Újvári Edit · 180
 Urbán Ágnes · 87

Ü, Ő

üres jelölő · 175–9

V

Vágó Jánosné · 158, 161
 Valdes, M. · 34, 38
 vallás · 175, 176, 179, 181
 Valpied, J. · 134
 Várbiro Katalin · 33
 Varga Mónika · 83
 Varga Emőke · 152
 Váriné Szilágyi Ibolya · 93
 Varjasi Szabolcs · 88, 89, 93
 Vass László · 149, 152, 187
 Veszelszki Ágnes · 63, 64, 162, 163,
 168
 Villányi Attila · 143
 Vincze Katalin · 162, 168
 Voigt Vilmos · 180
 Vorzsák Orsolya · 94, 95, 97

W

Wacha Imre · 41, 46
 Wagner, R. K. · 131, 135

Watson, F. L. · 132, 134
 Wedgwood, J. · 134
 Weenink, D. · 42, 46
 Weintraub, S. · 170, 174
 Wells, B. · 46
 Wernicke-afázia · 169
 Western Afázia Teszt · 170
 White, M. N. · 132, 134
 Williams, C. L. · 134
 Wilson, D. · 153, 156, 157, 168
 Wilson, K. · 134
 Wimer, H. · 133, 135, 153, 154, 157
 Winner, E. · 157
 Wirt Patricia · 162
 Wittgenstein, L. · 176
 Wohlmuth, G. · 29, 33
 Wolery, M. · 29, 33
 Wolf, M. · 132, 133, 135
 Wood, F. B. · 135
 Woodruff, G. · 153, 157

Y

Yates, S. J. · 61, 65

Z

Zaicz Gábor · 17, 18
 Ziegler, J. C. · 131, 135
 Zijlstra, B. J. H. · 135
 Zipf-törvény · 120, 121

Zs

Zsilován Anikó · 99
 Zsura Fruzsina · 169

**A Szegedi Tudományegyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék
és a Generalia gondozásában a következő nyelvészeti kiadványok
jelentek meg**

- ZÁNTÓ RÓBERT: *Generalia*. Nyelvészeti Füzetek 1. Szeged, 1994.
- GÁL BÉLA – ZALKA ZSOLT: *A nagycsoportszöveg – a mikrokozmosz egy megértési modellje*. Nyelvészeti Füzetek 2. Szeged, 1994.
- TÓTH SZERGEJ – VASS LÁSZLÓ: *Pápuáktól a Pioneerig*. Nyelvészeti Füzetek 3. Szeged, 1994. 2. javított kiadás: 1997.
- OLAJOS TERÉZIA (szerk.): *Byzance et ses voisins. Mélanges à la mémoire de Gyula Moravcsik à l'occasion du centième anniversaire de sa naissance*. Szeged, 1994.
- VASS LÁSZLÓ – BOLDIZSÁR KLÁRA: *Vallásos szövegek szemiotikai textológiai megközelítése*. Nyelvészeti Füzetek 4. (Szerk.: Tóth Szergej.) Szeged, 1995.
- TÓTH SZERGEJ – VASS LÁSZLÓ (szerk.): *A nyelvtanár-továbbképzés egy lehetséges modellje*. Nyelvészeti Füzetek 5. Szeged, 1996.
- CSABA FÖLDES: *Linguistisches Wörterbuch. Deutsch–Ungarisch*. Fasciculi Linguistici. Series Lexicographica 1. Szeged, 1997.
- SIMONE MERIGGI: *Ungheria 1919: L'inizio dell'epoca nazionalista. La nascita dei movimenti controrivoluzionari a Szeged*. Szeged, 1997.
- TÓTH SZERGEJ: *Nyelvészet és társadalom*. Multimediális oktatási segédanyag. Szeged, 1999. ISBN: 963–03–9411–6.
- SÜLYÖK HEDVIG: *Magyar–olasz és olasz–magyar szójegyzék Verancsics Faustus Dictionariuma alapján*. Lessico ungherese–italiano e italiano–ungherese in base al Dictionarium di Faustus Verantius. Fasciculi Linguistici. Series Lexicographica 2. Szeged, 2001.
- TÓTH SZERGEJ (szerk.): *Nyelvek és kultúrák találkozása*. A XII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus Kiadványai III. Szeged, 2003.
- TÓTH SZERGEJ – FÖLDES CSABA – FÖRIS ÁGOTA (szerk.): *Lexikológiai és lexikográfiai látkép. Problémák, paradigmák, perspektívák*. Fasciculi Linguistici. Series Lexicographica 3. Nyelvészeti Füzetek Szótársorozata. (Sorozatszerkesztők: Tóth Szergej és Vass László.) Szeged, 2004.
- NAVRACSICS JUDIT – TÓTH SZERGEJ (szerk.): *Nyelvészet és interdiszciplinaritás I., II.* Szeged, Veszprém, 2004.
- TÓTH SZERGEJ – B. SZÉKELY GÁBOR – GALGÓCZI LÁSZLÓ (szerk.): *Nagy szegedi nyelvészek, egyéniségek*. Szeged, Generalia, 2005.
- TÓTH SZERGEJ (szerk.): *Hatalom interdiszciplináris megközelítésben*. Szegedi Egyetemi Kiadó, JGYF Kiadó, Szeged, 2006.
- MERIGGI SIMONE (szerk.): *Annuario 2007*. Nyelvészeti Füzetek 6. Szeged, 2007.
- SIMÓ KATALIN – VASS LÁSZLÓ: *Látvány és látomás. József Attila-versek és illusztrációk megközelítése*. Nyelvészeti Füzetek 7. Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Generalia, Szeged, 2008.
- NÉMETH ANIKÓ: *Az ideális és hatékony idegen nyelvi kommunikátor*. Nyelvészeti Füzetek 8. Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Generalia, Szeged, 2009.
- HERBSZT MÁRIA: *Tanári beszédmagatartás*. Alkalmazott Nyelvészeti Mesterfüzetek 01. Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged, 2010.
- VASS LÁSZLÓ: *Szemiotikai szövegtani alapismeretek*. Alkalmazott Nyelvészeti Mesterfüzetek 02. Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged, 2010.
- NAVRACSICS JUDIT: *Egyéni kétnyelvűség*. Alkalmazott Nyelvészeti Mesterfüzetek 03. Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged, 2010.
- TÓTH SZERGEJ: *Nyelv, kép, hatalom*. Alkalmazott Nyelvészeti Mesterfüzetek 04. Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged, 2011.
- JUHÁSZ VALÉRIA, KEGYÉSNÉ SZEKERES ERIKA (szerk.): *Társadalmi nem és nyelvhasználat. I.* Nyelvészeti Füzetek 9. Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged, 2011.
- VOIGT VILMOS: *Jeltudomány*. Alkalmazott Nyelvészeti Mesterfüzetek 05. Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged, 2011.

- LENGYEL ZSOLT: *Pszicholingvisztikai alapismeretek*. Alkalmazott Nyelvészeti Mesterfüzetek 06. Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged, 2012.
- VOIGT VILMOS: *Etnoszemiotika*. Alkalmazott Nyelvészeti Mesterfüzetek 07. Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged, 2013.
- JUHÁSZ VALÉRIA, KEGYESNÉ SZEKERES ERIKA (szerk.): *Társadalmi nem és nyelvhasználat. II.* Nyelvészeti Füzetek 10. Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged, 2013.
- TÓTH SZERGEJ (szerk.): *Társadalmi változások – nyelvi változások*. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a Kárpát-medencében. A XXII. MANYE Kongresszus előadásai. Szeged, 2012. április 12–14. (A MANYE Kongresszusok előadásai 9.) MANYE – Szegedi Egyetemi Kiadó Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Budapest–Szeged. 2013.
- KLIPPEL RITA, TÓTH SZERGEJ (szerk.): *A csoportidentitás szemiotikája*. Összefoglalók. Szeged, 2013. november 15. E-press Nyomdaipari Kft., Szeged 2013.

